

Елена Вола

ВЕРТЕН

Продбиздат

ЕМИЛ ЗОЛА

ВЕРТЕП

Превод: Никола Шивачев

chitanka.info

ПРЕДГОВОР ОТ АВТОРА

Поредицата „Ругон-Макарови“ трябва да обедини около двайсетина романа. След 1869 година генералният план бе спрян, но сега аз го изпълнявам с изключителна точност. „Вертеп“ се появи точно навреме, написах го така, както ще напиша другите, без да разстройвам нито за минута пряко поставената си задача. В това е моята сила. Имам си цел, към която вървя.

Когато „Вертеп“ се появи в един вестник, той бе атакуван с безпримерна бруталност, отречен и обвинен във всички възможни престъпления. Много ли е необходимо да обяснявам тук с няколко реда моите писателски намерения? Аз исках да опиша трагичното падение на едно работническо семейство в онази развратена среда на нашите предградия. Освен пиянството и безделието, там се ширят и други пороци — прекъсването на връзките със семейството, гадостите в пренаселените мизерни жилища, прогресивното забравяне на благородните чувства и най-вече като развръзка — забравянето на срама и смъртта. Просто това е действащият там морал.

„Вертеп“ положително е най-целомъдрената от моите книги. Често е трябвало да се докосвам до много по-страшни рани. Само формата е предизвикала уплаха. Някои са се разгневили срещу думите. Моето престъпление е, че съм проявил литературно любопитство да събера и много грижливо да излея в един калъп езика на народа. Ах, тази форма! В нея е голямото престъпление. При все това има тълковни речници за този език и книжовници го изучават и се наслаждават на неговата свежест, на неговите изненади и неговата образност. Този език е едно пиршество за граматичите-изследователи. Няма значение, че никой не е съзрял моето желание да напиша един чисто филологически труд, считайки, че той представлява голям исторически и социален интерес.

Впрочем аз не се защитавам. Моята творба ще ме защити. Това е творба на истината, първият роман за народа, който не лъже и който носи лъха на народа. И съвсем не трябва да се вади заключение, че

целият народ е лош; защото моите герои не са лоши, те са само невежи и покварени от средата на тежкия непоносим труд и на мизерията, в която живеят. Само че би трябвало да се прочетат моите романи, за да се разберат, да се види ясно тяхната целенасоченост, преди да се произнесат съвсем странните и отвратителни присъди, които се разнасят по мой адрес и по моите творби. Ах, ако се знаеше колко много се радват моите приятели на изумителната легенда, с която забавляват тълпата! Само ако знаеха до каква степен кръвопиецът, жестокият романист е един почтен буржоа, един човек на науката и изкуството, живеещ мъдро в своя кът, и чиято единствена амбиция е да остави една колкото може по-широка и по-жива творба! Аз не опровергавам нито една измислица, аз работя,верявам се на времето и на чистосърдечността на обществото, които в края на краищата истински ще ме открият под натрупаната грамада от нелепости.

Емил Зола

Париж, 1 януари 1877 година.

I

Жервез бе чакала Лантие чак до два часа сутринта. После, цялата трепереща от стоенето по камизола на студения въздух пред прозореца, тя се бе унесла, просната направо на леглото, трескава, с бузи, облени в сълзи. Цяла седмица вече при излизане от „Двуглавото теле“, където се хранеха, той я изпращаше да спи с децата и се прибираще късно през нощта, като разправяше, че търсел работа. Тази вечер, докато дебнеше завръщането му, беше й се сторило, че го вижда да влиза в танцувалния салон „Големият балкон“, чиито пламтящи десет прозореца осветяваха с огнен блясък черния поток на външните булеварди; и зад него тя бе забелязала, че малката Адел, една полировачка, която обядваше в техния ресторант, върви на пет-шест крачки, размахала ръце, сякаш току-що бе пуснала мишницата му, за да не минат заедно под острата светлина на глобусите на вратата.

Когато се събуди към пет часа вдървена, с болки в кръста, Жервез избухна в ридания. Лантие не беше се прибрал. За първи път той не нощуваше у дома си. Тя продължи да седи на края на леглото под избелялата басмена завеса, висяща на пръчка, вързана с връв на тавана. И бавно, със замрежените си от сълзи очи, тя започна да оглежда бедно обзаведената стая, мебелирана с орехов скрин, на който липсваше едно чекмедже, с три сламени стола и с малка омазнена маса, върху която стърчеше оцърбена глинена кана за вода. За децата бяха прибавили едно желязно легло, което препречваше скрина и изпълваше две трети от стаята. Сандъкът на Жервез и Лантие, широко отворен в един ъгъл, зееше празен и само на дъното имаше една стара мъжка шапка, заровена под мръсни ризи и чорапи; а покрай стените, върху облегалките на мебелите, висяха един продупчен шал и един прояден от калта панталон — последните дрипи, които вехтошарите не приемаха. По средата на камината, между два нееднакви цинкови свещника, имаше куп бледорозови разписки от заложната къща „Връх на милосърдието“. Това беше най-хубавата стая на хотела, стаята на първия етаж, която гледаше към булеварда.

През това време двете деца спяха, легнали едно до друго на една възглавница. Клод, който беше на осем години, дишаше бавно, извадил малките си ръце извън завивката, докато четиригодишният Етиен се усмихваше, мушнал ръка под врата на брат си. Майка им отново зарида, когато потъналият ѝ в сълзи поглед се спря върху тях, и запуши с кърпа устата си, за да заглуши леките викове, които издаваше. И с боси крака, без да се сети да обуе падналите си чехли, пак отиде да се облакът на прозореца и продължи нощното си бдение, изследвайки тротоарите в далечината.

Хотелът се намирал на булевард „Шапел“, наляво от бариерата Поасониер. Той беше стара двуетажна сграда, боядисана в тъмночервен цвят до втория етаж, с изгнили от дъжда дървени капаци на прозорците. Между два прозореца, под един фенер със стъкла, изпъстрени със звезди, можеше да се прочете: „Хотел «Добро сърце», съдържател Марсулие“, изписано с големи жълти букви, които на места бяха проядени от плесен. Жервез, на която фенерът пречеше, се надигаше, притиснала с кърпата устните си. Тя гледаше надясно, към булевард „Рошешуар“, където на групи пред кланиците стояха касапи с кървави престилки; и от време на време свежият вятър донасяше смрад, остра миризма на заклани животни. Тя гледаше наляво, като проследяваше дългата лента на авенюто, опираща почти срещу нея в белия блок на болницата „Ларибоазиер“, който тогава се строеше. Бавно, от единия до другия край на хоризонта, тя обгръщаше с поглед градската стена, зад която понякога нощем чуваше викове на убивани хора; и претърсваше затулените ъгли, тъмните места, почернели от влага и мръсотия, като се страхуваше, че може да открие трупа на Лантие, намушкан с нож. Когато преместваше очи от тази сива и безкрайна стена, която ограждаше града като пустинна ивица, тя виждаше едно голямо сияние, един слънчев прах, изпълнен вече с утринния грохот на Париж. Но все се връщаше при бариерата Поасониер и с протегнат врат изумена гледаше как между двете ниски будки на бариерното право тече непрекъснатият поток от хора, животни и каруци, който слизаше от височините на Монмартр и Шапел. Това бе трополене на стадо, една тълпа, която внезапните спирания разстилаха като локви върху шосето, едно безкрайно шествие на работници, отиващи на работа с инструментите си на гръб, с хляба си под мишница; и тълпата нахълтваше в Париж, където

потъваше непрекъснато. Когато на Жервез ѝ се струваше, че сред целия този народ вижда Лантие, тя се навеждаше още повече с риск да падне; после още по-силно притискаше своята кърпа върху устата си, сякаш за да заглуши своята мъка.

Един млад и весел глас я накара да се отдръпне от прозореца.

— Значи, съпруга го няма, госпожа Лантие!

— Не, господин Купо — отвърна тя, като се мъчеше да се усмихне.

Беше работникът тенекеджия, който заемаше най-горе в хотела стаичка за десет франка. Бе праметнал торбата си на рамо. Видял ключа на вратата, той бе влязъл като приятел.

— Знаете ли — продължи той, — сега работя там, в болницата... Ех, че хубав месец май! Здравата щипе тази сутрин.

И той гледаше лицето на Жервез, зачервено от сълзите. Когато видя, че леглото не е разтурено, той поклати леко глава; после се приближи до леглото на децата, които продължаваха да спят с розови херувимски лица; и като сниши глас:

— Така! Съпругът не е благоразумен, нали?... Не се отчайвайте, госпожо Лантие. Той много се занимава с политика; онзи ден, когато гласуваха за Йожен Сю, добър, изглежда, той беше като луд. Може би е прекарал нощта с приятели да ругае покварата на Бонапарт.

— Не, не — прошепна тя с усилие, — не е така, както мислите. Зная къде е Лантие... И ние си имаме неприятности както всички хора, боже мой!

Купо намигна, за да покаже, че не вярва на тази лъжа. И си тръгна, след като предложи да отиде да ѝ вземе млякото, ако не иска да излиза: тя била хубава и добра жена, можела да разчита на него винаги, когато бъде в затруднение. Веднага щом той се отдалечи, Жервез отново застана на прозореца.

При бариерата трополенето на стадото продължаваше в утринния хлад. Различаваха се шлосерите по техните сини рубашки, зидарите по белите им дрехи, бояджиите по саката им, под които се подаваха дълги блузи. Отдалече тази тълпа изглеждаше безлична, с неопределен цвят, в който преобладаваше синьото и тъмносивото. От време на време някой работник се спираше, палеше отново лулата си, докато другите около него продължаваха да вървят, без да се засмеят, без да кажат нито дума на другаря си, със землисти бузи, с лице,

устремено към Париж, който един по един ги поглъщаше през зиналата улица „Фобур Поасониер“. Обаче на двата ъгъла на улицата „Поасоние“, пред вратите на двамата кръчмари, които вдигаха кепенците си, някои намаляваха своите крачки; и преди да влязат, те се застояваха на края на тротоара, отпразвили коси погледи към Париж, отпуснали ръце, готови вече да безделничат един ден. Пред тезгяхите групите се черпеха, захласваха се там, изпълнили прави помещенията, като хрочеха, кашляха и промиваха гърлата си, гаврътвайки малки чаши.

Жервез дебнеше лявата страна на улицата, заведението на чичо Коломб, където ѝ се стори, че бе видяла Лантие, когато една дебела жена, гологлава и с престилка, ѝ заговори от средата на улицата:

— Много сте ранобудна, госпожо Лантие!

Жервез се наведе.

— Я, вие ли сте, госпожо Бош!... Ах, колко работа имам днес!

— Да, нали? Работите не се свършват сами.

И започна разговор от прозореца и тротоара. Госпожа Бош беше портиерка на къщата, чийто приземен етаж заемаше ресторант „Двуглавото теле“. Много пъти Жервез бе чакала Лантие в нейната стаичка, за да не сяда сама на масата с мъжете, които се хранеха наоколо. Портиерката каза, че отивала на две крачки оттук, на улица „Шарбониер“, за да намери още в леглото един чиновник, от когото мъжът ѝ не можел да си вземе парите за поправката на редингота му. После тя разказа за един от наемателите си, който довел снощи една жена и който бил попречил на хората да спят чак до три часа сутринта. Но като бърбореше, тя разглеждаше младата жена с остро любопитство; и изглежда, че бе дошла тук, да застане под прозореца, само за да узнае нещо.

— Господин Лантие май още спи? — попита тя изведнъж.

— Да, спи — отвърна Жервез, която не можа да не се изчерви.

Госпожа Бош видя как очите ѝ се изпълниха със сълзи; и, навярно задоволена, тя започна да се отдалечава, като наричаше мъжете проклети безделници, но се върна, за да извика:

— Тази сутрин ще ходите в пералнята, нали?... И аз имам нещо за пране, ще ви запазя място до мене и ще си побъбрим.

После, сякаш обзета от внезапно състрадание:

— Бедничката ми, по-добре ще бъде да не стоите там, ще се разболеете... Посиняла сте.

Жервез стоя упорито на прозореца още два мъчителни часа, чак до осем часа. Отвориха магазините. Секна потокът от блузи; и само неколцина закъснели прекосяваха бариерата с големи крачки. В кръчмите пак същите хора, прави, продължаваха да пият, да кашлят и да храчат. След работниците се занизаха работничките — полировачки, шивачки, цветарки, свили се в тънките си дрехи, забързали по външните булеварди; те вървяха на групи по три-четири, разговаряха оживено с лек смях и с блестящи погледи, отправени наоколо; от време на време някоя самотна, мършава, бледа и сериозна вървеше покрай градската стена, като избягваше мръсните вади. После, като духаха в шепи и, крачейки, ядяха хлебчета за едно су, преминаха чиновниците — мършави младежи с много къси дрехи, с уморени, натезжали за сън очи, и дребни старчета с бледи, похабени от продължителната работа в канцелариите лица, които влачеха краката си, като поглеждаха своите часовници, за да ускорят хода си поне с няколко секунди. И булевардите придобиха своя спокоен утринен вид: рентиерите от околността се разхождаха на слънце; майките, гологлави и с мръсни поли, друсаха в ръце деца в пелени, които сменяваха по пейките; цяла банда дечурлига, сополиви и разпасани, се блъскаха и боричкаха по земята сред писъци, смехове и плач. Тогава Жервез почувствува, че се задушаваше, че е обзета от мъчително виене на свят, че вече няма никаква надежда; струваше ѝ се, че всичко е свършено, че времето се е свършило, че Лантие никога вече няма да се върне. Тя шареше с блуждаещ поглед от старите кланици, почернели от клането и смрадта, до новата неугледна болница, която през още зиналите отвори на прозорците разкриваше голи зали, където смъртта щеше да коси. Срещу нея, отвъд градската стена, я заслепяваше блестящото небе, изгревът на слънцето, което все повече се издигаше над пробуждащия се огромен Париж.

Младата жена бе седнала на стол с отпуснати ръце и не плачеше вече, когато Лантие влезе спокойно.

— Ти ли си, ти ли си! — извика тя, като понечи да се хвърли на врата му.

— Да, аз съм. Защо? — отвърна той. — Да не би пак да започнеш глупостите си!

Той я отблъсна. После сърдито хвърли филцовата си черна шапка върху скрина. Беше младеж на двадесет и шест години, дребен, много мургав, с хубаво лице, с тънки мустачки, които сучеше постоянно с машинално движение на ръката. Носеше работническа блуза, стар, изцапан редингот, пристегнат в кръста, и говореше със силно подчертан провансалски акцент.

Жервез, отпуснала се отново на стола, тихо се оплакваше с къси фрази:

— Не можах да затворя очи... Мислех, че са те пребили... Къде си ходил? Къде си прекарал нощта? Боже бой! Не прави вече така, ще полудея... Кажи, Огюст, къде си ходил?

— По работа, иска ли питане! — каза той, като повдигна рамене. — В осем часа бях на „Гласиер“, у онзи приятел, който ще отваря шапкарска фабрика. Закъснях. Тогава предпочетох да спя там... Пък нали знаеш, не обичам да ме шпионират. Остави ме на мира!

Младата жена отново започна да риде. Шумът от гласовете, резките движения на Лантие, който събаряше столовете, разбудиха децата. Те се надигнаха и седнаха в леглото полуголи, като заоправяха косите си с малките си ръчички; и, чули, че майка им плаче, нададоха страхотни викове, като също заплакаха с още едва отворените си очи.

— Аха, ето ти музика! — извика Лантие разгневен. — Предупреждавам ви, пак ще изляза! И ще избягам завинаги този път... Няма ли да млъкнете? Сбогом, връщам се там, откъдето дойдох!

Той бе взел вече шапката си от скрина. Но Жервез се спусна, шепнейки:

— Не, не!

И тя пресуши сълзите на малките с милувки. Целуваше косите им, накара ги отново да легнат с нежни думи. Малките, успокоени изведнъж и засмени върху възглавницата, се заиграха, като се щипеха. А бащата без дори да свали ботушите си, се просна на леглото, изморен и с побледняло от безсънната нощ лице. Не заспа, зашари с отворени очи из стаята.

— Много е чисто тук! — измърмори той.

После, след като се вгледа за миг в Жервез, добави злобно:

— Ти не се ли миеш вече, а?

Жервез беше само на двадесет и две години. Беше висока, малко слаба, с нежни черти, вече изопнати от суровия ѝ живот. Невчесана, по

чехли, трепереща под бялата си камизола, по която мебелите бяха оставили от праха и мазнината си, тя изглеждаше остаряла с десет години от часовете на тревога и сълзи, които току-що бе прекарала. Думите на Лантие я изтръгнаха от нейното състояние на страх и примирение.

— Ти не си прав — каза тя, като се оживи. — Добре знаеш, че върша всичко, каквото мога. Не е моя грешката, че изпаднахме тук... Бих желала да те видя с двете деца, в една стая, където няма дори печка, за да се стопли вода... Трябваше, когато пристигнахме в Париж, вместо да се изядат парите ти, да се настаним веднага, както беше обещал.

— Я слушай — извика той, — ти гризка имането заедно с мене, не ти прилича сега да плюеш върху хубавите мръвки!

— Но тя, сякаш не го чу, продължи:

— Както и да е, с кураж все още бихме могли да се оправим... Видях снощи госпожа Фоконие, гладачката от улица „Нъов“, ще ме вземе в понеделник. Ако ти се заловиш с твоя приятел от „Гласиер“, ние ще изплуваме за по-малко от шест месеца — достатъчно време да се облечем и да наемем една дупка някъде, където ще бъдем у дома си... О, ще трябва да се работи, да се работи!...

Лантие се обърна към улицата с отегчен вид. Тогава Жервез се разгневи.

— Да, така е, знае се, че не обичаш работата. Умиращ от славолубие, би искал да си облечен като господин и да се разхождаш с леки жени в копринени рокли. Нали така? Не ме намиращ вече достатъчно хубава, откакто ме накара да заложа всичките си дрехи във „Върха на милосърдието“... Виж какво, Огюст, аз не исках да ти говоря за това, бих чакала още, но зная къде си прекарал нощта; аз те видях да влизаш в „Големия балкон“ с тази повлекана Адел. Ах, ти добре ги подбираш. Чиста е тая! Тя има право да се надува като принцеса... Спала е с целия ресторант.

Изведнъж Лантие скочи от леглото. Очите му бяха станали черни като мастило на бледото му лице. В този дребен човек гневът се разразяваше като буря.

— Да, да, с целия ресторант! — повтори младата жена. — Госпожа Бош ще ги изгони, нея и оная голяма кранта сестра ѝ, защото винаги има опашка от мъже по стълбата.

Лантие вдигна двата си юмука; после, като надви желанието да я бие, той хвана ръцете ѝ, раздруса я силно, блъсна я и я повали върху леглото на децата, които отново започнаха да крещат. А той пак легна, като замърмори с вид на озлобен мъж, който иска да вземе някакво решение, но още се двоуми:

— Ти не знаеш какво направи, Жервез... Ти направи грешка, ще видиш.

Някое време децата плакаха. Майка им, свита в края на леглото, ги бе прегърнала и повтаряше едни и същи думи с монотонен глас:

— Ах, ако не бяхте тук вие, горките ми деца!... Ах, ако не бяхте тук!... Ако не бяхте тук!...

Изтегнал се спокойно, с очи, вперени нагоре върху избелялата басмена завеса, Лантие вече не слушаше, погълнат от една натрапчива мисъл. Той стоя така близо цял час, без да заспи, въпреки умората, която тежеше на клепачите му. Когато се извърна, облегнат на лакът, с лице сурово и решително, Жервез привършваше подреждането на стаята. Тя оправяше леглото на децата, които бе вдигнала и облякла. Той я гледаше как мете, как бърше мебелите; стаята си оставаше мрачна, жалка със своя опушен таван, с разлепените от влагата книжни тапети, със счупените три стола и със скрина, по които мръсотията не се изтриваше, а се размазваше под парцала. После, докато тя, превързала косите си, се миеше обилно с вода пред окаченото на райбера на прозореца малко огледало, което му служеше за бръснене, той като че ли разглеждаше голите ѝ ръце, голия ѝ врат, всичко голо, което тя показваше, сякаш мислено правеше сравнения. И изкриви устни. Жервез куцаше с десния си крак; но това се забелязваше само в дните, когато бе уморена, когато се изоставяше и отпускате ханшовете си. Тази сутрин именно, съсипана от нощта, тя влачеше крака си, подпираше се на стените.

Мълчанието гнетеше, те повече не бяха си разменили нито дума. Той като че ли чакаше. Тя, изтерзана от мъката си, бързаше, като се мъчеше да изглежда безразлична. Когато правеше вързоп от мръсното бельо, захвърлено в един ъгъл зад сандъка, той най-сетне отвори уста и попита:

— Какво правиш?... Къде отиваш?

Отначало тя не отговори. После, когато той повтори яростно въпроса си, тя отвърна:

— Да не би да не виждаш... Ще отида да изпера всичко това... Децата не могат да живеят в калта.

Той я остави да прибере две-три носни кърпи. И след ново мълчание пак попита:

— Имаш ли пари?

Изведнъж тя се изправи, погледна го право в лицето, без да изпуска мръсните ризи на децата, които държеше в ръце.

— Пари! Откъде искаш да съм ги откраднала?... Добре знаеш, че завчера бях получила три франка срещу черната ми фуста. С тях обядвахме два пъти, а и с тия колбаси парите бързо свършват... Не, то се знае, нямам пари. Имам четири су за прането... Аз не печеля като някои жени.

Той не се спря пред този намек. Беше слязъл от леглото, оглеждаше някои дрипи, окачени из стаята. Най-сетне откачи панталона и шала, отвори скрина прибави към вързопа една камизола и две женски ризи; после хвърли всичко в ръцете на Жервез:

— Хайде, занеси това в зложната.

— Не искаш ли да занеса и децата? — попита тя. — Ех, ако заемаха и срещу децата, щеше да бъде чудесно отървяване!

Въпреки това тя отиде във „Върха на милосърдието“. Когато се върна след половин час, постави една монета от сто су на камината и прибави разписката към другите между двата свещника.

— Ето какво ми дадох — каза тя. — Искях шест франка, но нямало начин. Ах, те не ще се разорят!... Пък и там винаги има много народ!

Лантие не взе веднага монетата от сто су. Би желал тя да я развали, за да може да ѝ остави нещо. Но реши да я пусне в джоба на жилетката си, когато видя на скрина малко шунка и парче хляб в една хартия.

— Не отидох у млекарката, защото ѝ дължим за осем дни — обясни Жервез. — Но ще се върна рано, ти излез да купиш хляб и панирани котлети, докато ме няма, а после ще обядваме... Донеси и литър вино.

Той не каза не. Като че ли наставаше мир. Младата жена привършваше вързопа мръсно бельо. Но когато посегна да вземе ризите и чорапите на Лантие от дъното на сандъка, той ѝ изкрещя да ги остави.

— Остави моето бельо, чуваш ли! Не искам!

— Какво не искаш? — попита тя, като се изправи. — Да не смяташ наистина отново да обличаш тия мръсотии? Трябва да се изперат.

И тя го загледа обезпокоена, като откриваше в хубавото му младежко лице такава суровост, сякаш вече нищо не можеше да го смили. Той се разсърди, изтръгна от ръцете ѝ бельото и го хвърли в сандъка.

— Дявол да го вземе! Послушай ме един път! Нали ти казвам, че не искам!

— Но защо? — подзе тя преbledняла, обзета от страшно съмнение. — Сега не ти са нужни ризите, няма да заминаваш... Какво имаш против, че ги вземам?

Той се подвоуми за миг, смутен от пламтящите очи, които тя бе отправила към него.

— Защо? Защо? — заекваше той. — По дяволите! Ти ще започнеш да разправяш навсякъде, че ме издържаш, переш, кърпиш. Е добре, всичко тук ме вбесява! Гледай си работата, аз ще гледам моята... Перачките не работят заради кучетата.

Тя го моли, заяви, че никога не се е оплаквала, но той затвори грубо сандъка, седна върху него, изкрещя „Не!“ в лицето ѝ. Той си бил пълен господар на себе си! После, за да избегне погледите, с които тя го преследваше, отново се изтегна на леглото, като каза, че му се спи и повече да не му надува главата. Този път той като че ли наистина заспа.

Жервез за миг се поколеба. Искаше ѝ се да ритне вързопа с бельо, да си остане тук и да шие. Равното дишане на Лантие най-сетне я успокои. Тя взе топчето синка и парчето сапун, които и бяха останали от последното пране; и като се приближи до малките, които кротко си играеха със стари тапи пред прозореца, целуна ги и им каза с тих глас:

— Бъдете много послушни, не вдигайте шум. Татко спи.

Когато излезе от стаята, само тихите смехове на Клод и Етиен звънтяха в голямата тишина под почернелия таван. Беше десет часът. Един слънчев лъч проникваше през полуотворения прозорец.

На булеварда Жервез зави наляво и тръгна по улица „Ньов дьо ла Гут д'Ор“. Като мина покрай дюкяна на госпожа Фоконие, тя поздрави с леко кимане на глава. Пералнята се намираще по средата на улицата, там, където започваше нанагорницето. Над една постройка с равен

покрив три огромни водни резервоара, цинкови цилиндри, здраво занитени, очертаваха сивата си закръгленост; а зад тях се издигаше сушилният, един много висок втори етаж, затворен от всички страни с дървени капаци от тънки летви, през които ставаше въздушно течение; през отворите се виждаха изпраните дрехи, проснати да съхнат по месингови жици. Вдясно от резервоарите тясната тръба на парната машина пуфтеше, с тежко и правилно дишане изхвърляше бели кълба пара. Без да повдига полите си, като жена, свикнала с локвите, Жервез премина през входа, задръстен от делви с белина. Тя познаваше вече собственицата на пералнята, една дребна, нежна, с болнави очи жена, седнала в остъклена стаичка пред тефтери, калъпи сапун по рафтовете, топчета синка в буркани и пакети сода за пране. И, минавайки, тя си поиска бухалката и четката, които ѝ бе оставила да пази след последното си пране. После взе номера си и влезе.

Това бе огромен хангар с широки светли прозорци, с плосък таван върху открити греди, подпрени на железни стълбове. Бледа дневна светлина проникваше свободно през топлата пара, която висеше като млечна мъгла. Пушеците, които излизаха от някои ъгли, се разстилаха и покриваха пода със синкаво було. Като дъжд валеше тежката влага, наситена със сапунена миризма, отвратителна, лепкава, постоянна миризма; а от време на време изпаренията на белина миришеха още по-силно. Покрай коритата от двете страни на средната пътека се бяха наредили жени с голи до раменете ръце, с голи вратове, със запретнати поли, които разкриваха цветни чорапи и груби обувки с връзки. Те бухаха ожесточено, смееха се, извъръщаха се, за да извикат нещо във врявата, навеждаха се над ведрата си, мръсни, груби, отпуснати, измокрени сякаш от пороен дъжд, със зачервени и димящи тела. Около тях и под тях течеше голям поток — ведрата с топла вода се разнасяха и излизаха отведнъж, отворените кранове със студена вода шуртяха отвисоко, бухалките вдигаха пръски, изцеждаше се водата от оплакнатото пране, а локвите, в които шляпаха, се изтичаха в малки вади по наклонените плочници. И сред виковете, ритмичните удари, шума от шуртенето на дъжда, този грохот като в буря, заглъхващ под мокрия таван, вдясно, цялата бяла от ситна роса, парната машина пуфтеше и хъркаше безспирно с танцуващото трептене на своето колело, което сякаш направляваше тази страшна врява.

Жервез с малки крачки продължаваше да върви по пътеката, като хвърляше погледи надясно и наляво. Тя носеше вързопа с бельо под ръка и с повдигнат ханш куцаше по-силно сред сновящите насамнатам перачки, които я блъскаха.

— Хей, насам, мила! — извика с дебел глас госпожа Бош.

После, когато младата жена отиде при нея, вляво съвсем на края, портиерката, която търкаше ожесточено един чорап, започна да говори отсечено, без да прекъсва работата си:

— Застанете тук, запазила съм ви място... О, аз няма да пера дълго време. Бош почти не замърсява бельото си... А вие? Няма да се бавите много, нали? Съвсем малък е вашият вързоп. Още преди пладне ще привършим и ще можем да отидем да обядваме... Аз давах бельото си на една перачка на улица „Пуле“, но тя ми похабяваше всичко с нейния хлор и с четките си. И затова сега си пера сама. Правя голяма икономия. Само за сапун дето давам пари... Вижте какво, тия ризи трябва да накиснете. Тия палави деца, бога ми, имат сажди по задника.

Жервез вече беше разтворила вързопа си и разгъваше ризите на малките; и тъй като госпожа Бош я съветваше да вземе едно ведро пепелява вода, тя отвърна:

— О, не, стига ми топла вода... Аз си зная.

Тя разпреди бельото и постави настрана няколко цветни парчета. После, след като напълни коритото си с три ведра студена вода, наточени от крана зад нея, натопи купа бяло бельо; и, като вдигна полата си, която стегна между бедрата, влезе в едно изправено сандъче, което достигаше до корема ѝ.

— Разбирате тая работа, нали? — продължаваше госпожа Бош.
— Били сте перачка във вашия край, нали, мила?

Жервез, със запретнати ръкави, които разкриваха хубавите ѝ, още млади, малко розови в лактите, бели ръце, започна да чисти кирта по бельото си. Върху тясната дъска на коритото, разядена и избеляла от водата, тя бе разстлала една риза, която търкаше със сапун, обръщаше и търкаше от другата страна. Преди да отговори, тя хвана бухалката, започна да удря и заговори високо, като наблягаше на думите със силни и ритмични удари:

— Да, да, перачка... От десетгодишна... Значи, преди дванадесет години... Ходехме на реката... Миришеше по-хубаво, отколкото тук...

Да знаете какво място имаше под дърветата... с бистра бърза вода... Знаете, в Пласан... Не познавате ли Пласан?... Близо до Марсилия?

— Чудесно! — извика госпожа Бош, удивена от силните удари на бухалката. — Каква здравенячка! Ще сплеска и желязо с малките си момински ръце!

Разговорът продължи на много висок глас. Понякога портиерката се принуждаваше да се навежда, защото не чуваше. Всичкото бяло пране бе избухано, и то здравата. Жервез го потопи отново в коритото и започна да вади парче по парче, за да го изтърка още веднъж със сапун и да го изчетка. С едната ръка тя придържаше парчето върху дъската; с другата ръка, с която държеше късата дръжка на четката от троскот, отмахваше от белъто мръсната пяна, която изтичаше на дълги струи. И при тихия шепот на четката те се приближаваха и разговаряха по-интимно.

— Не, ние не сме венчани — подзе Жервез. — Аз не крия това. Лантие не е толкова мил човек, че да желая да му бъда съпруга. Ако не бяха децата, щяхте да видите!... Бях на четиринадесет години, а той на осемнадесет, когато ми се роди първото. Другото дойде четири години по-късно... Стана така, както става винаги, нали знаете. Не бях щастлива у дома си; татко Макар за щяло и нещяло ме риташе в кръста. При такова положение, бога ми, човек мечтае да се позабавлява навън... Биха могли да ни венчаят, но не зная защо, родителите ни не поискаха.

Тя изтръска ръцете си, които червенееха под бялата пяна, и каза:
— Водата в Париж е доста твърда.

Госпожа Бош переше вече отпуснато. Тя се спираше, забавяше сапунисването, искаше да остане по-дълго време тук, за да научи тази история, която от петнадесет дни измъчваше нейното любопитство. Устата ѝ беше полуотворена в едрото лице; изпъкналите ѝ очи блестяха. Тя си мислеше със задоволство, че е отгатнала:

„Ха така, малката бърбри много. Имало е караница.“

А после гласно:

— Не е любезен, значи?

— Не ми говорете! — отвърна Жервез. — Беше много добър за мене там; но откакто сме в Париж, не мога вече да се справя... Трябва да ви кажа, че майка му умря миналата година и му остави нещо, около хиляда и седемстотин франка. Той искаше да замине за Париж. А

понеже татко Макар продължаваше да ми удря безмилостно плесници, аз склоних да тръгна с него; пътувахме с двете деца. Той трябваше да ме настани перачка и да работи занаята си, шапкарство. Щяхме да бъдем много щастливи... Но, видите ли, Лантие е честолюбив, прахосник, човек, който мисли само да се забавлява. Всъщност не е кой знае какво... Отседнахме, значи, в хотел „Монмартр“ на улица „Монмартр“. И се заредиха вечери, коли, театър, часовник за него, копринена рокля за мене; защото той е с добро сърце, когато има пари. Разбирате ли какъв живот беше, докато след два месеца се опропастихме. Тогава именно дойдохме да живеем в хотел „Добро сърце“ и проклетият живот започна...

Тя замлъкна с присвито изведнъж гърло, като преглътна сълзите си. Беше свършила с четкането на бельото.

— Трябва да отида да взема топла вода — прошепна.

Но госпожа Бош, много недоволна от това прекъсване на изповедта, повика слугата на пералнята, който минаваше:

— Шарл, момчето ми, бъди така добър и иди да донесеш едно ведро топла вода на госпожата, че много бърза.

Момчето взе ведрото и го върна пълно. Жервез плати, ведрото струваше едно су. Тя изля топлата вода в коритото, сапуниса с ръце бельото за последен път, като се наведе над парата, която налепи кълба сив пушек в русите ѝ коси.

— Ето, сложете сода, аз имам — каза услужливо портиерката.

И тя изпразни в коритото на Жервез остатъка от едно пакетче сода за пране, което си беше донесла. Тя ѝ предложи и белина; но младата жена отказа: белината била за петна от мазнина и от вино.

— Струва ми се, че е малко женкар — подзе госпожа Бош, като върна разговора към Лантие, без да споменава името му.

Жервез, прегърбена одве, с ръце, забити и впити в бельото, само поклати глава.

— Да, да — продължи другата, — досещам се от редица малки неща...

Но се сепна от рязкото движение на Жервез, която се изправи съвсем бледа и се вгледа втречено в лицето ѝ.

— О, не, нищо не зная... Струва ми се, че той обича да се шегува. Това е всичко. Така е и с двете момичета, които живеят у нас,

Адел и Виржини, нали ги познавате! Той се закача с тях, без да отива по-далеч, сигурна съм.

Младата жена, изправена пред нея с изпотено лице, с ръце, по които струеше вода, продължаваше да я гледа втренчено и задълбочено. И затова портиерката се разсърди, удари се с юмрук по гърдите, като се кълнеше в честната си дума. Тя изкрещя:

— Не зная нищо, точно така, нали ви казвам!

После, като се успокои, тя добави със сладникав глас така, както се говори на човек, за когото истината няма значение:

— Аз мисля, че той е честен човек... Ще се ожени за вас, мила моя, уверявам ви!

Жервез избърса челото си с мокра ръка. После извади от водата едно друго парче бельо, като отново поклати глава. Двете мълчаха един миг. Около тях пералнята беше стихнала. Биеше единадесет часът. Половината от перачките, седнали с един крак на ръба на коритата си и с отворена еднolitрова бутилка вино в краката си, ядяха кренвирши, поставени между филии хляб. Само домакините, дошли тук, за да изперат малки вързопи с бельо, бързаха да свършат, като поглеждаха стенния часовник, окачен над канцеларията. От време на време още ехтяха удари на бухалки сред тихи смехове и разговори, които заглъхваха в шума от лакомото мляскане; а парната машина, която продължаваше да работи, без да почива и да прекъсва, сякаш усилваше гласа си, трептящ, съскащ, изпълващ огромното помещение. Но нито една от жените не го чуваше; като че ли това беше самото дихание на пералнята, едно горещо дихание, което събираше под гредите на тавана вечната пара, изпълваща въздуха. Горещината ставаше нетърпима; слънчевите лъчи нахлуваха отляво през високите прозорци, като багреха димящите опалови облаци от пара с много нежни сиво-розови и сиво-синкави тонове. И тъй като започнаха да се оплакват, слугата Шарл сновеше от прозорец на прозорец, спускаше щорите от дебело платно; после той мина на другата страна, откъм сянката, и отвори отдушниците. Започнаха да го хвалят, да му ръкопляскаат; стана много весело. Скоро заглъгнаха и последните удари на бухалките. С пълни уста перачките само размахваха отворените ножчета, които държаха в ръцете си. Настана такава тишина, че съвсем ясно се чуваше от дъното стърженето на лопатата на огняря, който ринеше каменни въглища и ги хвърляше в пещта на машината.

През това време Жервез переше цветното си бельо в топлата сапунена вода, която бе запазила. Когато свърши, тя взе едно дървено магаре и нахвърля по него всички дрехи, от които потекоха синкави локви по пода. И започна да плакне. Зад нея кранът със студена вода течеше над широко, закрепено на пода корито с две напречни дървени летви за поставяне на прането. Над нея, във въздуха, имаше две други летви, на които прането се доизцеждаше.

— Ето че свършвам, това не е лошо — каза госпожа Бош. — Ще остана, за да ви помогна да изстискаме всичко това.

— О, няма смисъл, благодаря ви много — отвърна младата жена, която мачкаше с юмруци и плакнеше цветното бельо в бистрата вода. — Ако имах чаршафи, нямаше да откажа.

Но все пак трябваше да приеме помощта на портиерката. Двете заедно, всяка хванала по един край, изстискваха една избеляла кестенява вълнена пола, от която изтичаше жълтеникава вода, когато госпожа Бош извика:

— Я виж! Едрата Виржини!... Какво е дошла да пере тук тая, дето има четири дрипи, които се събират в една носна кърпа?

Жервез бързо вдигна глава. Виржини беше момиче на нейна възраст, по-едра от нея, черноока, хубава, въпреки малко продълговатото ѝ лице. Беше облечена със стара черна рокля с волани, с червена панделка на врата; а прическата ѝ бе грижливо направена, кокът бе стегнат в синя мрежа. Спряла за миг посред средната пътека, тя присви клепачи, сякаш търсеше някого; после, когато забеляза Жервез, мина покрай нея наперена, надменна, като поклащаше бедрата си, и се настани на същия ред, пет корита по-далеч.

— Каква прищявка! — продължаваше госпожа Бош с по-тих глас. — Тя никога не е прала... Ах, прочута мързелана е, уверявам ви! Шивачка, която не знае ботинките си да закърпи! Също като сестра си, полировачката, тая негодница Адел, която в три дни два не ходи на работа! Никой не познава нито баща им, нито майка им, не се знае от какво живеят, та само да река да си отворя устата... Какво ли търка там? Ха, фуста е! Много гадно нещо, какви ли мръсотии е видяла тая фуста!

Очевидно госпожа Бош искаше да направи удоволствие на Жервез. А истината бе, че често пиеше кафе с Адел и Виржини, когато момичетата имаха пари. Жервез не отговаряше, бързаше с

разтреперани ръце. Беше приготвила синката в едно малко корито с три крака. Тя потапяше белите дрехи, разклащаше ги за миг в дъното на оцветената вода, която блестеше като лак; и след като ги изцеждаше леко, нареждаше ги горе върху дървените летви. Докато вършеше цялата тази работа, тя се стараеше да стои с гръб към Виржини. Но чуваше кикотенията ѝ, чувствуваше отправените ѝ към нея коси погледи. Виржини, изглежда, беше дошла само за да я дразни. В миг, когато Жервез се бе обърнала, двете се изгледаха втренчено.

— Оставете я де — прошепна госпожа Бош. — Да не вземете да се хванете за косите... Нали ви казах, че няма нищо! Не ставаше дума за тая тук!

В момента, когато младата жена окачваше последната дреха от прането, се чуха смехове при входа на пералнята.

— Тия две деца търсят майка си! — извика Шарл.

Всички жени се извърнаха. Жервез видя Клод и Етиен. Щом я забелязаха, децата се затичаха към нея, като шляпаха по плочите с токовете на развързаните си обуца. По-големият, Клод, държеше за ръка малкото си братче. Перачките, покрай които минаваха, нежно ги подкачаха, като ги гледаха как са малко изплашени, но все пак усмихнати. И те застанаха там, пред майка си, все така хванати за ръка, вдигнали русите си главички.

— Татко ли ви изпрати? — попита Жервез.

Но както се навеждаше, за да завърже връзките на обувката на Етиен, тя видя на едно от пръстчетата на Клод ключа на стаята с медния номер, който той клатеше.

— Я, носиш ми ключа! — каза тя много изненадана. — Че защо?

Детето, като видя на пръста си ключа, който бе забравило, като че ли се сети и извика с ясният си глас:

— Татко замина.

— Отишъл е да купи обед, изпратил ви е тук да ме повикате ли?

Клод погледна брат си, подвоуми се, не знаеше какво повече да каже. После подзе изведнъж:

— Татко замина... Той скочи от леглото, постави всичките си неща в сандъка, свали сандъка в една кола... Замина.

Жервез, клекнала дотогава, се надигна бавно с пребледняло лице, като постави ръце на бузите и слепоочията си, сякаш чувствуваше, че

главата ѝ ще се пръсне. И като не можа да намери думи, тя повтори двадесет пъти с един и същ тон:

— Ах, боже мой!... Ах, боже мой!... Ах, боже мой!...

В същото време и госпожа Бош започна да разпитва детето, силно възбудена, че е попаднала в тази история.

— Хайде, момчето ми, трябва да разкажеш как стана всичко... Нали той заключи вратата и ви каза да донесете ключа?

И като сниши глас, прошепна в ухото на Клод:

— Имаше ли жена в колата?

Детето пак се смути. То разказа отново случилото се с тържествуващ вид:

— Той скочи от леглото, постави всичките неща в сандъка, замина...

После, тъй като госпожа Бош го остави на мира, то дръпна братчето си пред крана. Двамата започнаха да си играят, като пускаха водата да тече.

Жервез не можеше да заплаче. Тя се задавяше, опряла кръст на коритото и все още скрила лице в шепите си. Леки тръпки я раздрусваха. От време на време въздишаше дълбоко и все повече притискаше с юмруци очите си, сякаш искаше да потъне в мрака на своята изоставеност. Струваше ѝ се, че пада в някаква тъмна пропаст.

— Хайде, мила моя, по дяволите! — шепнеше госпожа Бош.

— Ако знаехте! Ако знаехте само! — каза най-сетне тя съвсем тихо. — Тази сутрин той ме накара да занеса шала и ризите си във „Върха на милосърдието“, за да плати тази кола...

И тя заплака. Споменът за ходенето ѝ във „Върха на милосърдието“ изясни един факт от сутринта и изтръгна риданията, които стягаха гърлото ѝ.

Ходенето там беше отвратително и ѝ причиняваше голяма мъка в нейното отчаяние. Сълзите течаха по брадичката ѝ, която ръцете ѝ бяха вече измокрили, и тя дори не се сецаше да извади носната си кърпа.

— Бъдете разумна, млъкнете, гледат ви — повтаряше госпожа Бош, която се въртеше около нея. — Възможно ли е човек да страда толкова много заради един мъж!... Вие все пак го обичате, нали, горкичката ми? Преди малко бяхте много разгневена срещу него. А пък сега започнахте да плачете така, че чак сърцето ви се къса... Боже мой, колко сме глупави!

После ѝ заговори майчински:

— За една такава хубава женичка като вас няма е позволено!... Сега всичко може да ви се каже, нали? Е добре, спомнете ли си, когато минах под прозореца ви, тогава се съмнявах... Представяте ли си, че тази нощ, когато Адел се прибра, аз чух мъжки стъпки с нейните. Тогава поисках да узная и погледнах към стълбите. Лицето беше вече на втория етаж, но аз добре познах редингота на господин Лантие. Бош, който наблюдаваше тази сутрин, го е видял как слиза спокойно... Бил е с Адел, чувате ли. Виржини сега си има един господин, при когото ходи два пъти седмично. Само че работата все пак не е съвсем чиста, защото имат само една стая и едно легло в нишата на стената, та не зная къде е могла да спи Виржини.

Тя замлъкна за миг, обърна се и продължи с дебелия си сподавен глас:

— Тя се смее, като ви гледа как плачете, тая безсърдечна жена. Да ми изсъхне ръката, ако е дошла тук да пере... Тя е завила в леглото ония двамата и е дошла тук, за да може да им разкаже каква сцена ще направите.

Жервез отпусна ръце и се вгледа. Когато забеляза пред себе си Виржини, застанала сред три-четири жени, да говори тихо и да я оглежда, обзе я бясна ярост. С протегнати напред ръце, като търсеше нещо по земята и като се въртеше цялата разтреперана около себе си, тя пристъпи няколко крачки, видя едно пълно ведро, грабна го с две ръце и го плисна изведнъж.

— Пачавра такава! — извика едрата Виржини.

Тя бе отскочила назад и само ботинките ѝ се бяха измокрили. Обаче цялата пералня, която от известно време бе развълнувана от сълзите на младата жена, се размърда, за да види сбиването. Перачките, които дояждаха хляба си, се покачиха върху коритата. Други дотичаха с насапунени ръце. Образува се кръг.

— Ах, тая пачавра! — повтаряше едрата Виржини. — Какво я прихвана тая побесняла жена!

Застанала нащрек с издадена напред брадичка и със сгърчено лице, Жервез не отвърщаше, защото не беше още усвоила езика на Париж. Другата продължаваше:

— Ела де! Уморила се да се търкаля в провинцията, не е била още на дванадесет години, когато е тръгнала с войници, и затова е

оставила един крак в родното си място... Разкапал се е от разврат кракът й...

Разнесе се смях. Виржини, окуражена от успеха си, се приближи две крачки и като изпъчи едрата си снага, започна да крещи по-силно:

— Е, приближи се малко, за да видиш как ще ти взема мярката! Знай, че не трябва да идваш тук да ни досаждаш... Добре я познавам аз тая хубостница! Само да беше ме пипнала, хубаво щях да й запретна полите, щяхте да видите! Нека каже само какво съм й направила... Кажи ма, какво съм ти направила?

— Я не дрънкайте толкова — заекна Жервез. — Хубаво знаете... Видели са съпруга ми снощи... И млъкнете, иначе веднага ще ви удуша.

— Съпруга й! Ех, и таз хубава!... Съпруга на госпожата! Сякаш може да има съпруг с това куцукане!... Не съм аз виновна, че те е зарязал. Не съм ти го откраднала аз. Може да ме претърсят... Искаш ли да ти го кажа — ти тровеше тоя човек. Той беше много хубав за тебе... Имал ли е поне герданче? Коя от вас е намерила съпруга на госпожата?... Ще има награда...

Пак избухнаха смехове. С почти тих глас Жервез продължаваше само да шепне:

— Вие добре знаете, вие добре знаете... Вашата сестра направи това, ще удуша аз вашата сестра...

— Да, иди да се биеш със сестра ми — подзе Виржини, като се кикотеше. — Аха, сестра ми? Твърде е възможно, сестра ми има по-друг чар от тебе... Но какво ме засяга това, не мога ли да си пера спокойно белъто! Остави ме на мира, чуваш ли, защото ми дойде до гуша!

И тя се върна на мястото си, като удари пет-шест пъти с бухалката, опиянена от обидите, които бе нанесла. Млъкна за миг, но отново започна:

— Е да, да, сестра ми! Сега доволна ли си?... Те двамата се обожават. Само да ги видиш как се целуват!... И те е зарязал с твоите копилета! Хубави хлапета с рани по лицата! А едното е от някакъв жандарм, нали? А си уморила три други, за да не увеличаваш багажа си, като си тръгвала насам... Твоят Лантие ни разказа всичко това. Ах, какво ли още не каза, омръзнал му е твоят скелет!

— Мръсница! Мръсница! Мръсница! — крещеше Жервез извън себе си и обзета отново от гневно треперене.

Тя се извърна, потърси пак нещо по земята и като не намери нищо освен малкото коритце, улови го за краката и плисна водата със синката в лицето на Виржини.

— Кранта! Роклята ми развали! — извика Виржини, чието рамо бе измокрено, а лявата ѝ ръка посиняла. — Чакай, лайно ниедно!

Тя също грабна едно ведро и го изля върху младата жена. Тогава започна страшна битка. Двете затичаха покрай коритата, като грабваха пълни ведра и се извърщаха да ги изливат върху главите си. И всяко плискане беше придружено със силен крясък. Сега и Жервез отвръщаше.

— На ти, мръснице!... Добре те улучих. Ще ти успокои задника.

— Ах, мършо! На за кирта ти! Измий се веднъж в живота си.

Да, да, ще ти затворя аз тебе устата, дърта мръснице!

— На ти още едно! Изплакни си зъбите, измий се, за да причакваш мъжете тази вечер на ъгъла на улица „Белом“.

Най-сетне те започнаха да пълнят ведрата от крановете. И докато чакаха да се напълнят, те продължаваха да се ругаят. Първите ведра, лошо плиснати, едва ги достигаха. Но те се напъваха. Най-напред Виржини получи цяло ведро в лицето си; водата нахлу през врата ѝ, потече по гърба и по гърдите и се изцеди под роклята ѝ. Тя беше още съвсем зашеметена, когато второ ведро я изненада, плесна я силно откъм лявото ухо и измокри кока ѝ, който се размота. Жервез отначало бе обляна по краката; едно ведро напълни обувките ѝ и я изпръска чак до бедрата, други две ведра измокриха ханшовете ѝ. Впрочем много скоро стана невъзможно да се броят ударите. И от едната, и от другата струеше вода от главата до петите, корсажите залепнаха на раменете, а полите на кръста — жалки, настръхнали, треперещи, водата се изцеждаше от всичките им страни, както от чадъри по време на проливен дъжд.

— Много са смешни! — каза с дрезгав глас една перачка.

Пералнята се забавляваше чудесно. Жените се бяха отдръпнали, за да избягнат пръските. Сред шума от пляска на бързо изпразваните ведра се чуваха ръкопляскания и шеги. По земята течаха локви, двете жени шляпаха в тях до глезените. Виржини обаче прибягна до подлост, грабна и плисна едно ведро с вряла сапунена вода, която беше

поръчала една от съседките ѝ. Чу се вик. Помислиха, че Жервез е попарена. Но всъщност само левият ѝ крак беше леко изгорен. И с все сила, озлобена от болката, тя отпрати едно ведро, без да го пълни този път, в краката на Виржини, която падна.

Всички перачки заговориха наведнъж.

— Тя ѝ счупи крака.

— Че какво! Ами оная нали искаше да я попари!

— Има право все пак русата, щом като са ѝ отнели мъжа!

Госпожа Бош вдигаше ръце нагоре, като възклищаваше. Тя благоразумно се беше окопала между две корита; а децата, Клод и Етиен, които плачеха и хълцаха от ужас, се бяха увесили на полата ѝ и викаха постоянно „Мамо! Мамо!“, но тези думи заглъхваха в плача им. Когато видя Виржини на земята, тя изтича дръпна Жервез за полите и заговори:

— Хайде, вървете си! Бъдете благоразумна... Сърцето ми се обърна, бога ми! Никога не съм виждала такова убиване.

Но се отдръпна, отиде да се укрие между двете корита заедно с децата. Виржини се беше нахвърлила върху Жервез. Стискаше я за шията, мъчеше се да я удуши. А тя със силно разтърсване се освободи и увисна на плитката на кока ѝ, сякаш искаше да ѝ изскубне главата. Двубоят се поднови, мълчалив, без вик, без обида. Те се вкопчваха тяло в тяло, нападаха се по лицата, с разтворени като куки ръце, които щипеха и драскаха всичко, което сграбчваха. Червената панделка и синята мрежа на едрата брюнетка бяха разкъсани; корсажът ѝ, разцепен на врата, разкри кожата ѝ в единия край на рамото; а пък блондинката, разсъблечена — единият ръкав на бялата ѝ камизола беше изчезнал, без тя да разбере как, беше с разкъсана риза, която откриваше голата гънка на талията ѝ. Хвърчаха парцали от плат. Отначало по Жервез се появи кръв — три дълги драскотини се спускаха от устата до брадата; тя предпазваше очите си, затваряше ги при всеки удар от страх да не бъде ослепена. По Виржини нямаше още кръв. Жервез се мъчеше да пипне ушите ѝ, вбесяваше се, че не можеше да ги хване, и най-сетне успя да сграбчи едната ѝ обица, която имаше форма на жълта стъклена круша; тя дръпна, разкъса ухото; потече кръв.

— Убиват се! Разделете ги тия маймуни! — извикаха няколко гласа.

Перачките се бяха приближили. Образуваха се два лагера; едните насъскваха двете жени като две кучки, които се давят; другите, понервните, целите разтреперани, извърщаха глави, не можеха повече да понасят, повтаряха, че сигурно ще се разболеят. И трябваше да започне генерално сражение; наричаха се безсърдечни, бездушни; протягаха се голи ръце; звъннаха три плесници.

Госпожа Бош в това време търсеше слугата на пералнята.

— Шарл! Шарл!... Къде ли се е дянал?

И тя го намери в първата редица да гледа със скръстени ръце. Той беше як момък с огромен врат. Смееше се, наслаждаваше се на парчетата плът, които двете жени разкриваха. Малката блондинка беше тлъста като пъдпъдък. Щеше да стане хубаво зрелище, ако ризата ѝ се разцепи.

— Я вижте! — прошепна той, като намигна. — Тя има бенка под мишницата.

— Как! Вие сте тук! — извика госпожа Бош, като го забеляза. — Ами помогнете ни да ги разтървем!... Вие, вие можете да ги разтървете!

— Ах, хубава работа! Не, благодаря! Само аз ли съм тук! — каза той спокойно. — За да ми извадят окоето както онзи ден, така ли? Ако бях тук за това, щях да имам много работа... Хайде, не се страхувайте! Това им е полезно, малко пускане на кръв. Това ги прави по-нежни.

Тогава портиерката каза, че трябва да отидат да повикат полиция. Но собственицата на пералнята, дребната нежна жена с болнавите очи, решително се противопостави. Тя повтори няколко пъти:

— Не, не, не искам това, ще се изложи пералнята.

На пода битката продължаваше. Неочаквано Виржини се изправи на колене. Беше докопала една бухалка и я размахваше. Крещеше с променлив глас:

— Чакай, кучко! Пригответи си мръсните дрехи!

Жервез бързо протегна ръка, хвана и тя една бухалка и я вдигна нагоре като боздуган. И нейният глас беше също така дрезгав.

— Ах, така ли! Искат ти се основно изпиране... Подай си кожата, за да я направя на парцали!

За миг те останаха така на колене и се заплашваха. Разчорлени, задъхани, окаляни и с подутини, те се дебнеха, като изчакваха и си поемаха дъх. Жервез нанесе първия удар; бухалката ѝ се плъзна по

рамото на Виржини. И последната се хвърли встрани, за да избегне бухалката, която докосна бедрото ѝ. Тогава те започнаха, удряха се така, както перачките бухат прането си — отсечено и ритмично. Когато се улучваха, ударът наподобяваше пляскане в корито с вода.

Перачките, насъбрани около тях, вече не се смееха; повечето се бяха разотишли, като казваха, че вече сърцето им се късало; тези, които бяха останали, протягаха шии и очите им, блеснали от жестокост, намираха за много смели тия безсрамни жени. Госпожа Бош беше отвела Клод и Етиен; така че от другия край се чуваше техният плач, примесен със звучните удари на двете бухалки.

Но внезапно Жервез изрева. Виржини я беше ударила по голата ръка над лакътя; появи се червено петно, мястото веднага се поду. Тогава тя се нахвърли. Помислиха, че ще убие другата.

— Стига! Стига! — извикаха жените.

Лицето ѝ бе така страшно, че никоя не посмя да се приближи. С удесеторени сили тя сграбчи Виржини за талията, преви я одве, притисна лицето ѝ към плочите и вдигна кръста ѝ нагоре; и въпреки съпротивата съвсем запретна полите ѝ. Отдолу имаше гащи. Тя пъкна ръка в тях, разкъса ги и разголи всичко — бедрата, задника. После, като взе бухалката, започна да бие така, както бухаше някога в Пласан на брега на Виорна, когато с господарката си переше долните дрехи на гарнизона. Дървото потъваше в телесата с плясък. При всеки удар червена ивица шареше бялата кожа.

— Ох, ох! — шепнеше слугата Шарл, възхитен, с широко отворени очи.

Отново избухнаха смехове. Но скоро започнаха да викат: „Стига! Стига!“ Жервез не чуваше, не преставаше. Тя си гледаше работата, наведена и съсредоточена, за да не остави нито едно местенце незасегнато. Искаше да нашари цялата тази безсрамна кожа. И бърбеше, обзета от жестока веселост, като си припомняше една песен на перачките:

— Пляс, пляс! Марго в пералнята... Пляс, пляс! С бухалката!... Пляс, пляс! Ще опере сърцето си! Пляс, пляс! Цялото почерняло от скръб...

И продължаваше:

— Това е за тебе, това е за сестра ти, това е за Лантие... Ще им ги предадеш, когато ги видиш... Внимание, ще повтора! Това е за

Лантие, това е за сестра ти, това е за тебе... Пляс, пляс! Марго в пералнята... Пляс, пляс! С бухалката...

Трябваше да изтръгнат Виржини от ръцете ѝ. С обляно в сълзи лице, зачервена, сконфузена, едрата брюнетка грабна прането си и избяга; беше победена. А Жервез оправяше ръкава на камизолата си, спускаше полите си. Ръката я болеше и тя помоли госпожа Бош да метне прането на рамото и. Портiererката описваше боя, разказваше за вълненията си, настояваше да прегледа тялото ѝ, за да види:

— Може да имате нещо счупено... Чух един такъв удар...

Но младата жена искаше да си тръгне. Тя не отговаряше на съчувствията, на словоохотливите поздравления на перачките, които я заобиколиха, прави, още с престилките си. Когато се натовари, тя тръгна към вратата, където я чакаха децата ѝ.

— За два часа две су — каза ѝ, като я спря, собственицата на пералнята, настанила се вече в остъклената си стаичка.

Защо две су? Тя не можеше да разбере, че ѝ искаха таксата за мястото. После даде две су. И като накуцваше силно под тежестта на мокрото пране, увиснало на рамото ѝ, цялата измокрена, с посинял лакът и с окървавена буза, тя тръгна, влачейки с голите си ръце Етиен и Клод, които трополяха от двете и страни, все още измъчени и омърляни от плаченето.

Зад нея пералнята отново зашумя като отприщен бент. Перачките бяха изяли хляба си и изпили виното си, а сега удряха по-силно със светнали очи, развеселени от боя на Жервез и Виржини. Отново над коритата с ярост се раздвижиха ръцете, остри профили на марионетки с превити гърбове и увиснали рамене, които буйно се огъваха, сякаш бяха върху пружини. Разговорите продължаваха от единия до другия край на пътеките. Гласовете, смехът, грубите думи заглъхваха в силното бълбукане на водата. Крановете шуртяха, ведрата се изливаха, река течеше под коритата. Беше следобед, в разгара на тупането с бухалките. В огромното помещение изпаренията ставаха червеникави от слънчевите кръгове, от златните топки, които преминаваха през цепнатините на изпокъсаните завеси. Влажният въздух, наситен със сапунени миризми, задушаваше. Изведнъж хангарът се изпълни с бяла пара; грамадният капак на казана, в който вреше белината, се вдигаше механично от една централна ос върху зъбчато устройство; и зиналият отвор на казана, поставен върху тухлена основа, изпускаше вихрушки

от пари със сладникав вкус на поташ. До него работеха машините за сушене; вързопите с пране се изстискваха от водата в железни цилиндри при едно завъртване на машината, която, задъхана и пушеща, разтърсваше още по-силна пералнята с непрекъснатото движение на стоманените си ръце.

Когато Жервез закри в прохода на хотел „Добро сърце“, сълзите ѝ отново потекоха. Това беше черен, тесен пасаж с вада за мръсна вода покрай стената и вонята, която я посрещна, ѝ напомни за петнадесетте дни, прекарани тук с Лантие, петнадесет дни на мизерия и кавги, за които в този час си спомняше с голямо отвращение. Стори ѝ се, че е изоставена.

Горе стаята беше гола, пълна със слънце, прозорецът беше отворен. Този слънчев блясък, това пространство с танцуващ златен пращец правеше жалки и черния таван, и стените с изпокъсани книжни тапети. Нямаше вече нищо освен едно малко женско шалче, окачено на гвоздей над камината и усукано като връв. Леглото на децата, изтеглено по средата на стаята, откриваше комода, чиито отворени чекмеджета зееха празни. Лантие се беше измил и беше довършил помадата, помада за две су върху една карта за игра; мръсната вода от ръцете му изпълваше легена. Той нищо не бе забравил; ъгълът, заеман досега от сандъка, изглеждаше на Жервез като огромна дупка. Тя не намери дори малкото кръгло огледалце, окачено на райбера. Тогава я обзе предчувствие и погледна към камината: Лантие беше отнесъл разписките, бледорозовият куп не беше вече тук, между двата нееднакви цинкови свещника.

Тя сложи прането си върху облегалото на един стол; остана права, като се въртеше и оглеждаше мебелите, толкова изумена, че сълзите ѝ вече не течаха. Беше ѝ останало едно су от четирите су, запазени за пералнята. После, като чу откъм прозореца смеха на Етиен и Клод, които се бяха утешили, тя се приближи, обгърна главичките им, захласна се за миг пред тази сива улица, по която сутринта беше видяла как се пробужда работният народ, гигантът труд на Париж. В този час паважът, загрял от работата на деня, излъчваше пламтящо отражение над града, зад градската стена. На този паваж, в този въздух като в запалена пещ я хвърляха съвсем сама заедно с децата; и тя обходи с поглед външните булеварди отдясно и отляво, като се

спираше на двата края, обзета от смътен ужас, сякаш животът ѝ
занапред щеше да протече тук, между една кланица и една болница.

II

Три седмици по-късно, към единадесет и половина часа през един хубав слънчев ден, Жервез и Купо, работникът тенекеджия, пиеха заедно ракия със слива във „Вертеп“ на чичо Коломб. Купо, който пушеше цигара на тротоара, насила я беше накарал да влезе, когато тя прекосяваше улицата на връщане от разнасяне на бельо; и нейният голям четвъртит панер за огладено бельо беше на земята, близо до нея, зад малката цинкова масичка.

„Вертеп“ на чичо Коломб беше на ъгъла на улица „Поасоние“ и булевард „Рошешуар“. На фирмата беше написана с дълги сини букви от единия до другия край само една дума: „Дестилация“. Пред вратата в две половинки качета имаше прашни олеандри. Огромният тезгях с наредените чаши, крана и калаените мерки се простираше вляво от входа; а просторната зала навред около стените бе украсена с големи лакирани светложълти бъчви с блестящи обръчи и медни канели. Над тях, върху лавици, бутилки с ликьор, буркани с плодове и всякакъв вид добре подредени шишета закриваха стените и отразяваха в огледалото зад тезгяха своите ярки зеленикави, златисти и светлокафяви петна. Но в дъното, от другата страна на една дъбова преграда, в едно остъклено помещение, се намираще забележителността на заведението — дестилационният апарат, който пиячите виждаха как действа, с аламбици с дълги шии, със серпантини, които се спускаха под земята, една дяволска кухня, пред която идваха да мечтаят работниците пияници.

По това обедно време кръчмата беше празна. Един дебел четиридесетгодишен мъж, чичо Коломб, по жилетка с ръкави, обслужваше едно момиченце на около десет години, което бе дошло да купи за четири су ракия в една чаша. Слънцето проникваше през вратата и затопляше паркета, винаги влажен от храчките на пушачите. А от тезгяха, от бъчвите, от цялата зала лъхаше ракиена миризма, изпарение на алкохол, което сякаш сгъстяваше и упояваше хвърчащите слънчеви пращинки.

Купо започна да свива нова цигара. Той беше много чист, с куртка и каскет от сив плат, смееше се, показваше белите си зъби. Долната му челюст бе издадена напред, носът малко сплескан, имаше хубави кестеняви очи и лице като на весело куче и добро дете. Гъстата му къдрава коса беше съвсем щръкнала. Беше запазил още свежа своята двадесет и шест годишна кожа. Срещу него Жервез, в черна, пристегната на кръста рокля, гологлава, дояждаше сливата от ракията, като я държеше за опашката с края на пръстите си. Бяха седнали близо до улицата, на първата от четирите маси, наредени край бьчвите пред тезгяха.

Когато запали цигарата си, тенекеджията постави лакти върху масата, протегна лице напред, вгледа се за миг мълчаливо в младата жена, чието красиво лице на блондинка днес беше млечнопрозрачно като фин порцелан. После, като загатна за нещо, известно само на тях и обсъждано вече, той просто попита полугласно:

— Значи, не? Казвате не?

— О, разбира се, не, господин Купо — отвърна спокойно Жервез, като се усмихна. — Нима ще ми говорите тук за това. Нали ми обещахте да бъдете благоразумен... Ако знаех, щях да откажа почерпката ви.

Той не заговори, продължи да я гледа съвсем отблизо, с дръзка разнеженост, особено от ъглите на устните ѝ, бледорозови ъгълчета, малко влажни и разкриващи ярката червенина на устата, когато тя се усмихваше. Обаче тя не се отдръпваше, седеше спокойна и предана. След кратко мълчание тя добави:

— Вие наистина не мислите. Стара жена съм аз; имам голямо дете на осем години... Какво ще правим заедно?

— Искан ли питане! — прошепна Купо, като примигна. — Каквото правят другите!

Но тя махна ръка с досада.

— Ах, да не смятате, че това е винаги забавно? Личи си, че не сте били семеен... Не, господин Купо, аз трябва да мисля за сериозни неща. Забавлението не води доникъде, чувате ли! Аз имам две гърла в къщи, които лапат здравата, знайте! Как искате да успея да отгледам моите деца, ако се забавлявам с глупости?... А освен това, чуйте, моето нещастие ми е добър урок. Знаете ли, че сега мъжете съвсем не ме интересуват. Дълго време няма да могат да ме излъжат.

Тя се обясняваше без гняв, много мъдро, твърде хладнокръвно, сякаш разискваше делови въпроси — например защо не трябва да колоса някоя забрадка. Виждаше се, че е дошла до това решение след мъдри размишления.

Купо повтаряше разнежен:

— Вие ми причинявате много мъка, много мъка...

— Да, виждам — подзе тя — и много ви се сърдя за това, господин Купо... Това не трябва да ви измъчва. Ако имах намерение да се забавлявам, боже мой, щях да предпочета вас пред някой друг! Вие имате вид на добър момък, любезен сте. Бихме се събрали заедно, нали, и бихме я карали, докато може. Аз не се преструвам, не казвам, че това не би могло да стане... Само че каква полза, щом нямам желание? Ето аз съм у госпожа Фоконие от петнадесет дни. Децата ходят на училище. Работя, доволна съм. Та най-добре е да си остана така, както съм.

Тя се наведе, за да вземе панера си.

— Карате ме да приказвам, а пък сигурно ме чакат у господарката... Ще си намерите друга, бъдете спокоен, господин Купо, по-красива от мене, която няма да влачи двама малчугани.

Той гледаше стенния часовник, поставен в огледалото. Накара я да седне отново, като извика:

— Почакайте де! Едва е единадесет и тридесет и пет... Има още двадесет и пет минути... Нали не се страхувате, че ще направя глупости; масата е между нас... Значи, вие толкова ме презирате, че не искате да си поговорим малко?

Тя отново остави панера си, за да не го обиди; и си поговориха като добри приятели. Тя била яла, преди да тръгне да разнася бельото; той днес пък набързо излапал супата и говеждото, за да я причака. Жервез му отговаряше любезно и гледаше през прозорците между бурканите с плодове в ракия движението по улицата, където по обед струпването на тълпата беше извънредно голямо. По двата тротоара, в тесния проход между къщите, хората крачеха бързо, размахали ръце, като непрекъснато се опираха лакът до лакът. Закъснелите, задържани на работа работници с намръщени лица от глад пресичаха с големи крачки платното на улицата и влизаха при хлебаря насреща; и когато излизаха оттам с една ливра хляб под мишница, те отиваха три врати по-горе, в „Двуглавото теле“, за да изядат обичайния си обед за шест

су. До хлебаря имаше и една зарзаватчийка, която продаваше пържени картофи и миди с магданоз; непрекъснатата върволица от работнички с дълги престилки излизаха с книжни кесийки с пържени картофи и миди в купички; други, хубави и нежни на вид момичета с прически, купуваха връзки репички. А като се наведеше, Жервез забелязваше още един дюкян за колбаси, пълен с хора, откъдето излизаха деца, които държаха в ръце пакетчета с омазнена хартия — паниран котлет, кренвирш или парче съвсем топла кървавица. Между това по улицата, наслоена с черна кал дори и при хубаво време, сред тълпата, която крачеше с трополене, някои работници напускаха вече евтините гостилнички, движеха се на групи, разхождаха се, тупаха се по бедрата с разперени ръце, натезжали от храната, спокойни и бавни сред блъсканиците в навалищата.

Една група се беше образувала пред вратата на кръчмата.

— Ей, Биби, кажи бе, Пържола — попита един пресипнал глас, — ще почерпиш ли по една скоросмъртница?

Петима работници влязоха и застанаха прави.

— Ах, този хайдук чичо Коломб! — подзе гласът. — Слушайте, искаме от старата и не в орехови черупки, а в истински чаши!

Чичо Коломб спокойно сервираше. Дойде и друга компания от трима работници. Постепенно блузите се натрупваха в ъгъла на тротоара, спираха се там за малко и накрай се блъскаха към входа между двата олеандъра, посивели от прах.

— Вие сте глупав! Мислите само за мръсотии! — казваше Жервез на Купо. — Разбира се, че го обичах... Само че след отвратителния начин, по който ме заряза...

Говореха за Лантие. Жервез не беше го виждала оттогава; тя мислеше, че живее със сестрата на Виржини на улица „Гласиер“, у онзи приятел, който щеше да открива фабрика за шапки. Впрочем съвсем не искала да тича подире му. Отначало ѝ причинил голяма мъка; искала дори да се удави; но сега се вразумила, всичко станало за по-добро. Може би с Лантие никога нямала да може да отгледа децата, толкова много прахосвал парите. Той би могъл да идва да целуне Клод и Етиен, не би го изпъдила. Колкото до нея, би се насякла на парчета, преди да се остави да я пипне с края на пръстите си. И тя казваше тия неща като смела жена, която имаше добре обмислен план за живота си, докато Купо, който не се отказваше от желанието си да я притежава, се

шегуваше, обръщаше всичко към мръсната страна, задаваше ѝ за Лантие много неприлични въпроси така весело и така ухилен, че тя и не мислеше да се обиди.

— Вие сте го биели — каза най-сетне той. — О, вие не сте добра! С камшик шибате хората.

Тя го прекъсна с продължителен смях. Все пак било истина, тя нашибала оная дълга кранта Виржини. Този ден именно би удушила някого на драго сърце. И започна да се смее по-силно, защото Купо ѝ разказваше, че Виржини, засрамена, че показала всичко, напуснала квартала. Обаче лицето ѝ запазваше някаква детска благодост; тя протягаше пълничките си ръце, като повтаряше, че не би смачкала дори една муха; познавала боя само от това, че добре го изпитала в живота си. И така тя започна да разказва за младостта си в Пласан. Не била никак разтурена; мъжете ѝ досаждали. Когато Лантие я обладал, тогава била на четиринадесет години, намирала това за много мило, защото казвал, че ѝ е съпруг, и вярвала, че играят на мъж и жена. Единственият недостатък, уверяваше тя, е, че била много чувствителна, че обичала всички, че се привързвала към хора, които после ѝ причинявали хиляди неприятности. Така че, когато обичала някой мъж, не мислела за глупости, мечтаела само да живеят винаги заедно, да бъдат много щастливи. И тъй като Купо се присмиваше и ѝ намекваше за нейните две деца, които навярно не била измътила под дюшека, тя го плесна по пръстите и добави, че, разбира се, и тя била скроена като другите жени; само че грешка било да се вярва, че жените винаги били настървени само за това; жените се грижели за своето семейство, превивали се одве в къщи, лягали си много уморени вечер и заспивали веднага. Всъщност тя приличала на майка си, една много работлива жена, умряла от преумора, след като служела като товарно добиче на татко Макар в продължение на повече от двадесет години. В сравнение с нея тя била съвсем слаба, докато майка ѝ имала такива рамене, че събаряла вратите, като минавала; но това нямало значение, тя ѝ приличала по страстта да се привързва към хората. Дори и това, че куцала малко, тя дължала на бедната жена, която татко Макар смазвал от бой. Стотина пъти тя ѝ разказвала за нощите, когато баща ѝ, върнал се пиян, така зверски я ухажвал, че ѝ строшавал ръцете и краката; и сигурно през някоя от тези нощи тя била зачената с един по-къс крак.

— О, това е почти нищо, не се забелязва! — каза Купо, за да я поласкае.

Тя поклати глава; знаела, че се забелязва; на четиридесет години щяла да се превие одве. После тихо и с лек смях:

— Странно желание имате вие — да обичате куца жена.

А той, все така с лакти върху масата и проточил още повече лицето си, я поласка със смели думи, сякаш за да я опияни. Но тя продължаваше да казва не с глава, без да се остави да бъде изкушена, но все пак поласкана от този гальовен глас. Слушаше с отпавени навън очи, като си даваше вид, че пак се интересува от тълпата, която нарастваше. Сега метяха в празните дюкяни; зарзаватчийката вадеше последния тиган пържени картофи, а колбасарят подреждаше разхвърляните по тезгяха чинии. От всички гостилнички излизаха работници на групи; брадати момци се блъскаха с ръце; играеха си като хлапаци, шумно се пързалиха с грубите си подковани обуца, като драскаха паважа; други, с ръце в джобовете, пушеха замислено, като примигваха на слънце. По тротоара и по платното на улицата от разтворените врати нахлуваха хора на потоци, като ленив бавен прилив, който спираше пред колите, образуваше върволица от блузи, от рубашки, от вехти палта, съвсем бледа и безцветна върволица под златистата светлина, която обливаше улицата. В далечината звъняха фабричните камбани; но работниците не бързаха, палеха отново лулите; после, превили гърбове, след като се викаха от кръчма в кръчма, решаваха да тръгнат към работилниците с провлачени крачки. Жервез с любопитство проследи тримата работници, един едър и двама ниски, които се обръщаха на всеки десет крачки; най-сетне те се спуснаха по улицата и влязоха право във „Вертеп“ на чичо Коломб.

— Аха! — прошепна тя. — Ето трима, които съвсем нямат мазоли по ръцете.

— Я виж — каза Купо, — познавам едрия; това е Ботуша, един другар.

„Вертеп“ се бе изпълнил. Разговаряха на висок глас с избухвания, които раздираха глухия шепот на прегракналите гласове. От време на време чашите звънтяха от ударите с юмрук по тезгяха. Прави, със скръстени ръце на корема или на гърба, пиячите образуваха малки групи, притиснати един до друг; имаше и компании край

бъчвите, които трябваше да чакат по четвърт час, докато поръчат на чичо Коломб.

— Как! Това е нашият аристократ Касис млади! — извика Ботуша, като тупна силно Купо по рамото. — Красив господинчо, който пуши цигари и носи бельо!... Иска, значи, да смае познатата си, поръчва ѝ деликатеси!

— Ей, не ми досаждай! — отвърна Купо много ядосано.

Но другият продължаваше да се присмива:

— Ясно! Държим се нависоко, драги мой! Глупаците са си глупаци, това е!

Той обърна гръб, след като извърна страшно очи, загледан в Жервез. Тя се отдръпна малко изплашена. Димът на лулите и силната миризма на всички тия мъже се носеха във въздуха, наситен с алкохол; тя се задушаваше, обзета от лека кашлица.

— Ах, колко е отвратително пианството! — каза тя полугласно.

И му разказа, че преди, в Пласан, тя пиела анасонлийка с майка си. Но един ден едва не умряла и оттогава се отвратила; не можела вече да гледа ракиите.

— Ето вижте — добави тя, като показва чашата си, — изядох сливата, обаче ще оставя ракията, защото ще ми стане лошо.

Купо също не разбирал как може да се пият пълни чаши ракия. По една ракийка със слива от време на време не било лошо. Обаче скоросмъртница, абсент и други свинщини — довиждане! Той не бил по тая част. Макар че другарите му го подигравали, оставал си на вратата, когато тия къркачи влизали в кръчмата. Татко Купо, който бил тенекеджия като него, разбил главата си върху паважа на улица „Кокнар“, като паднал пиан един ден от капчука на номер 25; и този спомен в семейството правел всички благоразумни. Затова той, когато минавал по улица „Кокнар“ и виждал мястото, предпочитал по-скоро да пие вода от вадата, отколкото да гаврътне безплатно една чаша у кръчмаря. Той завърши с думите:

— В нашата професия трябват здрави крака.

Жервез отново бе взела панера си. Въпреки това не ставаше, държеше го върху коленете си, с унесен, замечтан поглед, сякаш думите на младия работник пробуждаха в нея далечни мисли за живота. И каза бавно, без някаква привидна връзка:

— Боже мой, аз не съм амбициозна, не искам кой знае колко!... Моят идеал е да работя спокойно, да имам винаги хляб, да имам едно чисто кътче за спане — знаете ли, едно легло, една маса и два стола, нищо повече... Ах, аз бих желала също да отгледам децата си, да ги направя добри граждани, ако е възможно... Имам още една мечта — да не бъда бита, ако някога се омъжа; не, няма да ми бъде приятно да бъда бита... И това е всичко, виждате ли, това е всичко...

Тя търсеше да открие какви други желания има, и не намираше нищо по-сериозно, което да я съблазнява. Все пак подзе, след като се поколеба:

— Да, накрай човек може да пожелае да умре в леглото си... Аз, след като ще се трепя цял живот, бих умряла в моето си легло, у дома си.

И тя стана. Купо, който пламенно одобряваше желанията ѝ, беше се изправил вече, обезпокоен да не закъснее. Но те не излязоха веднага; тя полюбопитствува да отиде да види в дъното, зад дъбовата преграда, големия аламбик от червена мед, който работеше под светлите прозорци на малкия двор, и тенекеджията, който я последва, ѝ обясни как действа, като ѝ показваше с пръст различните части на апарата и огромната лула, от която течеше бистра струя алкохол. Аламбикът с причудливите си по форма части, с безкрайните спираловидни тръби имаше мрачен вид; никакъв пушек не излизаше; едва се чуваше едно вътрешно свистене, едно подземно бучене; наподобяваше на нощна работа, извършвана сред бял ден от някакъв мрачен, мощен и ням работник. А през това време Ботуша, придружен от двамата си приятели, беше дошъл да се облакът на преградата, докато чакаше да се освободи място на тезгяха. Той се смееше като скърцащ, лошо смазан скрипец, клатейки глава и вперил разнежени очи в машината за опиване. Дявол да я вземе! Че тя била много хубава! В тоя голям меден търбух имало с какво човек да си мокри гърлото цели осем дни. Той би желал да заварят края на серпантината между зъбите му, за да чувства как още топлата скоросмъртница го изпълва, как слиза чак до петите му, неспирно, неспирно, като малко поточе. Ех, няма повече да се безпокои! Тръбичката чудесно ще замени напръстничетата на тоя хитрец чичо Колумб! А другите се присмиваха, казваха, че това говедо Ботуша е истинска попивателна. Аламбикът глухо, без пламък и без блясък в мътните отражения на

медните си части, продължаваше да работи, изпускате алкохолната си пот като някакъв бавен и упорит извор, който в края на краищата трябваше да залее залата, да се разлее по външните булеварди, да наводни огромната яма на Париж. Тогава Жервез, обзета от тръпки, се отдръпна; и като се мъчеше да се усмихне, прошепна:

— Глупаво е, кара ме да изтръпвам от студ тази машина... Студено ми става от пиенето...

После, върнала се на мисълта, която таеше за едно пълно щастие:

— Ех, нали по-добре ще е да работиш, да имаш какво да ядеш, да си имаш свой подслон, да отгледаш децата си, да умреш в своето легло...

— И да не бъдеш бита — добави Купо весело. — Но аз няма да ви бия, ако се съгласите, госпожа Жервез...

Няма защо да се страхувате, никога не пия, пък и много ви обичам... Хайде, нека се видим тази вечер, ще се поразтъпчем.

Беше снишил глас, говореше в шията ѝ, докато тя си отваряше път, дигнала панера напред. Но няколко пъти тя каза пак не с глава. Все пак се обръщаше, усмихваше му се, изглеждаше щастлива, че научи, че той не пие. Разбира се, би му казала да, ако не се бе заклела никога вече да не се обвързва с мъж. Най-сетне стигнаха до вратата и излязоха. Зад тях „Вертеп“ остана пълен, чак на улицата достигаха шумът от дрезгавите гласове и сладникавата миризма от чашите с ракия. Чуваше се как Ботуша нарича чичо Коломб мошеник, като го обвиняваше, че напълнил чашата му до половина. А самият той бил добър, хубав, смел. Ах, пфу. Тия номера вече не му минавали, нямало вече да идва в това заведение, много го мързяло. И той предлагаш на двамата си другари да отидат в „Кашлящото човече“, кръчма до бариерата Сен-Дени, където се пиела съвсем чиста ракия.

— Ах, тук се диша! — каза Жервез на тротоара. — Е, хайде довиждане и благодаря, господин Купо... Връщам се бързо.

Тя щеше да тръгне по булеварда. Но той я беше хванал за ръката, не я пускаше, като повтаряше:

— Хайде, заобиколете с мене, минете по улица „Гут д'Ор“, няма да удължите много пътя си... Трябва да отида у сестра си, преди да се върна на строежа... Ще вървим заедно.

Най-сетне тя прие и те бавно тръгнаха нагоре по улицата „Поасоние“, един до друг, без да се хванат под ръка. Той ѝ разказваше

за семейството си. Майката, мама Купо, бивша шивачка на жилетки, работела по къщите, защото зрението ѝ отслабнало. Тя навършила шестдесет и две години на трети миналия месец. Той бил най-малкият. Една от сестрите му, госпожа Лера, вдовица на тридесет и шест години, работела в цветарството и живеела на улица „Моан“, в Батиньол. Другата, която била на тридесет години, била женена за един златар, за тоя ловък хитрец Лорильо. Именно при нея отивал на улица „Гут д’Ор“. Тя живеела в голямата къща вляво. Вечер той се хранел у семейство Лорильо; било изгодно и за тримата. Та сега отивал у тях, за да ги уведоми да не го чакат, защото днес бил поканен у един приятел.

Като го слушаше, Жервез изведнъж го прекъсна, за да го попита усмихнато:

— Вие, значи, се казвате Касис млади, господин Купо?

— О! — отвърна той. — Това е прякор, който другарите ми дадоха, защото обикновено пия касис, когато насила ме заведат в някоя кръчма... По-добре е да се казваш Касис млади, отколкото Ботуш, нали?

— Разбира се, не е лошо Касис млади — заяви младата жена.

После тя го запита за работата му. Той работел все още там, зад градската стена, на новата болница. О, работа имало, той сигурно щял да работи на този строеж до края на годината. Имало да се правят стотици метри капчуци.

— Знаете ли — каза той, — аз виждам хотел „Добро сърце“, когато съм там горе... Вчера вие бяхте на прозореца, махах ви с ръце, но не ме забелязахте.

Бяха изминали стотина крачки по улица „Гут д’Ор“, когато той се спря, вдигна очи и каза:

— Ето къщата... Аз съм се родил малко по-далече, на номер 22... Но тази къща все пак е добре иззидана! Вътре е просторна като казарма!

Жервез вдигаше глава, разглеждаше фасадата. Към улицата къщата беше на пет етажа, всеки от тях имаше по петнадесет прозореца, чиито черни капаци с изпочупени летви придаваха на тази огромна външна стена вид на развалина. Долу четири дюкяна заемаха приземния етаж: вдясно от вратата една голяма мръсна гостилница; вляво склад за въглища, галантерия и чадърджийница. Къщата изглеждаше още по-грамадна, защото се издигаше между две малки,

ниски и жалки постройки, долепени към нея; и четвъртита, подобна на грубо иззидан с хоросан блок, който гние и се рони от дъжда, тя се очертаваше в ясното небе, над съседните покриви, със своя недодялан огромен куб, със своите неизмазани хълбоци, калносиви, напълно голи като стени на затвор, по които редовете каменна зидария изглеждаха като разтворени челюсти, зинали в празното пространство. Но Жервез гледаше най-вече портата, грамадна и сводеста, която се издигаше чак до първия етаж и разкриваше дълбок пасаж, в края на който в бледата дневна светлина се виждаше голям двор. По средата на този пасаж, павиран като улицата, течеше вада с бледорозова вода.

— Влезте де — каза Купо, — няма да ви изядат.

Жервез поиска да чака на улицата. Обаче не можа да се въздържа да не навлезе в пасажа чак до стаичката на портиера, която беше вдясно. И там, от прага, тя отново вдигна очи. Откъм вътрешността фасадите имаха шест етажа, тия четири правилни фасади ограждаха просторното каре на двора. Това бяха сиви стени, проядени от жълтата плесен, прошарени от следите на капчуците, които се спускаха направо от покрива до плочите на двора, без да има корниз; само каналните тръби се огъваха по етажите, където като петна се очертаваше ръждясалата ламарина на зиналите кутии за помия. Прозорците без дървени капаци показваха голите си зелено-синкави като мътна вода стъкла. На някои от тях, които бяха отворени, висяха за проветряване дюшеци на сини квадрати; на други върху опънати въжета съхнеше бельо, цялото пране на семейството — ризите на мъжа, камизолите на жената, гащите на хлапетата; на един прозорец на третия етаж бяха проснати детски завивки, изцапани с мръсотии. От горе до долу твърде малките квартири напъваха навън, показваха частици от мизерията си през всички пролуки. Долу при всяка фасада една висока и тясна врата без рамка, поставена направо в зидарията, въвеждаше в антре с пропукани стени, в дъното на което се извиваха калните стъпала на една стълба с железен парапет; и така имаше четири стълбища, обозначени с първите четири букви на азбуката, изписани по стените. Партерните етажи бяха превърнати в огромни работилници с витрини, почернели от прах: огнището на един ключар пламтеше; по-нататък се чуваше рендето на един дърводелец; а близо до портиерната една бояджийница изпускаше на разпенени струи онази бледорозова вада, която течеше през пасажа. Замърсен от локви оцветена вода, от талаш,

от недогорели каменни въглища и обрасъл с трева по краищата и между разместените павета, дворът бе неравномерно осветен, сякаш бе разрязан на две от линията, до която стигаше слънцето. В сенчестата страна, около чешмата, чийто кран поддържаше тук постоянна влага, три малки кокошки кълвяха по земята, търсеха червеи с калните си крачета. И Жервез бавно шареше с поглед, слизаше от шестия етаж до паважа, отново тръгваше нагоре, изумена от този огромен блок, почувствувала се сред някакъв жив организъм, в самото сърце на някакъв град, заинтригувана от тази къща, сякаш пред нея се извисяваше човек-гигант.

— Търси ли някого госпожата? — извика портиерката заинтересувана, като се появи на вратата на стаичката си.

Но младата жена обясни, че чакала един човек. Тя тръгна към улицата; после, тъй като Купо се бавеше, сякаш привлечена, се върна и продължи да разглежда. Къщата не ѝ изглеждаше грозна. Сред дрипите, увиснали на прозорците, имаше и засмени кътчета — цъфнал шибой в едно гърне, кафез с канарчета, откъдето долиташе чуруликане, огледала за бръснене, които отразяваха в сянката бляскави кръгли звезди. Долу един дърводелец пееше, акомпаниран от равномерно свистене на рендето си; а в работилницата на ключаря ритмичните удари на чука звънтяха силно и ясно. Освен това от всеки отворен прозорец, върху фона на разкриващата се мизерия, деца показваха своите изцапани и засмени главици, жени шиеха със спокойни, наведени над работата лица. Беше започнало следобедното всекидневие, мъжете, работещи навън, бяха излезли, в къщата бе настанало онова голямо спокойствие, което се нарушаваше само от шума на занаятчиите, от тананикането на някаква мелодия, все една и съща, повтаряна по цели часове. Само дворът беше малко влажен. Ако Жервез би живяла тук, щеше да поиска квартира в дъното, на слънчевата страна. Беше направила пет-шест крачки, вдишваше тежката миризма на бедните жилища, миризмата на застоял прах, на гранясала мръсотия; но тъй като преобладаваше стипчивата миризма от водите на бояджийницата, тя намираще, че тук не вони така лошо, както в хотел „Добро сърце“. И избираше вече своя прозорец, един прозорец в левия ъгъл, където имаше малко сандъче с испански боб, чиито тънки стъбла започваха да се увиват около обтегнати нагоре върви.

— Накарах ви да чакате, нали? — каза Купо, който изведнъж се появи до нея. — Стават едни истории, когато не вечерям у тях, а днес още повече, тъй като сестра ми е купила телешко месо.

И понеже тя леко потръпна от изненада, той продължи, като също огледа наоколо:

— Вие разглеждате къщата. Винаги е наето от горе до долу. Мисля, че има триста наематели... Ако имах мебели, бих издебнал момент да наема една стаичка... Човек може да се настани добре тук, нали?

— Да, добре би било — прошепна Жервез. — В Пласан нашата улица не беше така населена... Я вижте, нали е хубав този прозорец на петия етаж с испанския боб.

Тогавя той със същата упоритост пак я попита дали иска. Веднага щом се снабдели с легло, ще наемат там стая. Но тя се измъкваше, бързаше към пасажа, като го молеше да не започва пак с глупостите си. По-скоро къщата можела да рухне, но тя положително нямало да спи под една завивка с него. Все пак, като се разделяха пред дюкяна на госпожа Фоконие, Купо можа да задържи за миг ръката ѝ, която тя дружелюбно бе отпуснала.

Добрите отношения между младата жена и работника тенекеджия продължиха един месец. Той я намираще много смела, като я виждаше как се трепе от работа, как се грижи за децата и все пак отделя време да шие вечер разни парцали. Имало жени мръсни, развратни, устати; но, дявол да го вземе, тя съвсем не приличала на тях, тя гледала на живота много сериозно! Тя се смееше на тия негови думи, защитаваше се скромно. За нейно нещастие не била винаги толкова благоразумна. Намекваше за първото си раждане още на четиринадесет години; споменаваше и за литрите анасонлийка, изпити някога с майка ѝ. Опитът я поправил малко, това е всичко. Грешка било да се мисли, че имала силна воля; напротив, била много слаба; тръгвала натам, накъдето я тласкали, от страх да не причини мъка на някого. Мечтата ѝ била да живее в почтена среда, защото лошата среда, казваше тя, била като удар с боздуган, който смазвал главата, погубвал жената в един миг. Пот я избивала при мисълта за бъдещето и се сравнявала с едно су, хвърлено във въздуха — то падало ези или тура, според случайностите на улицата. Всичко, което видяла вече, лошите примери, разиграли се пред нейните детски очи, ѝ давали голяма

поука. Но Купо се присмиваше на нейните черни мисли, възвръщаше ѝ смелостта, като се мъчеше да я щипне по бедрата; тя го отблъскваше, пляскаше го по ръцете, а той се кискаше и викаше, че съвсем не е слаба жена, щом не може лесно да се превземе. Самият той, веселяк, не се тревожел за бъдещето. Дните си следват един след друг, бога ми. Винаги щели да си имат подслон и храна. Кварталът му се виждал чист, с изключение на доста големия брой пияници, от които би могло да се отърват. Той не беше лош човек, понякога говореше твърде умно, беше дори малко кокетен, сресваше се грижливо с път встрани, имаше хубави вратовръзки и чифт лачени обуца за неделя. Наред с всичко това беше сръчен и безсрамен като маймуна, забавен шегаджия като парижки работник, бърбрав и още очарователен с младежкото си лице.

Стигнаха дотам, че и двамата си правеха много услуги в хотел „Добро сърце“. Купе ходеше да ѝ взима млякото, правеше покупките ѝ, носеше вързопите ѝ с бельо; често пъти вечер, когато пръв се връщаше от работа, той разхождаше децата по външния булевард. Жервез, за да му се отблагодари, се качваше в малката таванска стаичка, където той живееше, и преглеждаше дрехите му, зашиваше копчетата на блузите му, кърпеше платнените му куртки. Голяма интимност се създаваше помежду им. Тя не се отегчаваше, когато той биваше при нея, забавляваха я песните, които той донасяше, и тая вечна шеговитост на парижките квартали, съвсем непозната още за нея. А той, като се въртеше все около полите ѝ, се разпалваше все повече. Беше се хванал здравата! В края на краищата това започна да го измъчва. Той продължаваше да се смее, но така му прилошаваше и така се чувствуваше притеснен, че не намираше вече това за забавно. Глупостите продължаваха, винаги, когато я срещаше, той викаше: „Кога ще бъде?“ Тя знаеше какво искаше да ѝ каже и му обещаваше това да стане на куковден. Тогава той започваше да я дразни, отиваше в стаята ѝ с чехлите си в ръка, сякаш се пренася. Тя взимаше всичко на шега, прекарваше отлично деня си, без нито веднъж да се изчерви от непрекъснатите цинични намеци, сред които той я караше да живее. Стига да не бъде груб, тя бе готова да търпи всичко. Разсърди се само един ден, когато той се опита да я целуне насила и оскуба косата ѝ.

През последните дни на юни Купо загуби веселостта си. Ставаше особен. Жервез, обезпокоена от някои негови погледи, залостваше вечер вратата си. А после, след една сръдня, която продължи от неделя

до вторник, съвсем неочаквано вечерта във вторник той почука на вратата ѝ към единадесет часа. Тя не искаше да му отвори, но гласът му беше толкова нежен и толкова разтреперан, че най-сетне отдръпна комода, избутан до вратата. Когато влезе, тя помисли, че е болен, толкова ѝ се видя бледен, със зачервени очи и с мраморно лице. Той стоеше прав, заекваше и клатеше глава. Не, не бил болен. Плакал от два часа горе в стаята си; плакал като дете и хапел възглавницата си, за да не го чуят съседите. Това не бивало да продължава така.

— Слушайте, госпожа Жервез — каза той със свито гърло и едва сдържайки сълзите си, — трябва да турим край на това положение, нали?... Да се венчаем двамата. Аз много искам, решил съм.

Жервез силно се изненада. Тя беше твърде сериозна.

— О, господин Купо — прошепна тя, — какво сте дошли да търсите тук! Аз никога не съм искала такова нещо от вас, вие добре знаете... Не ми се ще — това е всичко... О, не, не! Сега говоря сериозно; моля ви, помислете.

Но той продължаваше да клати глава, имаше вид на непоколебимо решен. Обмислил всичко. Слязъл при нея, защото имал нужда да прекара една хубава нощ. Тя сигурно няма да го остави да се качи отново горе и да плаче! Щом кажела да, той няма да я измъчва повече, тя ще може да си легне спокойно. Искал просто да я чуе да му кажела да. Утре ще разговарят.

— Разбира се, че не ще кажа да ей така — подзе Жервез. — Не искам по-късно да ме обвинявате, че съм ви подтикнала да направите глупост... Разбирате ли, господин Купо, не сте прав да упорствувате. Вие сам не знаете какво чувство изпитвате към мене. Ако не ме срещате една седмица, ще ви мине, обзалагам се. Мъжете често се женят за една нощ, първата, а после цял живот нощите следват една след друга, дните се удължават и те здравата се отегчават... Седнете тук, много искам да си поговорим веднага.

И чак до един часа сутринта, в тъмната стая, под пушливата светлина на една свещ, която забравиха да угасят, те обсъждаха женитбата си, снишили глас, за да не събудят двете деца, Клод и Етиен, които спяха, дишайки леко, с глави върху една възглавница. И Жервез напомняше все за тях, като ги показваше на Купо; това бе чудната зестра, която му носела, а тя наистина не искала да го затруднява с тия две хлапета. Освен това срамувала се заради него.

Какво щели да кажат в квартала? Познавали нея и любовника ѝ, знаели историята ѝ; никак нямало да бъде прилично да ги видят, че се венчават, след като са минали едва два месеца. На всички тия основателни причини Купо отвърщаше с повдигане на рамене. Малко го било грижа за квартала! Той не си завирал носа в работите на другите, пък и най-вече се страхувал да не се омърси! Е добре да! Имала Лантие преди него. Какво лошо в това? Тя не живеела разгулно, не водела мъже в квартирата си, както много жени, и то богати. Колкото за децата, те ще пораснат, ще ги отгледат, бога ми! Той никога нямало да намери толкова смела жена, толкова добра, с толкова много качества. Впрочем всичко това не било причина, дори тя да се търкаляла по тротоарите, да била грозна, мързелива, отвратителна, да имала куп мръсни деца — това нямало никакво значение за него: той я желяел.

— Да, желяя ви — повтаряше той, като удряше непрекъснато с юмрук по коляното си. — Чувате ли добре, желяя ви... Мисля, че няма какво да възразите на това?

Жервез постепенно започна да се разнежва. Някаква слабост я обземаше от това грубо желание, което чувствуваше, че я притиска. Тя се осмеляваше да прави само плахи възражения с отпуснати върху полите си ръце и с развълнувано лице. Отвън, през полуотворения прозорец, хубавата юнска ноц нахлуваше на топли вълни, които клатеха пламъка на свещта, чийто висок червеникав фитил пушеше; в дълбоката тишина на заспалия квартал се чуваха само пискливите стенания на един пияница, проснал се по гръб по средата на булеварда; а на късен гуляй пък много далече, в дъното на някакъв ресторант, една цигулка свиреше буен кадрил, малка кристална мелодия, чиста и пронизваща, сякаш изпълнена на хармоника. Купо, като виждаше, че младата жена вече почти не се съпротивява, мълчалива и леко усмихната, беше хванал ръцете ѝ и я притегляше към себе си. Тя се намираще в един от ония моменти на безпомощно състояние, от което най-много се страхуваше, победена и спечелена и много развълнувана, за да не може нищо да откаже и да причини мъка на някого. Но тенекеджията не разбра, че тя се отдаваше; той се задоволи да ѝ стисне ръцете до смазване, за да я овладее; и двамата въздъхнаха при тая лека болка, която удовлетворяваше малко тяхната разнеженост.

— Вие казвате да, нали? — попита той.

— Защо ме измъчвате? — прошепна тя. — Желаете го? Е добре, да... Господи, може би ние вършим тук голяма глупост.

Той беше станал, хванал я бе здраво през кръста и грубо я целуваше, където му падне по лицето. После, понеже тези ласки бяха много шумни, той пръв се разтревожи, като погледна Клод и Етиен, тръгна с тихи стъпки и сниши глас.

— Шт! Да бъдем благоразумни — каза той, — не трябва да будим децата... До утре.

И се изкачи в стаята си. Жервез, цялата разтреперана, остана да седи близо един час на края на леглото си, без да помисли да се съблече. Беше развълнувана, намираше, че Купо е много почтен; защото в един миг тя бе помислила, че всичко е свършено, че той ще остане да спи тук. Долу под прозореца пияницата стенеше още подрезгаво, като загубено животно. В далечината беше млькнала цигулката, която свиреше буен кадрил.

През следващите дни Купо искаше да склони Жервез да отидат някоя вечер у сестра му, на улица „Гут д’Ор“. Но младата жена, която бе много свенлива, се ужасяваше от това посещение в семейство Лорильо. Тя отлично забелязваше, че тенекеджията изпитва таен страх от това семейство. Разбира се, той не зависеше от сестра си, която дори не бе по-голяма от него. Майка Купо щеше да даде съгласието си с две ръце, защото тя никога не противоречеше на сина си. Само че в тяхната фамилия семейство Лорильо, за което се знаеше, че печели над десет франка дневно, се ползуваше с голям авторитет. Купо не би посмял да се ожени, без то предварително да приеме жена му.

— Аз им говорих за вас, те знаят нашите планове — обясняваше той на Жервез. — Боже мой, какво дете сте! Елате тази вечер... Предупредил съм ви, нали? Сестра ми ще ви се стори малко сурова. И Лорильо не е винаги любезен. В действителност те са доста засегнати, защото, ако се оженя, няма вече да се храня у тях и ще икономисват по-малко. Но това няма значение, не ще ви изпъдят... Направете това заради мене, много е необходимо.

Тези думи още повече плашеха Жервез. Все пак тя склони една събота вечер. Купо дойде да я вземе в осем и половина часа. Тя се бе облякла: черна рокля, шал от вълнен муселин с шарки от жълти палми и бяла шапчица, гарнирана с малка дантела. През шестте седмици, откакто работеше, бе спестила седемте франка за шала и двата и

половина франка за шапката; роклята беше стара, почистена и преправена.

— Те ви чакат — каза ѝ Купо, докато заобикаляха през улица „Поасоние“. — О, те започват да свикват с мисълта, че ще се ожения. Тази вечер изглеждат много любезни... А пък ако вие никога не сте виждали как се правят златни верижки, ще ви бъде забавно да погледате. Точно сега имат една бърза поръчка за понеделник.

— Злато ли си имат у тях? — попита Жервез.

— Разбира се, злато има по стените, по земята, навред.

Бяха преминали вече сводестата порта и прекосили двора. Семейство Лорильо живееше на шестия етаж, вход Б. Като се смееше, Купо ѝ извика да се хване здраво за парапета и да не го изпуска. Тя вдигна очи, притвори клепачи, като видя високата шахта на стълбището, осветена от три лампи със светилен газ — по една през два етажа; последната лампа най-горе изглеждаше като мъждукаща звезда в тъмно небе, а пък другите две хвърляха дълги, чудновати, накъсани лъчи по безкрайната спирала на стъпалата.

— Е? — каза тенекеджията, като стигна до площадката на първия етаж. — Хубаво мирише на лучена чорба. Сигурно някои са яли лучена чорба.

Наистина вход Б, сив, мръсен, с мазни стъпала и парапет, с олющени стени, беше изпълнен със силна миризма на кухня. От всяка площадка започваха коридори, кънтящи и шумни, отваряха се боядисани в жълто врати, почернели при бравите от мръсни ръце; а при прозореца от кутията за помия лъхаше смрадлива влага, чиято воня се смесваше с острия мирис на пържен лук. От партера до шестия етаж се чуваха шумове от кухненски съдове, от тигани, които плакнеха, от тенджери, които изгребваха с лъжици. На първия етаж, през полуотворената врата, на която с големи букви бе написана думата „Художник“, Жервез видя двама мъже, седнали пред едно опънато платно, които спореха ожесточено сред дима на лулите си. Вторият и третият етаж, които бяха по-спокойни, пропускаха само през пролуките на вратите ритмичното клатене на една люлка, задавения плач на едно дете, мощен женски глас, който се лееше като глух ромол на течаща вода, без да се различават думите; и тя можа да прочете закованите по вратите фирми с имена: „Госпожа Годрон, разчепквачка“, а по-нататък: „Господин Мадиние, картонажна

работилница“. На четвъртия етаж се биеха: трополене, от което подът се люлееше, мебелите се събаряха, страхотна врява от псувни и удари; но това не пречеше на съседите отсреща да играят на карти с отворена врата, за да се проветряват. Но когато стигна на петия етаж, Жервез трябваше да си отдъхне; не беше свикнала да се изкачва; тези стени, които се въртяха непрекъснато, тези квартири, които съзираше бързо една след друга, замайваха главата ѝ. Всъщност тук едно семейство задръстваше площадката; бащата миеше чинии върху глинено котлонче близо до шахтата за помия, а пък майката, облегнала се на парапета, чистеше малчугана, преди да го приспи. Обаче Купо окуражаваше младата жена. Наближавали. И когато най-сетне бяха на шестия етаж, той се обърна, за да я насърчи с усмивка. А тя, вдигнала глава, се мъчеше да разбере откъде иде един тънък глас, който чуваше още от първото стъпало, толкова ясен и пронизващ, че се отделяше сред другите шумове. Този глас, който идваше от тавана, беше на една дребна старица, която пееше, като обличаше кукли по тринадесет су. В момента, когато едно едро момиче влизаше с кофа вода в една съседна стая, Жервез успя да види как един мъж по жилетка, проснал се върху неоправено легло, чака с вперени нагоре очи; на вратата, която се затвори, имаше визитна картичка, на която на ръка бе написано: „Госпожица Клеманс, гладачка“. И стигнала най-горе с премалели крака и задъхана, тя полюбопитствува да се наведе над парапета; сега долната лампа със светилен газ изглеждаше като звезда в дъното на тясната шахта на шестте етажа; и миризмите, и невъобразимият и шумен живот на къщата достигаха до нея като дихание, шибаша като пара обезпокоеното ѝ лице, което се излагаше тук като над някоя бездна.

— Не сме стигнали — каза Купо. — Ох, това е цяло пътешествие!

Той бе тръгнал вляво по един дълъг коридор. Зави два пъти — веднъж пак вляво, втори път вдясно. Коридорът изглеждаше все по-дълъг, раздвояваше се, стесняваше се, беше с пропукани и олющени стени, осветен на места с тънък пламък от светилен газ; и вратите, еднообразни, наредени една до друга като врати на затвор или манастир, почти всички широко отворени, разкриваха жилища на мизерията и на труда, които топлата юнска нощ изпълваше с жълто-

червеникава пара. Най-сетне спряха пред един съвсем тъмен край на коридора.

— Стигнахме — каза тенекеджията. — Внимавайте! Придържайте се към стената, има три стъпала.

И Жервез направи предпазливо десетина крачки в тъмнината. Тя се спъна, после изброи трите стъпала. А в дъното на коридора Купо бе бутнал една врата, без да почука. Силна светлина обля пода, покрит с плочки. Влязоха.

Това беше тясно помещение, подобно на проход, което изглеждаше като продължение на самия коридор. Една избеляла вълнена завеса, вдигната сега с връв, разделяше прохода на две. В първото отделение имаше легло, бутнато под чупката на мансардния таван, една желязна печка, още топла от вечерята, два стола, една маса и един долап, чийто корниз е трябвало да изрежат, за да се вмести между леглото и вратата. Във второто отделение бе обзаведена работилничката: в дъното едно тясно огнище с духало; вдясно едно менгеме, монтирано на стената под етажерка с разхвърляни по нея железарии; вляво, до прозореца, съвсем малък тезгях, отрупан с микроскопични, мазни и много мръсни щипки, ножички и триончета.

— Ние сме! — извика Купо, като се приближи чак до вълнената завеса.

Обаче не му отговориха веднага. Силно развълнувана, разчувствувана най-вече от мисълта, че ще влезе в място, пълно със злато, Жервез стоеше зад тенекеджията, заекваше и поклащаше глава за поздрав. Силната светлина от лампата, която гореше върху тезгяха, и от въглицата, които пламтяха в огнището, увеличаваше още повече смущението ѝ. Все пак тя успя да види госпожа Лорильо, дребна, червенокоса, доста силна жена, която с помощта на големи клещи изтегляше с всичката сила на късите си ръце една жица от червен метал, която прокарваше през дупките на уред за изтъняване, стегнат в менгемето. Пред тезгяха Лорильо, също така дребен на ръст, но с потесни рамене, с маймунска сръчност изработваше с щипци нещо толкова дребно, че се губеше между възлестите му пръсти. Съпругът пръв вдигна глава, една глава с рядка коса, бледожълта като стар восък, дълга и измъчена.

— А, вие сте, добре, добре! — прошепна той. — Много бързате, знаете... Не влизайте в работилницата, ще ни пречите. Стойте в стаята.

И той продължи деликатната си работа, като пак сведе лице в зеленикавото отражение на една колба с вода, през която лампата отправяше към работата му кръг от силна светлина.

— Вземи столове! — извика и госпожа Лорильо. — Това е дамата, нали? Много хубаво, много хубаво!

Тя бе навила тела; отнесе го към огнището и там, след като разпали въглените с голямо дървено ветрило, отново го постави да се нагрее, за да го прекара през последните дупки за изтъняване.

Купо избута столовете, накара Жервез да седне до завесата. Помещението беше толкова тясно, че той не можа да се настани до нея. Седна по-назад и трябваше да се навежда, за да ѝ шепне във врата обяснения за работата. Младата жена, озадачена от странния прием на семейство Лорильо, се чувствуваше зле от техните коси погледи и някакво бучене в ушите ѝ пречеше да чува. Тя намираще, че съпругата е много стара за нейните тридесет години, зла на вид и нечиста с тези нейни коси като кравешка опашка, паднали върху разкопчаната ѝ камизола. Съпругът, който бе само една година по-възрастен, ѝ изглеждаше като старец с тънки зли устни, по риза със запретнати ръкави и бос с подпетени чехли. Изумена бе най-вече от малкия размер на работилницата, от изцапаните стени, от тъмния цвят на железните инструменти, от всичко черно и мръсно, разхвърляно тук като във вехтошарски магазин за стара железария. Беше страшно горещо. Капки пот блестяха по зеленикавото лице на Лорильо; а госпожа Лорильо реши да свали камизолата си и остана с голи ръце по риза, прилепнала към увисналите и гърди.

— А златото? — попита полугласно Жервез.

Тревожният ѝ поглед тършуваше из ъглите, търсеше всред цялата тази мръсотия блясъка, за който бе мечтала.

Но Купо започна да се смее.

— Златото ли? — каза той. — Вижте, ето го, ето го там, ето го и в краката ви!

Показваше и последователно тънкия тел, който обработваше сестра му, и един друг сноп от тел, подобен на връзка железен тел, окачен на стената, близо до е менгемето; после, като запълзя на четири крака, той намери под дървената скара, която покриваше плочите на пода на работилницата, една стърготина, едно зрънце, подобно на ръждясал връх на игла. Жервез възрази. Може би не било злато това

зрънце черен метал, просто като желязо. Той трябваше да захапне стърготината и да ѝ покаже лъскавия отблясък на зъбите си. След това продължи обясненията си: господарите доставяли златото в готова сплав на тел; работниците отначало го прекарвали през уреда за изтъняване, за да получат желаната дебелина, като по време на тази операция го нагривали пет-шест пъти, за да не се къса. О, за това трябвали здрава ръка и практика. Сестра му не позволявала на мъжа си да се докосва до уредите за изтъняване, защото кашлял. Тя имала чудни ръце, той я бил виждал да изтегля злато, тънко като косъм.

През това време Лорильо, обзет от пристъп на кашлица, се превиваше на табуретката. И, още кашляйки, той заговори със задавен глас, пак без да погледне Жервез, сякаш констатацията се отнасяше само за него:

— Аз правя колонката.

Купо накара Жервез да стане. Тя можела да се приближи, щяла да види. Златарят даде съгласието си с ръмжене. Той навиваше приготвения от жена му тел около едно калъпче, една много тънка стоманена пръчица. След това прекара леко едно трионче по дължината на стоманената пръчица, преряза тела, така че от всяка навивка се образува халка. После започна да споява. Халкичките бяха наредени върху голямо парче дървен въглен. Той ги намокряше с капка боракс, която взимаше от дъното на една счупена чаша, поставена до него; и бързо ги нагриваше до зачервяване с лампата, като насочваше хоризонтално пламъка от горелката. Когато приготви стотина халки, той започна отново деликатната си работа, опрян в края на перваза — парче летва, излъскана от търкането на ръцете му. Той огъваше халкичката с щипци, стискаше я от едната страна, вкарваше я в горната, вече наместена халкичка, разтваряше я с помощта на шило; последователно и точно халкичките влизаха така бързо една в друга, че верижката растеше постепенно пред очите на Жервез, без тя да може да проследи и добре да разбере това.

— Това е колонка — каза Купо. — Има тънка верижка, има верижка с големи халки, верижка с плоски халки, има и златен шнур. Обаче това е колонка. Лорильо изработва само такава колонка.

Златарят се изкиска от задоволство. Като продължаваше да стяга халкичките, които не се виждаха между черните му нокти, той извика:

— Я чуй, Касис млади!... Направих едно изчисление тази сутрин; Започнал съм от дванадесетгодишна възраст, нали? Та знаеш ли колко дълга колонка трябва да съм изработил до днешния ден?

Той вдигна бледото си лице, премига със зачервените си клепачи.

— Осем хиляди метра, чуваш ли? Две левги!... Ей, верижка, дълга цели две левги! С нея може да се увият вратовете на всички женски от квартала... Пък знай, че краят постоянно се удължава. Надявам се да стигна от Париж до Версай.

Жервез се бе върнала и седнала разочарована, намирайки, че всичко това е много грозно. Тя се усмихна, за да направи удоволствие на семейство Лорильо. Смущаваше я най-много мълчанието по въпроса за нейната сватба, по тази толкова важна за нея работа, без която положително не би дошла. Съпрузите Лорильо продължаваха да се отнасят към нея като към досадна любопитна посетителка, доведена от Купо. Най-сетне започна разговор, но той се въртя изключително около наемателите на къщата. Госпожа Лорильо попита брат си дали, като се изкачвал горе, не е чул да се бият хората от четвъртия етаж. Съпрузите Бенар се пребивали всеки ден; мъжът се прибирал пиян като свиня; жената също имала грехове, крещяла отвратителни неща. После говориха за художника от първия етаж, за този голям дангалак Бодекен, един позьор, потънал в дългове, който непрекъснато пуши и непрекъснато се джавка с приятелите си. Картонажната работилница на господин Мадание едва кретала; собственикът вчера пак уволнил две работнички, ще си го заслужи, ако се провали, защото прахосвал всичко и оставял децата си с голи задници. Госпожа Годрон разчепквала чудновато дюшеците; тя била пак бременна, нещо, което било съвсем неприлично за нейната възраст. Собственикът на къщата предупредил да си излезе семейство Коке от петия етаж; те му дължали за три тримесечия; освен това продължавали да паят мангала си на площадката на стълбището; дори след миналата събота, когато госпожица Реманжу, старицата от шестия етаж, като отнасяла куклите си, била слязла точно навреме, за да попречи на малкия Лангерло да се подпали. А пък госпожица Клеманс, гладачката, се държала така, както си искала, но не можело да се отрече, че обожавала животните, имала златно сърце. Ах, колко жалко! Едно такова хубаво момиче да ходи с всички мъже! Сигурно някоя нощ ще я срещнат и по тротоарите.

— Дръж, ето ти една! — каза Лорильо на жена си, като ѝ подаде края на верижката, която изработваше от обед. — Можеш да я правиш.

И добави настойчиво, като човек, който не пропуска лесно случая да се пошегува:

— Още четири стъпки и половина... Приближавам се до Версай.

Госпожа Лорильо, след като я нагря, започна да я изглажда, като я прекарваше през уреда за изравняване. После я постави в една малка тенджерка с дълга дръжка, пълна с разрежена азотна киселина, и я изчисти над жаравата на огнището. Жервез, подканена отново от Купо, трябваше да проследи тази последна операция. Когато бе изчистена, верижката стана тъмночервена. Беше завършена, готова за предаване.

— Предават ги така — обясни тенекеджията. — Полировачките ги излъскват с вълнен парцал.

Но Жервез не можеше да издържи повече. Горещината, която ставаше все по-силна, я задушаваше. Държаха вратата затворена, защото и най-малкото течение причиняваше хрема на Лорильо. И тъй като все още не заговорваха за тяхната сватба, тя пожела да си върви и дръпна леко палтото на Купо. Той разбра. Всъщност и той започваше да се чувства притеснен и измъчен от това преднамерено мълчание.

— Е, хайде, ние си тръгваме — каза той. — Оставяме ви да си гледате работата.

Той се поразтърчи един миг, почака, като се надяваше да заговорят, да направят някакъв намек. Накрай реши сам да подхване въпроса.

— Я кажете, Лорильо, ние разчитаме на вас, вие да бъдете свидетел на жена ми.

Златарят вдигна глава, направи се на изненадан като се изкиска; а жена му, като изостави уредите за изтъняване, застана по средата на работилницата.

— Сериозно е, значи? — измърмори той. — Човек не може да разбере кога се шегува този дявол Касис млади.

— Ах, да! Госпожата е въпросната личност — каза и съпругата, като огледа Жервез. — Боже мой! Няма защо да ви даваме съвети ние... Все пак много е глупаво да се жени човек. В края на краищата щом ви се иска и на двамата. Ако не сполучите, ще се сърдите само на себе си, това е то. Не се успява в повечето случаи, в повечето случаи, в повечето случаи...

Снишила гласа си при последните думи, тя клатеше глава, като разглеждаше младата жена от лицето и ръцете до краката, сякаш искаше да я разсъблече, за да види порите на кожата ѝ. Намери я похубава, отколкото очакваше.

— Брат ми е напълно свободен — продължи тя с още по-важен тон. — Несъмнено фамилията може би щеше да иска... Винаги се правят някакви планове. Но нещата така чудновато се обръщат... Най-напред аз не бих желала да се карам. Да беше ни довел последната от последните, аз бих му казал: ожени се за нея и ме остави на мира... Все пак той не беше зле тук, с нас. Доста е дебел, вижда се, че никога не е постил. И винаги топла супа, точно в минутата... Я кажи, Лорильо, не намираш ли, че госпожата прилича на Терез, знаеш, оная жена отсреща, която умря от охтика?

— Да има някаква прилика — отвърна златарят.

— И две деца имате, госпожо. Ах, това пък например, казах го на моя брат не мога да разбере как се жениш за жена, която има две деца... Не трябва да се сърдите, че защитавам интересите му; това е съвсем естествено... Вие не изглеждате яка с този... Нали, Лорильо, госпожата няма здрав вид?

— Не, не, тя не е яка.

Те не споменаха за крака ѝ. Но Жервез разбираше от косите им погледи и от гримасите им, че и намекваха за това. Тя стоеше пред тях загърната в своя тънък шал с жълти палми и отговаряше с едносрични думи, сякаш се намираше пред съдии. Купо, като видя, че тя се измъчва, най-сетне извика:

— Това не е всичко... Говорите незначителни и все едни и същи неща. Сватбата ще стане в събота на 29 юли. Аз пресметнах по календара. Съгласни ли сте? Удобно ли ви е?

— О, на нас винаги ни е удобно! — каза сестрата. — Нямахте нужда да се допитваш до нас... Няма да попреча Лорильо да бъде свидетел. Искам да има мир.

Навела глава, като не знаеше вече какво да прави, Жервез бе пъхнала крака си в едно от квадратчетата на дървената скара, която покриваше пода на работилницата; после, от страх да не би да е повредила нещо, като е издърпала крака си, тя се наведе и опипа с ръка. Лорильо бързо насочи лампата и с недоверие започна да разглежда пръстите ѝ.

— Трябва да се внимава — каза той, — малките парченца злато се полепват по обувките и човек ги отнася, без да знае.

Стана цяла разправия. Господарите не признавали нито милиграм фира. И той показва заешкото краче, с което изчетквал пращинките злато, останали върху перваза и по кожата, която слагал върху коленете си, за да събира отпадъците. Два пъти седмично измитали грижливо работилницата, събирали сметта, изгаряли я и пресявали пепелта, в която месечно намирали от двадесет и пет до тридесет франка злато.

Госпожа Лорильо не изпускаше от очи обувката на Жервез.

— Няма защо да се сърдите — мърмореше тя с любезна усмивка. — Господжата може да прегледа подметките си.

И Жервез, съвсем изчервена, седна на стола, вдигна краката си и показва, че няма нищо. Купо бе отворил вратата и крещеше „Лека ноц!“ с груб глас. От коридора той повика Жервез. Тогава излезе и тя, като измънка от учтивост няколко думи: надявала се, че пак ще се видят и ще се разберат помежду си. Но съпрузите Лорильо отново се бяха заловили на работа в дъното на тъмната дупка на работилницата, където малкото огнище блестеше като последен изгарящ въглен във високата температура на някоя пещ. Жената, чиято риза се бе смъкнала от рамото, със зачервена кожа от отражението на жаравата, изтегляше нов тел, като при всеки напън издуваше врата си, чиито мускули се изпъваха като върви. Мъжът, приведен под зеленикавата светлина на колбата с вода, започваше нова верижка, извивайки халката с щипци, стискаше я от едната страна, вкарваше я в горната халка, разтваряше я с помощта на шилото — непрекъснато, машинално, без да загуби нито едно движение, за да избърше потта от лицето си.

Когато се измъкна от коридорите и стъпи на площадката на шестия етаж, Жервез не можа да задържи думите си и през сълзи на очи каза:

— Това не обещава много щастие.

Купо поклати гневно глава. Лорильо щял да му плати за тази вечер. Възможно ли е човек да бъде такъв скръндза! Да мисли, че ще му задигнат три зрънца от златния му пращец! Всичко това било чисто скъперничество. Може би сестра му се е надявала, че той никога няма да се ожени, за да ѝ икономисва по четири су от яденето? Най-сетне това ще стане въпреки всичко на 29 юли. Пет пари не давал за тях!

Но и като слизаше по стълбите, Жервез все още чувствуваше болка в сърцето, измъчвана от някакъв животински страх, който я караше да се вглежда тревожно в уголемените сенки на парапета. В този час стълбището спеше пусто, осветено само от крана на лампата със светилен газ на втория етаж, чийто намален пламък блестеше в дъното на този мрачен кладенец като светлинка от кандило. Зад затворените врати цареше пълна тишина, спяха дълбоко работниците, които си бяха легнали веднага след вечеря. Все пак тих смях долиташе от стаята на гладачката, а пък сноп лъчи се промъкваха през бравата на госпожица Реманжу, която все още кроеше с лек шум на ножиците тюлените рокли на куклите по тринадесет су. Долу, у госпожа Годрон, едно дете продължаваше да плаче. А оловните кутии за помия изпускаха по-силна воня сред тази голяма, черна и пълна тишина.

После в двора, докато Купо молеше с напевен глас да им отворят вратата, Жервез се обърна, погледна за последен път къщата. Тя изглеждаше още по-голяма под безлунното небе. Сивите фасади, сякаш прочистени от пукнатините и измазани със сянка, се удължаваха и издигаха; и сега изглеждаха още по-голи, съвсем равни, от тях бяха съблечени дрипите, които през деня съхнеха на слънце. Затворените прозорци спяха. Само тук-там някои, силно осветени блестяха като широко отворени очи, сякаш гледаха криво нанякъде. Над всеки вестибюл, от долу до горе, наредените перпендикулярно стъкла на шестте площадки, които белееха от слабото осветление, се издигаха като тясна кула от светлина. Един лъч от лампа, падащ от картонажната работилница на втория етаж върху паважа на двора, образуваше жълта ивица, разсичаща мрака, който обгръщаше работилниците в партера. И в дъното на този мрак, във влажния ъгъл, капки вода, звънливи в тишината, падаха една след друга от недобре затворения кран на чешмата. Тогава на Жервез ѝ се стори, че къщата се срутва върху нея, смазва я, вледенява раменете ѝ. Беше все още обзета от своя животински страх, една детинщина, на която после се присмиваше.

— Внимавайте! — извика Купо.

И за да мине, тя трябваше да прескочи голямата локва, която бе изтекла от бояджийницата. Този ден локвата бе синя, тъмносиня като лятно небе, в която малката нощна лампа на портиера запалваше звезди.

III

Жервез не искаше да правят сватба. За какво да харчат пари? Освен това беше я малко срам; струваше ѝ се излишно да парадира с омъжването си пред целия квартал. Но Купо възразяваше: не можел да се жени ей така, без да си похапнат всички заедно. Никак не го интересувал кварталът! О, нещо съвсем обикновено, една малка разходка следобед, докато станело време да изядат един заек в първата срещната гостилничка. И никаква музика при десерта, разбира се, никакви танци. Просто да се чукнат само, преди да се върнат да спят всеки у дома си.

Като се шегуваше и се смееше, тенекеджията склони младата жена, след като ѝ се закле, че няма да се гуляе. Той щял да брои чашите, за да не се напиел някой. Тогава уговори гощавката, като всеки си плати по сто су у Огюст в „Сребърната мелница“ на булевард „Шапел“. Огюст беше дребен търговец на евтини вина, който имаше и танцувален салон в помещението зад кръчмата, под трите акации на двора. Те щяха да се настанят прекрасно на първия етаж. Цели десет дни в квартирата на сестра си на улица „Гут д’Ор“ той съставяше списък на гостите: господин Мадиние, госпожица Реманжу, госпожа Годрон и съпругът ѝ. Той дори успя да склони Жервез да приеме и двама негови приятели — Биби Пържолата и Ботуша; разбира се, Ботуша пиянствуваше, но имаше и такъв страшен апетит, че винаги го канеха на всяка гощавка заради киселата мутра, която правеше гостилничарят, като гледаше как тази проклета ламя гълта по дванадесет ливри хляб. От своя страна младата жена обеща да доведе господарката си госпожа Фоконие и съпрузите Бош, много услужливи хора. Като пресметнаха всички, щяха да бъдат петнадесет души на масата, напълно достатъчно. Когато се съберат много хора, винаги се свършва със свади. Обаче Купо нямаше пари. Той не искаше да се перчи, смяташе да постъпи като честен човек. Взе назаем петнадесет франка от господаря си. Най-напред купи венчални пръстени, два златни пръстена за дванадесет франка, които Лорильо му достави от

фабриката за девет франка. После си поръча редингот, панталон и жилетка у един шивач на улица „Мира“, на когото даде само двадесет и пет франка предплата; лачените му обувки и цилиндърът му още можеха да вършат работа. След като отдели десет франка за гощавката, неговата вноска и вноската на Жервез от общата сметка, децата щяха да минат между другите, останаха му точно шест франка, таксата на богослужението пред олтара на бедните. Наистина той не обичаше свещениците, сърцето му се късаше, че трябва да даде шестте си франка на тия негодници, чиито гърла и без това бяха претъпкани. Но сватба без черковна служба, кой каквото ще да казва, не е сватба. Той отиде лично в черквата, за да се спазари; и цял час се мъчи да надхитри един стар дребен свещеник в мръсно расо, крадлив като зарзаватчийка. Искаше му се да го тупне по главата. После го попита на шега дали в дюкяна му не се намира някаква служба окасион, не много употребявана, за да може да си послужи с нея една двойка добри деца. Макар и да ръмжеше, че на господата бога съвсем не ще му бъде приятно да благослови неговия брак, старият дребен свещеник в края на краищата се съгласи да извърши бракосъчетанието за пет франка. Все пак това бяха двадесет су икономия. Оставаха му двадесет су.

Жервез също държеше да бъде прилично облечена. Щом определиха датата на сватбата, тя нагласи да работи извънредно вечер и успя да сложи тридесет франка настрана. Имаше голямо желание да си купи една малка копринена пелерина за тринадесет франка, изложена на улица „Фобур Поасониер“. Тя си я купи, а после от мъжа на една гладачка, умряла в дюкяна на госпожа Фоконие, купи една тъмносиня вълнена рокля, която изцяло преправи по своя мярка. Със седемте франка, които ѝ останаха, взе памучни ръкавици, една роза за шапката си и обувки за първородния си син Клод. За щастие децата имаха хубави блузки. За четири ноци постави в ред всичко, дори закърпи и най-малките дупчици по чорапите и ризата си.

Най-сетне в петък вечер, в навечерието на големия ден, след като се прибраха от работа, Жервез и Купо трябваше да се блъскаат до единадесет часа. После, преди да си легнат всеки у дома си, прекараха още един час заедно в стаята на младата жена, много доволни, че вече са завършили приготовленията. Въпреки решението им да не си създават много труд за квартала, те бяха взели всичко присърце и се преумориха. Когато си казваха лека нощ, заспиваха прави. Сега всичко

беше уточнено. Купо имаше за свидетели господин Мадание и Биби Пържолата, Жервез разчиташе на Лорильо и Бош. Щяха да отидат спокойно в общината и в черквата само шестимата, без да влачат след себе си опашка от хора. Двете сестри на младоженеца дори бяха заявили, че ще си останат в къщи — тяхното присъствие не било необходимо. Само майка Купо се беше разплакала, като каза, че щом ще правят така, щяла да тръгне по-напред, за да се скрие в някои ъгъл, и затова обещаха да я вземат. Беше определено срещата на цялата компания да стане в един часа в „Сребърната мелница“. Оттам щяха да се разтъпчат за апетит в Сен-Дени; ще отидат с влака и ще се върнат пеш по голямото шосе. Празненството се очертаваше много хубаво, нямаше да се тъпчат с ядене, но щяха да се позабавляват някак си мило и почтено.

Като се обличаше в събота сутринта, Купо се разтревожи, защото имаше само една монета от двадесет су. Беше размислил, че от учтивост ще трябва да предложи на свидетелите по чаша вино и парче шунка, докато стане време за вечерята. Освен това щеше да има може би и непредвидени разходи. Очевидно двадесетте су нямаше да стигнат. И затова, след като изпълни задължението си да заведе Клод и Етиен у госпожа Бош, която вечерта щеше да ги доведе на гощавката, той изтича на улица „Гут д’Ор“ и направо отиде да поиска назаем десет франка от Лорильо. Разбира се, беше му неприятно, защото очакваше зет му да посрещне неговите думи с гримаса. Лорильо изръмжа, изкиска се като зло животно и накрая му даде две монети по сто су. Но Купо чу сестра си да съска през зъби, че „това започва добре“.

В кметството сватбата беше определена за десет и половина часа. Времето беше много хубаво, силно слънце огряваше улиците. За да не ги заглеждат, младоженците, майката и четиримата свидетели се разделиха на две групи. Напред вървеше Жервез, хванала под ръка Лорильо, а господин Мадание водеше майка Купо; на двадесет крачки след тях на другия тротоар вървяха Купе, Бош и Биби Пържолата. Последните трима бяха в черни редингове, попрегърбени и размахали ръце; Бош беше с жълт панталон; Биби Пържолата, със закопчан до врата редингот, без жилетка, беше оставил да виси само единият край на вратовръзката, вързана с канап. Само господин Мадание носеше фрак, дълъг фрак с кариани задни поли; и минувачите се спираха, за

да погледат този господин, който разхождаше дебелия майка Купо със зелен шал и черна шапка с червени панделки. Жервез, много спокойна, весела, в тъмносинята си рокля, със стегнати в тясната пелерина рамене, слушаше благосклонно шегите на Лорильо, потънал в огромното си палто въпреки горещината; после от време на време при завоя на улиците тя извърещаше малко глава, отправяше нежна усмивка на Купо, притеснен в новите си дрехи, които блестяха на слънцето.

Макар и да вървяха много бавно, те пристигнаха в кметството цял половин час по-рано. И тъй като кметът беше закъснял, техният ред дойде чак към единадесет часа. Те чакаха, седнали на столове в един ъгъл на залата, като гледаха високия таван и строгите стени, като разговаряха тихо и отдръпваха столовете си от прекалена учтивост всеки път, когато край тях минаваше някой чиновник. Въпреки това полугласно наричаха кмета мързеливец; трябва да е при любовницата си, да разтрива подаграта му; може и да си е подал оставката. Но когато сановникът се появи, почтително станаха. Накараха ги пак да седнат. Така присъствуваха на три сватби, потънаха в три буржоазни венчавки с младоженци в бяло, с накъдрени момиченца, с госпожички с розови коланчета, с безкрайни шествия от наконтени господа и дами. После, когато ги повикаха, за малко да не ги венчаят, понеже Биби Пържолата беше изчезнал. Бош го намери долу, на площада, да пуши лулата си. Така де, какво ще прави в тази дупка с натруфени хапльовци, които не обръщат внимание на хора без бели ръкавици! А пък формалностите, четенето на закона, поставянето на въпросите, подписването на документите бяха извършени така набързо, че те се спогледаха, като се считаха ограбени поне с половината от церемонията. Замайна, развълнувана, Жервез притискаше кърпичката към устните си. Майка Купо плачеше с горещи сълзи. Всички се бяха надвесили над регистъра, като рисуваха имената си с големи разкривени букви, с изключение на младоженеца, който драсна едно кръстче, понеже не знаеше да пише. Всеки даде по четири су за бедните. Когато прислужникът подаде на Купо удостоверението за гражданския брак, последният, побутнат от Жервез, реши да притури още пет су.

Разстоянието от кметството до черквата беше голямо. По пътя мъжете пиха бира, а майка Купо и Жервез касис с вода. Трябваше да преминат една дълга улица, върху която слънцето падаше отвесно, без

никаква сянка. Клисарят ги чакаше сред празната черква; той ги избута към един малък олтар, като ги попита гневно дали пристигат късно, за да се подиграят с религията. Появи се с големи крачки един начумерен, с бледо от глад лице свещеник, предшествуван от послушник в мръсен стихар, който вървеше бързо със ситни крачки. Свещеникът зачете набързо службата, като изяждаше латинските думи, въртеше се, навеждаше се, протягаше ръце, правеше всичко през пръсти и поглеждаше косо младоженците и свидетелите. Изправени пред олтара, много притеснени и не знаейки кога трябва да коленичат, да станат или да седнат, младоженците чакаха знак от послушника. Свидетелите, за да се държат прилично, стояха прави през цялото време; а майка Купо, обляна пак в сълзи, плачеше, забила глава в молитвеника, който бе взела от една съседка. През това време бе ударил дванадесет часът, последната служба бе минала, черквата се изпълваше с трополенето на клисарите, с шума от столовете, които поставяха по местата им. Трябваше да приготвят главния олтар за някакъв празник, защото ехтяха чуковете на тапицерите, които коваха тапети. А в дъното на черквата, забулен в праха от метлата на клисаря, свещеникът с начумереното лице шареше бързо със сухите си ръце по наведените глави на Жервез и Купо, сякаш извършваше бракосъчетанието по време на някакво пренасяне, когато добрият бог отсъствува, в промеждутъка на две тържествени литургии. След като бе вписана и в регистъра на олтара и се намери навън под портала, сватбата спря за миг тук, изумена и запъхтяна, че я бяха претупали набързо.

— Това е то! — каза Купо с престорен смях.

Той се кълчеше, не намираше във всичко това нищо смешно. Все пак прибави:

— Ах, добре че не се проточи! Прекарват ви на бърза ръка... Също както у зъболекарите: нямаш време да извикаш ох! Венчават без болка.

— Да, да, хубава работа — измърмори Лорильо, като се изкиска. — Претупва се за пет минути, а държи цял живот... Ах, бедният ми Касис млади!

И четиримата свидетели потупаха по раменете тенекеджията, който важничеше. През това време Жервез целуваше майка Купо,

усмихната, но все още с влажни очи. Тя отговаряше на задавените думи на старата жена:

— Не се бойте, аз ще направя всичко, което е по силите ми. Ако нещо не върви, няма да бъде по моя вина. Не, разбира се, аз много искам да бъда щастлива... Най-сетне всичко свърши, нали? От него и от мене зависи да се разбираме и да си живеем.

После тръгнаха направо към „Сребърната мелница“. Купо бе хванал жена си под ръка. Вървяха бързо, засмени, като завейни, на двеста крачки пред другите, без да виждат нито къщите, нито минувачите, нито колите. Оглушителният шум на предградието звънтеше като камбанен звън в ушите им. Веднага щом пристигнаха в кръчмата, Купо поръча да донесат два литра, хляб и шунка в малката остъклена стаичка на партера, но без чинии и без покривка, просто да закусят. Но след като видя, че Бош и Биби Пържолата проявяват голям апетит, поиска трети литър и парче сирене. Майка Купо не беше гладна, беше толкова развълнувана, че не можеше да яде. Жервез, която умираше от жажда, пиеше с големи чаши вода, малко зачервена с вино.

— Това е за моя сметка! — каза Купо и веднага отиде на тезгяха, където плати четири франка и пет су.

Беше един часът. Поканените пристигнаха. Госпожа Фоконие, една дебела жена, красива още, се появи първа; беше облечена в копринена рокля, щампована с цветя, с розова връзка и натруфена с цветя шапка. После дойдоха заедно госпожица Реманжу, съвсем тъничка в своята вечна черна рокля, която сякаш не сваляше дори когато си лягаше, и съпрузите Годрон — мъжът, един недодялан дебелак, чието кафяво сако пукаше и при най-малките му жестове, и жената, една огромна жена, изпъчила корема си като бременна, чиято груба виолетова пола още повече увеличаваше закръглеността ѝ. Купо обясни, че те не трябва да чакат Ботуша: приятелят му щял да ги намери по пътя за Сен-Дени.

— Ах, чудесно! — извика госпожа Лера, като влезе. — Хубав дъжд ще падне! Ще стане много весело!

И тя повика всички от компанията на вратата на кръчмата, за да видят облаците; черна като мастило буря бързо нахлуваше от юг над Париж. Госпожа Лера, най-голямата в семейство Купо, беше висока жена, суха като мъж, която говореше носово, облечена без вкус в много

широка тъмнокафява рокля, чиито дълги ресни ѝ придаваха вид на мършаво куче, извадено от водата. Въртеше чадъра си като тояга. След като целуна Жервез, тя продължи:

— Нямате представа какъв задух е на улицата... Сякаш огън пада по лицето ви.

След нея всички казаха, че отдавна чувствували бурята. Когато излезли от черквата, господин Мадиние добре забелязал това, което идвало. Лорильо разказваше, че мазолите му така го болели, че не заспал от три часа сутринта нататък. Всъщност не можело да се очаква друго — от три дни било наистина много горещо.

— О, може би ще вали — повтаряше Купо, застанал прав на вратата и отправил загрижен поглед към небето. — Чакаме само сестра ми, ще можем все пак да тръгнем, ако тя дойде.

Госпожа Лорильо наистина беше закъсняла. Госпожа Лера бе минала да я вземе, но понеже я бе сварила да облича корсета си, двете се бяха скарали. Високата вдовица пошушна на ухото на брат си:

— Заряхах я там. Тя е в едно такова настроение!... Ще видиш каква мутра!

И сватбарите трябваше търпеливо да чакат още четвърт час, като трополяха из кръчмата, подбутвани и блъскани от мъжете, които влизаха да пият по чаша на тезгяха. От време на време Бош или госпожа Фоконие, или Биби Пържолата се отделяха, излизаха на тротоара и отправяха очи към небето. Никак не валеше; денят преваляше, подухванията на вятъра бръснеха земята, повдигаха малки вихрушки от бял прах. При първия трясък на гръмотевицата госпожица Реманжу се прекръсти. Всички погледи се отправиха тревожно към стенния часовник над огледалото: беше вече два без двадесет.

— Започна! — извика Купо. — Ето ангелите плачат!

Пороен дъжд заля пътя, по който тичаха жени, хванали с две ръце полите си. При тази първа вълна пристигна най-сетне госпожа Лорильо, задъхана, разярена, като се боричкаше на прага с чадъра си, който не можеше да затвори.

— Никога не е било такова време! — мърмореше тя. — Хвана ме точно на вратата. Искаше ми се да се изкача горе и да се разсъблека. И щеше да бъде по-добре... Ах, прекрасна е тя, сватбата! Предчувствувах го, исках да отложим всичко за идната събота. И то

вали, защото не ме послушаха! Толкова по-добре, толкова по-добре, че небето се продънва!

Купо се помъчи да я успокои. Но тя го прати по дяволите. Не той щял да ѝ плати роклята, ако се развали. Беше с черна копринена рокля, в която се задушаваше; много тесният корсаж придърпваше илиците, връзваше презрамките в раменете ѝ; а полата, скроена много тясна, стягаше така силно бедрата ѝ, че трябваше да върви с много ситни крачки. Въпреки това дамите от компанията я гледаха със свити устни, развълнувани от тоалета ѝ. Тя дори не си даде вид, че е забелязала Жервез, която седеше до майка Купо. Повика Лорильо, поиска носната му кърпа; после в един ъгъл на кръчмата грижливо избърса една по една капките дъжд, паднали върху коприната.

През това време пороят изведнъж бе спрял. Смрачаваше се още повече, настъпваше почти нощ, оловносиня нощ, прорязвана от дълги светкавици. Биби Пържолата повтаряше през смях, че навярно от небето ще започнат да падат кюрета. Тогава бурята се разрази със страшна сила. Половин час валя като из ведро, гръмотевици трещяха непрекъснато. Мъжете, изправени на вратата, съзерцаваха сивата завеса на пороя, шуртящите вади, хвърчащия воден прах, който се издигаше от локвите. Жените бяха седнали, изплашени, закрили с ръце очите си. Вече не разговаряха, гърлата им се бяха малко свили. Шегата за гръмотевицата, подхвърлена от Бош, който каза, че свети Петър кихал там горе, никого не разсмя. Но когато гръмотевиците оредяха и изчезнаха в далечината, компанията отново започна да проявява нетърпение, разгневи се на бурята, като проклинаше и се заканваше на облаците. Сега от сивото небе заваля ситен, безспирен дъжд.

— Минава два часът — извика госпожа Лорильо. — Все пак не можем да спим тук!

На предложението на госпожица Реманжу да излязат все пак на полето и да разгледат окопа на укрепленията, сватбарите възразиха: пътищата трябва да са разкаляни, нямало да могат да седнат на тревата; пък не изглежда, че времето ще се оправи, може би пак ще завали. Купо, който следеше с поглед един измокрен работник, закрачил спокойно под дъжда, прошепна:

— Ако ни чака по пътя за Сен-Дени, това говедо Ботуша няма да слънчаса.

Това предизвика смях. Но лошото настроение се увеличаваше. В края на краищата ставаше нетърпимо. Трябваше да се реши нещо. Без съмнение нямаше да се гледат така очи в очи до вечерята. Така че в продължение на четвърт час, изправени пред упорития пороен дъжд, всички си блъскаха главите. Биби Пържолата предлагаше да играят на карти; Бош, който по характер бе циничен и лукав човек, знаеше една малко смешна игра, играта на изповедник; госпожа Годрон искаше да отидат да ядат банички с лук на Клинянкурското шосе; госпожа Лера предпочиташе да си разказват анекдоти; господин Годрон, който не се отегчаваше, се чувствуваше добре и тук, предлагаше само да седнат веднага на масата. Но при всяко предложение започваха да спорят, да се сърдят: било много глупаво, всички щели да заспят, хората ще помислят, че са хлапаци. А после, след като Лорильо, желайки да си каже думата, предлагаше нещо съвсем просто — една разходка по външните булеварди чак до Пер Лашез, където, ако имали време, щели да могат да видят гроба на Елоиз и Абелар, госпожа Лорильо не можа да се въздържи повече и избухна. Тръгвала си! Ето това искала! Така ли ще се подиграват с хората? Обличала се, валяло я дъжд и всичко това, за да се затвори в кръчмата! Не, не, до гуша й дошло от тази сватба, предпочитала да бъде у дома си. Купон и Лорильо трябваше да препречат вратата. Тя повтаряше:

— Махнете се оттук! Казвам ви, че си отивам!

След като съпругът й успя да я успокои, Купо се доближи до Жервез, която все така спокойно в своя ъгъл разговаряше със свекрвата си и с госпожа Фоконие:

— Но вие нищо не предлагате! — каза той, без още да посмее да й говори на ти.

— О, каквото другите искат — отвърна тя през смях. — Аз не съм капризна. Да излезем или да не излезем — все ми е едно. Чувствувам се много добре, не искам нищо повече.

И наистина лицето й беше озарено от тиха радост. Откакто поканените се бяха събрали тук, тя разговаряше с всеки на тих и малко развълнуван глас, благоразумно, без да се намесва в споровете. През време на бурята с втречени очи гледаше светкавиците, сякаш в тия внезапни блясъци виждаше опасни неща някъде много далече, в бъдещето.

Обаче господин Мадиние все още нищо не бе предложил. Беше се облегал на тезгяха с разтворени пешове на фрака си, важен като господар. Храчи дълго време, после завъртя големите си очи.

— Господи! — извика той. — Бихме могли да отидем в музея...

И питайки компанията с намигане, поглади брадата си.

— Има старини, рисунки, картини, цял куп неща. Много е поучително... Още повече че може би не сте виждали тези неща. О, трябва да се види, поне веднъж!

Сватбарите се спогледаха, двоумяха се. Не, Жервез не бе ходила там; госпожа Фоконие също, Бош също, а също и другите; Купо мислеше, че е влизал в него един неделен ден, но не си спомняше вече нищо. Още се колебаеха, когато госпожа Лорильо, на която важната личност на господин Мадиние правеше голямо впечатление, намери предложението много уместно, много приемливо. Тъй като били пожелавали вече този ден и понеже били пременени, още повече се налагало да посетят нещо за своята култура. Всички се съгласиха. Но понеже дъждът все още слабо валеше, взеха от кръчмаря чадъри, стари сини, зелени и кафяви чадъри, забравени от клиентите, и тръгнаха към музея.

Сватбата зави вдясно, слезе в Париж през предградията Сен-Дени. Купо и Жервез пак вървяха начело и изтичваха и изпреварваха другите; господин Мадиние сега водеше под ръка госпожа Лорильо; майка Купо беше останала в кръчмата заради краката си. След тях вървяха Лорильо и госпожа Лера, Бош и госпожа Фоконие, Биби Пържолата и госпожица Реманжу и накрая съпрузите Годрон. Бяха дванадесет души. Хубава редица по тротоара.

— О, ние нямаме пръст в тази работа, кълна ви се — обясняваше госпожа Лорильо на господин Мадиние. — Ние не знаем откъде я взе или, по-точно, добре знаем; но не ние трябва да говорим, нали?... Моят мъж трябваше да купи пръстените. А тази сутрин, току-що бяхме станали от леглото, трябваше да им дадем назаем десет франка, защото били останали без пари... Булка, която не доведе нито един свой роднина на сватбата си! Разправя, че имала в Париж сестра колбасарка. Защо тогава не я е поканила?

Тя прекъсна, за да покаже Жервез, която силно куцаше по стръмния тротоар.

— Погледнете я! Как е възможно!... Ах, куцата!...

И тази дума „куцата“ се разнесе сред компанията. Лорильо се хилеше, казваше, че трябва да я наричат точно така. Но госпожа Фоконие защищаваше Жервез: не били прави да се подиграват с нея, тя била чиста като вода и не си жалела труда, когато трябвало. Госпожа Лера, винаги готова да прави цинични намеци, наричаше крака на малката „краче за любов“ и добавяше, че много мъже обичали това, без да обяснява повече защо.

Сватбата излезе от улица „Сен-Дени“ и прекоси булеварда. Почака малко пред върволицата от коли; после тръгна по платното на улицата, превърнато от бурята във вада с течаща кал. Дъждът отново заваля, сватбарите разтвориха чадърите; и под жалките дъждобрани, крепени в ръцете на мъжете, жените повдигаха полите си, шествието се разтягаше в калта от единия до другия тротоар. Тогава двама уличници изкрещяха като по карнавал; притичаха минувачи; дюкянджии с ухилени лица погледнаха през витрините си. Сред гърмящата тълпа, върху сивия и мокър фон на булеварда, двойките от шествието блестяха като крещящи петна — тъмносинята рокля на Жервез, светлата изпъстрена с цветя копринена рокля на госпожа Фоконие, светложълтият панталон на Бош; сковаността на тези хора в празнични дрехи правеше карнавално смешни блестящия редингот на Купе и карирания фрак на господин Мадиние; а пък хубавият тоалет на госпожа Лорильо, ресните на госпожа Лера, измачканите поли на госпожица Реманжу, цялата тази смесица от моди излагаше на показ вехториите от разкоша на бедните. Но най-вече предизвикваха смях шапките на господата, запазени стари шапки, посивели в мрака на долапа, с най-различни комични форми — високи, издути, островърхи, прекалено широкополи, подгънати или с извити краища, плоски, много широки или много тесни. И усмивките се увеличаваха още повече, когато накрай, за да закрие зрелището, госпожа Годрон, разчепквачката на вълна със светловиолетовата рокля, закрачи, изпъчила много напред огромния си корем на бременна жена. Сватбата обаче никак не ускоряваше хода си, а като добро дете, щастливо, че го гледат, се забавляваше от шегите.

— Я вижте булката! — извика един от уличниците, като сочеше госпожа Годрон. — Ах, горката, глътнала е страшна семка!

Цялата компания избухна в смях. Биби Пържолата се обърна и каза, че момчето е пуснало хубава бомба. Разчепквачката се смееше

най-силно и се пъчеше; това не било позорно, а напротив, много от тези дами, които минавали, ѝ завиждали и биха желали да бъдат като нея.

Бяха навлезли в улица „Клери“. После тръгнаха по улица „Мел“. На Площада на победите се спряха. Връзката на лявата обувка на младоженката се беше развързала; и докато тя я завързваше до статуята на Луи ХІ V, двойките се сгъстиха зад нея и, чакайки, подхвърляха шеги за крачето, което тя показваше. Най-сетне, след като се спуснаха по улица „Кроа де Пти шан“, стигнаха в Лувр.

Господин Мадиние учтиво поиска да застане начело на шествието. Лувр бил огромен, някой можело да се загуби; а той пък познавал интересните места, защото често идвал с един художник, много интелигентен момък, от когото една голяма картонажна фирма купувала, рисунки за кутиите си. Долу, когато навлезе в асирийския музей, сватбата леко изтръпна. По дяволите, тук не бе топло; залата би могла да бъде чудесна изба. И двойките напредваха бавно, с вдигнати глави, като примигваха между великаните от камък, между боговете от черен мрамор, безмълвни в своята свещена неподвижност, между чудовищните зверове, полукотки и полужени, с мъртвешки лица, с тънки носове и подути устни. Те намираха, че всичко това е ужасно и отвратително. Много красиво обработвали в днешно време камъка. Един надпис с финикийски букви ги изуми. Невъзможно било, никой никога нямало да прочете тези драскулки. Но господин Мадиние, вече на първата площадка с госпожа Лорильо, ги викаше, крещеше под сводовете:

— Хайде, идвайте! Нищо не са тия неща... На първия етаж има какво да се види.

Суровата голота на стълбището ги направи сериозни. Един величествен пазач с червена жилетка и ливрея със златни ширити, който сякаш ги очакваше на площадката, удвои вълнението им. Със страхопочитание, като крачеха колкото се може по-тихо, те влязоха във френската галерия.

Без да се спират, с изумени очи от златото на рамките, те преминаваха през редицата малки салони, като гледаха как се нижат картините, толкова много, че не можеха да се видят добре. Необходимо бе да стоят по цял час пред всяка, ако искаха да я разберат. Колко много платна, дявол да го вземе, край нямат! Сигурно струват много

пари. После, в края, господин Мадиние ги спря внезапно пред „Сала на Медузата“ и им обясни съдържанието на картината. Развълнувани и сковани, всички мълчаха. Когато отново тръгнаха, Бош изрази накратко общото впечатление: добре измайсторено.

В галерията на Аполон компанията се удиви най-много от паркета, един излъскан паркет, чист като огледало, в който се отразяваха краката на пейките. Госпожица Реманжу затваряше очи, защото ѝ се струваше, че върви върху вода. На госпожа Годрон и викаха да стъпва по-плътно с обувките си поради своето състояние. Господин Мадиние искаше да им покаже позлатените места и рисунките по тавана; но макар и да си кривяха вратовете, нищо не можеха да различат. Тогава, преди да влязат в квадратния салон, той им посочи с ръка един прозорец и каза:

— Ето балкона, откъдето Шарл IX е стрелял срещу народа.

А същевременно той наблюдаваше опашката на шествието. С жест заповяда да спрат в средата на квадратния салон. Тук имало само шедьоври, шепнеше той полугласно като в църква. Обиколиха салона. Жервез попита за съдържанието на „Сватбата в Кана“; било глупаво, че не пишели сюжета върху рамките. Купо се спря пред „Джокондата“, която намери, че прилича на една от лелите му. Бош и Биби Пържолата се кискаха, като си показваха с крайчеца на окото голите жени; най-много ги развълнуваха бедрата на Антиопа. А съвсем в края съпрузите Годрон, мъжът с отворена уста, а жената с ръце на корема, стояха зяпнали, трогнати и смаяни срещу „Богородицата“ на Мурильо.

След като обиколиха салона, господин Мадиние поиска да започнат отново; струвало си труда; той се грижеше много за госпожа Лорильо заради копринената ѝ рокля; и всеки път, когато тя го запитваше, той отговаряше важно, с голяма самоувереност. Тъй като тя се интересуваше за любовницата на Тициан, чиято жълтеникава коса считаше подобна на нейната, той ѝ я представи като „Хубавата Ферониерка“, една любовница на Анри IV, за която играли драма в театър „Амбигю“.

След това сватбата нахлу в дългата галерия, където са италианските и фламандските школи. И пак картини, все картини на светци, на мъже и жени с неразбираеми лица, с черни пейзажи, пожълтели животни, една върволица от хора и неща, чиито много крещящи бои започнаха да им причиняват силно главоболие. Господин

Мадиние вече не говореше, бавно водеше шествието, което го следваше в ред с извити вратове и вперени нагоре очи. Пред изуменото им невежество преминаваше изкуството през вековете, фината сухота на примитивистите, великолепието на венецианците, ситият и бляскав живот на холандците. Но те пак проявиха голям интерес към копистите, които, поставили стативите си пред хората, рисуваха, без да се стесняват; особено силно ги изуми една възрастна жена, която, покачила се на голяма стълба, размахваше четката си по светлото небе на огромно платно. Обаче постепенно се беше разнесъл слухът, че една сватба разглежда Лувр; притичваха художници с разтворени от смях уста; любопитни сядаха напред по пейките, за да наблюдават удобно шествието; а пък пазачите стискаха устни, за да не пускат шеги. И сватбата, вече уморена, престанала да се срамува, влачеше подкованите си обувки, тракащи с токовете си по звънтящия паркет, трополеше като разпръснато стадо, изтървано сред голата и изискана чистота на залите.

Господин Мадиние мълчеше, като подготвяше някаква изненада. Той отиде направо при „Събора“ на Рубенс. И там пак не каза нищо, задоволи се само да посочи платното с многозначителен поглед. Щом доближиха нос до картината, жените леко изпищяха, после извърнаха гръб, силно изчервени. Мъжете ги задържаха, като се хилеха и търсеха неприличните подробности.

— Гледайте де! — повтаряше Бош. — Това си струва парите. Ето един, който повръща. А тоя полива глухарчетата. А тоя пък, ах, тоя!... Ах, да! Хубаво са се наредили тия тука.

— Хайде да си вървим — каза господин Мадиние, възхитен от своя успех. — От тая страна няма вече нищо интересно за гледане.

Сватбата се върна назад, отново прекоси квадратния салон и галерията на Аполон. Госпожа Лера и госпожица Реманжу се оплакваша, че не можели вече да се държат на кратката си. Но собственикът на картонажната работилница искаше да покаже на госпожа Лорильо старинните бижута. Изложени били наблизко, в дъното на една малка зала, в която щял да отиде със затворени очи. Обаче се обърка, води сватбата през седем-осем пусти и студени зали, изпълнени само с неприветливи витрини, в които бяха изложени безбройно количество строшени гърнета и много грозни човечета. Сватбата трепереше и силно се отегчаваше. После, като търсеше

някаква врата, тя попадна сред рисунки. Започна нов, огромен поход; рисунките не свършваха, салоните следваха един след друг, без да има нещо смешно, а само изподраскани листове хартия под стъклата към стените. Объркал се напълно и като не искаше да признае, че се е заблудил, господин Мадиние тръгна по една стълба и накара сватбата да се изкачи един етаж по-горе. Сега компанията нахлу в музея на флотата, сред модели на уреди и топове, релефни карти и кораби, големи като играчки. Стигнаха до друга стълба, доста надалече, след като вървяха четвърт час. И като слязоха по нея, пак се намериха между рисунките. Тогава ги обзе такова отчаяние, че започнаха наслуки да обикалят залите, все така на двойки, подредени един след друг подир господин Мадиние, който бършеше чело, излязъл извън кожата си, разгневен срещу администрацията, която обвиняваше, че била променила местата на вратите. Пазачите и посетителите гледаха учудено как преминава сватбата. За по-малко от двадесет минути я видяха отново и в квадратния салон, и във френската галерия, и покрай витрините, където дремят малките божества на Изтока. Едва ли щяха да се измъкнат някога оттук. С пребити крака и отчаяна, сватбата вдигаше страшна врява, като оставяше назад корема на госпожа Годрон.

— Затваряме! Затваряме? — викаха мощните гласове на пазачите.

Сватбата щеше да остане затворена. Един пазач трябваше да застане начело, за да я отведе до една врата. После, в двора на Лувр, когато взеха чадърите си от гардероба, всички си отдъхнаха. Господин Мадиние възвърна самоувереността си; той бе сбъркал, като не завил вляво; сега си спомнял, че бижутата били вляво. Всъщност цялата компания си даваше вид, че е доволна, че бе видяла всичко това.

Удари четири часът. Имаха още два часа свободни до вечерята. Решиха да се поразходят, за да убият времето. Дамите, които бяха много изморени, предпочитаха да седнат; но тъй като никой не предлагаше да почерпи нещо, тръгнаха да вървят покрай кея. Там ги заваля нов дъжд, толкова пороен, че въпреки чадърите тоалетите на жените се похабиха. Госпожа Лорильо с болка в сърцето при всяка капка, която мокреше роклята ѝ, предложи да се подслонят под моста Пон Роял; впрочем, ако другите не искаха, тя заплашваше, че ще слезе сама. И шествието отиде под Пон Роял. Тук се чувствуваха много

добре. Дори можеше да се каже, че тази идея е прекрасна! Дамите постлаха носните си кърпи върху камъните, седнаха да си починат с разкрачени крака, късаха с ръце тревички, поникнали между камъните, и гледаха как тече черната вода, сякаш се намираха в планината. Мъжете се забавляваха, като викаха много силно, за да разбудят ехото на свода срещу тях; Бош и Биби Пържолата един след друг ругаеха празното пространство, като крещяха силно „Свиня“ и се смееха много, когато ехото им връщаше думата; после, когато гърлата им прегракнаха взеха плоски камъчета и започнаха да ги хвърлят така, че да подскочат по водата. Дъждът бе престанал, но компанията се чувствуваше така добре, че дори не мислеше да си тръгва. Сена влачеше мазни петна, стари тапи и обелки от зеленчуци, куп мръсотии, които водовъртежът задържаше за миг в неспокойната вода, съвсем потъмняла от сянката на свода; а пък по моста минаваха с тътен омнибуси и фиакри, тълпата на Париж, от който вляво и вдясно като от дъно на дупка се виждаха само покриви. Госпожица Реманжу въздишаше; ако имало разлистени дървета, казваше тя, щели да ѝ напомнят един кът край Марна, където ходела през 1817 година с един младеж, за когото още плачела.

Най-сетне господин Мадиние даде знак за тръгване. Прекосиха градината Тюйлери сред орляк деца, чиито обръчи и топки объркаха добрия ред на двойките. После, когато сватбата стигна площад „Вандом“ и се вгледа в колоната, господин Мадиние реши да се покаже галантен към дамите; той им предложи да се покачат на колоната, за да погледат Париж. Неговото предложение им се видя забавно. Да, да, трябвало да се изкачат, това щяло да ги размива дълго време. Впрочем това представляваше интерес за хората, които не са се откъсвали от твърдата земя.

— Нима вярвате, че Куцата ще се осмели да се катери там вътре с нейния крак! — шепнеше госпожа Лорильо.

— Аз ще се изкача с удоволствие — казваше госпожа Лера, — но не искам зад мене да има мъже.

И започнаха да се изкачват. В тясната спирала на стълбата дванадесетте души пълзяха бавно един след друг, като се спъваха по изтърканите стъпала и се опираха на стените. После, когато стана съвсем тъмно, избухна голям смях. Дамите започнаха да пищят. Господата ги гъделичкаха, щипеха ги по краката. Но те не бяха така

глупави да се карат, преструваха се, че уж мишки ги хапели. Впрочем не се отиваше докрай; мъжете знаеха къде трябва да спрат от благоприличие. После Бош измисли друга шега, която цялата компания повтори. Викаха госпожа Годрон, сякаш тя бе изостанала по пътя, и я питаха дали коремът ѝ преминава. Представете си само, ако тя се заклеши там и не може нито да се изкачи, нито да слезе, ще запуши дупката и нямало никога да могат да се измъкнат. И се присмиваха на този корем на бременна жена с такава буйна веселост, че колоната се тресеше. След това Бош, напълно увлечен, заяви, че щели да остареят в този комин; нямало ли край, на небето ли отивали? Освен това той се мъчеше да изплаши дамите, като крещеше, че колоната се клатела. А Купо мълчеше; той вървеше след Жервез, държеше я за кръста, чувствуваше как тя се отпуска в ръцете му. Когато изведнъж стигнаха на светло, той точно я целуваше по врата.

— Хубава работа! Много сте ми скромни, никак не се стеснявате двамата! — каза госпожа Лорильо с възмутен вид.

Биби Пържолата изглеждаше разгневен. Той повтаряше през зъби:

— Какъв шум вдигнахте! Попречихте ми да преброя стъпалата.

Но господин Мадиние, излязъл на площадката, показваше вече забележителностите. Както госпожа Фоконие, така и госпожица Реманжу в никакъв случай не искаха да излязат от стълбата; главите им се замайвали само при мисълта за височината, на която се намираха; затова те се задоволяваха само да хвърлят по някой поглед през малката вратичка. Госпожа Лера беше по-смела, обикаляше тясната тераса, като се прилепваше към бронзовото кубе. Но все пак беше страшно вълнуващо, като си помислеше човек, че е достатъчно само да се подхлъзнеш с един крак. Какво премятане, боже мой! Мъжете, малко пребледнели, гледаха площада. Струваше им се, че се намират във въздуха, откъснати от всичко. И, разбира се, студени тръпки ги побиваха. А господин Мадиние препоръчваше да вдигнат очи и да гледат пред себе си: това предпазвало от замайване. И той продължаваше да показва с пръст Двореца на инвалидите, Пантеона, Парижката света Богородица, кулата Сен-Жак, възвишенията на Монмартр. На госпожа Лорильо ѝ хрумна мисълта да попита дали на булевард „Шанел“ се вижда кръчмата, в която щяха да ядат — „Сребърната мелница“. Така че в продължение на десет минути

търсиха и дори се скараха; всеки посочваше кръчмата на различно място. Около тях Париж разстилаше своята сива необятност със синкави покрайнини, своите дълбоки долини, където се вълнуваше море от покриви; целият десен бряг беше в сянка, под голямо наметало от червеникав облак; и от края на този облак, обшит със златни ресни, струеше широк лъч, който караше хилядите прозорци на левия бряг да пламтят с трептящи искри и открояваше със светлина тази част на града върху едно много чисто, окъпано от бурята небе.

Сватбата слезе мълчалива и сърдита само с шума на обувките по стъпалата. Долу господин Мадиние поиска да плати. Но Купо се възпротиви, побърза да бутне в ръката на пазача двадесет и четири су, по две су на човек. Беше около пет и половина часът; точно имаха време да се приберат. Тогава се върнаха през булевардите и през предградието Поасониер. Обаче Купе считаше, че разходката не може да свърши така; той натика всички в една кръчма, където пиха вермут.

Вечерята беше поръчана за шест часа. В „Сребърната мелница“ чакаха сватбата от двадесет минути. Госпожа Бош, която бе поверила портиерната на една жена от къщата, разговаряше с майка Купо в салона на първия етаж, точно срещу сложената маса; а двете хлапета, Клод и Етиен, които тя беше довела, играеха на гоненица под масата, като разместваха столовете. Когато влезе и забеляза децата, които не бе виждала от сутринта, Жервез ги взе на коленете си, погали ги и ги нацелува.

— Бяха ли послушни? — попита тя госпожа Бош. — Дано поне да не са ви ядосвали много?

И тъй като жената ѝ разказваше как тия мъничета са я разсмивали следобед, тя отново ги вдигна, притисна ги в прегръдките си, силно развълнувана.

— Все пак жалко за Купо — казваше госпожа Лорильо на другите дами, събрани в дъното на салона.

Жервез беше спокойна и усмихната както от сутринта. Обаче от разходката насам тя от време на време ставаше много тъжна и умислена, започваше да гледа с безпокойство мъжа си и съпрузите Лорильо. Струваше ѝ се, че Купо се страхува от сестра си. Снощи още той силно крещеше, кълнеше се да постави на мястото им тия пепелянки, ако нещо го засегнат. Но тя добре виждаше, че, застанал пред тях, той започваше да се умилква, внимаваше какво ще кажат и се

чудеше какво да направи, когато му се струваше, че са сърдити. И поради това младата жена се безпокоеше за бъдещето.

Сега чакаха само Ботуша, който още не бе дошъл.

— Ах, по дяволите! — извика Купо. — Да сядаме на масата. Ще видите, че ще се домъкне; обонянието му е силно, отдалече помирисва софрата... Помислете си колко ще е смешен, ако още напразно чака по пътя за Сен-Дени.

Тогава сватбата, много развеселена, седна на масата, като вдигна голям шум със столовете. Жервез бе между Лорильо и господин Мадиние, а Купо между госпожа Фоконие и госпожа Лорильо. Другите гости се настаняха кой където иска, иначе всичко свършваше винаги с ревност и кавги, когато местата биваха предварително определяни. Бош се лепна до госпожа Лера, Биби Пържолата имаше за съседки госпожица Реманжу и госпожа Годрон. А пък госпожа Бош и майка Купо, седнала на края, се грижеха за децата, бяха поели задължението да им режат месото, да им наливат да пият и най-вече да не им дават много вино.

— Няма ли някой да благослови? — попита Бош, когато дамите подреждаха полите си под покривката, за да не ги изцапат.

Но госпожа Лорильо не обичаше тия шеги. И супата с фиде, почти студена, бе изядена много бързо със сърбане. Сервираха двама келнери, облечени в къси мазни палтенца и със съмнително бели престилки. През четирите отворени към акациите в двора прозорци нахлуваше светлината, залезът на един бурен ден, окъпан и още топъл. Отражението на дърветата в този влажен кът пръскаше зеленина в опушената зала, отправяше танцуващи сенки на листа над покривката, напоена с някаква слаба миризма на мухъл. В двата края на салона имаше по едно наплюто от мухи огледало; тия две огледала удължаваха безкрайно масата, отрупана с дебели пожълтели чинии, по които от мазните води на умивалника бяха останали черни следи в драскотините от ножовете. Всеки път, когато някой от келнерите се изкачваше от кухнята, вратата в дъното се разтваряше и в салона лъхаше силна миризма на прегоряло месо.

— Да не говорим всички наведнъж — каза Бош, тъй като всеки мълчеше, забил нос в чинията си.

И тъкмо пиеха първата чаша вино, с очи, отправени към двете сервирани от келнерите баници с месо, когато Ботуша влезе.

— А така! Всички сте големи лъжци! — извика той. — Изтърках си краката през тия три часа по пътя, дори един жандарм ми поиска документите... Правят ли се такива свинщини на приятел! Трябваше поне да ми изпратите една карета по някого. Ах, не, шегата ви е много жестока! На всичко отгоре дъждът валя така силно, че и джобовете ми се напълниха с вода... Истина ви казвам, все още можете да хванете в тях някоя пържена риба.

Компанията се превиваше от смях. Това говедо Ботуша беше на градус; навярно беше вече изпил два литра, ей така, просто, за да не скучае под този потоп, който бурята беше изсипала върху него.

— Ей, граф Печен овнешки бут — каза Купо, — иди да седнеш ей там до госпожа Годрон! Нали виждаш, чакаме те.

О, той никак не се безпокоеше, ще настигне другите; и си поиска три пъти супа с фиде, в която дробеше огромни парчета хляб. Така че, когато се нахвърлиха върху баницата с месо, той бе предмет на бурен възторг от цялата маса. Как само плюскаше! Уплашени, келнерите се наредиха във верига, за да му подават хляб, нарязан на тънки филийки, които лапаше на една хапка. Най-сетне той се разсърди; искаше да има цял хляб до него. Кръчмарят, много разтревожен, се показва за миг на прага на салона. Компанията, която очакваше тази проява, отново се превеи от смях. Този гостилничар умираше от яд! Какъв славен приятел беше все пак Ботуша! Та нали един ден той бе изял дванадесет варени яйца и изпил дванадесет чаши вино, докато по обед часовникът удари дванадесет! Рядко се срещат такива хора. Разнежена, госпожица Реманжу гледаше как Ботуша дъвче, а господин Мадиние, който търсеше думи, за да изрази своето изпълнено с уважение учудване, заяви, че тази способност е изключителна.

Настъпи мълчание. Един от келнерите беше поставил на масата заек фрикасе в голяма чиния, дълбока като салатиера. Купо, както винаги духовит, пусна една хубава шега:

— Я кажи, момче, тоя заек от чандията ли е?... Мяука още.

И наистина едно мяукане, съвсем котешко, сякаш излизаше от чинията. Купо издаваше тези звуци от гърлото си, без да мърда устни; тази негова дарба имаше голям успех в компанията, така че, когато ядеше навън, винаги си поръчваше заешко фрикасе. После започна да мърка. Дамите закриваха лице със салфетките си, защото много се смееха.

Госпожа Фоконие поиска главата; тя обичала само главата. Госпожица Реманжу обожаваше сланинките. И тъй като Бош казваше, че предпочита дребните лукчета, когато били добре задушени, госпожа Лера сви устни, като прошепна:

— Разбирам защо.

Тя беше суха като върлина, водеше живот на работничка, затворена в своето всекидневие, не беше видяла мъжки нос у дома си, откакто бе овдовяла, но проявяваше постоянен интерес към цинизмите, една мания към двусмислените думи и неприличните намеци, и то с такава загадъчност, че само тя ги разбираше. На Бош, който се бе навел и съвсем тихо ѝ бе поискал обяснение, тя отвърна:

— Разбира се, дребните лукчета... Мисля, че е ясно...

Обаче разговорът ставаше сериозен. Всеки говореше за своя занаят. Господин Мадиние хвалеше картонажа: имало истински майстори в този бранш; за доказателство той споменаваше известни нему модели на кутии за новогодишни подаръци, които били луксозни изделия. Но Лорильо се кискаше; той много се гордееше, че обработва злато, чийто блясък виждаше върху пръстите си и цялата си личност. Най-сетне, често обичаше да казва той, в миналото бижутерите носели шпаги; и споменаваше Бернар Палиси, без да знае точно защо. Купо пък разказваше за един ветропоказател, истински шедьовър на негов приятел, който имал стълбче, после сноп, после кошница с плодове, после знаме; всичко това било много хубаво изпипано, направено само от изрязани и споени парчета цинкова ламарина. Госпожа Лера показваше на Биби Пържолата как се увива дръжка на роза, като въртеше между кокалестите си пръсти дръжката на ножа си. И така гласовете се повишаваха и се кръстосаха; сред шума се чуваха казаните на висок глас думи на госпожа Фоконие, която се оплакваше от своите работнички, от едно развратно момиче чираче, което и снощи пак изгорило чифт чаршафи.

— Каквото и да разправяте — извика Лорильо, като удари с юмрук по масата, — златото си е злато.

И сред тишината, предизвикана от тази истина, само пискливият глас на госпожица Реманжу продължаваше:

— След това повдигам полата, зашивам отвътре... Забивам им по три топлийки в главата, за да се прикрепят шапчицата. И готово, продават ги по тринадесет су.

Тя обясняваше за куклите си на Ботуша, чиито челюсти се въртяха бавно като воденични камъни. Той не слушаше, клатеше глава, като дебнеше келнерите да не изнесат чиниите, преди да ги изгребе. Бяха яли телешко месо, шпиковано със сланина, гарнирано със сос и зелен фасул. Носеха печеното — две мършави кокошки, поставени върху изпечен във фурната кресон. Навън слънцето гаснеше по високите клони на акациите. В салона зеленикавото отражение ставаше по-плътно от изпаренията, които се вдигаха от масата, изцапана с вино и сосове, отрупана с купища прибори; а поставените от келнерите край стената мръсни чинии и празни бутилки приличаха на боклуци, изметени и изхвърлени от покривката. Беше много горещо. Мъжете свалиха рединготите си и продължиха да ядат по жилетки.

— Госпожа Бош, моля ви, не ги тъпчете толкова — каза Жервез, която говореше рядко и отдалеч наглеждаше Клод и Етиен.

Тя стана, отиде да поговори за миг, застанала права зад столовете на малките. Децата нямали мярка, могли да ядат по цял ден, без да се отказват от мръвките; но и самата тя им даде малко бяло месо от кокошката. Майка Купо каза, че нямало да им стане нищо, ако един път преядат. Госпожа Бош на тих глас обвини Бош, че щипел коленете на госпожа Лера. О, той бил потаен човек и развратничел. Тя добре видяла как изчезнала ръката му. Само ако повторел, бога ми, тя била такава жена, че щяла да го прасне с гарафата по главата.

Когато всички се умълчаха, господин Мадиние заговори за политика.

— Техният закон от 31 май е отвратителен. Сега се изисква две години постоянно местожителство. Три милиона граждани са зачеркнати от списъците... Впрочем казаха ми, че Бонапарт бил сърдит, защото обича народа, дал е доказателства за това.

Той беше републиканец, но почиташе императора заради чичо му — един човек, какъвто никога вече нямало да се роди. Биби Пържолата се ядоса; той бил работил в Елисейския дворец, бил виждал Бонапарт така, както сега гледа Ботуша тук, срещу себе си; та знаел, че този простак президент приличал на жребец! Разправяли, че щял да отиде на обиколка към Лион; славно отърваване щяло да бъде, ако си счупел врата в някой ров. И понеже спорът се израждаше, Купо трябваше да се намеси:

— Хайде стига! Не сте още дорасли, за да се залавяте с политика!... Празна работа е това политиката! Нима тя е лъжица за нашата уста?... Могат да турят когото си щат — крал или император, дори никого, и пак няма да ми попречат да си изкарвам моите пет франка, да ям и да спя, не е ли истина?... Да, много е глупаво!

Лорильо клатеше глава. Той беше роден в един и същ ден с граф дьо Шамбор — 29 септември 1820 година. Това съвпадение го вълнуваше много, изпълваше го със смътна мечта, с която свързваше връщането на краля във Франция и своето лично забогатяване. Той не казваше ясно на какво се надява, но даваше да се разбере, че тогава именно ще му се случи нещо необикновено приятно. И затова всяко свое голямо и непостижимо желание отлагаше за по-късно — „когато кралят се завърне“.

— Впрочем — започна той — една вечер аз видях граф дьо Шамбор...

Всички се обърнаха към него.

— Видях го отлично. Едър човек с палто, с добродушен вид... Бях у Пекиньо, един мой приятел, търговец на мебели на „Гран рю дьо ла Шапел“... Граф Шамбор вечерта бил оставил чадъра си при него. И тогава той влезе, каза ей така съвсем просто: „Бихте ли ми дали чадъра?“ Бога ми, наистина беше той, Пекиньо ми даде честна дума.

Никой от гостите не прояви ни най-малко съмнение. Бяха стигнали до десерта. Келнерите разчистваха масата, като вдигаха голям шум с приборите. И госпожа Лорильо, която досега се държеше много прилично, като истинска дама, извика: „Проклет мръсник!“, защото един от келнерите, като вдигаше една чиния, изля нещо мокро във врата ѝ. Положително беше изцапал копринената ѝ рокля. Господин Мадиние трябваше да прегледа гърба ѝ, но нямало нищо, кълнеше се той. Сега на масата бяха поставени две чинии със сирене и две чинии с плодове, а между тях голяма купа със снежни топки. Добре сварените топки от яйчен белтък, които плуваха в жълтия крем, предизвикаха възторг; не очакваха такъв десерт, намериха, че е много изискан. Ботуша не преставаше да яде. Беше си поискал пак един хляб. Той довърши сиренето в двете чинии; и тъй като беше останал крем, взе купата и нарязва в нея големи късове хляб като в супа.

— Господинът наистина е забележителен — каза господин Мадиние, изпаднал във възторг.

После мъжете станаха, за да запалят лулите си. Те постояха малко зад Ботуша, като го тупаха по раменете и го питаха дали се чувства по-добре. Биби Пържолата го повдигна заедно със стола; но, дявол да го вземе, това говедо беше удвоило теглото си! Купо на шега разправяше, че другарят едва започва, отсега нататък щял да яде хляб така през цялата нощ. Ужасени, келнерите изчезнаха. Бош, който бе слязъл преди малко, се върна и разказа колко отчаян, бил долу кръчмарят; той стоял съвсем пребледнял на тезгяха си, изумената му жена изпратила да видят дали още са отворени хлебарниците и дори домашната им котка имала съсипан вид. Вярно, било много весело, вечерята си струвала парите, трапезата не би могла да мине без тази ламя Ботуша. И мъжете, запушили лулите си, го гледаха завистливо, защото в края на краищата, за да можеш да ядеш толкова, трябва да си голям здравеняк!

— Не бих желала да имам грижата да ви храня — каза госпожа Годрон. — Ах, не, моля ви се!

— Недей, майчице, така да се шегуваш — отвърна Ботуша като погледна косо корема на съседката си. — Вие сте глътнали нещо по-голямо.

Изръкопляскаха, извикаха браво: беше хубав отговор. Нощта бе настъпила, в салона горяха три лампи със светилен газ, които хвърляха мътни блясъци пред дима на лулите. Келнерите, след като поднесоха кафето и коняка, започнаха да прибират последните купища мръсни чинии. Долу, под трите акации, танците започваха с една флигорна и две цигулки, които свиреха много силно, и с женски смехове, малко дрезгави в топлата нощ.

Трябва да поръчаме греяна! — извика Ботуша. — Два литра яка ракия много лимон и малко захар!

Но забелязал срещу себе си разтревоженото лице на Жервез, Купо стана и заяви, че повече няма да пият. Пресушили двадесет и пет литра, всеки по литър и половина, като се смятат и децата за възрастни; вече било достатъчно. Похапнали заедно като добри приятели, без каквито и да било церемонии, защото се уважавали един друг и имали желание да отпразнуват в своя среда един семеен празник. Всичко минало много хубаво, били весели, не трябвало сега да се натръскат като свине от уважение към дамите. С една дума и в края на краищата били се събрали за наздравица на младоженците, а

не да вършат безобразия. Тази малка реч, произнесена с убедителен глас от тенекеджията, който при всяко повишаване на тона слагаше ръката си на гърдите, бе посрещната с голямо одобрение от Лорильо и Мадиние. Но другите мъже — Бош, Годрон, Биби Пържолата и най-вече Ботуша, много разпалени и четиримата, се присмяха; езиците им се бяха подули и изпитваха дяволска жажда, която на всяка цена трябваше да утолят.

— Тия, които изпитват жажда, са жадни, а тия, които не изпитват жажда, не са жадни — отбеляза Ботуша. — Така че ще поръчаме греянката... Няма да насилваме никого. Аристократите да си поръчат подсладена вода.

И тъй като тенекеджията отново започна да проповядва, другият, който бе станал прав, се тупна по задника, като извика:

— На, целувай, изгърсак!... Момче, два литра от старата.

Тогава Купо каза, че не възразявал, само че най-напред нека си уредят сметката за вечерята, за да се избягнат споровете. Немало нужда добре възпитаните хора да плащат за пияниците. И действително Ботуша, след като дълго претърсва джобовете си, намери само три франка и седем су. Охарчил се бил, защото го били оставили да чака така дълго по пътя за Сен-Дени! Вместо да се удави, той развалил монетата си от сто су. Те, другите, били виновни! В края на краищата той даде три франка, като запази седемте су, за да си купи утре тютюн. Разгневен, Купо щеше да се сбие, ако не беше го дръпнала за редингота Жервез, много изплашена и молеца. Той се осмели да вземе назаем два франка от Лорильо, който отначало му отказа, но после скришом му ги даде, защото жена му положително нямаше да се съгласи.

През това време господин Мадиние бе тръгнал с една чиния. Жените, които бяха дошли сами — госпожа Лера, госпожа Фоконие и госпожица Реманжу, първи незабелязано сложиха своите монети от сто су. След това мъжете се отделиха на другия край на салона и направиха сметката. Бяха петнадесет души, трябваше, значи, да се съберат седемдесет и пет франка. Когато в чинията се събраха тия седемдесет и пет франка, всеки мъж прибави по пет су за келнерите. Пресмятаха цял четвърт час, докато уредят всичко това за общо задоволство.

Но когато господин Мадиние, който пожела да уреди сметката със собственика, повика кръчмаря, компанията се смая, като чу как

последният каза с усмивка, че неговата сметка съвсем не възлизала на толкова. Имало допълнителни поръчки. И тъй като думите „допълнителни поръчки“ бяха посрещнати с яростни възклицания, той даде обяснения: двадесет и пет литра вместо двадесет, както предварително било уговорено, снежните топки, които прибавил, защото десертът му се видял малко постен; накрая едно малко шише ром, сервирано с кафето, в случай че някои господа биха желали ром. Тогава започна страшен спор. Купо почувствувал се засегнат, се защищаваше; никога не бил говорил за двадесет литра; снежните топки пък влизали в десерта, толкова по-зле, ако готвачът ги прибавил по свое усмотрение; оставаше шишенцето с ром, дребна работа, но хубав начин да се увеличава сметката, като се пробутват на масата питиета, които съблазняват.

— Беше върху подноса с кафето — викаше той. — Така че трябва да се счита към кафето... Оставете ни на мира. Вземете си парите и гръм да ни удари, ако пак някога кракът ни стъпи във вашия коптор!

— Само шест франка повече — повтаряше кръчмарят. — Дайте ми шестте франка... Аз дори не съм сметнал трите хляба на господина!

Заобиколила го, цялата компания го обсипваше с яростни жестове, с гневни викове, които задавяха гърлата им. Най-вече жените, станали невъздържани, не искаха да дадат нито сантиметр повече. Ах, благодарим, хубава излезе сватбата. Госпожица Реманжу никога вече нямало да участвува на такива вечери! Госпожа Фоконие не беше доволна от храната; у дома си за четиридесет су щяла да има такова ядене, че да си оближеш пръстите. Госпожа Годрон се оплакваше горчиво, че била изтикана в лош край на масата, до Ботуша, който не й оказал никакво внимание. В края на краищата тия събирания свършвали винаги зле. Щом искали да имат гости на сватбата, трябвало да знаят кого да канят, така де! А Жервез, свила се до майка Купо пред един от прозорците, не казваше нищо, но беше засрамена, чувствуваше, че всички тия обвинения падат върху нея.

Най-сетне господин Мадиние слезе долу с кръчмаря. Чуха ги как спорят. След половин час собственикът на картонажната работилница се върна; той уреди сметката, като даде три франка. Но компанията все още беше сърдита, силно раздразнена и постоянно повдигаше въпроса

за допълнителните разходи. И врявата се увеличи още повече с рязката постъпка на госпожа Бош. Тя непрекъснато дебнеше Бош и в един ъгъл го видя как щипе талията на госпожа Лера. И тогава изведнъж тя хвърли една гарафа, която се разби в стената.

— Личи си, че вашият съпруг, госпожо, е шивач — каза едрата вдовица, като сви загадъчно устни. — Той е майстор номер едно на фусти... Въпреки това аз здравата го ритнах под масата.

Вечерта беше помрачена. Всички ставаха все по-кисели. Господин Мадиние предложи да попеят, но Биби Пържолата, който имаше хубав глас, беше изчезнал; и госпожица Реманжу, облакътिला се на един прозорец, го забеляза под акациите да подскача с едно дебеличко момиче с развети коси. Флигорната и двете цигулки свиреха „Продавачът на горчица“, един кадрил, който се танцува с пляскане на ръце при някои фигури. Тогава компанията се разпръсна: Ботуша и съпрузите Годрон слязоха долу; Бош също се измъкна. През прозорците се виждаше как двойките се въртят между листата, на които окачените по клоните фенери придаваха наситен и остър зелен декоративен цвят. Нощта спеше без никакъв полъх, примряла от голямата горещина. В салона беше подет сериозен разговор между Лорильо и господин Мадиние, докато дамите, които не знаеха вече как да утолят гнева си, разглеждаха роклите си, като търсеха дали не са ги изцапали някъде.

Ресните на госпожа Лера навярно се бяха потопили в кафето. Роклята от соа екрю на госпожа Фоконие беше изцапана със сос. Зеленият шал на майка Купо, паднал от стола, беше намерен в един ъгъл, измачкан и стъпкан. Но госпожа Лорильо беше най-много разгневена. Имаше петно на гърба и напразно ѝ се кълняха, че няма нищо, тя твърдеше, че го чувствава. И най-сетне, след като се въртя пред едно огледало, тя го забеляза.

— Какво казах? — извика тя. — Това е сос от кокошката. Келнерът ще плати роклята. Иначе ще заведе дело... Ах, какъв ден! По-добре щях да направя, ако си бях останала да спя в къщи... Тръгвам си вече. До гуша ми дойде от тяхната проклета сватба!

Тя си тръгна разярена, като разтърсваше стълбата с тропота на токовете си. Лорильо изтича след нея. Но успя само да я склони да почака пет минути на тротоара, ако другите поискат да вървят заедно. Тя каза, че трябвало да си отиде след бурята, както имала намерение.

Купо скъпо щял да ѝ плати за този ден. А като разбра, че е така разярена, Лорильо се отчая; за да му спести неприятности, Жервез се съгласи да си тръгнат веднага. Тогава бързо се разцелуваха. Господин Мадиние се задължи да изпрати майка Купо. Госпожа Бош трябваше за тази първа брачна нощ да отведе Клод и Етиен да спят у дома ѝ; майка им можеше да бъде спокойна; сега малките спяха върху столове, омаломощени от преяждане на яйчени снежни топки. Най-сетне младоженците се измъкнаха с Лорильо, като оставиха останалите сватбари в кръчмата, но тъкмо тогава долу, в танцувалния салон, стана сбиване между хора от тяхната компания и една друга компания; Бош и Ботуша, които бяха прегърнали една дама, не искаха да я върнат на двама военни, на които принадлежеше, и заплашваха да изметат всички сред яростната врява на флигорната и двете цигулки, които свиреха полката „Бисерите“.

Часът беше едва единадесет. По булевард „Шапел“ и в целия квартал „Гут д’Ор“ се вдигаше голяма олелия от пияници, тъй като двуседмичното плащане беше именно в този съботен ден. Госпожа Лорильо чакаше на двадесет крачки от „Сребърната мелница“, изправена под една лампа със светилен газ. Тя хвана под ръка Лорильо, закрачи напред, без да се обърне, и то така бързо, че Жервез и Купо се задъхваха след тях. От време на време те слизаха от тротоара, за да отминат някой пиян, паднал там с краката нагоре. Лорильо се обърна и се опита да изглади работата.

— Ние ще ви изпратим до вашата врата — каза той.

Но госпожа Лорильо каза с повишен глас, че намирала за много глупаво да прекарат брачната си нощ в тази мръсна дупка на хотел „Добро сърце“. Нима не можеха да отложат сватбата, да спестят малко пари и да си купят мебели, та да се приберат в свой дом още първата нощ? Ах, как ли ще се чувствуват под керемидите, притиснати двамата в стаичката за десет франка, където дори няма въздух.

— Аз предупредих, ние няма да живеем горе — възрази Купо плахо. — Запазваме стаята на Жервез, която е по-голяма.

Госпожа Лорильо се самозабрави, обърна се с рязко движение.

— Това пък е още по-ужасно! — извика тя. — Ще спиш в стаята на Куцата!

Жервез съвсем пребледня. Този прякор, който за първи път и се казваше направо в лицето, я удари като плесница. Освен това тя много

добре разбираше това възклицание на зълва си: стаята на Куцата бе стаята, в която тя бе живяла един месец с Лантие, в която още висяха дрипите от предишния ѝ живот. Купо не разбра намека, беше засегнат само от прякора.

— Ти грешиш, като кръщаваш така другите — каза той с досада. — А не знаеш, че в квартала тебе те наричат Кравешка опашка заради косата ти. Така, не ти е приятно, нали?... Защо да не задържим стаята на първия етаж? Тази вечер децата няма да спят там и ние ще се чувствуваме много добре.

Госпожа Лорильо не каза нищо повече, отново се затвори в своето достойнство, ужасно обидена, че я наричат Кравешка опашка. Купо, за да утеши Жервез, нежно стискаше ръката ѝ; дори успя да я развесели, като ѝ шепнеше на ухото, че навлизал в семейния живот с кръглата сума от седем су, три монети от по две и една от едно су, които раздрънкваше с ръка в джоба на панталона си. Когато стигнаха пред хотел „Добро сърце“, казаха си сърдито лека нощ. И в момента, когато Купо буташе двете жени да се прегърнат, като ги наричаше глупачки, един пияница, който като че ли искаше да мине вдясно, изведнъж зави вляво и попадна между жените.

— Я виж, това бил дядо Базуж! — каза Лорильо. — И той е на градус днес!

Изплашена, Жервез се прилепи към вратата на хотела. Дядо Базуж, гробар на около петдесет години, беше с черния си панталон, опръскан с кал, с дълго черно палта, закопчано на рамото, с черна кожена шапка, смачкана при някакво падане.

— Не се плашете, той не е лош човек — продължи Лорильо. — Наш съсед е, живее в третата стая по коридора, преди да стигнете у нас... Добре ще се нагласи, ако началството го види в това състояние.

Обаче дядо Базуж се обиди от уплахата на младата жена.

— Е, та що? — заекваше той. — Не ядат хора тия като мене... И аз съм като другите, мила моя... Разбира се, пийнал съм малко! Когато от работата падне нещо, трябва хубаво да смазвам чарковете. Нито ние, нито компанията ви бихте смъкнали долу оня инвалид, тежък шестстотин ливри, когото ние двама снемем от четвъртия етаж до тротоара, без дори да го чукаем някъде... Аз обичам веселите хора.

Но Жервез все повече се свиваше в ъгъла на вратата, обзета от силно желание да заплаче, че ѝ беше помрачен този ден на заслужена

радост. Тя вече не мислеше да целуне зълва си, молеше Купо да отстрани пияницата. Тогава Базуж, като се клатушкаше, направи жест, изпълнен с философско презрение.

— И вие ще отидете там, малката ми... Може би дори ще бъдете доволна, че ще отидете там някой ден... Да, аз познавам жени, които биха казали благодаря, ако ги понесем.

И тъй като съпрузите Лорильо го поведоха, той се извърна и между две хълцукания изрече последните си думи:

— Когато човек умре... запомнете това... когато човек умре, умира за дълго време.

IV

Изминаха четири години в тежък труд. В квартала Жервез и Купо минаваха за добро семейство, живееха уединено, без скандали и редовно всяка неделя излизала на разходка към Сент-Уан. Съпругата работеше по дванадесет часа дневно у госпожа Фоконие и намираше начин да поддържа жилището си чисто като огледало и да приготвя храна за цялото семейство сутрин и вечер. Мъжът не се напиваше, внасяше припечеленото за две седмици, изпушваше по една лула вечер на прозореца, за да подиша чист въздух. Даваха ги за пример заради тяхната любезност. И тъй като двамата изкарваха почти девет франка дневно, смятаха, че спестяват немалко пари.

Обаче, особено в началото, те трябваше доста много да се блъскат, за да свързват двата края. Сватбата им ги бе натоварила с дълг от двеста франка. Освен това те се гнусяха от хотел „Добро сърце“; намираха, че е отвратителен, гъмжащ от съмнителни посетители; и мечтаеха да си имат дом със собствени мебели, за които да се грижат. Десетки пъти пресмятаха необходимата сума; тя възлизаше кръгло на триста и петдесет франка, ако искаха още в началото да не се притесняват и да имат най-нужното под ръка — тенджерата или тиганче, когато им потрябват. Бяха загубили надежда, че ще могат да спестят една толкова голяма сума за по-малко от две години, когато щастието им се усмихна: един възрастен господин от Пласан им поиска Клод, по-голямото от децата, за да го настани там в колежа; това бе благородна прищявка на един чудак, любител на картини, силно възхитен от нарисуваните някога човечета от хлапето. Клод им струваше вече доста пари. Когато им остана да се грижат само за по-малкия, за Етиен, те събраха тия триста и петдесет франка за седем и половина месеца. В деня, в който си купиха мебелите от един препродавач на улица „Белом“, те се разходиха с препълнени от радост сърца по външните булеварди, преди да се приберат. Имаха си вече едно легло, една нощна масичка, един комод с мраморна плоча отгоре, един долап, една кръгла маса с лъскава мушама, шест стола — всичко

от старо махагоново дърво; освен това дюшек, бельо, кухненски съдове, почти нови. Това бе за тях сериозно и окончателно навлизане в живота, нещо такова, което, като ги правеше собственици, им създаваше авторитет сред солидните хора в квартала.

Изборът на жилище ги занимаваше от два месеца. Искаха преди всичко да наемат квартира в голямата къща на улица „Гут д’Ор“. Но нямаше нито една свободна стая и трябваше да се откажат от тази своя стара мечта. Ако трябва да се каже истината, Жервез никак не съжеляваше за това: съседството със съпрузите Лорильо, врата до врата, много я плашеше. Така че потърсиха другаде. Напълно основателно Купо държеше да не бъдат далеч от гладачницата на госпожа Фоконие, за да може Жервез бързо да прескача до къщи по всяко време на деня. И накрая намериха подходящо жилище, една голяма стая, една стаичка и кухня на улица „Ньов дьо ла Гут д’Ор“, почти срещу гладачницата. Жилището беше в малка, едноетажна къща с много стръмна стълба, която водеше горе, където имаше само две квартири — едната вдясно, другата вляво; приземният етаж се заемаше от един собственик на коли, чието имущество се съхраняваше в хангарите, построени в просторния двор по протежение на улицата. Очарована, младата жена се чувствуваше сякаш отново в провинцията: нито съседи, нито страх от сплетни, един спокоен кът, който ѝ напомняше една уличка в Пласан, зад крепостната стена; и на всичко отгоре можеше да вижда от прозореца си своята работна маса, без да оставя ютията, а само като вдигне глава.

Нанасянето стана в края на април. Тогава Жервез беше бременна в осмия месец. Но беше много издръжлива, казваше със смях, че детето ѝ помагало, когато работела; тя чувствувала в утробата си неговите малки ръчички да я тласкат и да ѝ дават сили. Ах, колко хубаво отвърщаше на Купо в дните, когато той искаше да я накара да легне, за да се поглези малко! Щяла да легне, когато започнели големите болки. А това щяло да стане скоро; сега обаче, когато чакали една уста повече, трябвало да се работи още повече. И тя самата почисти жилището, а след това помогна на мъжа си да постави мебелите на място. Тя благоговееше пред тези мебели, като ги бършеше с майчински грижи, и сърцето ѝ се късаше, щом забележеше и най-малката драскотина. Стъписваше се ужасена, сякаш сама се бе наранила, когато ги чукнеше при метенето. Комодът ѝ беше най-скъп;

намираше, че е красив, масивен и солиден на вид. Мечтата ѝ, която не смееше да изкаже, беше да има един часовник с махало, който да постави точно по средата на мрамора, където той щеше да прави прекрасно впечатление. Ако не беше бебето, което чакаше, може би щеше да се осмели да купи часовника. В края на краищата отложи с въздишка това за по-късно.

Семейството беше очаровано от своето ново жилище. Леглото на Етиен заемаше стаичката, където можеха да поставят още една детска кушетка. Кухнята беше една педя и съвсем тъмна; но като оставеха вратата отворена, ставаше доста светло; пък и Жервез нямаше да готви за тридесет души, достатъчно ѝ беше да намести някъде тенджерата си. Обаче голямата стая беше тяхната гордост. Още от сутринта те спускаха завесите на алкова, завеси от бяло хасе; и стаята се превръщаше в столова с масата по средата, с долапа и комода един срещу друг. Тъй като камината гореше каменни въглища за петнадесет су дневно, те бяха я запушили; една малка чугунена печка, поставена върху мраморната плоча, ги отопляваше за седем су през големите студове. Освен това Купо беше украсил стените според възможностите си, като обещавахе да ги разхубави: една висока гравюра на френски маршал, размахал в ръка жезъла си между едно оръдие и куп снаряди, заместваше огледалото; над комода семейните снимки бяха подредени в два реда отляво и отдясно на един старинен порцеланов съд за светена вода със златни орнаменти, в който слагаха кибрита; върху корниза на долапа два бюста един срещу друг, на Паскал и на Беранже, единият сериозен, другият усмихнат, стърчаха под стенния часовник и сякаш се вслушваха в тиктакането му. Стаята наистина беше хубава.

— Познайте колко плащаме тук? — питаше Жервез всеки гост.

И когато оценяваха твърде високо наема, тя тържествуваше, крещеше възхитена, че се е настанила така хубаво за толкова малко пари:

— Сто и петдесет франка, нито лиар повече!... Е, почти без пари!

Самата улица „Нъов дьо ла Гут д’Ор“ значително увеличаваше радостта им. Жервез прекарваше живота си там, прескачаше непрекъснато от дома си до госпожа Фоконие. Сега вечер Купо слизаше долу на прага на къщата да пуши с лулата си. Улицата, без тротоар и с разбит паваж, беше стръмна. В горния край, откъм улица

„Гут д’Ор“, имаше мрачни дюкяни със зацапани прозорци, обущарници, бъчварници, една мръсна бакалница, една кръчма във фалит, чиито затворени кепенци от седмици насам се покриваха с афиши. На другия край, към Париж, четириетажни къщи закриваха небето; техните партерни етажи бяха заети от гладачници, струпани една до друга; само една витрина на един фризьор от провинцията, боядисана в зелено и цялата изпълнена с разноцветни шишенца, развеселяваше този сенчест кът със силния блясък на медните си съдове, поддържани много чисто. Но улицата беше по-весела по средата, там, където сградите, които бяха по-нарядко и по-ниски, пропускаха въздуха и слънцето. Хангарите на собственика на коли, съседното предприятие, което произвеждаше газирана вода, и пералнята отсреща разтваряха едно голямо, свободно и тихо пространство, в което сподавените гласове на перачките и равномерното пуфтене на парната машина сякаш още повече увеличаваха уединението. Широките празни места, проходите между черните стени придаваха на това място селски вид. И като се забавляваше с редките минувачи, които постоянно прескачаха течащите сапунени води, Купо казваше, че си спомня за един край, където го завел един от чичовците му, когато бил на петгодишна възраст. Жервез се радваше на израсналото дърво в двора, вляво от прозореца ѝ, една акация с единствен дълъг клон, чиято мършава зеленина красеше цялата улица.

В последния ден на април младата жена роди. Болките я обзеха следобед, към четири часа, когато гладеше две пердета у госпожа Фоконие. Тя не пожела да си отиде веднага, остана там да се превива на един стол, като от време на време пак хващаше ютията, когато се поуспокояваше малко; поръчката беше бърза и затова тя упорствуваше да я изглади; а може би имаше само колики, та не трябваше да обръща внимание на едни обикновени болки в корема. Но когато искаше да започне да глади едни мъжки ризи, тя съвсем пребледня. Трябваше да напусне гладачницата, да прекоси улицата, свита одве и придържайки се към стените. Една работничка предложи да я придружи; тя отказа, помоли я само да отиде да повика акушерката, която бе наблизко, на улица „Шарбониер“. В къщи печката, разбира се, не беше запалена. Но навярно имаше време, едва ли щеше да роди тази нощ. Така че, когато се прибере, ще може да приготви вечерята на Купо; после щеше да си

легне за малко в леглото, без да се съблича. По стълбата бе обзета от такава криза, че трябваше да седне по средата на стъпалата; и притискаше уста с двата си юмука, за да не крещи, защото се срамуваше да не бъде заварена там от мъже, които се изкачват. Болката премина, тя можа да отвори и се успокои, като си помисли, че наистина се е излъгала. Искаше да сготви за тази вечер овнешко рагу. И всичко вървя добре, докато белеше картофите. Овнешкото месо се запържваше в тиганче, когато отново я изби пот и се появиха болки. Тя забърка запържката, като тропаше с крака пред печката със замъглени от едри сълзи очи. Дори и да роди, нали не трябваше да остави Купо без храна? Най-сетне рагуто закъкри върху жаравата, покрита с пепел. Тя се върна в стаята, помисли си, че има време да сложи прибор на единия край на масата. А след като постави много бързо шишето с виното нямаше вече сили да стигне до леглото, падна и роди на пода върху една рогозка. И когато след четвърт час дойде акушерката, трябваше да ѝ помогне там.

Тенекеджията все още работеше в болницата. Жервез забрани да отидат да го безпокоят. Когато се прибра в седем часа, той я намери в леглото, добре завита и много бледа върху възглавницата. Бебето плачеше, повито в един шал в краката на майката.

— Ах, милата ми жена! — каза Купо, като целуна Жервез. — А пък аз се шегувах преди един час, когато ти си крещяла от родилни болки!... Нали не си се мъчила много, изхвърлила си го с едно кихане.

Тя леко се усмихна; после прошепна:

— Момиченце е.

— Чудесно! — подзе шеговито тенекеджията, за да я развесели. — Бях поръчал дъщеря! Поръчката ми е изпълнена! Значи, ти правиш всичко, каквото поискам?

И като взе детето, той продължи:

— Я да ви погледам малко, госпожице Пикла! Муцунката ви е доста черна. Ще избелее, не се безпокойте. Ще трябва да бъдете послушна, а не лекомислена, да станете благоразумна като татко и мама.

Много сериозна, Жервез гледаше дъщеря си с широко отворени очи, малко потъмнели от скръб. Тя поклати глава; предпочиташе момче, защото момчетата винаги могат да се справят и не са изложени на толкова опасности в този Париж. Акушерката трябваше да отнеме

бебето от ръцете на Купо. Тя забрани на Жервез да говори; бяха прекалили вече с този шум около нея. Тогава тенекеджията каза, че трябвало да уведомят майка Купо и съпрузите Лорильо; но той умираше от глад, най-напред искаше да вечеря. Родилката много се безпокоеше, като го гледаше как сам си сервира, как тича до кухнята, за да търси рагуто, как яде в една дълбока чиния, как не може да намери хляба. Въпреки забраната тя се вайкаше и се въртеше в завивките. Колко глупаво било, че не могла да сложи масата; болките я повалили на земята като удар с тояга. Милият ѝ мъж сигурно се сърди, че тя се глези в леглото, докато той така лошо се храни. Дали поне картофите са добре уврели? Тя дори не си спомняше дали ги беше посолила.

— Мълчете де! — извика акушерката.

— Ах, надали ще можете да я накарате да не се оплаква! — каза Купо с пълна уста. — Ако не бяхте тук, обзалагам се, че щеше да стане, за да ми отреже хляб... Я лежи по гръб, пуйко! Не трябва да се съсипваш, иначе и след петнадесет дни няма да се вдигнеш на крака... Много е хубаво твоето рагу. Нека и госпожата да яде с мене. Нали, госпожо?

Акушерката отказа, но поиска да изпие чаша вино, защото се развълнувала, казваше тя, като намерила нещастната жена с бебето върху рогозката. Най-сетне Купо отиде да съобщи новината на фамилията си. След половин час се върна заедно с всички — майка Купо, съпрузите Лорильо, госпожа Лера, която за щастие беше заварил у златаря. С подобряването на материалното положение на младоженците съпрузите Лорильо бяха станали много любезни, прекалено хвалеха Жервез, като правеха малки двусмислени жестове, поклащаха глави и смигваха, сякаш за по-късно отлагаха да кажат откровено думата си. В края на краищата те си знаеха своето, само че не искаха да се опълчват срещу мнението на целия квартал.

— Водя ти бандата! — извика Купо. — Какво да се прави! Поискаха да те видят... Не си отваряй човката, забраниха ти да говориш. Те ще останат тук да те погледат спокойно без каквито и да било формалности, нали? Аз ще им направя кафе, и то чудесно!

Той изчезна в кухнята. Майка Купо, след като целуна Жервез, се възхити на големината на детето. Другите две жени също целунаха силно родилката по бузите. После и трите, застанали прави пред леглото, коментираха с възклицания подробностите на раждането, това

чудно раждане, което траяло колкото едно изваждане на зъб, не повече. Госпожа Лера разглеждаше малката отвсякъде, намираще я добре оформена, добавяше дори с намек, че щяла да стане знаменита жена, и тъй като ѝ се струваше, че главата ѝ е малко остра, започна леко да я мачка, за да я оправи, въпреки писъците ѝ. Госпожа Лорильо сърдито изтръгна бебето от ръцете ѝ; прекалено било да се приписват всички пороци на едно такова създание и да се мачка така толкова нежната му главица. После тя поиска да види на кого прилича. Малко остана да се скарат. Лорильо, който беше протегнал врат зад жените, повтаряше, че малката нямала нищо от Купо; може би носът малко, и то кой знае! Приличала напълно на майката, особено в очите; положително такива очи те нямали в рода си.

Купо обаче не се появяваше. Чуваха, че в кухнята вдига шум около печката и кафеника. Жервез се притесняваше: не било работа на мъж да прави кафе; започна да му вика как да се справи, без да слуша силните шъткания на акушерката.

— Укротете я! — каза Купо, като влезе с кафеника в ръка. — Ех, много е досадна! Трябва да се усмири... Ще прием в стъклени чаши, нали? Защото, знаете ли, чашките останаха у търговеца.

Седнаха около масата и тенекеджията поиска сам да разлее кафето. То миришеше много хубаво, не беше помия. След като изсърба с наслада чашата си, акушерката си отиде: всичко било в ред, нямали нужда вече от нея; ако родилката не се почувствува добре, през нощта, да изпратят да я повикат сутринта. Тя още слизаше по стълбата и госпожа Лорильо я нарече муфтаджийка и негодница. Слагала по четири бучки захар в кафето си, искала да ѝ плащат по петнадесет франка и оставяла бременните да раждат сами. Но Купо я защищаваше; той щял да даде на драго сърце петнадесетте франка; нали тия жени прекарвали младостта си в учене, та затова имали основание да взимат скъпо. После Лорильо се скара с госпожа Лера; той настояваше, че за да имаш момче, трябва да обърнеш леглото си с възглавницата на север, а пък тя вдигаше рамене и наричаше това бабини деветини, като даваше друга рецепта — да скриеш под дюшека си, без да казваш на жена си, шепа млада коприва, набрана при изгрев-слънце. Бяха преместили масата до леглото, Жервез лежеше усмихната и замаяна, с глава, извърната към възглавницата; тя виждаше и чуваше, но нямаше сили нито да направи някакъв жест, нито да продума;

струваше ѝ се, че е умряла от много сладка смърт, и макар и мъртва, беше щастлива да гледа как другите живеят. От време на време се чуваше врякане на малката сред грубите гласове, които безкрайно бърбеха за някакво убийство, извършено миналата вечер на улица „Бон Пюи“, на другия край на Шапел.

После, когато компанията вече се готвеше да тръгва, заговориха за кръщенето. Съпрузите Лорильо бека приели да станат кръстник и кръстница; сега нещо се мръщеа; всъщност, ако родителите не се бяха обърнали към тях, те биха се разсърдили. Купо не считаше, че е необходимо да кръщават малката; положително било, че кръщаването нямало да ѝ донесе десет хиляди франка рента; а освен това имало опасност да я простудят. Колкото по-малко работа имали с кюретата, толкова по-добре било. Но майка Купо го нарече езичник. Съпрузите Лорильо, без да ходят да се кланят на бога в черквите, се хвалеха, че са религиозни.

— Да направим това в неделя, ако искате — каза златарят.

И след като Жервез поклати глава в знак на съгласие, всички я целунаха и ѝ пожелаха добро здраве. Казаха довиждане и на бебето. Всеки от тях с усмивка и нежни думи се наведе над това мъничко трептящо телце, сякаш то можеше да разбира. Наречекоха я Нана, гальовното на Ана, както се казваше кръстницата.

— Лека нощ, Нана... Хайде, Нана, стани хубаво момиче...

Когато най-сетне си отидоха, Купо премести стола си съвсем до леглото и допуши лулата си, като държеше ръката на Жервез. Той пушеше бавно, като след всяко издишване на дима говореше много развълнувано.

— Ах, дружке моя, надуха ли ти главата? Нали разбираш, не можех да им попреча да дойдат. Все пак това е израз на приятелството им... Но нали е по-хубаво да сме сами? Аз имах нужда да останем насаме, ей така двамата с тебе. Тази вечер ми се видя така дълга!... Горкото ми пиленце, то много се измъчи! Тия хлапенца, които идват на бял свят, съвсем не знаят каква болка причиняват. Вярно, трябва да е както когато ти режат кръста... Къде те боли, за да те целуна?

Той беше пъхнал нежно под гърба ѝ голямата си ръка, притискаше я, целуваше корема ѝ през завивката, обзет от груба мъжка нежност към това страдащо, току-що родило тяло. Той питаше дали не ѝ причинява болка, защото би желал да я излекува, като и духа отгоре.

И Жервез беше много щастлива. Тя му се кълнеше, че вече никак не я боли. Мислела само да стане колкото се може по-скоро, защото сега съвсем не трябвало да стоят със скръстени ръце. Но той я успокояваше. Нима не би се нагърбил да печели за храната на малката? Щял да бъде най-големият подлец, ако някога остави това детенце на нейния гръб. Той не считал, че е голям майсторлък да направиш едно дете; важното било да го изхраниш, нали?

Купо тази нощ никак не спа. Беше загасил огъня в печката. Всеки час трябваше да става и да дава на бебето по лъжичка хладка подсладена вода. Това не му попречи сутринта да тръгне на работа както обикновено. Дори използва обедната почивка, за да отиде в кметството и запише новороденото. Уведомена, през това време госпожа Бош беше дошла да прекара деня край Жервез. Но след десет часа дълбок сън родилката започна да се оплаква, като казваше, че вече се чувствувала схваната от лежането в леглото. Щяла да се разболе, ако не ѝ позволят да стане. Вечерта, когато Купо се върна, тя му разказа за безпокойствата си: без съмнение имала доверие в госпожа Бош, само че излизала от кожата си, като гледала чужда жена да се разпорежда в стаята ѝ, да отваря чекмеджетата, да пипа нещата ѝ. На другия ден, като се върна от покупки, портиерката я намери станала, облечена, да чисти и да готви вечеря за мъжа си. И в никакъв случай не пожела пак да легне. Може би се подигравали с нея! Само на дамите подходило да изглеждат съсипани. Бедните нямали време за губене. Три дни след раждането тя гладеше фусту у госпожа Фоконие, натискаше ютиите, обляна в пот от силната топлина на печката.

Още в събота вечер госпожа Лорильо донесе подаръците като кръстница: една шапчица за тридесет и пет су и една рокличка за кръщенето, плисирана и гарнирана с тясна дантела, която беше купила за шест франка, защото беше избеляла. На другия ден Лорильо, като кръстник, даде на родилката шест ливри захар. Те се отнасяха както трябва. Дори на вечерята, която се състоя у Купо, не се явиха с празни ръце. Съпругът пристигна с по една бутилка вино във всяка ръка, а пък съпругата носеше голяма торта, купена от една много известна сладкарница на Клинянкурското шосе. Само че съпрузите Лорильо тръгнаха след това да разправят за щедростта си из целия квартал; били похарчили близо двадесет франка. Когато научи за техните

брътвежи, Жервез много се ядоса и после не обръщаше вече внимание на добрите им обноски.

На тази именно вечеря по случай кръщаването съпрузите Купо много се сближиха със съседите си от етажа. Второто жилище на малката къща се заемаше от двама души, майка и син, семейство Гуже, както ги наричаха. До този ден те само се поздравяваха по стълбището и по улицата и нищо повече; тези съседи изглеждаха малко саможиви. Понеже майката беше ѝ донесла едно ведро вода на другия ден след раждането, Жервез беше сметнала за прилично да ги покани на вечерята, още повече че ги харесваше. И по такъв начин естествено се запознаха.

Семейство Гуже беше от Северния департамент. Майката поправяше дантели, а синът, ковач по професия, работеше в една фабрика за болтове. Те заемаха другото жилище в етажа от пет години. Зад техния тих и спокоен живот се криеше една стара мъка: един ден в Лил, когато бил страшно пиян, бащата Гуже убил с железен лост един другар, после в затвора се самоудушил с носната си кърпа. Дошли в Париж след нещастиято, вдовицата и момчето непрекъснато бяха потиснати от тази драма и я изкупваха с безупречна честност, доброта и непоколебим кураж. В техния случай имаше дори малко гордост, защото в края на краищата се мислеха за по-добри от другите. Госпожа Гуже, винаги облечена в черно, забрадена като монахиня, имаше бяло и спокойно лице на матрона, сякаш бледият цвят на дантелите и усърдната работа на нейните пръсти ѝ бяха придали душевно спокойствие. Гуже беше великан на двадесет и три години, прекрасен, с румено лице, със сини очи и Херкулесова сила. В работилницата другарите му го наричаха Златната мутра заради хубавата му жълта брада.

Жервез изведнъж почувствува голяма симпатия към тези хора. Когато влезе за първи път у тях, тя остана възхитена от чистотата на жилището. Нямахше какво да се каже, навсякъде можеше да се духне, без да се вдигне нито една пращинка. Подът блестеше като огледало. Госпожа Гуже я покани да влезе в стаята на сина ѝ, за да я види. Беше приятно и чисто като в моминска стая: едно малко желязно легло, гарнирано със завеси от муселин, маса, умивалник, тясна библиотечка, окачена на стената; освен това картини от горе до долу по стените — изрязани човечета, цветни гравюри, заковани с по четири гвоздеа,

портрети на най-различни личности, взети от илюстрирани вестници. Госпожа Гуже казваше с усмивка, че синът ѝ е голямо дете; вечер четенето го изморявало; затова се забавлявал, като разглеждал картинките си. Жервез се забави цял час у съседката си, която отново се бе заела с гергефа си пред един прозорец. Тя проявяваше интерес към стотиците топлийки, които придържаха дантелата, беше щастлива, че е тук, че диша хубавата миризма на чистия дом, в който тази деликатна работа създаваше дълбока тишина. Майката и синът Гуже се издигаха все повече в очите ѝ при всяко посещение. Те изкарваха големи надници и влагаха повече от четвъртината на доходите си в спестовната каса. В квартала ги уважаваха и говореха за техните спестявания. Гуже не ходеше окъсан, излизаше винаги с чисти рубашки, без никакви петна. Той беше много учтив, дори малко свенлив, въпреки широките си рамене. Гладачките от долния край на улицата се развеселяваха, когато го виждаха да минава с наведена глава. Той не харесваше техните груби закачки, намираше, че е отвратително жените да говорят непрекъснато мръсотии. Обаче един ден се прибра пиян. Тогава госпожа Гуже, вместо да го упрекне, го изправи пред портрета на баща му, една лоша рисунка, която тя криеше благоговейно в дъното на комода. И след този урок Гуже пиеше само умерено, все пак без отвращение към виното, защото виното било необходимост за работника. В неделни дни той излизаше с майка си, която го държеше под ръка; най-често я водеше към Венсен; понякога я придружаваше на театър. Беше силно привързан към майка си. С четвъртитата си глава и задебелялото си от тежкия труд с чука тяло той приличаше на голямо животно: умствено тъп, но все пак добър.

През първите дни Жервез го смущаваше много. После, след няколко седмици, той свикна с нея. Причакваше я, за да ѝ пренесе горе вързопите, отнасяше се към нея фамилиарно като към сестра и изрязваше картинки по нейно желание. Една сутрин обаче, като отвори вратата, без да почука, той я изненада полугола, когато миеше врата си; и в продължение на осем дни не посмя да я погледне в лицето така упорито, че и тя започна да се изчервява.

Касис млади със своята парижка дързост намираше, че Златната мутра е глупак. Добре било, че не пиянствува, че не се натиска с момичета по тротоарите; но все пак мъжът трябвало да бъде мъж,

иначе по-добре било да носи фуста. Той го подиграваше пред Жервез, като го обвиняваше, че заглеждал всички жени в квартала; и този тъпанар Гуже се защищаваше отчаяно. Това не пречеше на двамата работници да бъдат другари. Те се викаха сутрин, тръгнаха заедно, понякога пиеха по чаша бира, преди да се приберат. От вечерята по случай кръщаването те си говореха на ти, защото разговорът се удължава, когато се обръщат винаги един към друг на ви. Дружбата им спираше дотук, докато Златната мутра направи на Касис млади една голяма услуга, една такава услуга, за която човек си спомня цял живот. Това се случи на 2 декември. За развлечение на тенекеджията му бе хрумнала мисълта да отиде да погледа бунта; той не се интересува нито от републиката, нито от Бонапарт, нито от цялото това вълнение; само че обожаваше барута, пушечните изстрели го забавляваха. И той щеше да бъде заловен зад една барикада, ако ковачът не беше се появил там точно навреме, за да го защити с огромното си тяло и да му помогне да избяга. Като се изкачваше по улица „Фобур Поасониер“, Гуже крачеше бързо, със замислено лице. Самият той се интересува от политиката, беше републиканец съзнателно, в името на правдата и щастията за всички. Обаче не беше участвувал в бунта. Основанията му бяха такива: на народа му било дотегнало да вади кестените от огъня и да си гори ръцете заради буржоата; февруари и юни били знаменити уроци за него; и затова отсега нататък предградията щели да оставят града да се оправя сам, както си знае. После, когато стигнаха на височината на улица „Поасоние“, той обърна глава, за да погледа Париж; все пак там вършеха сериозна работа и един ден народът може би ще се разкайва, че е стоял със скръстени ръце. Но Купо се присмиваше, наричаше глупави магарета тези, които рискуваха кожата си с единствената цел да осигурят двадесет и пет франка на тези проклети лентяи от Камарата. Вечерта съпрузите Купо поканиха Гуже и майка му на вечеря. При десерта Касис млади и Златната мутра се целунаха по бузите. Отсега нататък дружбата им беше на живот и смърт.

В продължение на три години животът на двете семейства от етажа протече без никакъв инцидент. Жервез беше отгледала малката, като намираще начин да губи най-много по два работни дни в седмицата. Тя беше станала добра работничка по гладене на фино бельо и изкарваше до три франка. И поради това реши да настани

Етиен, който караше осмата си година, в един малък пансион на улица „Шартр“, където плащаше сто су. Въпреки разходите за двете деца семейството внасяше от двадесет до тридесет франка месечно в спестовната каса. Когато спестяванията им достигнаха сумата шестстотин франка, младата жена не можеше вече да спи, обзета от амбициозна мечта: тя желаше да стане самостоятелна, да наеме един малък дюкян, да има работнички. Всичко беше пресметнато. След двадесет години, ако работата ѝ върви добре, можеха да си осигурят рента, с която щяха да живеят някъде на село. Но все пак не смееше да рискува. Казваше, че търси дюкян, само за да има време да обмисля. В спестовната каса нищо не заплашвало парите; напротив, там се увеличавали. За три години тя бе удовлетворила само едно от желанията си — беше си купила часовник с махало, именно оня часовник от палисандрово дърво, с вити колонки, с махало от позлатена мед, който трябваше да изплаща в продължение на една година, с двадесет су седмична вноска. Тя се сърдеше, когато Купо искаше да го навива; сама отваряше стъкления капак, с благоговение избърсваше колонките, сякаш мраморната плоча върху комода ѝ се бе превърнала в олтар. Под часовника тя криеше книжката от спестовната каса. И често пъти, когато мечтаеше за свой дюкян, тя стоеше до забрава тук, пред циферблата на часовника, и гледаше втренчено как се въртят стрелките, сякаш очакваше някаква точно определена и тържествена минута, за да се реши.

Семейство Купо излизаше почти всеки неделен ден със семейство Гуже. Това бяха приятни разходки с пържена риба в Сент-Уан или заек във Венсен, изядени скромно на сянка в някоя гостилничка. Мъжете пиеха, докато утолят жаждата си, и се връщаха трезви с дамите под ръка. Вечер, преди да си легнат, двете семейства правеха сметка, разделяха разходите наполовина; и никога не се водеше спор за едно су повече или по-малко. Съпрузите Лорильо ревнуваха майката и сина Гуже. Все пак им се струваше чудно, че Касис млади и Куцата ходят непрекъснато с чужди хора, когато си имаха роднини. Ах, да! Те не зачитат своя род! Откакто имали малко пари настрана, много вирнали нос. Госпожа Лорильо, силно разгневена, че брат ѝ се изплъзва от ръцете ѝ, отново започна да бълва змии и гущери срещу Жервез. Госпожа Лера, напротив, беше на страната на младата жена, защитаваше я, като разказваше

необикновени истории, че вечер по булеварда правели опити да я прелъстят, но я изкарваше героиня в тази драма, защото удряла плесници на нападателите си. Майка Купо обаче се мъчеше да помирява всички, за да бъде добре дошла при всичките си деца: зрението ѝ все повече отслабваше, можеше да се грижи вече само за себе си и беше доволна да ѝ дават по сто су и едните, и другите.

В същия ден, в който Нана навърши третата си година, Купо, когато се прибра вечерта, намери Жервез разстроена. Тя отказваше да говори, твърдеше, че нищо ѝ нямало. Но тъй като слагаше масата наопаки, като се спираше с чиниите в ръце дълбоко замислена, мъжът ѝ поиска на всяка цена да узнае истината.

— Е добре, ето какво! — призна най-сетне тя. — Дюкянът на галантериста на дребно на улица „Гут д’Ор“ се дава под наем... — Видях това преди един час, когато ходих да купя конци. Това ми замая главата.

Дюкянът беше много чист, намираше се точно в голямата къща, където някога бяха мечтали да живеят. Дюкянът имаше задно помещение с две стаи, едната вдясно, другата вляво; всъщност точно това им трябваше, стаите бяха малки, но добре разпределени. Само че тя намираше наема доста висок: собственикът искал петстотин франка.

— Значи си ходила и си питала за цената? — каза Купо.

— О, знаеш, от любопитство! — отвърна с престорено безразличие тя. — Когато човек търси, влиза при всяка обява, но това не го задължава с нищо... Обаче този дюкян е наистина много скъп. Освен това може би ще бъде глупаво да отворям собствена гладачница.

Но след като вечеряха, тя отново заговори за дюкяна на галантериста. Начерта разположението върху бялото поле на един вестник. Постепенно се разприказва, измерваше ъглите, подреждаше вещите, сякаш още утре щеше да пренася мебелите си. Тогава Купо, като виждаше голямото ѝ желание, я насърчи да вземе под наем дюкяна; положително било, че няма да намери нищо по-хубаво за по-малко от петстотин франка; впрочем може би ще им направят намаление. Единственото неприятно нещо било, че щели да отидат да живеят в къщата на съпрузите Лорильо, които не можела да понася. Но Жервез се разсърди, тя не мразела никого; пламнала от желание, тя дори защити съпрузите Лорильо; всъщност те не били лоши, щели да се разбират много добре. След като си легнаха и Купо вече спеше, тя

продължаваше да подрежда, без да беше взела окончателно решение за наемането.

На другия ден, останала сама, тя не можа да устои на желанието да отвори глобуса на часовника и да погледне книжката от спестовната каса. Ще рече, нейният дюкян беше тук, в тези листчета, изцапани с отвратителен почерк! Преди да отиде на работа, тя се посъветва с госпожа Гуже, която много одобри плана ѝ да заработи самостоятелно; с един мъж като нейния, добър, който не пие, била уверена, че работата ѝ ще тръгне и че няма да се провали. По обед тя отиде при съпрузите Лорильо, за да чуе тяхното мнение; искаше да не помислят, че се крие от фамилията. Госпожа Лорильо остана изумена. Нима Куцата ще има дюкян, и то още сега! И с болка на сърцето тя заговори, трябваше да се покаже доволна: без съмнение дюкянът бил подходящ, Жервез имала основание да го вземе. Обаче, след като малко се посъвзе, тя и мъжът ѝ заговориха за влагата в двора, за тъмнината в стаите на партера. Ах, чудесно място за хващане на ревматизъм! В края на краищата, ако тя е решила да го наеме, нали техните възражения, то се знае, нямало да ѝ попречат да го наеме?

Вечерта Жервез откровено признаваше със смях, че щяла да се разболе, ако бяха и попречили да си има дюкян. Все пак, преди да каже „Готово!“, тя искаше да заведе Купо да види помещенията и да се опита да намали наема.

— Тогава утре, ако искаш — каза мъжът ѝ, — ще дойдеш да ме вземеш към шест часа от къщата, където работя, на улица „Насион“, и оттам ще минем през улица „Гут д’Ор“, преди да се приберем.

По това време Купо завършваше покрива на една нова триетажна къща. Този ден тъкмо трябваше да постави последните листове цинкова ламарина. Тъй като покривът беше почти равен, бе инсталирал там тезгяха си — един широк капак на прозорец върху две дървени магарета. Хубавото майско слънце залязваше, като позлатяваше комините. И там горе, високо в светлото небе, работникът спокойно кроеше с ножиците цинковата ламарина, наведен над тезгяха така, както шивач реже в дюкяна си плата за панталони. До стената на съседната къща неговият помощник, един слаб и рус седемнадесетгодишен хлапак, поддържаше огъня в мангала, като натискаше огромно духало, което при всяко духане вдигаше с прашене искри.

— Ей, Зидор, сложи железата! — извика Купо.

Помощникът пхна поялниците в жарта, която на дневната светлина изглеждаше бледорозова. После продължи да раздухва. Купо държеше последния лист цинкова ламарина. Трябваше да я постави накрая на покрива, близо до капчука; там имаше остър наклон и през зеещата дупка се виждаше улицата. Обут като у дома си с платнени терлици, тенекеджията напредваше, като влачеше крака и си подсвиркваше песента „Ей, вие, малки агънца“. Като стигна пред дупката, той легна по корем, подпря се с коляно към зидарията на един комин и така се задържа съвсем на края на покрива. Другият му крак висеше свободно. Когато се обръщаше да вика този смок Зидор, той се хващаше за някой край на зидарията, за да не полети към тротоара под него.

— Хайде, проклети мързеливецо!... Подай железата! Ако зяпаш във въздуха, мършав глупако, в устата ти няма да падат печени гълъби!

Но Зидор не бързаше. Той гледаше към съседните покриви, в един голям дим, който се издигаше от дъното на Париж, откъм улица „Гренел“; може би имаше пожар. Все пак той отиде, легна по корем с глава надолу към улицата и подаде поялниците на Купо. Тогава тенекеджията започна да споява ламарината. Той клякаше, изпъваше се, но винаги запазваше равновесие, седнал на една кълка и опрян с единия пръст на крака си. Беше страшно самоуверен, дяволски свикнал да презира опасността. Всички знаеха какъв е. Не той, а улицата се плашеше от него. Понеже лулата му беше все в устата, той се извъръщаше от време на време и спокойно плюеше на улицата.

— Я, госпожа Бош! — извика изведнъж той. — Ей, госпожа Бош!

Беше забелязал портиерката, която прекосяваше улицата. Тя повдигна глава, позна го. И се завърза разговор между покрива и тротоара. Тя държеше ръце под престилката си, вирнала нос нагоре. Той, сега изправил се на крака, беше обгърнал с лявата си ръка един кюнец и се навеждаше надолу.

— Не сте ли видели жена ми? — попита той.

— Не, разбира се — отвърна портиерката. — Тук ли е някъде?

— Трябва да дойде да ме вземе... Добре ли сте у вас?

— Да, благодаря, аз съм най-болната, както виждате... Отивам на Клинянкурското шосе да си купя едно бутче за жиго. Месарят до

„Червената мелница“ го продава за шестнадесет су.

Те повишиха гласове, защото една кола минаваше по широката и пуста улица „Насион“; думите им, изричани с все сила, привлякоха само една дребна старица, която застана на прозореца си; и тази старица си остана там облакътена, силно развълнувана от развлечението да гледа този човек на покрива отсреща, сякаш се надяваше, че ще го види да се сгромоляса всяка минута.

— Е, хайде довиждане! — извика пак госпожа Бош. — Не искам да ви преча.

Купо се обърна, взе поялника, който Зидор му подаваше. Но в момента, когато се отдалечаваше, портиерката забеляза на другия тротоар Жервез с Нана за ръка. Тя повдигаше вече глава, за да уведоми тенекеджията, обаче младата жена ѝ затвори устата с енергичен жест. И шепнешком, за да не бъде чута там горе, тя ѝ откри опасението си: страхувала се да не би, като се покаже изведнъж, да стресне мъжа си и той да полети надолу. През четирите години тя само веднъж била ходила да го търси на работата му. Днес било за втори път. Не можела да гледа това, главата и се замайвала, когато виждала своя мъж между небето и земята, по места, където и врабчетата не смеели да кацат.

— Разбира се, не е приятно — прошепна госпожа Бош. — Моят е шивач, та аз няма защо да треперя.

— Знаете ли, отначало — заговори пак Жервез — аз изпитвах страх от сутрин до вечер. Все го виждах с разбита глава върху носилка... Сега не се тревожа толкова. Човек свиква на всичко. Все трябва да се изкара някак си хлябът... Няма значение, че този хляб е много скъп, защото много често рискуваш живота си повече, отколкото трябва.

Тя млъкна, като скри Нана под полата си, страхувайки се малката да не извика. Въпреки волята си тя гледаше съвсем пребледняла. Точно в това време Купо спояваше външния край на ламарината откъм страната на капчука; той се протягаше, колкото можеше, но не стигаше края. Тогава се осмели да напредне с бавни, непринудени и тромави движения. За миг той беше над улицата, като не се държеше никъде, и спокойно продължи работата си, и отдолу, под поялника, плъзган от старателната ръка, се виждаше мъждукането на малкото бяло пламъче на заварката. Онемяла, със свито от ужас гърло, Жервез беше стиснала ръце и с несъзнателно движение умолително ги повдигаше. Но си

отдъхна шумно. Без да бърза, Купо беше започнал да се изкачва към покрива, като отдели време да се изплюе за последен път на улицата.

— Следите ме, значи! — извика той весело, като я забеляза. — Госпожа Бош, нали тя постъпи глупаво? Не пожела да ме повика... Почакай ме, ще свърша след десет минути.

Оставаше му да постави една розетка на комина, съвсем дребна работа. Гладачката и портиерката останаха на тротоара, като разговаряха за квартала и наглеждаха Нана, за да не бърника във водата, в която търсеше малки рибки; двете жени постоянно поглеждаха към покрива с усмивки и с поклащане на глави, сякаш искаха да кажат, че не се безпокоят. Отсреща старицата продължаваше да стои на прозореца, като гледаше тенекеджията и чакаше.

— Какво ли дебне тази вещица? — каза госпожа Бош. — Жалка мутра!

Отгоре се чуваше силният глас на тенекеджията, който пееше: „Ах, колко е хубаво да береш ягоди!“ Наведен сега над тезгяха си, той режеше цинковата ламарина като артист. С едно завъртане на пергела беше начертал полукръг и с извитите си ножици изрязваше широко ветрило; после лекичко с чука свиваше ветрилото във форма на островърха гъба. Зидор отново беше започнал да раздухва огъня в мангала. Слънцето залязваше зад къщата сред ярък розов блясък, който бавно бледнееше и ставаше нежноморав. И под откритото небе в този тих час на деня извънредно уголемените силуети на двамата работници се очертаваха в прозрачния въздух заедно с тъмната черта на тезгяха и причудливия профил на духалото.

Когато розетката бе оформена, Купо подвикна:

— Зидор, железата!

Но Зидор беше изчезнал. Ругаейки, тенекеджията го потърси с поглед, повика го през капандурата на тавана, оставена отворена. Найсетне го откри на един от съседните покриви през две къщи. Хлапакът се разхождаше, изследваше околностите с развети от вятъра редки руси коси и с примижали очи пред необятността на Париж.

— Ей, лентяй такъв, да не мислиш, че си на разходка! — извика Купо разгневен. — Като господин Веранже съчиняваш стихове може би!... Я ми дай веднага железата. Къде се е видяло такова чудо! Да се шляе човек по покривите! Доведи веднага тук симпатията си, за да й попееш любовни песни... Ще ми дадеш ли железата, проклет глупако!

Той направи заварката и извика на Жервез:

— Ето свърших... Слизам.

Тръбата на комина, на която трябваше да постави розетката, се намираше по средата на покрива. Успокоена, Жервез продължаваше да се усмихва, като следеше движенията му. Укротена изведнъж, като видя баща си, Нана пляскаше с малките си ръчички. Тя бе седнала на тротоара, за да гледа по-добре нагоре.

— Татко! Татко! — викаше тя с все сила. — Татко, погледни де!

Тенекеджията поиска да се наведе, но кракът му се подхлъзна. И внезапно, глупаво като котка, чиито крака се преплитат, той се търколи, плъзна се по лекия наклон на покрива, без да може да се задържи.

— Дявол да го вземе! — каза той със задавен глас.

И падна. Тялото му се изви като мека дъга, завъртя се два пъти около себе си и се строполи в средата на улицата с глух шум като вързоп бельо, хвърлен отгоре.

Ужасена и с раздрано гърло от силния вик, Жервез остана с вдигнати нагоре ръце. Притичаха минувачи, образува се цяла тълпа. Потресена и с разтреперани крака, госпожа Бош взе Нана на ръце и затули главата ѝ, за да не може да вижда. А пък отсреща дребната старица, сякаш удовлетворена, затвори спокойно прозореца си.

Четирима мъже отнесоха най-сетне Купо у един аптекар, на ъгъла на улица „Поасоние“; там той остана близо един час върху одеяло по средата на аптеката, докато чакаше да донесат носилка от болницата „Ларибоазиер“. Той още дишаше, но аптекарят леко поклащаше глава. Сега Жервез, коленичила на пода, непрекъснато ридаше, обляна в сълзи, заслепена и обезумяла. С несъзнателно движение тя протягаше ръце, опипваше много нежно крайниците на мъжа си. После ги отдръпваше, като се взираше в аптекаря, който ѝ беше забранил да го пипа; но след няколко секунди започваше отново, защото желаше да се увери, че е още топъл, и си мислеше, че така облекчава болките му. Когато най-сетне донесоха носилката и поискаха да го отнесат в болницата, тя се изправи и каза решително:

— Не, не в болницата!... Ние живеем на улица „Нъов дьо ла Гут д'Ор“.

Напразно ѝ обясняваха, че лекуването ще ѝ струва много скъпо, ако вземе мъжа си в къщи. Тя упорито повтаряше:

— Улица „Ньов дьо ла Гут д’Ор“, аз ще ви покажа вратата... Какво ви засяга вас? Имам пари... Той е мой мъж, нали? Той е мой, искам си го.

И така трябваше да пренесат Купо у дома му. Когато носилката премина през тълпата, която се бе насъбрала пред аптеката, жените от квартала оживено заговориха за Жервез: тя куцала, нещастницата, но все пак била с добро сърце; положително щяла да спаси мъжа си, докато в болницата лекарите оставяли тежко болните да умират, просто за да не си създават труд да ги лекуват. Отвела Нана у дома си, госпожа Бош се върна и разказваше за нещастieto с безкрайни подробности, все още потресена от вълнение.

— Отивах да си купя един бут, бях тук, видях го как падна — повтаряше тя. — Всичко стана заради момиченцето, той поиска да го види — прас! Ах, боже господи! Не бих желала да видя друг да падне така... Все пак трябва да отида за бута.

В продължение на осем дни Купо беше много зле. Роднините, съседите, всички очакваха всеки момент да склопи очи. Лекарят, един много скъп лекар, който искаше да му се заплаща по сто су за всяка визита, се опасяваше от вътрешни повреди; и тия негови думи плашеха много, в квартала разказваха, че сърцето на тенекеджията се било откачило от сътресението. Само Жервез, бледа от безсъние, замислена и решителна, повдигаше рамене. Десният крак на мъжа й бил счупен; всички знаели това, щели да му го оправят — това е. А колкото до откаченото сърце, това било дребна работа. Щяла да му го закачи. Знаела как се закачват сърца — с грижи, с чистота, със здрава дружба. И тя проявяваше чудна самоувереност, че ще го излекува само като стои около него и като го гали с ръцете си през часовете, когато имаше треска. Не се усъмни нито за минутка. Цяла седмица беше на крак, говореше малко, напълно съсредоточена в несломимото си желание да го спаси, забравила децата, улицата, целия град. На деветия ден вечерта, когато лекарят най-сетне каза, че болният е вън от опасност, тя се строполи на един стол с подкосени крака, с пречупен гръбнак, цялата обляна в сълзи. Тази нощ тя склони да поспи два часа, облегнала глава на задния край на леглото.

Нещастieto с Купо бе развълнувало цялото семейство. Майка Купо прекарваше нощите с Жервез; но още в девет часа заспиваше на стола. Всяка вечер, като се прибираще от работа, госпожа Лера

правеше голям завой, за да дойде да научи как е болният. Съпрузите Лорильо отначало идваха по два-три пъти на ден, предлагаха да остават през нощта, дори донесоха един фотьойл за Жервез. После скоро избухнаха спорове за начина, по който трябва да се гледат болните. Госпожа Лорильо претендираше, че през живота си е спасила доста много хора, така че знаела как трябва да се постъпва. Тя дори обвини младата жена, че я отблъсквала, отстранявала я от леглото на брат й. Разбира се, Куцата имала основание да иска на всяка цена да излекува Купо; защото всъщност, ако тя не отишла да го безпокои на улица „Насион“, той нямало да падне. Само че тя била сигурна, че ще го умори с начина, по който се грижела за него.

Когато видя, че животът на Купо не е в опасност, Жервез престана да стои край леглото му с такава упорита ревност. Сега вече никой не можеше да й го убие и тя оставяше хората да се приближават до него, без да проявява недоверие. Роднините изпълваха стаята. Възстановяването щеше да бъде много дълго; лекарят беше казал четири месеца. И затова, когато тенекеджията спеше продължително, съпрузите Лорильо наричаха Жервез глупачка. Лечението се удължавало, защото оставила мъжа си в къщи. В болницата щял да стъпи на краката си два пъти по-бързо. Лорильо би желал да се разболе, да го заболи нещо, за да й покажел дали ще се подвоуми за секунда да влезе в „Ларибоазиер“. Госпожа Лорильо познавала една дама, която излязла оттам; е добре, там я хранели с пилешко сутрин и вечер. И двамата за двадесети път правеха сметка какво струват тези четири месеца на лечение: първо загубените работни дни, после лекарят, лекарствата, а след това хубавото вино, прясното месо. Ако съпрузите Купо ядат само спестените си пари, ще трябва да бъдат много щастливи. Но ще направят дългове, това е неизбежно. О, това било тяхна работа. Обаче не трябвало да разчитат на роднините си, защото те не били толкова богати, че да издържат болния у дома му. Толкова по-зле за Куцата, нали? Тя много добре могла да постъпи като другите, да остави да отнесат мъжа й в болницата. Това само й липсвало — да бъде горделива.

Една вечер госпожа Лорильо изведнъж я попита злобно:

— Добре де, ами кога ще си наемете дюкяна?

— Да, да — присмя се Лорильо, — портиерката още ви чака.

Жервез силно се развълнува. Тя съвсем беше забравила за дюкяна. Но виждаше злорадството на тия хора при мисълта, че отсега нататък не можеше да се мисли за дюкяна. От тази вечер те наистина не пропускаха случаите да я подиграват за нейната пропаднала мечта. Когато заговореха за някаква неосъществима надежда, отлагаха работата за деня, в който тя щяла да бъде собственичка на хубав магазин с витрина към улицата. Освен това скришом и се присмиваха. Тя не искаше да прави толкова отвратителни предположения, но наистина сега съпрузите Лорильо изглеждаха много доволни от нещастieto с Купо, което ѝ попречи да отвори гладачница на улица „Гут д’Ор“.

Тогава и самата тя поиска да се посмее и да им покаже, че на драго сърце дава парите за здравето на своя мъж. Всеки път, когато в тяхно присъствие взимаше под глобуса на часовника книжката от спестовната каса, тя казваше весело:

— Излизам, отивам да наема дюкяна си.

Тя не беше изтеглила парите наведнъж. Вземаше ги по сто франка, за да не държи толкова голям куп монети в комода си; освен това смътно разчиташе на някакво чудо, на едно бързо оздравяване, което ще попречи да изхарчат цялата сума. Когато се върнеше след всяко отиване в спестовната каса, тя пресмяташе на късче хартия парите, които още им оставаха там. Тя правеше това единствено заради добрия ред. Парите наистина намаляваха, но тя благоразумно и със спокойна усмивка изчисляваше как се топят спестяванията им. Нима това не беше вече една утеха, че използва така добре тези пари, че ги има под ръка в момента на тяхното нещастие? И без никакво съжаление отново поставяше грижливо книжката зад часовника, под глобуса.

Съседите Гуже бяха много любезни към Жервез през боледуването на Купо. Госпожа Гуже беше напълно на нейно разположение; тя не излезе нито веднъж, без да я попита дали има нужда от захар, от масло, от сол; вечер, когато правеше варено месо, винаги ѝ предлагаше бульон; дори ако забележеше, че е много заета, грижеше се за кухнята ѝ, помагаше ѝ в измиването на съдовете. Гуже всяка сутрин взимаше ведрата на младата жена, отиваше да ги напълни с вода от чешмата на улица „Поасоние“; това ѝ спестяваше по две су. Освен това след вечеря, когато роднините не изпълваха стаята, майката

и синът идваха да правят компания на Купо и Жервез. В продължение на два часа, чак до десет часа, ковачът пушеше лулата си, като гледаше как Жервез се върти около болния. Той не обелваше зъб през тия вечери. Свил голямата си руса глава между великанските си плещи, той се разнежваше, като я гледаше как налива билков чай в чашата, как разбърква захарта, без да вдига шум с лъжичката. Когато оправяше леглото и окуражаваше Купо с нежен глас, той биваше съвсем съкрушен. Никога не бе срещал толкова добра жена. Не я загрозяваше дори това, че куца, защото така имаше още по-голяма заслуга, че се трепеше по цял ден край мъжа си. То се виждаше, че тя не сяда дори четвърт час, за да се нахрани. Тичаше непрекъснато до аптекаря, занимаваше се с толкова нечисти неща, пребиваше се да поддържа в ред тази стая, в която вършеха всичко; и при това никакво оплакване, винаги любезна, дори вечер, когато дремеше права с отворени очи, защото беше толкова уморена. И в тая атмосфера на всеотдайност, сред разхвърляните по мебелите лекарства, ковачът се привързваше с голяма любов към Жервез, като я гледаше как обича Купо и се грижи за него от все сърце.

— Ей, драги, ето че се оправи — каза той един ден на оздравяващия. — Не се безпокоях много за тебе, жена ти е добрият дядо господ!

Той трябваше да се ожени. Дори неговата майка му бе намерила едно много подходящо момиче, една плетачка на дантели като нея, с която силно желяеше да го венчае. За да не я огорчи, той казваше да, и дори беше определено сватбата да стане в първите дни на септември. Парите за обзавеждане на семейството стояха отдавна в спестовната каса. Но той клатеше глава, когато Жервез го заговаряше за тази сватба, и шепнеше с бавния си глас:

— Всички жени не са като вас, госпожа Купо. Ако всички жени бяха като вас, щях да се оженя за десет.

В края на втория месец Купо започна да става. Той не се движеше много, само от кревата до прозореца, и то поддържан от Жервез. Там сядаше във фотьойла на съпрузите Лорильо, като държеше десния си крак обтегнат върху една табуретка. Този шегаджия, който се присмиваше на счупените крака в дните с поледица, сега много се ядосваше на своето нещастие. Липсваше му философски поглед. Беше прекарал тези два месеца в леглото, като

проклинаше и вбесяваше всички. Наистина не било живот да лежиш по гръб с един превързан и твърд като суджук крак. Ах, добре изучил например тавана; в ъгъла на алкова имало една цепнатица, която можел да нарисува със затворени очи. А после, когато се настани във фотьойла, започна друга история. Нима дълго време щял да остане прикован тук като мумия? Улицата не била много интересна, никой не минавал, воняла през целия ден на белина. Да, наистина бил много остарял, готов бил да даде десет години от живота си, само за да види в какво състояние били укрепленията. И постоянно ругаеше силно съдбата. Не било справедливо да го сполети това нещастие; не трябвало да се случи с него, добрия работник, който не бил нито мързеливец, нито пияница. Би било обяснимо да се случеше с някои други.

— Татко Купо — казваше той — си счупи главата един ден, когато беше пиян. Не мога да кажа, че си го заслужи, но все пак е обяснимо защо... А аз с празен стомах, спокоен като Кръстителя, без капка течност в стомаха, пък се търколих, като поисках да се обърна, за да се усмихна на Нана... Не намирате ли, че това е много жестоко? Ако съществува добрият дядо господ, то той лошо нарежда нещата. Никога няма да се примиря с това.

А когато краката му се оправиха, той запази скрита омраза срещу труда. Неговата професия носела нещастие, защото трябвало да прекарва дните си като котка край капчуците. Не били глупави буржоата, изпращали народа на смърт, защото били толкова страхливи, че не смеели да се качат на стълба, седели си на твърдо край огнището и пет пари не давали за бедния народ. И той стигаше дотам да казва, че всеки трябвало сам да поставя цинковата ламарина на къщата си. Ами, разбира се! Справедливостта го изисквала; ако искаш да не се мокриш, направи си покрива. После започваше да съжалява, че не е научил някой друг занаят, по-хубав и не толкова опасен, като дърводелство например. Но това било пак грешка на татко Купо; бащите имат този глупав навик да вкарват на всяка цена децата си в своята професия.

В продължение на още два месеца Купо ходи с патерици. Отначало той можеше да слиза на улицата, да пуши лулата си пред вратата. После стигаше чак до външния булевард, разхождаше се на слънцето, седеше с часове на някоя пейка. Веселостта му се възвръщаше, дяволският му език се изостряше през тия негови дълги

скитания. И тогава наред с удоволствието, че живее, той изпитваше радост, че нищо не работи, че краката и ръцете му се отпускат, че мускулите му потъват в много приятен сън; това беше сякаш бавна победа на мързела, който използваше оздравяването му, за да се вмъкне под неговата кожа и да го притъпи с гъделичкане. Той се връщаше в къщи бодър, развеселен, намираше, че животът е хубав, и не разбираше защо да не продължава да живее все така. Когато хвърли патериците, започна да се разхожда още по-далеч, обиколи работилниците, за да се види с другарите. Заставаше със скръстени ръце пред строящите се къщи, подсмиваше се и клатеше глава; и се подиграваше на работниците, които се престараваха, протягаше им крака си, за да им покаже докъде води прекаленото усърдие. Тези присмехулни спирания пред хората, които работеха, удовлетворяваха омразата му към труда. Разбира се, и той щял да се залови за работа, това се налагало; но то щяло да стане колкото се може по-късно. О, той вече така си изпатил, че се изпарил ентузиазмът му! А освен това му беше така приятно да безделничи!

Следобед, когато скучаеше, Купо отиваше у съпрузите Лорильо. Те много го съжаляваха, привличаха го с най-различни любезности. През първите години след женитбата си той им се беше изплъзнал под влиянието на Жервез. Сега отново го завладяваха, като му се подиграваха, че се страхувал от жена си. Нима той не бил мъж! Все пак бяха много предпазливи, хвалеха прекалено заслугите на гладачката. Преди още да започне да се кара, Купо се кълнеше на жена си, че неговата сестра я обожавала, и я молеше да не бъде така лоша към нея. Първият скандал в семейството избухна една вечер заради Етиен. Тенекеджията беше прекарал следобед у съпрузите Лорильо. Когато се прибра, понеже вечерята не беше още готова, а децата крещяха, че са гладни, той изведнъж се нахвърли върху Етиен, като силно го плесна два пъти по главата. И след това цял час мърмори: това хлапе не било от него, сам не знаел защо го търпи в къщи; най-сетне щял да го изгони. Досега беше търпял момчето без такива истории. На другия ден заговори за своето достойнство. Три дни след това започна да рита малкия по задника сутрин и вечер така жестоко, че детето, щом го чуеше да се изкачва по стълбите, се криеше у съседите, където старата Гуже му разчистваше един ъгъл от масата, за да пише домашните си.

Жервез отдавна се беше върнала на работа. Тя вече не се мъчеше да отваря и да намества глобуса на часовника; всичките спестявания бяха изядени; и сега трябваше да работи упорито, да работи за четирима, защото бяха четири гърла на масата. Тя сама хранеше всички. Когато слушаше хората да я съжаляват, бързаше да оправдае Купо. Трябвало да се има предвид, че той страдал много и затова не било чудно, че характерът му станал толкова остър! Но това щяло да мине, когато оздравее. А пък ако ѝ кажеха, че Купо сега изглеждал съвсем здрав, че би могъл да се върне на работа, тя възразяваше. Не, не още! Не искала отново да легне болен. Добре знаела какво казал лекарят! Самата тя не му даваше да работи, като всяка сутрин повтаряше, че още трябва да почива и да не се преуморява. Дори му пускаше в джоба на жилетката монети от по двадесет су. Купо приемаше това като нещо естествено; той се оплакваше от най-различни болки, за да го глежат; и след шест месеца все още продължаваше да се възстановява. Сега, в дните, когато ходеше да гледа как работят другите, той с удоволствие влизаше да изпие по чаша с другарите. Наистина човек не се чувствувал зле в кръчмите; шегували се, постоявали там по няколко минути. Това не позоряло никого. Само лицемерите се престрували на вратата, че умирали от жажда. Някога с право му се подигравали, че не бил юнак този, който пиел само вино. Но той се тупаше по гърдите и се гордееше, че пие само вино; винаги вино, никога ракия; виното продължавало живота, не било вредно, не опивало. Обаче много пъти в тези дни на безделие, прекарани в скитане от работилница в работилница и от кръчма в кръчма, той се връщаше на градус. В такива дни Жервез заключваше вратата под предлог, че самата тя имала силно главоболие, само за да не допусне съседите Гуже да слушат глупостите на Купо.

Обаче постепенно младата жена започна да тъгува. Сутрин и вечер тя отиваше на улица „Гут д’Ор“, за да види дюкяна, който все още се даваше под наем; и правеше това скришом, сякаш вършеше някаква детинщина, недостойна за възрастен човек. Този дюкян пак започваше да замайва главата ѝ; вечер, след като угасяха лампата, тя мечтаеше за него с отворени очи, като за забранено удоволствие. Отново правеше сметка: двеста и петдесет франка за наема, сто и петдесет франка за инструменти и обзавеждане, сто франка запас, за да има с какво да живеят петнадесет дни; най-малко петстотин франка. Тя

не говореше постоянно на висок глас за това от страх да не се изтълкува, че съжالياва за похарчените спестени пари по боледуването на Купо. Често съвсем пребледняваше, когато едва не издаваше желанието си, като бързо оправяше думите си, сконфузена сякаш от лоша мисъл. Сега трябваше да работи четири-пет години, за да отдели настрана една толкова голяма сума. Нейното отчаяние идеше именно от това, че не можеше да стане веднага самостоятелна; тя би могла да задоволи нуждите на семейството, без да разчита на Купо, и да му даде още време да обикне отново труда; щеше да бъде спокойна, уверена за бъдещето, щеше да се отърси от тайния страх, който я обземаше понякога, когато мъжът ѝ се връщаше много развеселен, като пееше и разказваше някои от анекдотите на това говедо Ботуша, когото беше черпил литър вино.

Една вечер, когато Жервез беше сама в къщи, Гуже влезе и не си отиде веднага, както правеше обикновено. Той седна и запуши, като я гледаше. Навярно искаше да ѝ каже нещо сериозно; той прехвърляше и подреждаше думите в главата си, без да може да намери подходяща форма. Най-сетне, след дълго мълчание, се реши, извади лулата от устата си, за да може да се изкаже отведнъж:

— Госпожа Жервез, ще ми позволите ли да ви дам пари назаем?

Тя се беше навела над едно чекмедже на комода, за да търси парцали. Изправи се силно изчервена. Значи, той я беше видял тази сутрин как стоя захласната пред дюкяна цели десет минути? Той се усмихваше смутено, сякаш беше направил някакво обидно предложение. Но тя рязко отказа; никога нямало да приеме пари, без да знае кога ще може да ги върне. Пък и се отнасяло наистина за една твърде голяма сума. И тъй като той отчаяно настояваше, тя най-сетне извика:

— Ами вашата женитба? Не мога да взема парите за вашата женитба, разбира се!

— О, не се безпокойте — отвърна той, като също се изчерви. — Аз няма да се оженя. Така реших, разберете... Наистина предпочитам да ви дам парите назаем.

Тогава и двамата наведоха глави. Между тях имаше нещо много нежно, което премълчаваха. И Жервез прие. Гуже беше предупредил майка си. Те прекосиха площадката и веднага отидоха при нея. Плетачката, замислена и малко тъжна, беше навела спокойното си лице

над гергефа. Тя не искала да се противопоставя на сина си, но вече не одобрявала плана на Жервез; и каза открито защо: Купо вървял по лош път, Купо щял да ѝ изяде дюкяна. Тя най-вече не можела да прости на тенекеджията, че бе отказал да се научи да чете, когато почнал да оздравява; ковачът му предложил да го учи, но той грубо го изпъдил, като обвинил науката, че изтощавала хората. Това почти скарало двамата работници; всеки вървял по свой път. Впрочем, като улови умолителните погледи на своето голямо дете, госпожа Гуже се показа много добра към Жервез. Каза ѝ, че решили да заемат петстотин франка на своите съседи; те ще трябва да ги връщат с месечна вноска от двадесет франка, докато ги изплатят.

— Така значи, ковачът ти е хвърлил око — извика Купо през смях, когато научи за това. — О, аз съвсем не се безпокоя, той е голям глупак... Ще му върнем парите. Но ако наистина имаше работа с някоя негодница, хубаво щеше да бъде изигран.

Още на другия ден Купо и Жервез наеха дюкяна. Жервез тича през целия ден от улица „Ньов“ до улица „Гут д’Ор“. Като я виждаха да минава така лека и развеселена, че почти не куцаше, в квартала разправяха, че навярно си е направила операция.

V

Тъкмо по това време, от края на април, съпрузите Бош бяха напуснали улица „Поасоние“ и станаха портиери в голямата къща на улица „Гут д’Ор“. Наистина колко хубаво се събраха! Жервез, която бе живяла толкова спокойно в своята квартира на улица „Ньов“, се страхуваше да не попадне под зависимостта на някое зло животно, с което ще трябва да се кара, защото е разляла малко вода или защото вечер е затворила много силно вратата. Портиерите са толкова мръсно съсловие! Но със съпрузите Бош животът ще бъде истинско удоволствие. Познаваха се, винаги щяха да се разбират. С една дума ще си живеят като едно семейство.

В деня на наемането, когато отидоха да подпишат договора, Жервез се почувствува много развълнувана, като преминаваше през високата порта. Тя, значи, щеше да живее в тази просторна като малък град къща, която извисяваше и кръстосваше като безкрайни улици своите стълбища и коридори. Сивите фасади с прозорци, по които на слънце съхнеха дрипи, тъмният двор с разбит паваж като градски площад, шумът на труда, който се носеше през стените, ѝ причиняваха голямо вълнение, радваха я, че най-сетне е пред прага да удовлетвори амбицията си, и я караха да се страхува, че може би няма да успее, че ще бъде смазана в тази страшна борба срещу глада, чието дихание долавяше. Струваше ѝ се, че прави нещо много смело, че се хвърля в една машина в движение, като слушаше как звънят и свистят чуковете на ключаря и рендетата на дърводелеца в работилниците в партера. Този ден водите на бояджийницата, които изтичаха под свода, бяха много светлозелени. Тя ги прескочи, като се усмихна; в този цвят виждаше една щастлива поличба.

Срещата със собственика стана в самата портиерска стаичка на семейство Бош. Господин Мареско, един голям производител на ножове от улица „Пе“, някога беше въртял точилото по тротоарите. Казваха, че днес бил богат, притежавал много милиони. Той беше мъж на петдесет и пет години, здрав, кокалест, с лентичка на орден в

петлицата и с огромни ръце като на бивш работник; едно от развлеченията му беше да събира ножовете и ножиците на своите наематели и сам да ги точи за удоволствие. Той не беше горделив, защото прекарваше с часове при своите портиери в стаичката им, за да урежда сметките. Тук сключваше всичките си сделки. Съпрузите Купо го намериха пред омазнената маса на госпожа Бош да слуша как шивачката от втория етаж на вход А била цинично отказала да плати. После, когато подписаха договора, той стисна ръката на тенекеджията, като каза, че обичал работниците. Някога много се мъчил, но трудът оправял всичко. И след като преброи двеста и петдесетте франка, предплатата за първото шестмесечие, които пъкна в широкия си джоб, той разказа за живота си и показа своя орден.

Обаче Жервез беше много смутена от поведението на госпожа Бош и господин Бош. Те се правеха, че не я познават. Угодничеха на собственика, кланяха се вслушваха се в думите му, като клатеха одобрително глава. Госпожа Бош неочаквано излезе бързо навън, за да изгони група деца, които шляпаха в локвата пред чешмата, чиито отворен кран заливаше паважа в двора; когато се връщаше, наперена и строга, тя бавно огледа всички прозорци, сякаш искаше да се увери в добрия ред на къщата, и влезе в стаичката със свити устни, с което искаше да покаже властта, с която бе облечена сега, когато имаше под покрива си триста наематели. Бош отново заговори за шивачката от втория етаж; той бе на мнение да я изгонят; изчисляваше закъснелите вноски на наема, важен като домоуправител, който не искаше да се изложи. Господин Мареско одобри предложението за изпъждането, но искаше да се почака още половин тримесечие. Било жестоко да се изхвърлят хората на улицата, още повече когато това нямало да донесе нито едно су в джоба на собственика. И, леко изтръпнала, Жервез се питаше дали и нея не ще изхвърлят на улицата в деня, в който поради някакво нещастие не ще може да плати. Опушена, изпълнена с почернели мебели, портиерската стаичка беше влажна и мрачно осветена като зимник; цялата светлина от прозореца падаше върху тезгяха на шивача, на който имаше един стар редингът за обръщане; Полин, детето на портиерката, четиригодишно червеносо момиченце, седнало на пода, окъпано и възхитено от силната кухненска миризма, която излизаше от тенджерата, гледаше кротко как се вари парчето телешко месо.

Господин Мареско отново подаде ръка на тенекеджията, когато последният му спомена за поправките, като му припомни неговото устно обещание, че по-късно ще говорят за това. Но собственикът се разсърди; не бил поемал никакво задължение; впрочем никога не се правел ремонт на дюкян. Все пак се съгласи да отиде да види помещението, последван от Жервез, Купо и Бош. Дребният галантерист се беше изнесъл с целия си инвентар от етажерки и тезгяхи; съвсем празният дюкян зееше с почернелия си таван и олющените си стени, по които висяха парчета от стари книжни тапети. И тук, между празните кънтящи стени на стаите, започна ожесточен спор. Господин Мареско крещеше, че било задължение на търговците сами да си украсяват магазините, защото в края на краищата един търговец можел да иска злато навред, а пък той, собственикът, не можел да слага злато; после разказа как самият той се обзавел на улица „Пе“, където похарчил повече от двадесет хиляди франка. С женската си упоритост Жервез повтаряше един довод, който ѝ се струваше напълно основателен: нали ако беше жилище, той щял да го облепи с тапети, тогава защо да не счита и дюкяна за жилище? Тя не искала нищо друго, освен да боядиса тавана и да постави тапети.

Обаче Бош беше непроницаем и горд, той се въртеше, гледаше нагоре, без да се изкаже. Купо напразно му намигаше, той си даваше вид, че не желае да злоупотребява с голямото си влияние над собственика. Все пак накрая направи една гримаса, леко се усмихна и поклати глава. Точно в това време господин Мареско, отчаян, с нещастно изражение на лицето и разтворил пръстите на двете си ръце в жест на скъперник, на когото изтръгват златото, отстъпваше на Жервез, обещаваше ѝ тавана и тапетите при условие тя да плати половината от тапетите. И той се измъкна веднага, като вече не искаше да чува за нищо.

Когато остана сам с тях, Бош ги потупа много разпалено по раменете. Е, как е? Успех, нали! Без него те никога нямало да изтръгнат нито тапетите, нито боядисването на тавана. Не са ли забелязали как собственикът поискал с поглед мнението му и изведнъж решил, като го видял да се усмихва? После съвсем поверително им призна, че той бил истинският господар на къщата: той решавал кой наемател да се изгони, давал под наем само на хора, които му харесвали, прибирал наемите, като задържал парите в комода си по

петнадесет дни до отчитането. Вечерта Жервез и Купо, за да благодарят на съпрузите Бош, счетоха за любезно да им изпратят два литра вино. Те заслужавали подарък. Още в следващия понеделник работниците се заловиха с дюкяна. Покупката на тапетите се оказа най-трудна работа. Жервез искаше едни сиви тапети със сини цветя, за да направи по-светли и по-весели стените. Бош ѝ предложи да отидат заедно и тя да избере. Но трябваше да се изпълни изричното нареждане на собственика — тапетите не биваше да струват повече от петнадесет су рулото. Забавиха се цял час при един търговец, гладачката упорито се връщаше все към едни много приятни синьо-зелени тапети от по осемнадесет су и се отчайваше, защото намираще другите ужасни. Най-сетне портиерът се съгласи; той щял да уреди въпроса, щял да сметне едно руло повече, ако се наложило. Затова Жервез, като се връщаше, купи сладкиши за Полин. Тя не обичаше да остава длъжна, пък и имаше интерес да бъде любезна с детето.

За четири дни дюкянът трябваше да бъде готов. Работата продължи три седмици. Отначало бяха говорили само да измият блажната боя отвън. Но тази боя, която най-напред е била тъмновинена, беше толкова мръсна и потъмняла, че Жервез се увлече да боядисва отново цялата витрина в светлосиньо с жълти линии. Така че поправките се проточиха. Купо, който все още не работеше, идваше от сутринта, за да види дали върви работата. Бош зарязваше редингота или панталона, на които поправяше илиците, и също идваше да надзирава хората. И двамата, изправени срещу работниците, с ръце, скръстени на гърба, пушеха, плюеха, прекарваха деня в обсъждане на всяка четка. Те безкрайно разсъждаваха, унасяха се в дълбоки размишления по повод изваждането на някой гвоздей. Бояджиите, двама добродушни дангалаци, постоянно слизаха от стълбите си, заставаха и те по средата на дюкяна, намесваха се в препирнята, клатеха глави с часове, като гледаха работата, която бяха започнали. Таванът бе боядисан доста бързо. Обаче блажната боя като че ли никога нямаше да се закрие, пък и новата боя не съхнеше. Бояджиите се появяваха към девет часа със своите кофички с бои, които поставяха в някой ъгъл, пооглеждаха и после изчезваха; и вече не се връщаха. Отишли били да обядват или пък трябвало да довършат някаква дребна работа наблизно, на улица „Мира“. Друг път Купо отвеждаше цялата банда да пийнат по чаша — Бош, бояджиите и някои другари, които

наминаваха; така се губеше още един следобед. Жервез се ядосваше. Но изведнъж, за два дни, всичко бе завършено — блажната боя лакирана, тапетите залепени, сметта изхвърлена с гальота. Работниците бяха свършили работата, сякаш си играеха, като свирукаха върху стълбите си и пееха до заглушаване на квартала.

Преместването стана веднага. Първите дни Жервез изпитваше детска радост, когато преминаваше улицата на връщане от някоя покупка. Тя забавяше крачки, усмихваше се на своя дом. Още отдалече, сред черната редица на другите витрини, нейният дюкян й изглеждаше съвсем светъл, весел поновому със своята нежносиня табелка, върху която надписът „Гладачница за фино бельо“ беше написан с големи жълти букви. Във витрината, оградена отвътре с малки муселинови перденца и облепена със сини тапети, за да изпъква белотата на бельото, бяха изложени мъжки ризи, а дамски шапчици висяха завързани на месингови телове. И тя намираще дюкяна си хубав в този небесен цвят. Вътрешността беше пак в синьо; книжните синьо-зелени тапети в стил Помпадур бяха с шарки от виещи се растения; тезгяхът, една огромна маса, която заемаше две трети от помещението, постлан с дебела покривка, беше драпиран със син, пъстро щампован кретон, който покриваше дървените подпори. Жервез сядаше на една табуретка, малко задъхана от задоволство, ощастлива от тази хубава собственост, и обгръщаше с поглед своите нови инструменти. Но погледът й винаги се отправяше най-напред към нейния апарат — една чугунена печка, на която можеха да се нагриват едновременно десет ютии, наредени около огнището върху полегати поставки. Тя често коленичеше, вглеждаше се с постоянен страх да не би нейната малка глупава чирачка да предизвика избухване на печката, като слага много кокс.

Зад дюкяна жилището беше много удобно. Съпрузите Купо спяха в първата стая, в която готвеха и се хранеха; в дъното на тази стая една врата водеше към двора на къщата. Леглото на Нана беше в стаята отдясно, голям килер, в който дневната светлина влизаше през кръгла капандура под самия таван. А пък Етиен спеше в стаята отляво, която служеше за склад на мръсното бельо, което винаги беше нахвърлено на купища по пода. Все пак имаше едно неудобство, което съпрузите Купо отначало не искаха да признаят: от стените струеше влага и от три часа следобед ставаше тъмно.

Новият дюкян предизвика голямо вълнение в квартала. Обвиняваха съпрузите Купо, че са прекалили и че много важничат. Наистина те бяха похарчили петстотинте франка на Гуже за обзавеждането, без дори да си оставят пари, с които да изкарат петнадесет дни, както си бяха правили сметка. Сутринта, когато Жервез за първи път вдигна кепенците, в портмонето си тя имаше точно шест франка. Но не изпитваше трудности, поръчки се сипеха, работата ѝ започваше много добре. След една седмица, в събота, преди да си легне, тя остана два часа да пресмята върху парче хартия; и събуди Купо със светнало лице, за да му каже, че ще могат да печелят със стотици и хиляди, ако бъдат благоразумни.

— Ех, голямо чудо! — крещеше госпожа Лорильо по цялата улица „Гут д’Ор“. — Моят глупав брат има много още да види!... На Куцата само широк живот ѝ липсваше. Много ѝ прилича, нали?

Съпрузите Лорильо се бяха скарали до смърт с Жервез. Най-напред по време на ремонта на дюкяна те щяха да пукнат от яд; само като видяха отдалеч бояджиите, те минаваха на другия тротоар и се прибираха в къщи със стиснати зъби. Син дюкян на тази никаквица — няма това не възмуцава почтените хора! А пък на втория ден, точно когато госпожа Лорильо излизаше, чирачката плисна навън една паница кола и затова тя насъбра цялата улица, като обвиняваше снаха си, че я оскърбявала чрез работничките си. И така отношенията им бяха скъсани, разменяха си само страшни погледи, когато се срещаха.

— Да, хубав живот! — повтаряше госпожа Лорильо. — Знаем откъде взе парите за дюкяна! Спечелила ги е от ковача... Ама и неговата работа не е чиста! Баща му нали си е отрязал главата с нож, за да избегне гилотината? С една дума някаква мръсна история от този род!

Тя направо обвиняваше Жервез, че спи с Гуже. Лъжеше, твърдеше, че ги е видяла една вечер заедно на една пейка на външния булевард. Мисълта за тази връзка, за удоволствията, които щеше да изпитва снаха ѝ, дразнеше още повече честността на тази грозна жена. Всеки ден възмущението на нейното сърце се изливаше през устата ѝ:

— Но какво повече има тази саката жена, че я обичат! А защо не обичат мене!

Освен това тя непрекъснато клюкарствуваше със съседките. Разказваше им цялата история. Да, още на сватбата Жервез се държала

надменно! О, тя имала тънък нюх, веднага подушила какво щяло да стане. Но след това, бога ми, Куцата се показала толкова кротка, толкова прикрита, че тя и мъжът ѝ, от уважение към Купо, се съгласили да станат кръстник и кръстница на Нана, макар че струвало доста скъпо едно кръщение като тяхното. Обаче сега, виждате ли, дори Куцата да започне да бере душа и да има нужда от чаша вода, нямало да ѝ подаде. Тя не обичала нито нахалните, нито мошениците, нито развалените. Нана обаче щяла да бъде винаги добре дошла, когато поиска да види кръстника, и кръстницата си; та нали малката съвсем не била виновна за престъпленията на майка си? А пък Купо, той нямал нужда от съвет; на негово място всеки мъж би потопил в каче с вода задника на жена си и би го наплескал; в края на краищата това си било негово работа, обаче те искали от него само да я накара да почита рода му. Боже господи, ако Лорильо би заловил нея, госпожа Лорильо, в изневяра, това нямало да мине мирно и тихо, той щял да забие ножиците си в корема ѝ!

Обаче съпрузите Бош, които бяха строги съдници при кавгите в къщата, не бяха на страната на съпрузите Лорильо. Разбира се, те били порядъчни, мирни хора, които работели по цял ден и си плащали наема точно в срока. Но по този въпрос, откровено казано, беснеели от завист. Наред с това цепели косъма на две. Истински скъперници! Хора, които криели шишето, когато някой влизал у тях, само за да не му предложат чаша вино; с една дума мръсни хора. Един ден, когато Жервез черпеше съпрузите Бош касис със сода в тяхната портиерска стаичка, госпожа Лорильо премина много сърдито, като си даде вид, че плюе пред вратата на портиерите. И оттогава, всяка събота, като метеше стълбите и коридорите, госпожа Бош оставяше сметта пред вратата на съпрузите Лорильо.

— Безобразие! — крещеше госпожа Лорильо. — Куцата тъпчеше тия лакоми хора! Ах, каква сган!... Но да не ми дотягат... Ще отида да се оплача на собственика... Вчера пак видях тоя лукав Бош да се усуква около полите на госпожа Годрон. Да задиря жена на такава възраст, която има половин дузина деца, е, на какво прилича това?... Истинска свинщина!... Още една мръсотия от тяхна страна, но ще кажа на баба Бош, за да дръпне един пердах на мъжа си... Ех, ще се посмеем малко!

Майка Купо продължаваше да ходи и у двете семейства, съгласяваше се с всички, дори правеше така, че по-често да я задържат на вечеря, като благосклонно слушаше едната вечер дъщеря си, а следващата вечер снаха си. Госпожа Лера временно не ходеше вече Купо, защото се беше скарала с Куцата заради един зуав, който бе отрязал с бръснач носа на любовницата си; тя защищаваше зуава, считаше, че ударът с бръснача е доказателство за голяма любов, без да обясни защо. И тя още повече засили гнева на госпожа Лорильо, като ѝ съобщи, че при разговор, и то пред петнадесет-двадесет души, Куцата, без да се стеснява, я нарекла Кравешка опашка. Боже мой, да, сега и съпрузите Бош, и съседите я наричали Кравешка опашка.

Сред тия сплетни Жервез, усмихната и спокойна на прага на дюкяна си, поздравяваше своите приятели със сърдечно кимане на глава. Приятно ѝ беше да застава там за минута в промеждутъка между изглаждането на две парчета, за да се порадва на улицата със суетната гордост на търговка, която притежава един кът от тротоара. Улица „Гут д’Ор“ ѝ принадлежеше, и съседните улици, и целият квартал. Когато по бяла камизола, с голи ръце и с развети в разгара на работата руси коси протягаше врат навън, тя хвърляше поглед и наляво, и надясно, в двата края, за да обхване наведнъж минувачите, улицата и небето: вляво улица „Гут д’Ор“, спокойна и пуста, опираше в един провинциален кът, където жените си говореха тихо от вратите; вдясно на няколко крачки улица „Поасоние“ гърмеше от шума на колите и от непрекъснатото трополене на тълпата, която нахлуваше и превръщаше това място в кръстовище на многолюдна навалица. Жервез обичаше улицата, подскачането на колите в дупките на едрия неравен паваж, блъскането на хората по тесните тротоари, по които тук-там имаше високи купчини чакъл; нейните три метра от вадата пред дюкяна придобиваха огромно значение, превръщаха се в широка река, която тя искаше да бъде много чиста, една необикновена и буйна река, чиито води бояджийницата в двора на къщата оцветяваше в най-нежни тонове сред черната кал. После тя проявяваше интерес към магазините: една голяма бакалница с витрина за сухи плодове, покрита с тънка мрежа, една работилница за работническо бельо и трикотаж, където и при най-малкото полъхване на вятъра се вееха поли и сини блузи, окачени с разперени крака и ръце. У продавачката на плодове и у продавачката на карантия тя забелязваше, че прекрасни котки

спокойно мъркат в края на тезгяхите им. На поздрава ѝ отговаряше въглищарката, съседката ѝ госпожа Вигуру, една ниска дебела жена с черно лице и блестящи очи, която безделничеше и се кикотеше с мъжете, подпряла гръб на витрината си, на която цепеници, нарисувани върху тъмночервен фон, допълваха една сложна рисунка на селска къща. Госпожите Кюдорж, майката и дъщерята, другите нейни съседки, които държаха магазини за чадъри, никога не се показваха; витрината им беше тъмна, затворената им врата бе украсена с две малки цинкови чадърчета, плътно боядисани с яркочервена боя. Но преди да се прибере, Жервез винаги хвърляше поглед отсреща, към голямата бяла стена без прозорец, прорязана от огромна порта, през която се виждаше пламъкът на огнището в двора, задръстен от каруци и гальоти, обърнати със стръките нагоре. На стената в рамка от конски подкови във форма на ветрило беше написано „Налбантница“. През целия ден чуковете звънтяха върху наковалнята, снопове искри осветяваха полумрака на двора. А под стената, между една продавачка на стара железария и една продавачка на пържени картофи, в едно малко като кутийка дюкянче, имаше един часовникар, един чист на вид господин в редингот, който непрекъснато човъркаше часовници с мънички инструменти, наведен над тезгях, на който разни дреболии бяха поставени под стъклени похлупаци; а зад него махалата на две-три дузини съвсем малки стенни часовничета едновременно звучно отмерваха времето в черната нищета на улицата и ритмичния шум на ковачницата.

В квартала всички намираха, че Жервез е много мила. Наистина злословеха по неин адрес, но единодушно признаваха, че има големи очи, хубава уста и много бели зъби. С една дума, беше хубава блондинка и би могла да бъде между най-красивите, ако не беше тази беда с крака ѝ. Караше двадесет и осем години и бе напълняла. Нейните фини черти загрубяваха, движенията ѝ ставаха бавни като на щастлива жена. Сега, когато сядаше на края на стола, за да чака нагриването на ютията си, понякога се унасяше със смътна усмивка и с озарено от чревоугодна радост лице. Започваше да става лакома; всички казваха това; но то не беше лош порок, а напротив. Когато човек може да си купи хубави мръвки, нали ще бъде глупаво да яде обелки от картофи? Още повече че работеше винаги упорито, стараяше се да угоди на клиентите си, сама гладеше нощем при затворени

кепенци, когато работата беше бърза. Тя имаше късмет, както казваха в квартала; във всичко ѝ вървеше. Гладеше на цялата къща, на господин Мадиние, на госпожица Реманжу, на съпрузите Бош; отнемаше дори клиентки на бившата си господарка госпожа Фоконие, парижки дами, които живееха на улица „Фобур Поасониер“. Още на втората седмица трябваше да вземе две работнички — госпожа Пютоа и дългата Клеманс, онова момиче, което някога живееше на шестия етаж; така че имаше вече при себе си трима души заедно с чирачката си, малката кривогледа Огюстин, грозна като бедняшки задник. Други на нейно място сигурно биха се главозамаяли при такова щастие. Простено и беше да си похапне добре в понеделник, след като се бе блъскала цялата седмица. Впрочем това ѝ беше необходимо; би стояла инертна, би гледала със скръстени ръце ризите да се гладят сами, ако не слагаше в стомаха си нещо хубаво, желанието за което приятно дразнеше гърлото ѝ.

Никога досега Жервез не бе толкова любезна. Беше кротка като агне и добра като ангел. Освен госпожа Лорильо, която наричаше Кравешка опашка за отмъщение, не мразеше никого, оправдаваше всички. В лекото отпускане на своята лакомия, когато си бе хубаво хапнала и изпила кафето си, тя изпадеше в настроение на всеобщо опрощение. Любителите ѝ думи бяха: „Трябва да си прощаваме взаимно, нали, ако не искаме да живеем като диваци“ Когато ѝ казваха, че е добра, тя се смееше. Липсвало ѝ само да бъде лоша! Тя се защитаваше, казваше, че нямала никаква заслуга, че била добра. Нима всички нейни мечти не се сбъднали? Нима имало какво още да желае в живота си? Тя припомняше идеала си от миналото, когато беше на улицата: да работи, да яде, да има свой дом, да отгледа децата си, да не бъде бита, да умре в леглото си. А сега нейният идеал бил изпълнен, имала всичко, и то най-хубавото. А колкото до умирането в собствено легло, добавяше шеговито тя, разчитала и на това, но разбира се колкото се можело по-късно.

Обаче Жервез беше любезна най-вече към Купо. Никога лоша дума, никога някакво оплакване зад гърба на мъжа си. Тенекеджията най-сетне отново се беше заловил на работа; и тъй като работилницата му тогава беше на другия край на Париж, всяка сутрин тя му даваше по четиридесет су за обета, пиенето и тютюна му. Само че два дни в седмицата Купо се спираше посред пътя и се връщаше в къщи да

обядва, като разказваше измислици. Дори веднъж той не бе отишъл далече, а беше почерпил Ботуша и трима други с охлюви, печено и бутилка вино в „Капуцин“, при бариерата Шапел; и понеже четиридесетте су не стигнаха, той изпрати сметката по един келнер, като му заръча да каже, че бил задържан. Тя пък се смееше, като повдигаше рамене. Какво лошо имало в това, ако мъжът ѝ се забавлявал малко? Жените трябвало да отпускат по-дълго въжето на мъжете си, ако искали да живеят спокойно в семейството си. Иначе от дума на дума се стигало до бой. Господи, нещата трябвало да се разбират, Купо още страдал от крака си, освен това другите му влияели, бил принуден да прави като тях от страх да не минава за глупак. Впрочем от това нямало последици; като се връщал пийнал, лягал и след два часа му нямало нищо.

Между това силните горещини бяха настъпили. Един следобед през юни, в събота, когато работата напираше, Жервез сама бе натъпкала с кокс печката, на която се нагряха десет ютии сред бумтенето на кюнците. В този час слънцето падаше отвесно върху витрината, тротоарът отпращаше огнено отражение, чиито лъчи танцуваха по тавана на дюкяна; и тази струя от светлина, посиняла от отблясъка на тапетите по етажерките и витрината, блестеше ослепително над тезгяха като слънчев прах, прецеден през фино бельо. Горещината беше непоносима. Бяха оставили отворена вратата към улицата, но не се чувствуваше никакъв полъх; дрехите, които се сушаха, окачени на медните телове, изпускаха пара и се изсушаваха за по-малко от три четвърти час. В тази задуха като в пещ от известно време царуваше мъртва тишина, сред която се чуваше само шумът от ютиите, заглушен от дебелия покривка...

— Ах, дано не се стопим днес! — каза Жервез. — Ще трябва да си свалим ризите.

Тя бе клекнала на пода пред един летен, за да колосва бельо. С бяла фуста, със запретнати ръкави на камизолата, свлечена от раменете ѝ, тя беше с голи ръце и гол врат, зачервен и толкова потен, че малките руси кичури на нейната разчорлена коса лепнеха по кожата ѝ. Тя грижливо потапяше в млечната вода шапчици, мъжки нагръдници, цели фусти, гарнитурни на дамски гащи. После навиваше дрехите на руло и ги поставяше в един квадратен панер, след като потапяше

ръката си в едно ведро и напръскваше онези части на ризите и гащите, които не бяха колосани.

— За вас е този панер, госпожа Пютоа — заговори тя. — Ще побързате, нали? Съхне веднага, ще трябва след час отново да го приготвя.

Госпожа Пютоа, четиридесет и пет годишна, слаба и дребна жена, гладеше без капка пот, със закопчана вехта кестенява дрешка. Дори не бе свалила бонето си, една черна шапчица, гарнирана със зелени панделки, които бяха пожълтели. Стоеше като вдървена пред тезгяха, твърде висок за нея, и с вдигнати нагоре лакти движеше ютията си с отсечени жестове като марионетка. Изведнъж тя се провикна:

— Ах, не, госпожице Клеманс, облечете камизолата си! Нали знаете, че не обичам неблагоприличието. Както сте започнали, ще покажете всичките си прелести. Вече трима мъже се спряха отсреща.

Дългата Клеманс я нарече през зъби стара глупачка. Тя се задушавала, можела да прави това, което ѝ било удобно; не всички хора имали чувствителна кожа. Всъщност виждало ли се нещо? И тя вдигаше нагоре ръце, мощните, момински гърди опъваха ризата, раменете и разпукваха късите ръкави. Клеманс искаше да си поживее, преди да стане на тридесет години; сутрин, след хубави гуляи през нощта, не можеше да се държи на краката си, спеше над работата си с натезжала глава и стомах. Но въпреки това я търпяха, защото нито една работничка не можеше да се похвали, че глади мъжки ризи така изцяло като нея. Нейна специалност бяха мъжките ризи.

— Мои са си! — заяви най-сетне тя, като се пляскаше по гърдите. — И не хапят, никому не причиняват болка.

— Клеманс, облечете камизолата си — каза Жервез. — Госпожа Пютоа има право, не е прилично... Ще помислят къщата ми за такава, каквата не е.

Тогава дългата Клеманс се облече, като мърмореше. Ех че лицемерие! Като че ли минавачите не са виждали ненки! И тя изля гнева си върху чирачката, върху тая кривогледа Огюстин, която гладеше до нея гладко бельо, чорапи и носни кърпи; блъсна я, ръгна я с лакът. Но Огюстин, свадлива и потайно злобна като животно и като човек, на когото постоянно се подиграват, се изхрачи за отмъщение отзад върху роклята ѝ, без тя да я види.

През това време Жервез се залови за шапчицата на госпожа Бош, която искаше да изглади добре. Беше сварила кола, за да ѝ придаде съвсем нов вид. Бавно натискаше подплатата с полякинята, малка желязна ютия, закръглена в двата края, когато влезе една кокалеста жена с червени петна по лицето и с мокри поли. Беше майсторка-перачка, която имаше три работнички в пералнята на улица „Гут д’Ор“.

— Много рано идвате, госпожа Бижар! — извика Жервез. — Бях ви казала довчера... Никак не ми е удобно в този час!

Но тъй като перачката се оплакваше, че нямало да може да го изпере за един ден, тя се съгласи да ѝ даде веднага мръсното бельо. Двете отидоха да вземат дрехите от стаята вляво, където спеше Етиен, и се върнаха с огромни вързопи, които сложиха на плочите в дъното на дюкяна. Разпределението трая цял половин час. Жервез правеше купчинки около себе си, слагаше отделно мъжките ризи, женските ризи, носните кърпи, чорапите, кухненските кърпи. Когато в ръцете ѝ попадеше дреха на някой нов клиент, тя я отбелязваше с кръстче от червен конец, за да я познава. В горещия въздух се разнесе отвратителна воня от това развявано мръсно бельо.

— Охо-хо! Благоухае! — каза Клеманс, като си запуши носа.

— Дявол да го вземе, ако бяха чисти, нямаше да ни ги донесат! — обясни спокойно Жервез. — Носи си миризмата, да!... Казахме четиринадесет женски ризи, нали, госпожа Бижар?... Петнадесет, шестнадесет, седемнадесет...

Тя продължи да брой на висок глас. Никак не се отвращаваше, беше свикнала с мръсотията; пъхаше своите голи и розови ръце сред пожълтелите от кир ризи, сред кърпите, втвърдени от мазните води на кухненските съдове, сред чорапите, протъркани и изгнили от пот. Обаче в тази силна миризма, която лъхаше в лицето ѝ, наведено над тия купища, започна да я обзема някакво отпускане. Седна на края на една табуретка и, превита одве, протягаше ръце надясно и наляво с бавни движения, сякаш се упояваше от тази човешка воня, като леко се усмихваше и притваряше очи. И като че ли първите прояви на нейната леност идваха отгук, от упойката на старото мръсно бельо, което тровеше въздуха около нея.

Точно в момента, когато размахваше едни детски пелени, които толкова бяха опикани, че не можеше да се разбере на кого са, влезе

Купо.

— Дяволско време! — измънка той. — Каква жега!... Удря право в главата!

Тенекеджията се хвана за тезгяха, за да не падне. За първи път беше толкова пиян. Досега се беше връщал развеселен и нищо повече. Но сега на едното му око имаше подутина — случаен приятелски удар при някакво сблъскване. Къдравата му коса, по която вече имаше бели косми, навярно беше избърсала пращия ъгъл на някоя мръсна кръчма, защото над един кичур на тила му висеше паяжина. Всъщност той си оставаше все същият шегобиец, с малко изопнати и състарени черти, с издадена още повече напред долна челюст, винаги добродушен и с още доста нежна кожа, на която би завидяла някоя графиня, както сам казваше.

— Ще ти обясня — подзе той, като се обърна към Жервез. — Бях с Кервиза, ти го познаваш, онзи с дървения крак... Той, значи, заминава за родния си край, та поиска да ни почерпи... О, ние се държахме добре и ако не беше това слънце... По улиците хората са болни. Вярно, хората залитат!...

И тъй като дългата Клеманс се разсмя от това, че бе видял улицата пияна, и Купо се развесели до припадане. Той викаше:

— Ах, проклетите пияници! Толкова са смешни!... Но те не са виновни, а слънцето...

Всички в дюкяна се смееха, дори госпожа Пютоа, която не обичаше пияниците. Кривогледата Огюстин кудкудякаше с отворена уста до задавяне. Обаче Жервез подозираше, че Купо не се е прибрал направо в къщи, че е бил за един час у съпрузите Лорильо, които му даваха лоши съвети. Когато той ѝ се закле, че не е ходил там, тя също се засмя със снизхождение, като дори не го упрекна, че пак е загубил още един работен ден.

— Какви глупости говори той, господи! — прошепна тя. — Може ли човек да говори подобни глупости!

После с майчински глас:

— Хайде, нали ще си легнеш? Виждаш, много сме заети; пречиш ни... До тук бяха тридесет и две носни кърпи, госпожа Бижар; и тия две — тридесет и четири...

Но на Купо не му се спеше. Той остана тук да се клатушка в такт като часовниково махало, хилейки се упорито и закачливо. Жервез,

която искаше да се отърве от госпожа Бижар, повика Клеманс, накара я да брой бельото, а тя записваше. И така при всяко парче тази голяма негодница пускаше по някоя неприлична дума, по някоя мръсотия; тя разкриваше мизерията на клиентите, приключенията в спалните, с професионален опит се присмиваше на всички дупки, на всички петна, които минаваха през ръцете ѝ. Огюстин се преструваше, че не разбира, напрягаше слух като малко порочно момиче. Госпожа Пютоа стискаше устни, намираще, че е неприлично да говори тия неща пред Купо; мъжът не трябвало да гледа бельото; това било една от работите, които порядъчните хора избягвали. Но Жервез, заета с работата си, сякаш не чуваше. Тя едновременно пишеше и внимателно следеше парчетата, за да ги познае после; и никога не се излъгваше, познаваше притежателите по миризмата, по цвета. Тези салфетки принадлежаха на Гуже; веднага се познаваше, с тях не бяха изтривали дъна на тигани. Ето един калъф за възглавница, който положително беше на съпрузите Бош, защото по него личеше помадата, с която госпожа Бош цапаше цялото си бельо. Също така нямаше нужда да си завира носа във вълнените жилетки на господин Мадиние, за да разбере, че са негови; омазваше вълната този човек, толкова кожата му беше тлъста. Тя знаеше и други подробности, тайните на чистотата на всеки, бельото на съседите, които прекосяваха улицата с копринени поли, броя на чорапите, на носните кърпи, на ризите, които измърсяваха седмично, начина, по който хората късаха някои дрехи винаги на едно и също място. И затова знаеше много анекдоти. Например ризите на госпожица Реманжу даваха повод за безкрайни коментарии; те се изтъкваха в горната част, старата мома навярно имаше остри раменни кости, но ризите ѝ никога не бяха мръсни, дори и да ги бе носила петнадесет дни, което показваше, че на тази възраст човек е почти като пън, от който мъчно можеш да изтръгнеш сълза за нещо. В дюкяна при всяко разпределение на мръсното бельо разсъбличаха по този начин целия квартал „Гут д’ор“.

— Това е бонбонче! — извика Клеманс, като отвори нов вързоп.

Изведнъж, силно отвратена, Жервез се отдръпна.

— Вързопът на госпожа Годрон — каза тя. — Не искам повече да я пера, търся повод... Не, аз не съм по-взискателна от другите, в живота си съм прала много отвратително бельо, но наистина това не

мога. Ще повърна... Какво прави тази жена, та бельото ѝ е в такава състояние!

И тя помоли Клеманс да побърза. Но работничката продължаваше да коментира, пъхаше пръстите си в дупките, като правеше намеци за дрехите, които размахваше като знамена на тържествуваща мръсотия. А купищата се извисяваха около Жервез. Все още седнала на края на табуретката, тя чезнеше между ризите и полите; пред нея бяха чаршафите, гащите, покривките — същински потоп от мръсотия; и вътре, по средата на увеличаващата се локва, с голи ръце, с гол врат, с къдриците си от малки руси коси, залепнали по слепоочията ѝ, тя продължаваше да работи още по-зачервена и потпаднала. Но постепенно започна да се съвзема, възвърна усмивката си на внимателна и грижлива господарка, забравила бельото на госпожа Годрон, нечувстваща вече миризмата му и продължаваща да бърка с ръка в купа, за да види дали няма някаква грешка. Тази кривогледа Огюстин, която обичаше да хвърля лопатки кокс в печката, така я беше натъпкала, че железните поставки се червенееха. Отвесното слънце блестеше във витрината, дюкянът пламтеше. Тогава Купо, чиято глава все повече се замайваше от голямата горещина, внезапно се разнежи. Много развълнуван, той се приближи до Жервез с разтворени ръце.

— Добра жена си ти — запелтечи той. — Трябва да те целуна.

Но той се оплете в полите, които му препречваха пътя, и едва не падна.

— Ей че си дръвник! — каза Жервез, без да се разсърди. — Стой мирно, ние свършихме.

Не, той искал да я целуне, имал нужда от това, защото много я обичал. Като мърмореше така, той преобръщаше купа с поли, спъваше се в купа с ризи; после, тъй като упорствуваше, краката му се заплетоха, той се просна с лице върху кърпите за бърсане на съдове. Започнала вече да губи търпение, Жервез го блъсна, като извика, че щял да обърка всичко. Но Клеманс и дори госпожа Пютоа не одобриха постъпката ѝ. Въпреки всичко той бил любезен. Искал да я целуне. Тя трябвало да се остави да я целуне.

— Вие сте щастлива, госпожа Купо — каза госпожа Бижар, чийто пияница мъж, един ключар, всяка вечер я пребиваше от бой,

когато се прибираше. — Ако моят беше такъв, когато се натряска, щеше да бъде истинско удоволствие!

Успокоила се, Жервез вече съжаляваше за грубостта си. Тя помогна на Купо да се изправи на крака. После му подаде бузата си, усмихвайки се. Но тенекеджията, без да се стеснява от другите, я хвана за гърдите.

— Не е за разправяне — прошепна той, — силно вони бельото ти! Но въпреки това аз те обичам, видиш ли!

— Остави ме, гъделичкаш ме — извика тя, като се засмя още по-силно. — Какъв голям глупак! Правят ли се такива глупости!

Той я беше сграбчил и не я пускаше. Тя не се съпротивяваше, замаяна от лекото виене на свят, което ѝ причиняваше купът бельо, без да се отвращава от винения дъх на Купо. И голямата целувка, която си размениха по устата сред мръсотииите на занаята, беше като първо падение в бавното оскотяване на техния живот.

А през това време госпожа Бижар завързваше бельото на вързопи. Тя разказваше за малкото си двегодишно момиче, на име Йолали, което вече разсъждавало като жена. Могла да го оставя само; то никога не плачело, не си играело с кибрит. Най-сетне тя отнесе един по един вързопите с бельо, превила едрата си снага под тежестта и с избили виолетови петна по лицето.

— Не може да се издържа повече, изгаряме — каза Жервез, като бършеше лицето си, преди отново да се залови с шапчицата на госпожа Бош.

Всички заговориха, че трябва да наплескат Огюстин, когато забелязала, че печката беше зачервена. Ютиите също червенееха. Дяволско момиче! Човек не можеше да си обърне гърба, без тя да направи някоя пакост. Сега трябваше да чакат петнадесет минути, за да могат да използват ютиите. Жервез покри огъня с две лопати пепел. Освен това тя реши да простре като завеси два чаршафа по медните жици на тавана, за да се избегне слънчевият пек. Тогава всички в дюкяна се почувствуваха много добре. Горещината пак беше доста голяма, но можеха да си представят, че се намират в спалня посред бял ден, затворени като у дома си, далече от света, макар че зад чаршафите се чуваше как хората вървят бързо по тротоара; и бяха свободни да се разхвърлят, както им е удобно. Клеманс свали камизолата си. Купо все още отказваше да отиде да си легне, позволиха му да остане, но

трябваше да обещае, че ще стои мирно в някой ъгъл, защото сега нямаха време за губене.

— Какво е направила пак тази гадина с полякинята? — шепнеше Жервез по адрес на Огюстин.

Винаги търсеха тази малка ютия и я намираха в най-неочаквани места, където, казваха, чирачката я криела от злоба. Жервез най-сетне изглади дъното на шапчицата на госпожа Бош. Тя се залови с дантелите, които опъваше с ръка и оправяше с леко натискане на малката ютия. Твърде натруфената периферия на тази шапчица се състоеше от тесни плисирани панделки, свързани с бродирани антрედьота. И затова тя работеше мълчаливо, старателно, като гладеше плисетата и бродериите върху петела — желязно яйце, забито с дръжка в дървената подложка.

Настъпи мълчание. Известно време се чуваха само тъпите удари, заглушавани от покривката. От двете страни на широката квадратна маса се бяха навели прави господарката, двете работнички и чирачката, погълнати от работата си, с изправени рамене, като движеха непрекъснато ръцете си напред-назад. Всяка имаше от дясната си страна по една плоча, гладка тухла, обгоряла от силно нагорещените ютии. В средата на масата стоеше дълбока чиния, пълна с чиста вода, в която бяха потопени един парцал и една малка четка. Букет от големи лилии, поставен в буркан от вишновка, благоухаеше и създаваше тук едно кътче от хубава градина с блясъка на своите едри снежни цветове. Госпожа Пютоа се беше заела с панера бельо, приготвен от Жервез — салфетки, панталони, камизоли, ръкавели. Огюстин едва-едва гладеше поверените ѝ чорапи и кухненски кърпи, вирнала нос нагоре, загледана в една голяма муха, която хвърчеше. А пък дългата Клеманс беше стигнала до тридесет и петата си мъжка риза от тази сутрин насам.

— Винаги вино, никога скоросмъртница! — каза изведнъж тенекеджията, почувствувал нужда да направи това изявление. — Скоросмъртницата ме удря в главата, не ми трябва!

Клеманс взе една ютия от печката, като я хвана за дръжката, обвита с кожа и ламарина, и я приближи до бузата си, за да се увери, че е добре нагрята. После я изтърка върху плочката си, избърса я с кърпата, която висеше на нейния колан, и се нахвърли върху тридесет и петата риза, като започна да глади най-напред платката и двата ръкава.

— Ех, господин Купо — каза тя след минута, — една чашка ракия не е лошо. На мене тя ми дава сила... После, знайте, колкото по-скоро ти се замае главата, толкова по-весело ти става. О, аз няма какво да се пазя, зная, че няма да ми остаряят кокалите.

— Много сте досадна с вашите погребални мисли! — прекъсна я госпожа Пютоа, която не обичаше тъжните разговори.

Купо беше станал и се сърдеше, като мислеше, че го обвиняват, че бе пил ракия. Той се кълнеше в своята глава и в главата на жена си и на детето си, че няма нито капка ракия в стомаха си. И се приближаваше към Клеманс, като ѝ дъхаше в лицето, за да подуши. После, когато опря нос до голите ѝ рамене, той започна да се кикоти. Искал да гледа. Клеманс, след като сгъна гърба на ризата и приглади предницата ѝ, започна да глади ръкавите и яката. Но тъй като той продължаваше да се притиска към нея, тя направи една крива гънка; и трябваше да вземе четката от дълбоката чиния, за да заглади с кола.

— Госпожо — каза тя, — забранете му да стои така до мене!

— Остави я, бъди благоразумен — каза спокойно Жервез. — Ние бързаме, чуваш ли?

Те бързали. Е добре! Та какво от това? Той не бил виновен. Не правел нищо лошо. Не пипал, а само гледал. Нима вече не било позволено да се гледат хубавите неща, които добрият дядо господ е създал? Все пак хубави крилца имала тая отракана Клеманс! Тя могла да се показва за две су и да се оставя да я опипват, никой нямало да съжалява за парите си. Обаче работничката престана да се защитава, смееше се на тия груби комплименти на пияния мъж. И започна да се закача с него. Той ѝ подхвърляше шегги относно мъжките ризи. Значи, тя винаги била по мъжките ризи. Защо не? Тя живеела в тях. Ах, боже господи! Тя ги познавала много добре, знаела как били направени. През ръцете ѝ били минали стотици и хиляди! Всички руси и всички чернооки в квартала били облечени и с нейния труд. При това тя продължаваше да работи с разтърсени от смях рамене; беше направила пет големи гънки на гърба, като вкарваше ютията през отвора на нагръдника; приглаждаше и предницата и я сгъваше на широки дипли.

— А това е хоругвата! — каза тя, като се засмя по-силно.

Кривогледата Огюстин избухна в смях, толкова тази дума ѝ се видя смешна. Скараха и се. Тази сополанка се смееела на думи, които не трябвало да разбира! Клеманс ѝ подаде ютията си; чирачката

използуваше ютиите за кухненските кърпи и за чорапите, когато те не бяха толкова горещи за колосаното бельо. Но сега пое тази така несръчно, че си причини белег, едно дълго изгаряне по китката. И започна да хленчи, обвини Клеманс, че я изгорила нарочно. Работничката, която бе отишла да вземе една много гореща ютия за предницата на ризата, веднага я утеши, като я заплаши, че, ако продължава, ще изглади двете ѝ уши. После, след като пъкна вълнено парче под нагръдника, тя започна да плъзга бавно ютията, за да може колата да избие нагоре и да изсъхне. Предницата на ризата ставаше твърда и лъскава като мукава.

— Дявол да го вземе! — проклинаше Купо, който с пиянска упоритост тропаше с крака зад нея.

Той се привдигаше и се кискаше дрезгаво като несмазан скрипец. Клеманс, облегнала се здраво на тезгяха, с извити китки и разперени лакти, навеждаше с усилие врата си; и цялата ѝ разголена плът се издуваше, раменете ѝ се надигаха при бавното обтягане на мускулите, които се очертаваха под нежната кожа, гърдите ѝ се опъваха, влажни от пот в розовата сянка на разтворената риза. Тогава той протегна ръце, поиска да я пипне.

— Госпожо! Госпожо! — извика Клеманс. — Накарайте го да стои мирно най-сетне!... Отивам си, ако продължава. Не искам да бъда оскърбявана.

Жервез току-що бе поставила шапчицата на госпожа Бош върху покрит с плат калъп и старателно гладеше дантелите с малката ютия. Тя вдигна очи точно в момента, когато тенекеджията пак беше протегнал ръце и ровеше в ризата.

— Купо, ти наистина не си благоразумен — каза тя с досада, сякаш мърмеше дете, което се инати да яде конфитюр без хляб. — Ела да си легнеш.

— Да, идете да си легнете, господин Купо, така ще бъде по-добре — заяви госпожа Пютоа.

— Ах, добре! — заекна той, като продължаваше да се хили. — Вие сте били много предвзети!... Значи, човек не може вече да се пошегува? Познавам жените, никога нищо не съм им повредил. Какво от това, ако пипнеш една дама, но не отидеш по-далеч? Това е просто от уважение към пола... А пък когато някой излага стоката си, нали

прави това, за да може купувачът да избере? Защо дългата блондинка показва всичко, което има? Не, това не е честно...

И като се обърна към Клеманс:

— Да знаеш, сърничке, че грешиш, като правиш фасони... Или само защото има хора...

Но той не може да продължи. Без да проявява грубост, Жервез го хвана с едната си ръка, а с другата запуши устата му. Той на шега се помъчи да се освободи, докато тя го блъскаше в дъното на дюкяна, към стаята. Той освободи устата си, каза, че иска да си легне, но ако дългата блондинка дойде да му топли крачетата. После чуха как Жервез сваля обувките му. Тя го събличаше, като го натискаше леко, майчински. Когато му свали панталона, той примря от смях, като се отпусна, преобърна се и се търколи в средата на леглото; и започна да рита и да разправя, че го гъделичка. Най-сетне тя го зави грижливо като дете. Запита го дали се чувствувал добре. Но той не отговори, а извика на Клеманс:

— Хайде, сърничката ми, аз съм готов, чакам те.

Жервез се върна в дюкяна точно когато Клеманс удряше плесница на кривогледата Огюстин. Биеше я заради една мръсна ютия, която госпожа Пютоа бе взела от печката, и, без да подозира, беше очернила с нея една цяла камизола; а Клеманс, за да прикрие, че не беше почистила ютията си, обвиняваше Огюстин, кълнеше се във всички светии, че ютията не била нейна, въпреки че отдолу бяха останали следи от изгорялата кола; без да се крие, чирачката се бе изплюла направо върху роклята ѝ, възмутена от тази несправедливост. Това доведе до хубавата плесница. Кривогледата преглътна сълзите си, почисти ютията с парче свещ; но всеки път, когато минаваше зад Клеманс, набираше в устата си слюнка, изплюваше я и се кикотеше тайно, когато плюнката потичаше по полата.

Жервез отново започна да глади дантелите на шапчицата. И във внезапно настъпилата тишина от стаята зад дюкяна достигна дебелият глас на Купо. Беше пак така добродушен като дете, смееше се сам, като мърмореше откъслечни думи.

— Колко е глупава жена ми!... Глупава, че ме сложи да легна!... Ех, много е глупава, по обед, когато не ми се нанка!

Но изведнъж той захърка. Тогава Жервез въздъхна от облекчение, щастлива, че най-сетне той си почива, че изтрезнява от пианството

върху два хубави дюшека. И в тишината тя заговори с бавен и провлачен глас, без да изпуска от очи малката ютия, с която сръчно гладеше.

— Какво да се прави? Той не е с ума си, не можеш да му се сърдиш. И да бъда груба с него, няма да има полза. Предпочитам да не му противореча и да го накарам да си легне; така поне веднага се слага край и аз съм спокойна... Освен това той не е лош, обича ме много. Нали видяхте преди малко, готов беше на всичко, за да ме целуне. Това е все пак много мило от негова страна, защото има много мъже, които, като пийнат, тръгват по жени... Той се прибира направо тук. Закача се с работничките, но не отива по-далеч. Чувате ли, Клеманс, не трябва да се обиждате. Нали знаете какво е пиян мъж; може да убие баща си и майка си, а после няма да си спомня дори... О, аз му прощавам от все сърце! Той е като всички други, дявол да го вземе!

Тя казваше тези неща отпуснато, безстрастно, свикнала вече със своеволията на Купо, оправдавайки все пак своето снизхождение към него, защото не виждаше нищо лошо в това, че щипеше в дюкяна й кълките на момичетата. Когато млъкна, тишината се възстанови и не се наруши. Госпожа Пютоа при всяка дреха, която взимаше, дърпаше панера под кретонената покривка на тезгяха, после, след като я изглаждаше, я вдигаше с малките си ръце и я поставяше върху една етажерка. Клеманс завършваше гладенето на тридесет и петата мъжка риза. Работата спореше; бяха пресметнали, че ще трябва да останат до единадесет часа, и то ако работят бързо. Сега, когато нищо не ги отвличаше, всички се трудеха яко, гладеха упорито. Голите ръце сновяха насам-натам, блестяха с розовината си върху бялото пране. Пак бяха напълнили печката с кокс и понеже слънцето се провираше между завесата от чаршафи и грееше право в печката, в лъчите му се виждаше как силната топлина, един невидим пламък, раздвижва въздуха. Задухът под съхнещите на тавана поли и покривки ставаше толкова силен, че кривогледата Огюстин, останала без слюнка в устата, беше подала език през устните си. Миришеше на прегрял чугун, на вкиснат разтвор от кола, на нагорещени ютии, лъхаше на хладка баня, в която изкривилите се в работа четири гладачки прибавяха тежката миризма на изпотените си коси и вратове; а пък букетът от едрите лилии в зеленясалата вода на буркана вехнеше, като изпускаше много чист и много силен аромат. И от време на време сред шума на ютиите и

на ръжена, с които разравяха кокса, се чуваше хъркането на Купо, равномерно като силно тиктакане на часовник, отмерващ тежката работа в гладачницата.

На другия ден след пиянство тенекеджията винаги имаше главоболие, страшно главоболие, което го държеше целия ден с разчорлена коса, с воняща уста, с подпухнало и изкривено лице. Той ставаше късно, измъкваше се от леглото едва към осем часа; и започваше да храчи, да се разтакава из дюкяна и не се решаваше да отиде на работа. Денят пак биваше загубен. Сутринта се оплакваше, че краката му се подкосявали, наричаше се глупак, че се натряскал така, защото това му понижавало темперамента. Обаче, разправяше той, срещал много безделници, които се лепели по него; започвал да пие въпреки нежеланието си и понеже се намирал в такова обкръжение, продължавал, и то здравата. Ах, по дяволите, това вече нямало да се повтори; не смятал да остави костите си по кръчмите в разцвета на възрастта си. Но следобед се съвземаше, пускаше по някое хм-хм, за да се увери, че гърлото му е в ред. Започваше да отрича вчерашното си пиянство — бил само малко по-разгорещен може би. Никой не можел да издържа повече от него, стоял твърдо на краката си, бил дяволски силен, пиел всичко, каквото си искал, без да му мигне окото. След това целия следобед скитореше из квартала. След като станеше досаден на работничките, Жервез му даваше двадесет су, за да се отърве от него. Той бързо се измъкваше и отиваше да си купи тютюн от „Чесънчето“ на улица „Поасоние“, където обикновено изпиваше чаша ракия с една слива, когато срещнеше някой приятел. После довършваше двадесетте су у Франсоа, на улица „Гут д’Ор“, където имаше хубаво младо вино, което гъделичкаше гърлото. Заведението беше стар танцувален салон, мрачна кръчма под нисък таван с едно опушено помещение встрани, в което сервираха супа. И той оставаше тук чак до вечерта да играе на рулетката на чаша вино; очите му бяха все във Франсоа, който категорично му обещаваха, че никога няма да изпрати неговата сметка на жена му. Та нали трябвало хубаво да се промие гърлото от снощните мръсотии. Едната чаша вино вика следващата. Той всъщност си оставаше добър другар, не се закачаше с жените, обичаше да се шегува и да се присмива, разбира се, но любезно, защото се отвращаваше от цинизмите на ония мъже, които, паднали в плен на

алкохола, никога не изтрезняваха. Връщаше се в къщи много весел и любезен.

— Идвал ли е любовникът ти? — питаше той понякога Жервез, за да я дразни. — Не съм го виждал отдавна. Трябва да отида да го потърся.

Любовникът беше Гуже. Всъщност той отбягваше да идва много често от страх да не досажда на Жервез и да не предизвиква одумки. Все пак използваше всеки повод, донасяше бельото, минаваше много пъти по тротоара. В дюкяна имаше едно ъгълче, където той обичаше да се застоява с часове, седнал неподвижно и запушил късата си лула. Веднъж на десет дни, след като бе вечерял, се осмеляваше да се настани там; и никак не беше приказлив — затворил уста, вперил очи в Жервез, той вадеше лулата от устата си само за да се посмее на всичко, което тя казваше. Когато в събота в гладачницата работеха до късно през нощта, той се забравяше, сякаш тук се забавляваше повече, отколкото ако бе отишъл на някакво представление. Два пъти работничките гладиха до три часа сутринта. От тавана висеше една лампа на железен тел; под абажура се лееше силна светлина в голям кръг, в който бельото изглеждаше снежнобяло. Чирачката спускаше кепенците на дюкяна; но тъй като юлските нощи бяха горещи, оставяха вратата към улицата отворена. И колкото времето напредваше, толкова повече работничките се разсъбличаха, за да им бъде удобно. Кожата им бе фина, лъскава като злато под силната светлина на лампата, особено кожата на Жервез, която бе напълняла и белите ѝ рамене блестяха като коприна; тя имаше на врата си бебешка гънка, която той би нарисувал по памет, толкова много познаваше тая трапчинка. Тогава той биваше омаян от голямата топлина на печката, от миризмата на бельото, което изпускаше пара под ютиите; и потъваше в лек унес, преставаше да мисли и устремяваше поглед към тези жени, които бързаха, размахваха голи ръце, прекарваха нощта в работа, за да облекат празнично квартала. Къщите в съседство с дюкяна заспиваха, голямото безмълвие на съня настъпваше. Колите, минувачите бяха се прибрали. Сега в пустата и черна улица само отворената врата изпращаше една светла бразда, подобна на пътека от жълт плат, проснат на земята. От време на време в далечината прокънтяваха стъпки, приближаваше човек; и когато прекосяваше светлата бразда, той протягаше глава, изненадан от

шума на ютиите, които чуваше, и отминаваше, отнасяйки краткото видение на разгърдените работнички в червеникавата пара.

Като виждаше, че Жервез е затруднена с Етиен, и като желаше да избави момчето от ритниците на Купо по задника, Гуже го беше наел да дърпа духалото във фабриката за болтове. Занаятът на гвоздаря, макар и да не беше привлекателен заради мръсотията около наковалнята и отегчението да удряш с чука винаги върху едни и същи парчета желязо, беше доходен занаят, с който се печелеше, от десет до дванадесет франка дневно. Малкият, който тогава беше на дванадесет години, можеше да свикне бързо, ако занаятът му допаднеше. И Етиен по този начин засили връзката между гладачката и ковача. Последният връщаше момчето, разказваше ѝ за поведението му. Всички със смях казваха на Жервез, че Гуже е влюбен в нея. Тя добре знаеше това, изчервяваше се като младо момиче от свян, който багреше бузите и като алена ябълка. Ах, бедният мил момък, той не беше отегчителен! Никога не беше ѝ говорил за това; никога не беше направил някакъв мръсен жест, никога не беше казал цинична дума. Рядко се срещат такива почтени мъже. И без дори сама да си признае, тя изпитваше голяма радост, че бе обичана така като девствена светица. Когато и се случеше някаква сериозна неприятност, тя си мислеше за ковача и се утешаваше. Останеха ли насаме, те никак не се стесняваха; гледаха се усмихнати очи в очи, без да казват какви чувства изпитват. Това беше разумна любов, която не се стремеше към мръсни неща, защото бе по-добре да се запази спокойствието, щом може да се нареди така, че да бъдеш щастлив, като си останеш спокоен.

Обаче в края на лятото Нана разстрои къщата. Тя беше на шест години и се очертаваше като истинска негодница. За да не ѝ се мотае вечно в краката, майка ѝ всяка сутрин я водеше в един малък пансион на улица „Полонсо“, у госпожица Жос. Там тя завързваше отзад рокличките на другарчетата си, пълнеше с пепел табакерата на възпитателката, измисляше още по-мръсни лудории, които не бяха за разказване. Госпожица Жос два пъти я изпъди, после пак я прие, за да не губи месечната такса от шест франка. След като се върнеше от пансиона, Нана си отмъщаваше, че бе затваряна, като създаваше адска атмосфера в пасажа и в двора, където гладачките, проглушени от нейните крясъци, я изпращаха да играе. Там тя се събираше с Полин, дъщерята на Бош, и със сина на бившата господарка на Жервез —

Виктор, един десетгодишен дангалак, който много обичаше да си играе с всички малки момиченца; Госпожа Фоконие, която не беше скарана със съпрузите Купо, сама изпращаше сина си. Всъщност в къщата имаше необикновено гъмжило от хлапета, орляци от деца, които се търкаляха по стълбите във всички часове на деня и се боричкаха по паважа като ята пискливи и крадливи врабчета. Само госпожа Годрон пускаше девет — и руси, и кестеняви, разчорлени, сополиви, с гащета до шията, със свлечени до обущата чорапи, със съдрани блузи, през които се виждаше кирливата им бяла кожа. Една друга жена, разносвачка на хляб, която живееше на петия етаж, пускаше седем. От всички стаи излизаха върволици деца. И в това гъмжило от мъничета с розови мутрички, измивани само когато валеше дъжд, се виждаха и големи деца, хитри на вид, едри, шкембести вече като възрастни, наред с малките, съвсем малките, измъкнали се от люлките, които едва се държаха на краката си, и като още съвсем глупави пълзяха на четири крака, когато искаха да тичат. Нана царуваше над тази тълпа от дечурлига; тя играеше роля на властна госпожица сред два пъти по-големи от нея момичета и благоволяваше да поверява малко от властта си само на Полин и Виктор, интимните ѝ довереници, които подкрепяха нейните желания. Това отвратително хлапе непрекъснато искаше да играят на майка, разсъбличаше най-малките, за да ги облича отново, искаше да разглежда другите навред, пребъркваше ги, упражняваше над тях чудовищен деспотизъм като голям порочен човек. Под нейно водачество ставаха игри, които заслужаваха плесници. Орлякът шляпаше в оцветените води на бояджийницата, излизаше оттам с крака, боядисани в синьо или в червено чак до коленете; после той изхвъркваше при ключаря, откъдето задигаше гвоздеи и метални стърготини, хукваше отново, за да отиде да се рови в талаша на дърводелеца, в огромните купища талаш, където се забавляваха на воля, като се търкаляха с разголени задничета. Принадлежеше му целият този двор, който ехтеше от шума на малките крачета, които се премятаха в безредие, и от пронизителните викове на гласчетата, които се засилваха при всяко излитане на орляка. В някои дни дори дворът се оказваше тесен. Тогава орлякът нахлуваше в мазетата, изскачаше оттам, катереше се по някоя стълба, тичаше по коридора, слизаше пак долу, отново се катереше по стълбата, нахлуваше в друг коридор и така в продължение на часове, без да се

измори, като не преставаше да крещи и да разтърсва огромната къща, препускайки в галоп като диви животни, изтървани от всички кътчета.

— Колко са омразни тия мръсни хлапета! — викаше госпожа Бош. — Наистина само хора, на които им е съвсем леко около врата, могат да правят толкова много деца... А отгоре на това се оплакват, че нямали хляб!

Бош казваше, че децата се раждали в мизерията така, както гъбите никнели в тора. Портиерката крещеше през целия ден, заплашваше ги с метлата си. Най-сетне тя затвори вратата на мазетата, защото научи от Полин, на която удари две плесници, че Нана измислила да играе на доктор там долу, в тъмното; това порочно момиче биеше с пръчка другите, за да пият лекарства.

А един следобед стана страшен скандал. Впрочем това беше неизбежно. Нана беше намислила една много смешна игра. От прага на портиерната тя бе откраднала една дървена обувка на госпожа Бош. Завърза я на един канап и започна да я влачи като количка. А пък Виктор предложи да напълнят дървената обувка с картофени обелки. След това образуваха шествие. Нана вървеше начело, теглейки дървената обувка. Полин и Виктор я следваха от лявата и дясната ѝ страна. След тях цялото множество от дечурлига вървеше в колона, най-напред големите, а след тях малките, като се блъскаха; едно бебе с поличка, високо колкото ботуш, на чиято глава чак до ушите беше нахлупена една продънена възглавничка, крачеше последно. И шествието пееше нещо тъжно, придружено с ох и ах. Нана беше казала, че ще играят на погребение, картофените обелки бяха мъртвецът. Обиколиха веднъж двора и започнаха отново. Намираха играта за много забавна.

— Какво ли правят? — измърмори госпожа Бош, която излезе от портиерната, за да види какво става, защото беше винаги подозрителна и нащрек.

А когато разбра:

— Ама това е моята дървена обувка! — извика тя разгневено. — Ах, проклетниците!

И започна да пердаши, удари две плесници на Нана, ритна Поли, тая голяма пуйка, която беше оставила да вземат дървената обувка на майка ѝ. Точно в това време Жервез пълнеше едно ведро на чешмата. Когато забеляза Нана с окървавен нос и задавена от плач, тя едва не

хвана портиерката за косата. Нима може да се бие едно дете като добиче? Трябва да си без сърце, да си последната от последните. Разбира се, госпожа Бош отвърна. Когато човек имал такова отвратително момиче, трябвало да го държи под ключ. Накрай и Бош се появи на прага на портиерната, за да извика жена си да се прибере и да не се разправя толкова с мръсницата. Това беше пълно скарване.

В действителност от един месец отношенията между съпрузите Бош и съпрузите Купо не бяха съвсем добри. Много щедра по характер, Жервез по всяко време им изпращаше шишета с вино, купи с бульон, портокали, парчета сладкиши. Една вечер тя бе занесла в портиерната малко салата от дива цикория и цвекло на дъното на една салатиера, понеже знаеше, че портиерката дава мило и драго за такава салата. Но сутринта тя съвсем пребледня, като чу госпожица Реманжу да разправя как госпожа Бош изхвърлила с отвращение пред всички тази салата, като казвала, че благодаряла на бога, задето не е изпаднала още дотам да се изхранва с неща, с които другите са се лигавили. И оттогава Жервез рязко прекрати всички подаръци: нямаше вече литри вино, нито купи с бульон, нито портокали, нито парчета сладкиши, абсолютно нищо. Трябваше да се видят нацупените лица на съпрузите Бош! Сякаш семейство Купо ги ограбваше. Жервез разбираше грешката си, защото в края на краищата ако тя не бе проявявала глупостта да ги тъпче толкова, те нямаше да бъдат покварени и щяха да бъдат любезни. Сега портиерката бълваше змии и гущери по неин адрес. В края на октомври тя издума безброй клюки пред собственика господин Мареско, защото гладчката, която от лакомия изплюскваше всичко, каквото припечелваше, закъсна наема си с един ден; и дори господин Мареско, също така нелюбезен, влезе в дюкяна с шапка на глава и си поиска парите, които впрочем веднага му бяха наброени. Естествено съпрузите Бош бяха подали ръка на съпрузите Лорильо. Сега вече пируваха с тях в портиерната стая, разнежени от сдобряването. Те никога не щели да се скарат, ако не била Куцата, която би могла да накара и планините да се сбият. Ах, господин и госпожа Бош добре я опознали вече, те разбирали колко много са страдали съпрузите Лорильо. А когато тя минаваше, те всички пресилено се кикотеха зад вратата.

Въпреки това един ден Жервез се качи у Лорильо. Касаеше се за майка Куцо, която тогава беше на шестдесет и седем години. Очите на

старата жена бяха съвсем угаснали. Краката ѝ също не държаха. Тя бе принудена да се откаже от последната си работа в едно домакинство и беше застрашена да умре от глад, ако не я подпомогнат. Жервез считаше, че е срамно една жена на тази възраст, която има три деца, да бъде така изоставена от бога и от хората. И понеже Купо отказваше да говори с тях, като казваше на Жервез, че било по-добре да отиде тя, качи се, тласната от възмущението, което изпълваше сърцето ѝ.

Горе тя влезе, без да почука, като вихрушка. Нищо не бе променено от оная вечер, когато съпрузите Лорильо за първи път ѝ бяха оказали недружелюбен прием. Същата избеляла вълнена дрипа разделяше стаята от работилницата в това дълго и тясно жилище, което сякаш бе построено за змиорка. В дъното Лорильо прищипваше една по една халките на една верижка, а госпожа Лорильо изтегляше на уреда един златен тел, изправена пред менгемето. На дневната светлина малкото огнище пламтеше с розов отблясък.

— Да, аз съм! — каза Жервез. — Чудно ви е, нали, защото сме на нож? Но не идвам нито заради себе си, нито заради вас, както се досещате... За мама Купо съм дошла. Да, дойдох да видя дали ще я оставим да чака парче хляб по милост от другите.

— Ах, добре! Чудесно посещение! — измърмори госпожа Лорильо. — За това се иска голямо нахалство.

И тя обърна гръб, продължи да обточва златния тел, като искаше да покаже, че не желае и да знае за присъствието на снаха си. Но Лорильо бе вдигнал бледото си лице и извика:

— Какво казвате?

После, тъй като отлично бе чул, продължи:

— Пак сплетни, така ли? Много мило от мама Купо да се оплаква навсякъде!... При това завчера тя яде тук. Правим това, което можем. Ние нямаме златна мина... Само че ако ходи да бръцолеве по другите къщи, нека си остане там, защото ние не обичаме шпионите.

Той отново хвана края на верижката, като също обърна гръб и прибави сякаш със съжаление:

— Когато всички ще дават по сто су на месец, и ние ще даваме по сто су.

Жервез се беше успокоила, съвсем охладняла от бездушните физиономии на съпрузите Лорильо. Никога кракът ѝ не бе стъпвал у тях, без да изпита неприятно чувство. Навела очи към пода върху

дървената скара, където падаха златните стърготини, тя започна да им обяснява сега спокойно. Майка Купо имала три деца; ако всяко от тях дава по сто су, щели да се съберат петнадесет франка, а те наистина не били достатъчни, с тях не би могло да се живее, трябвало поне да утроят сумата. Но Лорильо се развика. Откъде искали да краде петнадесет франка на месец? Смешни били тия хора, които мислели, че е богат, защото имал злато у дома си. После се нахвърли срещу майка Купо: не искала да се лиши от кафето си сутрин, пиела ракия, имала претенции като човек с имане. По дяволите! Всеки обича да живее охолно, нали? Но щом като някой не е искал да си сложи някоя пара настрана, трябва да си стяга колана като другите. Всъщност майка Купо не била толкова възрастна, че да не работи вече; още много добре виждала, когато трябвало да си бодне хубава мръвка от тенджерата; накрай била стара хитруша, мечтаела да я глезят. Дори и да имал средства, той счита, че е неправилно да издържа някого, който от мързел не иска да работи.

Обаче Жервез се държеше примирително, възразяваше спокойно на тези неправилни доводи. Тя се мъчеше да омилостиви съпрузите Лорильо. Но мъжът престана да ѝ отговаря. Жената сега бе застанала пред огнището, заета с почистването на една верижка в малка медна тенджера с дълга дръжка, пълна с разреждана азотна киселина. Тя все се преструваше, че стои с гръб към нея, сякаш бе на сто левги разстояние. И Жервез продължаваше да говори, като ги гледаше как упорито се трудят сред черния прах на работилницата, превити, с изкърпени и замърсени дрехи, станали тъпи и глупави като стари инструменти в тяхната машинална и еднообразна работа. Тогава изведнъж тя се разгневи и извика:

— Така значи, предпочитам да е така, дръжете си парите!... Аз взимам майка Купо, чувате ли! Онази вечер прибрах една котка, мога да прибера и майка ви. И нищо не ще ѝ липсва, ще си има и кафето, и ракийката!... Господи, какво мръсно семейство!

При тези думи госпожа Лорильо се обърна. Тя размахваше тенджерата, сякаш щеше да хвърли азотната киселина в лицето на снаха си, и мърмореше:

— Обирайте си парцалите или ще извърша престъпление!... И не разчитайте на сто су, защото не ще дам нито счупена пара!... А, така ли! Да, сто су! Мама ще ви шета като слугиня, а вие, вие ще гуляете с

моите сто су! Ако дойде у вас, кажете ѝ да знае, че и да умира, чаша вода няма да ѝ дам... Хайде, хоп, измитайте се оттук!

— Какво чудовище! — каза Жервез, като тръшна силно вратата.

Още на другия ден тя взе майка Купо у дома си. Постави леглото ѝ в големия килер, където спеше Нана и в който дневната светлина нахлуваше през кръглата капандура на тавана. Пренасянето не трая дълго, защото цялото имущество на майка Купо се състоеше от това легло, един стар орехов долап, който сложиха в стаята за мръсно бельо, една маса с два стола; продадоха масата, поправиха двата стола. И старата жена, още същата вечер, след като се настани, започна да мете и да мие кухненските съдове, ставаше полезна, много доволна, че се бе спасила. Съпрузите Лорильо се пукаха от яд, още повече че госпожа Лера се сдобри с Купо и Жервез. Един божи ден двете сестри, цветарката и златарката, си бяха разменили плесници по повод на Жервез: първата се бе осмелила да одобри поведението на Жервез спрямо майка им; после, от желание да се пошегува, виждайки, че другата е разгневена, тя стигна дотам да каже, че намирала очите на гладачката прекрасни, едни такива очи, от които могло да се палят парчета хартия; и заради това двете, след като се наплескаха, се бяха заклели, че никога вече няма да се погледнат. Сега госпожа Лера прекарваше вечерите си в дюкяна, където вътрешно се забавляваше от свинщините на дългата Клеманс.

Изминаха три години. Скарваха се и се сдобряваха още много пъти. Жервез се подиграваше не лошо със съпрузите Лорильо и Бош и всички, които не мислеха като нея. Тези, които не били доволни от нея, да вървят по дяволите, нали така? Тя си припечелвала това, което искала, и това било най-важното. В квартала бяха започнали да я уважават много, защото в действителност рядко се намираха такива клиенти като нея, толкова добри, които плащат в брой, не са мързеливи и скандалджии. Тя взимаше хляб от госпожа Кудлу на улица „Поасоние“, месо от дебелия Шарл, месар на улица „Полонсо“, бакалия от Леонгр на улица „Гут д’Ор“, почти срещу нейния дюкян. Франсоа, търговецът на вина от ъгъла на улицата, ѝ носеше виното с кошове от по петнадесет бутилки. Съседът Вигуру, чиято жена навярно имаше сини кълки, толкова много мъжете я щипеха, ѝ продаваше кокса по цената на компанията за газ. И можеше да се каже, че доставчиците и я обслужваха добросъвестно, защото знаеха, че от нея ще спечелят

добре, ако се отнасят любезно. Затова, когато излизаше из квартала по чехли и гологлава, от всички страни я поздравяваха; тук тя беше като у дома си, съседните улици бяха като естествени поделения на нейното жилище, в което се влизаше направо от тротоара. Когато трябваше да се пошляе за някаква покупка, тя се чувствуваше щастлива навън сред своите познати. В дните, когато нямаше време да сготви нещо, тя отиваше да купи готово ядене и се разприказваше у гостилничаря, които държеше дюкяна от другата страна на къщата, едно широко помещение с големи прашни витрини, през мръсотията на които се виждаше мрачният двор в дъното. Или пък, натоварена с чинии и купички, се спираше и разговаряше пред един прозорец на приземния етаж, през който се виждаше жилището на кърпача, неоправеното легло и подът, отрупан с дрипи, с две изпочупени люлки и с гювеч, пълен с черна вода. Но съседът, когото най-много уважаваше, беше часовникарят отсреща, господинът в редингот и с изискан вид, който човъркаше непрекъснато часовници със съвсем малки инструменти; и често тя прекосяваше улицата, за да го поздрави, засмяна от удоволствие, че в тясното като кутия дюкянче гледа веселите малки стенни часовничета, чиито махала се надпреварваха и всички едновременно отмерваха погрешно часовете.

VI

Един есенен следобед Жервез занесе бельото на една клиентка от улица „Порт Бланш“ и привечер мина по долния край на улица „Поасоние“. Сутринта беше валяло, времето бе много меко, от калния паваж се вдигаше миризма; и затруднена от големия си панер, гладачката, малко задъхана, с бавни крачки и с отпуснато тяло вървеше нагоре по улицата, обзета от смътно похотливо желание, нараснало в умората ѝ. На драго сърце тя би изяла нещо хубаво. Като вдигна очи, тя забеляза табелката на улица „Маркаде“ и изведнъж ѝ хрумна мисълта да отиде да види Гуже в ковачницата му. Много пъти той ѝ бе казал да наmine някой ден, когато има желание да види как се обработва желязото. Впрочем пред другите работници тя щеше да потърси Етиен, щеше да се престори, че се е решила да влезе само заради малкия.

Фабриката за болтове и нитове трябваше да се намира тук някъде, в този край на улица „Маркаде“, но тя не знаеше точно къде; освен това често липсваха номерата на къщите, между които имаше празни места. Това беше една такава улица, където тя не би живяла дори срещу всичкото злато на света — широка, мръсна, почерняла от въглищния прах на околните работилници, с разбит паваж и с коловози със застояли локви вода. От двете страни се нижеха хангари, големи остъклени работилници, сиви постройки, сякаш недовършени, с неизмазани тухли и греди, едно безредие от разнебитени сгради между пътеки към полето и от разпръснати бараки без прозорци и съмнителни кръчми. Тя си спомняше само, че фабриката се намира близо до един склад за парцали и железария, нещо като бунице направо на земята, в което гниеха стоки за стотици хиляди франка, както разправяше Гуже. Тя се мъчеше да се ориентира сред шума на фабриките: тънки тръби върху покривите изпускаха с голяма сила облаци пара; една механична дъскорезница издаваше равномерни стържения, подобни на резки раздирания на хасе; работилници за копчета разтърсваха земята с грохота и тракането на машините си.

Когато гледаше с нерешителност към Монмартр и се чудеше дали трябва да върви по-нататък, вятърът смъкна саждите от един висок комин и умириса улицата; и когато задавена затваряше очи, тя чу ритмичен шум от чукове: без да знае, беше стигнала точно срещу фабриката, което разбра по близката яма, пълна с парцали.

Обаче тя още се двоумеше, като не знаеше откъде да влезе. Една разбита дъсчена ограда разтваряше проход, който сякаш затъваше сред отломки от разрушена работилница. Тъй като една локва с тинеста вода преграждаше пътя, над нея бяха хвърлени две дъски. Най-сетне тя се реши да мине по дъските, зави наляво и се загуби в странна гора от стари, обърнати със стръките нагоре колички и от разрушени сгради със стърчащи дървени скелети. В дъното, пронизвайки мрака на угасващия ден, блестеше червен огън. Шумът от чуковете бе секнал. Тя напредваше предпазливо, като крачеше към пламъка, когато край нея мина един работник с лице, почерняло от въглищата и обрасло с остра брада, който гледаше косо с бледите си очи.

— Господине — попита тя, — нали тук работи едно дете на име Етиен... То е мое момче.

— Етиен, Етиен — повтаряше с дрезгав глас работникът, като пристъпваше от крак на крак. — Етиен, не, не го познавам.

От отворената му уста лъхаше миризма на алкохол като от стари бурета с ракия, на които са махнали чепа. И тъй като срещата с жена в този мрачен кът започваше да го прави закачлив, Жервез се отдръпна, като прошепна:

— Нали все пак тук работи господин Гуже?

— Аха, Гуже, да! — каза работникът. — Познавам Гуже!... Ако идвате за Гуже... Вървете в дъното.

И като се обърна, той извика с глас, който кълтеше като спукана медна ламарина:

— Ей, чувай, Златна мутро, една дама е дошла за тебе!

Но трясък на желязо заглуши този вик. Жервез отиде в дъното. Стигна до една врата и протегна шия. Това беше огромно помещение, в което тя отначало не различи нищо. В един ъгъл на ковачницата, която изглеждаше като мъртва, мъждукаше бледа като звезда светлина. А от време на време черни силуети, минавайки пред огъня, затуляха това единствено светло петно — хора с гигантски размери, на които се

очертаваха само грамадните ръце и крака. Жервез не се осмеляваше да влезе, само викаше полугласно от вратата:

— Господин Гуже, господин Гуже...

Изведнъж всичко се освети. Под пуфтенето на духалото бликна струя бял пламък. Очерта се целият дъсчен хангар, който имаше отвори от груба зидария и ъгли, закрепени от тухлени стени. Хангарът беше почернял от въглищен прах и сажди. По гредите висяха паяжини като съхнещи дрипи, натежали от насъбраните в продължение на години мръсотии. Стари жезла, счупени инструменти, огромни уреди бяха безразборно захвърлени върху етажерки, окачени на гвоздеи по стените или в тъмните ъгли. А белият пламък продължаваше да се разгаря, като заливаше с ослепителна светлина утъпканата земя на пода, в която бяха забити четири наковални, чиято гладка стомана лъщеше като сребро, украсено със златни люспи.

Тогава Жервез позна Гуже пред огнището по хубавата му жълта брада. Етиен дърпаше духалото. Там бяха и други двама работници. Тя видя само Гуже, приближи се и застана пред него.

— Я гледай! Госпожа Жервез! — извика той със сияещо лице. — Каква приятна изненада!

Но тъй като другарите му направиха лукави физиономии, той продължи, като бутна Етиен към майка му:

— Вие идвате да видите малкия... Той е послушен, ръцете му започват да заякват.

— А, добре! — каза тя. — Не е лесно да се стигне до тук... Мислех си, че съм на края на света...

И тя разказа за пътешествието си. После попита защо в работилницата не знаят името на Етиен. Гуже се смееше; обясни й, че тук всички наричали малкия Зузу, защото косата му била ниско остригана като на зуав. Докато двамата разговаряха, Етиен вече не дърпаше духалото, пламъкът в огнището намаляваше, розовата светлина загасваше в отново потъмнелия хангар. Разнеженият ковач гледаше усмихнато младата жена, съвсем свежа в тази слаба светлина. После, понеже и двамата вече нищо не си казваха, потънали в мрака, той като че ли се сети за нещо и наруши мълчанието:

— Извинете, госпожа Жервез, трябва да довърша нещо. Ще останете, нали? Вие не пречите на никого.

Тя остана. Етиен отново увисна на духалото. Огнището пламтеше със снопове искри; пламтеше повече от преди, защото малкият, за да покаже на майка си своята сила, раздухваше силно като ураган. Прав, като наблюдаваше един железен прът, който се нагриваше, Гуже чакаше с щипци в ръка. Големият пламък го осветяваше силно без никаква сянка. Ризата му, със запретнати ръкави и разкопчана яка, разкриваше големите му ръце, голите му гърди, една розова женска кожа с къдрави руси косми; а с тази глава, малко хлътнала между големите му издути с мускули рамене, и с това съсредоточено лице с бледи очи, втренчени в пламъка, без да мигнат, той приличаше на исполин, който си почива, уверен в силата си. Когато железният прът побеля, той го хвана с щипците и върху наковалнята го насече с чука си на еднакви парчета, сякаш чупеше стъкло с леки удари. После сложи парчетата в огъня, откъдето ги взе едно по едно, за да ги обработва. Изчукваше шестостранни нитове. Поставяше парчетата в една матрица, сплескваше желязото, за да се образува главата, след това изглаждаше шестте страни и хвърляше готовите, червени още нитове, чието ярко петно угасваше върху черния под; той правеше всичко това, като непрекъснато чукаше, въртеше в дясната си ръка един петливров чук, извършваше по една операция с всеки удар, обръщаше и обработваше желязото с такава сръчност, че можеше да разговаря и да гледа другите. Наковалнята издаваше сребърен звън. Без капчица пот, съвсем свободно, той чукаше с добродушен вид, без да изглежда, че прави повече усилия, отколкото вечер, когато изрязваше картинки у дома си.

— О, това са малки двадесетмилиметрови нитове — казваше той в отговор на въпросите на Жервез. — Може да се стигне до триста парчета на ден... Но трябва навик, защото ръката бързо отмалява...

И понеже тя го питаше дали китката му не се вдървява в края на работния ден, той се засмя добродушно. Нима го взима за госпожица? Много нещо минало през неговите ръце за тези петнадесет години; станали железни, толкова много са въртели инструменти. Впрочем тя имала право: ако някой господинчо, който никога не е изчуквал нито нит, нито болт, поиска да си поиграе с неговия петливров чук, ще прималее от болки след два часа. Работата изглеждала лека, но често съсипвала яки мъже за няколко години. Едновременно чукаха и другите работници. Техните големи сенки танцуваха в светлината,

червените блясъци на изважданите от огнището жезла прекосяваха тъмните кътове, пръски искри изскачаха под ударите на чуковете, блестяха като слънца от наковалните. И Жервез се чувствуваше пленена от този трясък на ковачницата, беше доволна и не си отиваше. В момента, когато заобикаляше отдалеч, за да приближи до Етиен, като се пазеше да не си изгори ръцете, тя видя, че влиза мръсният и брадат работник, с когото бе заговорила в двора.

— Значи, намерихте го, госпожо? — каза той с пиянска присмехулност. — Ей, Златна мутро, да знаеш, че аз насочих госпожата към тебе... — Наричаха го Хапливата човка, прекоросан още Ненаситния, един хаймана, голям майстор на болтове, който всеки ден смазваше гърлото си с по един литър люта ракия. И сега той бе ходил да изпие една чаша, защото не се чувствуваше достатъчно смазан, за да дочака шест часа. Видя му се много смешно, когато научи, че името на Зузу било Етиен, и започна да се смее, като показваше мръсните си зъби. Той позна Жервез. Не кой знае кога, а снощи пак пил една чашка заедно с Купо. Тя можела да попита Купо за Хапливата човка, наречен още Ненаситния, той веднага щял да каже: истински веселяк! Ах, това говедо Купо бил много любезен, черпел по-често, отколкото му бил редът.

— Приятно ми е, че узнах, че сте негова жена — повтаряше той. — Той заслужава да има хубава жена... Нали, Златна мутро, госпожата е хубава жена?

Той искаше да се покаже галантен, завираше се към гладчката, която взе в ръце панера си и го задържа пред себе си, за да го държи на разстояние. Разсърден, че другарят му се закача, защото той е приятел с Жервез, Гуже му извика:

— Слушай, мързеливецо, за кога оставяш четиридесетмилиметровите? Няма ли да започнеш сега, когато си се насмукал, проклет пияницо?

Ковачът му напомняше за поръчката на едни големи болтове, които се изработваха от двама ковачи на една наковалня.

— Веднага, ако искаш, голямо сукалче! — отвърна Хапливата човка, наречен още Ненаситния. — Още смучеш палеца си, пък се правиш на мъж! Нищо че си едър, изяждал съм и по-големи.

— Да, така, веднага! Хайде ела, двамата!

— Готов съм, хитрецо.

Те се предизвикваха, разпалени от присъствието на Жервез. Гуже постави в огъня предварително нарязаните парчета желязо; после закрепил върху една от наковалните матрици с голям калибър. Другарят му бе взел опрениите до стената два чука от по двадесет ливри, двата близнака на работилницата, които работниците наричаха Фифин и Дедел. И продължаваше да се перчи, разказваше за шест дузини нитове, които бил направил за фара на Дюнкерк, истински бижута, достойни за музей, толкова били измайсторени. Не, дявол да го вземе, той не се страхувал от конкуренция! И да преровели всички заведения в столицата, нямало да намерят юнак като него. Сега щели да се посмеят, щели да видят, каквото имало да видят.

— Госпожата ще отсъди! — каза той, като се обърна към младата жена.

— Стига си бърборил! — извика Гуже. — Зузу, по-живо! Така не се нагрива, момчето ми.

Обаче Хапливата човка, наречен още Ненаситния, пак попита:

— Значи, заедно ще чукаме?

— Съвсем не! Всеки своя болт, драги мой!

Предложението напрегна атмосферата и изведнъж гърлото на другаря, въпреки самохвалството му, пресъхна. Досега не бяха виждали човек сам да изработва четиридесетмилиметрови болтове; още повече че болтовете трябваше да бъдат с кръгли глави — страшно трудна работа, изискваща истинско майсторство. Тримата други работници бяха зарязали работата си, за да гледат; един слаб дангалак се обзалагаше на литър, че Гуже ще бъде бит. Двамата ковачи трябваше да вземат със затворени очи по един от големите чукове, защото Фифин тежеше половин ливра повече от Дедел. Хапливата човка, наречен още Ненаситния, има щастието да сложи ръка на Дедел; Златната мутра попадна на Фифин. И докато чакаше да побелее желязото, първият, възвърнал дързостта си, се перчеше пред наковалнята, като хвърляше мили погледи към гладачката; той беше взел войнствено положение, тупаше с крака като господин, който ще се бие, представяше си вече жеста, с който ще започне да размахва Дедел с все сила. Ах, дявол да го вземе! Той се чувствуваше добре тук; би могъл да сплеска Вандомската колона.

— Хайде, почвай! — каза Гуже, като сам постави в матрицата едно от железните парчета, дебело колкото моминска ръка.

Хапливата човка, наречен още Ненаситния, се изви назад и започна да размахва Дедел с двете си ръце. Дребен, съсухрен, с козя брада и вълчи очи, които блестяха под чорлавата му четина, той се превиваше одве при всяко замахване с чука и отскачаше от земята като отхвърлен от напъна си. Биеше с желязото, вбесен от яд, че е толкова твърдо; дори ръмжеше, когато мислеше, че му е нанесъл сполучлив удар. Може би ракията размеква ръцете на другите, но той имаше нужда от ракия във вените си вместо кръв; изпитата преди малко чаша сгриваше гърдите му като котел, той се чувствуваше дяволски силен като парна машина. И така желязото се страхуваше от него тази вечер; сплескваше го по-лесно от гнида. И трябваше да се види как Дедел танцува! Чукът падаше с дръжката нагоре, сякаш изпълняваше балетна стъпка като балерина от „Елизе Монмартр“, която вдига високо краката си, да си покаже белъто; наистина трябваше да не губи минутка, защото желязото е тъй подло, че изстива веднага, та не дава после пет пари от чука. С тридесет удара Хапливата човка, наречен още Ненаситния, беше фасонирал главата на болта. Обаче се задъхваше, очите му бяха изскочили от орбитите си и той бе обзет от бясна ярост, като чуваше как пукат ръцете му. Тогава, увлечен, като подскачаше и ръмжеше, той нанесе още два удара само за да отмъсти за мъката си. Когато го извади от матрицата, болтът беше деформиран, главата му беше изкривена като на гърбав човек.

— Е, лошо ли е изработен? — каза той все пак самоуверено, като поднесе работата си на Жервез.

— Аз не разбирам, господине — отвърна гладачката въздържано.

Но тя добре виждаше отпечатъка от двата последни удара на Дедел върху болта и беше извънредно доволна, стискаше устни, за да не се засмее, защото сега вече Гуже имаше всички шансове.

Беше редът на Златната мутра. Преди да започне, той отправи към гладачката поглед, изпълнен с всеотдайна нежност. После, без да бърза, застана на разстояние и започна да бие с чука отвисоко със силни, ритмични удари. Ковеше правилно, безпогрешно, устойчиво и гъвкаво. В неговите ръце Фифин не играеше неприличен кръчмарски танц с вирнати над полите крака; чукът се издигаше и падаше ритмично като благородна дама, сериозна като при танцуване на старинен менует. Фифин падаше тежко, в такт; и се забиваше в червеното желязо, върху главата на болта, по предварително обмислен

план, като отначало сплескваше по средата метала, а после го моделираше с поредица от точни и ритмични удари. Разбира се, Златната мутра нямаше ракия във вените си, а кръв, чиста кръв, която туптеше мощно чак в чука му и която движеше работата. Този здравеняк беше великолепен мъж в труда! Силният пламък на огнището го огряваше изцяло. Късата му коса, която падаше на къдрици върху ниското чело, и хубавата му жълта брада с увиснали кичури пламтяха, озаряваха със своите златни нишки цялото лице на този златен син, едно истинско златно лице без преувеличение. А под това лице един врат, подобен на колона, бял като детска шия; гърдите просторни, толкова широки, че една жена може да легне върху тях напреко; рамене и ръце изваяни, сякаш бяха копирани от скулптура на гигант в някой музей. Като се напрягаше, виждаше се как се издуват неговите мускули, същински планини от въртящо се и втвърдяващо се месо под кожата; раменете, гърдите и вратът се издуваха; той излъчваше светлина около себе си, ставаше красив и всемогъщ като бог. Двадесет пъти вече беше стоварил Фифин, устремил очи в желязото, вдишвайки при всеки удар, и само от слепоочията му течаха две капки пот. Той броеше: двадесет и един, двадесет и два, двадесет и три. Фифин като благородна дама продължаваше да прави реверанси.

— Какъв позьор! — измърмори, като се кискаше, Хапливата човка, наречен още Ненаситния.

А Жервез, застанала срещу Златната мутра, гледаше с нежна усмивка. Боже мой, колко глупави са мъжете! Нима тия двамата не чукаха болтовете си, за да я ухаждат!

О, тя добре разбираше, те се състезаваха за нея с удари на чукове; приличаха на два големи червени петела, които показват юначеството си пред една малка бяла кокошка. Нали човек трябва да бъде изобретателен? Наистина понякога сърцето се изявява по най-странен начин. Да, заради нея бе този трясък на Дедел и Фифин върху наковалнята; заради нея беше това оживление в ковачницата, пламтяща като при пожар, изпълнена с пукота на летящи искри. Тук те изковаваха за нея една любов, състезаваха се кой ще кове по-добре. Всъщност това ѝ бе приятно, защото жените обичат ласкателствата. Особено ударите на чука на Златната мутра вълнуваха сърцето ѝ; и в нея те звънтяха, както върху наковалнята, като чиста музика, която придружаваше силното туптене на кръвта ѝ. Изглеждаше глупаво, но

тя чувствуваше, че това ѝ забиваше там нещо, нещо солидно, парче желязо от болта. При залез-слънце, преди да влезе тук, когато крачеше по влажните тротоари, тя изпитваше някакво смътно желание, една нужда да изяде нещо хубаво; сега тя бе удовлетворена, сякаш ударите на чука на Златната мутра я бяха нахранили. О, тя никак не се съмняваше в неговата победа! Той щеше да победи. Хапливата човка, наречен още Ненаситния, беше много грозен в своите мръсни работнически дрехи и подскачаше като изтървана маймуна. И тя чакаше, много зачервена, щастлива въпреки голямата горещина, изпитвайки наслада, че е разтърсена от главата до петите от последните удари на Фифин.

Гуже продължаваше да брои.

— И двадесет и осем! — извика най-сетне той, като сложи чука на земята. — Готово, можете да видите.

Главата на болта беше гладка, чиста, без никакъв ръб, изяцно изработена, заоблена като стъклена топка, направена в калъп. Работниците я разглеждаха, като клатеха глави; нямаше какво да се каже, трябваше да паднат на колене пред нея. Хапливата човка, наречен още Ненаситния, се опита да се подиграе, но смотолевеи нещо и накрай се върна при наковалнята си с увиснал нос. Обаче Жервез се беше притиснала към Гуже, сякаш за да разгледа по-добре. Етиен беше пуснал духалото, ковачницата отново се изпълваше с мрак, със залез на червена звезда, която изведнъж потъна в дълбока нощ. И ковачът, и гладачката изпитваха удоволствие, като чувствуваха как тази нощ ги обгръща в този черен от сажди и стърготини хангар, който лъхаше на стари желяза; те не биха се чувствували толкова сами дори в гората Венсен, ако си бяха дали там среща в някой гъсталак. Той я хвана за ръката, сякаш я беше завладял.

После навън те не си размениха нито дума. Той не знаеше какво да говори, само каза, че тя би могла да отведе Етиен, но имат още работа за половин час. Най-сетне тя си тръгваше, когато той я повика, мъчейки се да я задържи още няколко минути.

— Чакайте, вие не сте видели още всичко... Да, наистина е много интересно.

Заведе я вдясно, в един друг хангар, където господарят му въвеждаше механизирано производство. На прага тя се подвоуми, обзета от инстинктивен страх. Огромното помещение, раздрусано от

машините, трепереше; и плуваха големи сенки, обагрени от червени огньове. Но той я успокои, като се усмихваше и уверяваше, че нямало защо да се страхува; трябвало само да внимава полите ѝ да не бъдат много близо до зъбчатите колела. Той вървеше напред, а тя го следваше сред тази оглушителна врява, образувана от най-различни свистящи и пуфтящи шумове, сред пушилките, изпълнени със силуетите на увлечени в работата си черни хора, и сред раздвижили маховиците си машини, които тя не можеше да различи една от друга. Пътеките бяха много тесни, трябваше да прескачат препятствия, да избягват дупки, да се отдръпват, за да се предпазят от някоя количка. Човек не можеше да чуе, когато му говореха. Тя още не виждаше нищо, всичко танцуваше. После, когато почувствува над главата си леко докосване от силно размахани криле, вдигна очи, спря се да погледа ремъците, дългите ленти, които образуваха на тавана гигантска паяжина, всяка нишка на която се точеше безкрайно; парната машина беше скрита в един ъгъл, зад една малка тухлена стена; ремъците сякаш се движеха сами и носеха шумното движение от дъното на мрака със своето нестихващо, правилно и тихо плъзгане като полет на нощна птица. Тя едва не падна, като се спъна в една от тръбите на вентилатора, които се разклоняваха направо върху утъпканата земя на пода, за да разпределят силната струя въздух между малките пещи до машините. И той започна да ѝ показва всичко това, пусна въздух в една пещ; широки пламъци се разстлаха по четирите страни като ветрило, като назъбен, ослепителен огнен пръстен, едва обагрен с малко лак; светлината беше толкова силна, че малките лампички на работниците изглеждаха като тъмни пръски в слънцето. После, когато мина при машините, той повиши глас, за да ѝ обясни: механичните ножици гълтали железни прътове, отхапвали по един край при всяко стискане на зъби, изплювали парчетата отзад едно по едно; високите и сложни машини за болтове и нитове ковели главите само с едно натискане на лоста на техните мощни преси; машините за изглаждане с чугунен маховик, една стоманена топка, която бясно се въртяла и почиствала всяко парче; бормашините, обслужвани от жени, които пробивали винтовите нарези на болтовете и на гайките им, потраквайки равномерно с блестящи от грес стоманени зъбчати колела. Така тя можеше да проследи цялата работа, като се започне от железния прът, опрян до стената, чак до произведените болтове и нитове, пълни каси

от които задръстваха ъглите. Тогава тя разбра, усмихна се, като поклати глава; но все пак си оставаше малко изплашена, че е толкова малка и толкова крехка сред тези мощни машини за обработване на метала, и затова от време на време се обръщаше, изтръпнала от глухия удар на някоя от машините за изглаждане. Тя свикваше с мрака, виждаше далечни работни места, където неподвижни мъже регулираха задъхания танц на маховиците, когато някоя пещ внезапно изхвърляше светлина от пламтящия си отвор. И въпреки волята си постоянно се извърщаше към тавана, към гъвкавия полет на ремъците, и с вдигнати очи гледаше как тяхната огромна и няма сила минава през мъглявата нощ на скелите.

През това време Гуже се беше спрял пред една от машините за нитове. Той стоеше пред нея замислен, с наведена глава и втренчен поглед. Машината ковеше нитове от четиридесет милиметра леко и спокойно като гигант. И всъщност нищо не беше по-просто от това. Машинистът взимаше от пещта парчето желязо; ковачът го поставяше в пресата, където го обливаше постоянна струйка вода, за да не се отвърне стоманата; и готово — лостът се отпускате, болтът падаше на земята със заоблена главичка, като изляна в калъп. За дванадесет часа тази дяволска машина произвеждаше стотици килограми. Гуже не изпитваше ненавист; но в известни моменти той на драго сърце би грабнал Фифин, за да заудря по цялата тази железария от злоба, че тя има по-мощни ръце от неговите. Това му причиняваше голяма мъка дори когато размишляваше и си казваше, че човешкото тяло не може да се бори срещу желязото. Един ден сигурно машината ще убие работника; техните надници вече бяха спаднали от дванадесет франка на девет франка, а говореха, че ще ги намалят още; в края на краищата не се очакваше нищо весело от тези огромни животни, които както правеха болтове и нитове, така биха правили и кренвирши. Той гледа тази машина цели три минути, без да каже нищо; веждите му се смръщиха, хубавата му жълта брада настръхна заплашително. После добротата и примирението му постепенно смекчиха неговите черти. Той се обърна към Жервез, която се притискаше към него, и каза с тъжна усмивка:

— Ех, тези машини добре ни подливат вода! Но може би по-късно те ще служат за щастието на всички.

Жервез каза, че малко я интересувало щастието на всички. Тя намирала, че фабричните болтове били лошо изработени.

— Нали ме разбирате — извика тя пламенно, — те са прекалено хубаво направени... Аз повече харесвам вашите. В тях се чувства ръката на майстора.

Тя му причини голяма радост с тези думи, защото за миг той се бе изплашил, че го презира, след като бе видяла машините. Разбира се, макар и да беше по-силен от Хапливата човка, наречен още Ненаситния, машините бяха по-силни от него. Когато най-сетне се разделиха в двора, той й стисна ръцете до счупване, обзет от голяма радост.

Гладачката ходеше всяка събота у Гуже, за да предава тяхното бельо. Те продължаваха да живеят в малката къща на улица „Ньов дьо ла Гут д'Ор“. През първата година тя редовно им връщаше до двадесет франка месечно срещу заема от петстотин франка; само за да не объркат сметките, изчисляваха по тефтера в края на месеца и тя прибавяше необходимата сума, за да допълни до двадесет франка, защото прането на семейство Гуже за един месец никога не надминаваше седем-осем франка. Така че се беше издължила приблизително за половината сума, когато един ден в срока за плащане, като не знаеше как да се справи, понеже клиентите ѝ не бяха платили, тя трябваше да изтича до семейство Гуже и да заеме от тях пари за наема си. След това тя пак прибягна до тях два пъти, за да плати на работничките си, макар че дългът ѝ се беше увеличил на четиристотин двадесет и пет франка. Сега тя вече не им даваше нито едно су, издължаваше се изключително само с прането. Причината не бе, че работеше по-малко, нито пък че работите ѝ вървяха зле. Напротив. Но разходите ѝ се увеличаваха, парите сякаш се топяха и тя бе доволна, когато можеше да свърже двата края. Господи, нали е достатъчно да се преживява, за да не се оплаква човек? Тя затлъстяваше, отнасяше се небрежно към всички белези на започналото напълняване, защото вече съвсем не се страхуваше за бъдещето. Да става каквото ще! Парите ще текат винаги, но ще ръждясват, ако се слагат настрана. Въпреки това госпожа Гуже се отнасяше майчински към Жервез. Тя понякога кротко я мъмреше не заради парите си, а защото я обичаше и се страхуваше да не се

провали. Тя дори не споменаваше за парите си. С една дума, отнасяше се с нея много деликатно.

Другият ден след посещението на Жервез в ковачницата беше точно последната събота от месеца. Когато влезе в дома на семейство Гуже — тя държеше да ходи там лично, — ръцете ѝ бяха толкова много отмалели от панера, че цели две минути не можа да си отдъхне. Никой не знае колко много тежи прането, особено когато в него има чаршафи.

— Всичко ли носите? — попита госпожа Гуже.

Тя беше много взискателна в това отношение. Искаше да ѝ се връща бельото, без да липсва нещо, заради добрия ред, както казваше. Друго едно от изискванията ѝ беше гладчката да идва точно в определения ден и винаги по същия час, за да не губели и двете време.

— О, разбира се, всичко! — отвърна Жервез, като се усмихна. — Нали знаете, не оставям нищо за после.

— Това е вярно — призна госпожа Гуже. — Вие започвате да имате недостатъци, но този още не.

И докато гладчката изпразваше панера си, като поставяше бельото върху леглото, старата жена я хвалеше: Жервез не горяла дрехите, не ги разкъсвала като други, не късала копчетата с ютията; обаче слагала много синка и колосвала силно предниците на ризите.

— Ето вижте, като картон! — подзе тя, като огъна една предница на риза. — Синът ми не се оплаква, но яката му реже врата... Утре шията му ще е в кръв, когато се връщаме от Венсен.

— Не, не говорете така! — извика отчаяно Жервез. — Когато се обличат, ризите трябва да бъдат малко корави, за да не висят като парцал на тялото. Вижте какво носят господата... Аз сама гледам всичкото ви бельо. Не давам никоя работничка да го пипне и се старая, уверявам ви, предпочитам десет пъти да повтора нещо, но да е в ред, защото е за вас, нали разбирате.

Тя леко се бе изчервила, като измърмори последните думи. Не искаше да се издаде, че изпитваше удоволствие да глади сама ризите на Гуже. Разбира се, нямаше скрити помисли, но все пак малко се срамуваше.

— О, аз не нападам работата ви, вие работите отлично, зная това — каза госпожа Гуже. — Ето тази шапчица е изящна. Само вие можете да изгладите така бродериите. И плисетата са безупречни. Да, аз веднага познавам ръката ви. А си личи, когато дадете дори една кърпа

на някоя от работничките ви. Нали се разбрахме, ще слагате по-малко кола — това е всичко! Гуже не държи да прилича на господин.

След това тя взе тефтера си и започна да отмята с чертичка парчетата. Всичко беше налице. Когато правеха сметката, забеляза, че Жервез ѝ взима за една шапчица шест су; тя възрази, но бързо трябваше да се съгласи, че наистина не било скъпо съобразно сегашните цени; за мъжките ризи пет су, за женските гащи четири су, за кальфките на възглавниците едно и половина су, за престилките едно су — да, не било скъпо, още повече като се имало предвид, че много перачки взимали по два лиара, дори по едно су повече за всяко парче. После, след като поиска мръсното бельо, което старата жена вписа в тефтера си, Жервез го натика в панера, но не си тръгна, стоеше смутена, искаше да помоли за нещо, което много я затрудняваше.

— Госпожа Гуже — каза най-сетне тя, — ако нямате нищо против, ще си взема парите за прането този месец.

Точно този месец сумата беше доста голяма, сметката, която бяха направили заедно, възлизаше на десет франка и седем су. Госпожа Гуже я погледна за миг сериозно. После отвърна:

— Дете мое, да бъде, както вие искате. Не желая да ви откажа тези пари в момента, в който имате нужда от тях... Само че това не е начинът, по който ще се издължите; казвам това за вас, чувате ли ме. Наистина трябва да внимавате.

Жервез прие урока с наведена глава и обясни със заекване, че с тези десет франка трябвало да допълни сумата за една разписка, която била подписала на своя доставчик на кокс. Но госпожа Гуже стана още по-строга при думата разписка. Тя взе себе си за пример: ограничила разходите си, откакто намалили надницата на Гуже от дванадесет на девет франка. Ако човек не е благоразумен на младини, умира от глад на старини. Все пак се въздържа, не каза на Жервез, че и дава прането единствено за да я улесни в погасяването на дълга; преди си перяла всичко и отново би започнала да си пере всичко, ако за прането ще трябва пак да вади подобни суми от джоба. Когато получи десетте франка и седем су, Жервез благодари и бързо си отиде. Още на площадката ѝ олекна, дори ѝ се прищя да танцува, защото вече свикваше с паричните затруднения и от тези неприятности ѝ оставаше радостта, че засега се е измъкнала.

Именно тази събота, когато слизаше по стълбата на Гуже, Жервез има една необикновена среща. Трябваше да се отдръпне до парапета със своя панер, за да направи място на висока жена без шапка, която се изкачваше, като носеше в ръце една много прясна скумрия с кървави хриле, увита в хартия. В тази жена тя позна Виржини, момичето, на което бе запретила полите в пералнята. Двете се изгледаха право в лицето. Жервез затвори очи, защото за миг помисли, че ще я плесне по лицето със скумрията. Обаче не стана така, Виржини леко се усмихна. Тогава гладачката, чийто панер заприщваше стълбата, поиска да прояви учтивост.

— Моля да ми простите — каза тя.

— Всичко ви е простено — отвърна едрата брюнетка.

Те останаха посред стълбата, заговориха си, сдобрени изведнъж, без да направят какъвто и да било намек за миналото. Виржини, вече двадесет и девет годишна, беше станала прекрасна жена, стройна, с малко удължено лице между двете черни като смола плитки. Тя веднага разказа историята си, за да си придаде важност; сега била омъжена, през пролетта се венчала за един бивш работник дърводелец, който изкарал военната си служба и кандидатствувал за полицай от градската охрана, защото службата била нещо по-сигурно и по-изискано. Именно за него тя купила скумрия.

— Той обожава скумрията — каза тя. — Много трябва да ги глезим тези проклетите мъже, нали така?... Но, моля ви се, елате горе де. Ще видите нашето жилище... Тук стоим на течение.

След като и Жервез ѝ разказа за своето омъжване и ѝ каза, че е живяла в същата квартира, в която дори родила едно момиченце, Виржини още по-настойчиво я покани да се качи у тях. Винаги било приятно да се видят отново местата, където човек е бил щастлив. А тя в продължение на пет години живяла отвъд реката, в Гро Кайю. Там се запознала със своя мъж, когато бил войник. Но там ѝ било скучно, мечтаела да се върне в квартала „Гут д’ор“, където познавала всички хора. И от петнадесет дни наела стаята срещу семейство Гуже. О, всичките ѝ неща били още разхвърляни; щяла да се подреди постепенно.

После, на площадката, те си казаха най-сетне имената.

— Госпожа Купо.

— Госпожа Поасон.

И оттогава започнаха да се наричат официално една друга госпожа Поасон и госпожа Купо, единствено заради удоволствието да се чувствуват дами, именно те, които се бяха познавали преди в не съвсем благоприлични положения. Обаче Жервез таеше известно недоверие. Може би едрата брюнетка се сдобряваше, за да може да си отмъсти по-добре за пердаха по задника в пералнята, кроейки някакъв план като лицемерно животно. Жервез се заричаше да бъде нащрек. През този четвърт час Виржини се показваше много любезна, трябваше и тя да бъде любезна.

Горе в стаята съпругът Поасон, мъж на тридесет и пет години, със землисто лице, с мустаци и червена малка брадичка, работеше, седнал пред една маса близо до прозореца. Правеше малки кутии. Единствените му инструменти бяха едно ножче, едно трионче, голямо колкото пиличка за нокти, и един съд с лепило. Използуваше материал от стари кутии за пури, тънки дъсчици от сурово махагоново дърво, които изрязваше и украсяваше извънредно изящно. Всеки ден, от началото до края на годината, преправяше една и съща кутийка осем на шест сантиметра. Обаче постоянно я украсяваше, изобретяваше нови форми на капака, правеше вътрешни преградки. Това вършеше, за да се забавлява, за да убива времето, докато чакаше назначението си за полицай в градската охрана. От стария си дърводелски занаят беше запазил само страстта към малките кутийки. Не продаваше произведенията си, а ги подаряваше на своите познати.

Поасон стана и поздрави любезно Жервез, която жена му представи като стара приятелка. Но тъй като не беше разговорлив, той веднага се залови за малкото си трионче. Само от време на време хвърляше поглед към скумрията, поставена на края на комода. Жервез беше много доволна, че вижда отново старото си жилище; тя каза къде били поставени мебелите и показа мястото на пода, където бе родила. Колко странно се срещали хората отново! Преди, когато бяха изчезнали от погледа си една от друга, те никога не биха повярвали, че ще се срещнат така, живели една след друга в същата стая. Виржини добави нови подробности за себе си и за съпруга си: той получил малко наследство от една леля; разбира се, щял да ѝ отвори дюкян, но по-късно, засега тя продължавала да работи като шивачка, шиела рокли тук-там. Най-сетне, след половин час, гладачката поиска да си тръгне. Поасон едва обърна гръб. Виржини, която я изпрати, обеща да

й върне посещениято, впрочем тя й ставала клиентка, това било естествено. И понеже я задържаше на площадката, Жервез си помисли, че иска да й говори за Лантие и за сестра си Адел, полировачката. Тази мисъл силно я развълнува. Но не размениха нито дума по тези неприятни въпроси, разделяха се, като си казаха довиждане по един много любезен начин.

— Довиждане, госпожа Купо.

— Довиждане, госпожа Поасон.

Това беше началото на едно голямо приятелство. Осем дни покъсно Виржини не можеше да мине покрай дюкяна на Жервез, без да влезе; и започваше да бръщолеви по два-три часа, макар че Поасон, загрижен да не би да е прегазена, идваше да я търси, мълчалив, с мрачно лице. Като виждаше така всеки ден шивачката, Жервез скоро започна да изпитва особено безпокойство: забърбореше ли оная, тя все си мислеше, че ще заговори за Лантие; тя си мислеше непреодолимо за Лантие през цялото време, докато Виржини беше при нея. Беше наистина глупаво, защото всъщност тя не искаше да знае и за Лантие, и за Адел, и за това, което бе станало с него и с нея; никога не бе запитала за тях; дори не беше любопитна да узнае нещо. Да, вълнуваше се въпреки волята си. Мисълта за тях се бе загнездила в главата й като някаква отегчителна мелодия, която, влязла веднъж в устата ви, вече не иска да излезе. Всъщност тя не мразеше Виржини, която, разбира се, нямаше никаква вина. Забавляваше се много с нея, задържаше я по десет пъти, преди да я пусне да си върви.

И ето че настъпи зимата, четвъртата зима, откакто съпрузите Купо се бяха настанили на улица „Гут д’Ор“. Тази година декември и януари бяха необикновено тежки. Беше толкова студено, че и камъните се пукаха. След Нова година снегът остана три седмици по улиците, без да се стопи. Това не пречеше на работата, напротив — зимата е най-хубавият сезон за гладачките. Беше извънредно приятно в дюкяна! Витрината никога не се заледяваше, както у бакалина и у търговеца на трикотажа отсреща. Печката, натъпкана с кокс, поддържаше тук топлина като в баня; простряното да съхне бельо изпускаше пара като в разгара на лятото; и всички се чувствуваха добре, вратите бяха затворени и навсякъде беше топло, толкова топло, че биха заспали с отворени очи. Жервез през смях казваше, че се чувствувала като на село. Действително колите вече не вдигаха шум, като минаваха по

снега; едва се чуваше тропотът на минувачите; голямата тишина на студа се раздираше само от гласовете на децата, от врявата на една банда хлапаци, която беше направила голяма пързалка върху замръзналата вада на налбантницата. Понякога тя отиваше до прозореца на вратата, избърсваше с ръка парата, гледаше какво ставаше с квартала в този дяволски студ; но никаква глава не се подаваше навън от съседните дюкяни, кварталът, затрупан от снега, сякаш спеше дълбок сън и тя кимаше с глава само на съседката възглицарка, която се разхождаше гологлава и засмяна до уши, откакто бе станало толкова студено.

В това кучешко време най-хубавото бе по обед да се изпие по едно много горещо кафе. Работничките не можеха да се оплачат; господарката правеше кафето много силно, без никакъв примес от цикория; нейното кафе никак не приличаше на кафето на госпожа Фоконие, което беше истинска помия. Обаче, когато майка Купо се нагърбваше да направи кафето, трябваше да се чака безкрайно, защото старицата заспиваше пред кафеника. Тогава, след като бяха обядвали, работничките гладеха, докато чакаха кафето.

Така стана на другия ден след Богоявление — беше ударил дванадесет и половина, а кафето не бе готово. Този ден то се инатеше при прецеждането. Майка Купо бъркаше в цедилката с малка лъжичка; чуваше се как капките падаха много бавно една след друга.

— Оставете го — каза дългата Клеманс. — Така се размътва... Днес сигурно ще има какво да се пие и яде.

Дългата Клеманс гладеше една мъжка риза, гънките на която оправяше с нокът. Тя имаше силна хрема, очите ѝ бяха подути, а гърлото ѝ бе раздрано от силна кашлица, която я караше да се превива одве край тезгяха. Отгоре на всичко тя не беше дори увила врата си с шал, беше облечена с тънка вълнена блуза за осемнадесет су, под която трепереше. До нея госпожа Пютоа, с фланела и опакована до ушите, гладеше една пола, която въртеше около дъската за гладене на рокли, единият край на която беше поставен върху облегалото на един стол; а долу на пода беше постлан един чаршаф, който предпазваше да не се цапа полата, опирайки се върху плочите. Жервез беше заела половината от тезгяха с бродирани муселинови пердета, върху които прекарваше в права линия ютията си, като протягаше силно ръце, за да не прави гънки. Изведнъж кафето шумно започна да тече и я накара да

вдигне глава. Кривогледата Огюстин беше пробила с лъжичка мрежата на цедилката.

— Защо не стоиш мирно! — извика Жервез. — Какво те е прихванало? Кал ли ще прием сега?

Майка Купо беше наредила пет чаши на свободния край на тезгяха. Работничките оставиха работата си. Господарката винаги сама разливаше кафето, след като поставяше по две бучки захар във всяка чаша. Това бе очакваният час на деня. В този момент, когато всеки взимаше чашата си и се свиваше върху малко столче пред печката, вратата към улицата се отвори. Влезе Виржини, цялата разтреперана.

— Ах, мили деца — каза тя, — навън реже! Не чувствавам вече ушите си. Какъв проклет студ!

— Я, госпожа Поасон! — извика Жервез. — Ех, чудесно, идвате точно навреме... Ще пиете кафе с нас.

— Да, няма да откажа... Само докато прекосиш улицата, и студът прониква в костите ти.

За щастие беше останало кафе. Майка Купо отиде да вземе шеста чаша, а Жервез от любезност остави Виржини да си сложи сама захар. Работничките се отдръпнаха, направиха на гостенката малко място близо до печката. Тя трепери известно време със зачервен нос, като стискаше с вкочанясали ръце чашата си, за да се постопли. Тя идваше от бакалина, където измръзнала, докато чакала само за четвърт швейцарско сирене. И се възхищаваше на силната топлина в дюкяна; наистина човек би си помислил, че влиза в пещ, където и мъртвец би възкръснал, толкова приятно усещане изпитвало тук тялото. После, стоплила се, тя протегна дългите си крака. Тогава и шестте заедно засърбаха бавно кафето си през време на почивката, сред влажния задух от прането, което се изпаряваше. Само майка Купо и Виржини бяха седнали на столове; другите на малките столчета изглеждаха клекнали на пода; а пък кривогледата Огюстин беше дръпнала един край на чаршафа под фустата си, за да се изтегне. Не започнаха да разговарят веднага, а пиеха кафето, навели нос над чашите.

— Все пак е хубаво — заяви Клеманс.

Обаче се задуши от пристъп на силна кашлица. Тя облегна главата си към стената, за да кашля по-силно.

— Вие хубаво сте загазили — каза Виржини. — Къде сте я хванали тая?

— Знам ли! — подзе Клеманс, като избърса лицето си е ръкав. — Навярно онази вечер. На изхода на „Големия балкон“ две жени се биеха здравата. Поисках да погледам, останах на снега. Ах, какъв пердах, да си умреш от смях. На едната носът бе разбит, кръв шуртеше по земята. Когато видя кръвта, другата, една дълга върлина като мене, си обра парцалите... Тогава, през нощта, започнах да кашлям. Трябва да добавя още, че тези мъже са като животните, когато спят с някоя жена; отвиват се през цялата нощ...

— Хубаво поведение — прошепна госпожа Пютоа. — Вие се разсипвате, мила моя.

— Ами ако ми е приятно да се разсипвам!... Да не би пък животът ни да е много добър. Трепеш се целия божи ден, за да спечелиш петдесет и пет су, кръвта ти кипи от сутрин до вечер пред тая печка, не, разберете, дошло ми е до гуша!... Не се безпокойте, тая хрема няма да ме погребее; ще си мине, както е дошла.

Настъпи мълчание. Тази негодница Клеманс, която танцуваше с кръсъци по дансингите неприлични танци, винаги натъжаваше другите с желанието си да умре, когато беше в гладачницата. Жервез я познаваше много добре и затова каза само:

— Вие не сте весела след нощните гуляи, да!

Истината бе, че Жервез предпочиташе да не се говори за женски побоища. Беше ѝ неприятно заради боя в пералнята да се разказва пред нея и пред Виржини за ритници по краката и за плесници по лицето. А точно сега Виржини я гледаше усмихната.

— О — прошепна тя, — вчера гледах едно скубане на коси. Обезобразявах се...

— Кои бяха? — попита госпожа Пютоа.

— Акушерката от края на улицата и нейната слугиня, вие я познавате, онази малка блондинка... Каква злоба е това момиче! Тя крещеше на другата: „Да, да, ти направи аборт на зарзаватчийката, та ще отида в полицията, ако не ми платиш.“ Трябваше да чуете какви ги бълваше! За тия думи акушерката и зашлеви една плесница — пляс! — право в муцуната. И тогава дяволското момиче се нахвърли върху господарката си, изподраска я, изпоскуба я, ах, здравата! Колбасарят трябваше да я изтръпне от лапите ѝ.

Работничките се засмяха угоднически. После всички отпиха лакомо по глътка кафе.

— Вие вярвате ли, че тя е направила аборта? — подзе Клеманс.

— Господи, слухът се разнесе из целия квартал! — отвърна Виржини. — Нали ме разбирате, аз не съм била там... Впрочем професията е такава. Всички правят аборти.

— Ах, видите ли — каза госпожа Пютоа, — човек трябва да е много глупав, за да се довери на такива. Благодаря за такова осакатяване!... Знаете ли, има извънредно ефикасен начин. Всяка вечер се изпива по една чаша светена вода, като се чертаят по корема три божи кръста с палеца. Всичко излита като вятъра.

Майка Купо, която смятаха заспала, поклати глава, за да възрази. Тя знаела един друг начин, сигурен начин. Трябвало да се изяжда по едно твърдо сварено яйце на всеки два часа и кръстът да се наложи с листа от спанак. Другите четири жени останаха сериозни. Но кривогледата Огюстин, която се развеселяваше непринудено, без някой да може да разбере защо, започна да кудкудяка, която беше характерно в нейния смях. Бяха я забравили. Жервез вдигна полата и я видя да се търкаля като прасе върху чаршафа. Веднага я издърпа оттам, изправи я на крака с една плесница. За какво се смеела тази пуйка? Нима трябвало да слуша какво си говорят възрастните хора! Преди всичко трябвало да отнесе бельото на една приятелка на госпожа Лера в Батиньол. И още докато говореше, господарката натика панера в ръцете ѝ и я изблъска към вратата. Като се мръщеше и хленчеше, кривогледата се отдалечи, влачейки крака в снега.

През това време майка Купо, госпожа Пютоа и Клеманс продължаваха да спорят за ефикасността на твърдо сварените яйца и спаначените листа. Тогава Виржини, която седеше замислена с чашата кафе в ръка, каза съвсем тихо:

— Боже мой, хората се бият, помиряват се и си живеят, стига да имат добри сърца...

И като се наведе към Жервез, добави с усмивка:

— Не, наистина, не ви се сърдя... За случката в пералнята, спомняте ли си?

Гладачката много се смути. От това именно се страхуваше. Сега тя предполагаше, че ще стане дума за Лантие и за Адел. Печката бумтеше, зачервеният кюнец излъчваше два пъти по-голяма топлина. В това отпускане работничките, които пиеха продължително кафето си, за да започнат колкото се може по-късно работата, гледаха снега на

улицата със замечтани и изморени лица. Бяха започнали да се доверяват една на друга; казваха си какво щели да направят, ако имали по десет хиляди франка рента; нямало да работят нищо, щели да се греят така следобед и да плюят отдалеч на работата. Виржини се беше приближила до Жервез, та да не чуват другите. А Жервез се чувствуваше съвсем отпусната, може би от много голямата топлина, толкова мекушава и отпусната, че не можеше да намери сили да отклони разговора; тя дори очакваше думите на едрата брюнетка с разтуптяно сърце от вълнение, което я радваше, без самата да си признае това.

— Дано поне не ви причинявам мъка? — подзе шивачката. — Двадесет пъти вече ми е било на езика. Най-сетне, щом сме заговорили за това... Приказваме си само, нали?... Ах, разбира се, никак не ви се сърдя за това, което стана между нас. Честна дума! Съвсем не съм била озлобена срещу вас.

Тя разклати кафето в дъното на чашата си, за да се разтвори напълно захарта, после отпи три глътки с леко сърбане. Жервез със свито гърло продължаваше да чака, като се питаше дали наистина Виржини напълно ѝ е простила за боя; защото в черните ѝ очи виждаше да бляскат жълти искри. Тази едра дяволска жена трябва да е поставила злопаметността си в джоба, а носната си кърпа върху нея.

— Вие имахте основание, което ви извинява — продължи тя. — Бяха ви причинили една мръсотия, нещо отвратително... О, аз съм справедлива, знайте! Аз бих вдигнала нож.

Тя отпи още три глътки със сърбане. И като промени провлачения си глас, добави бързо, без да се спира:

— Ех, и затова не им провървя! Ах, боже господи! Да, никак не бяха щастливи!... Бяха отишли да живеят по дяволите, някъде към „Гласиер“, в една мръсна улица, където винаги има кал до колене. След два дни аз тръгнах една сутрин да отида да обядвам с тях: беше голямо пътуване с омнибуса, уверявам ви! И знаете ли какво, скъпа моя, заварих ги, че вече се бият. Истина ви казвам, когато влизах, те се пляскаха по главите. Ех, това ми било влюбени!... Да знаете, че Адел пет пари не струва. Тя ми е сестра, но това не ми пречи да кажа, че е голяма мръсница. И на мене ми е правила много свинщини; няма защо да ги изброявам, пък и това са чисто наши работи за оправяне... Колкото пък за Лантие, господи, вие го познавате! И той не е по-добър.

Малко човече, нали? Който пердаши за щяло и нещяло! И с юмрук удря, когато бие... Тогава, значи, се биеха съзнателно. Още при качването по стълбите ги чувах как се пердашат. Един ден дори полицията се намеси. Лантие пожела супа със зехтин, нещо отвратително, което ядат там на юг; и тъй като Адел намирала, че супата е смрадлива, започнали да си хвърлят по главите шишето със зехтин, тенджерата, супника, всички неща по масата; с една дума сцена, която възмутила квартала.

Тя разказа и за други сбивания, не преставаше да говори против двамата, знаеше неща, които караха да настръхват косите. Жервез слушаше всички тези истории, без да каже нито дума, с пребледняло лице, свила нервно двата края на устните си, сякаш леко се усмихваше. От около седем години тя не беше чувала да се говори за Лантие. Никога не би повярвала, че името на Лантие, така тихо прошепвано на ухото ѝ, ще ѝ причинява подобно парене под лъжичката. Не, тя не бе предполагала, че ще прояви такова любопитство, за да узнае какво бе станало с този нещастник, който се бе отнесъл толкова лошо с нея. Сега тя вече не можеше да го ревнува от Адел; но все пак вътрешно злорадствуваше за побоищата между двамата, виждаше тялото на това момиче покрито със синини и считаше, че това отмъщава за нея, и ѝ беше приятно. Поради това можеше да стои така чак до сутринта, за да слуша приказките на Виржини. Тя не задаваше въпроси, защото не искаше да се издаде, че проявява толкова голям интерес. Всичко ставаше така, сякаш внезапно се изпълваше една празнота в живота и; в този час нейното минало се свързваше с нейното настояще.

Виржини отново надигна чашата си; засмука захарта с притворени очи. Тогава Жервез разбра, че трябва да каже нещо, и попита с равнодушен вид:

— И все още в „Гласиер“ ли живеят?

— Не, разбира се — отвърна другата. — Нима не съм ви разказала?... От осем дни те не живеят вече заедно. Една прекрасна сутрин Адел си вдигна парцалите, а Лантие не хукна подире ѝ, уверявам ви.

Гладачката леко извика, като повтори съвсем високо:

— Не живеят заедно!

— За кои става дума? — попита Клеманс, като прекъсна разговора си с майка Купо и госпожа Пютоа.

— За никого — каза Виржини. — За хора, които вие не познавате.

Но тя разглеждаше Жервез, намираше я силно развълнувана. Приблужи се до нея и като че ли изпитваше злобно удоволствие да започне отново тези истории. После изведнъж я запита какво би направила, ако Лантие започне да обикаля около нея; защото в края на краищата мъжете били толкова смешни, Лантие бил способен да се върне към първата си любов. Жервез се възмути, показва се много честна и много чиста. Тя била омъжена жена, щяла да изгони Лантие — това било всичко. Между тях вече не могло да има нищо, дори ръка не бивало да си подадат. Тя наистина щяла да бъде без морал, ако някой ден погледне този човек в лицето.

— Аз добре зная — каза тя, — че Етиен е от него, има една връзка, която не мога да скъсам. Ако Лантие има желание да целуне Етиен, ще му го изпратя, защото е невъзможно да се попречи на един баща да обича сина си... Обаче колкото се отнася до мене, чувате ли, госпожа Поасон, предпочитам да ме насекат на парченца, отколкото да му позволя да ме докосне с крайчеца на пръста си. Свършено е.

Като произнасяше последните думи, тя начерта във въздуха кръст, сякаш запечати завинаги клетвата си. И като искаше да прекъсне разговора, тя като че ли се стресна и извика на работничките:

— Я вие там, нима мислите, че прането само ще се изглади?... Чудни жени! Хайде, на работа!

Работничките се бавеха, изпаднали в безчувствено състояние от мързел, отпуснали ръце върху полите си, стиснали все още празните си чаши, в които бе останала по малко утайка от кафето. Те продължаваха да разговарят.

— Беше малката Селестин — казваше Клеманс. — Аз я познавам. Тя се беше побъркала на тема котешки косми... Знаете ли, навсякъде виждаше котешки косми, въртеше винаги ей така езика си, защото мислеше, че устата ѝ е пълна с котешки косми.

— Аз — подзе госпожа Пютоа — имах една приятелка, която страдаше от тения... Ах, тези гадини са много капризни!... Този червей ѝ разяждаше стомаха, когато не му даваше пилешко месо. Представете си само, мъжът ѝ изкарваше по седем франка дневно, които отиваха за лакомията на червея...

— Аз бих я излекувала веднага — прекъсна я майка Купо. — Бога ми! Гълта се една опечена мишка. Тя веднага отравя червея.

Самата Жервез отново потъна в блажен мързел. Но се разтърси и скочи. Ах, ето един следобед, прекаран в безделие! Това не пълнело кесията! Тя първа се залови с пердетата си; намери ги обаче изцапани с кафе и преди да вземе отново ютията, трябваше да изчисти петното с мокра кърпа. Работничките се протягаха пред печката и начумерени търсеха ютиите си. Щом се размърда, Клеманс пак започна да кашля силно и да се задавя; после довърши мъжката риза, сгъна и забодеръкавите и яката. Госпожа Пютоа продължи да глади полата.

— Е, хайде довиждане — каза Виржини. — Излязох само да купя четвърт швейцарско сирене. Поасон ще си помисли, че съм замръзнала по пътя.

Но след като направи три крачки по тротоара, тя се върна, отвори вратата и извика, че видяла Огюстин в края на улицата да се пързала по леда с хлапетата. Тази проклетница беше излязла преди два часа. Тя дотича зачервена, задъхана, с панера в ръце и топка сняг по косите; смирено се остави да ѝ се карат и каза, че не могло да се ходи от поледицата. Някой уличник беше напъхал парчета лед в джобовете ѝ, защото след четвърт час започна да шурти от тях по пода на дюкяна вода като от фуния.

Сега всички следобеди минаваха по този начин. В квартала дюкяният стана убежище на зиморничавите хора. Цялата улица „Гут д'Ор“ знаеше, че там е топло. Непрекъснато идваха бърбиви жени, които се грееха пред печката с привдигнати до коленете поли като разтворен параклис. Жервез се гордееше с тази топлина и привличаше хората, поддържаше салон, както злобно казваха съпрузите Лорильо и Бош. Истината бе, че тя беше толкова услужлива и състрадателна, че сама канеше бедните да влязат, като ги виждаше как треперят навън. Тя се сприятели най-вече с един бивш работник бояджия, един старец на седемдесет години, който живееше в една таванска стаичка на същата къща и умираше от глад и от студ; той беше загубил тримата си сина в Крим, живееше с подаяния от две години, откакто вече не можеше да държи четката. Щом забележеше дядо Брю да потропва с крака по снега, за да се сгрее, Жервез го повикваше, отреждаше му място до печката; дори често го принуждаваше да изяде парче хляб със сирене. Дядо Брю, който беше прегърбен, с побеляла брада и с

набръчкано като увехнала ябълка лице, седеше с часове, без да отрони нито една дума, вслушан в пращенето на кокса. Може би си припомняше своята петдесетгодишна работа върху стълбите, прекарания половин век в боядисване на врати и белосване на тавани по четирите краища на Париж.

— Е, дядо Брю — питаше го понякога гладачката, — за какво мислите?

— За нищо, за най-различни неща — отвърщаше той с тъп вид.

Работничките се шегуваха с него, разказваха, че имал сърдечни мъки. Но той, без да ги чува, отново се унасяше в мълчанието си, в своето тъжно и замислено състояние.

Сега Виржини често говореше на Жервез за Лантие. На нея като че ли ѝ беше приятно да я занимава с нейния бивш любовник и изпитваше удоволствие да я затруднява с разни предложения. Един ден тя каза, че била го срещнала; и тъй като гладачката премълча, тя не добави нищо, после на другия ден само пусна, че той надълго ѝ говорил за нея, и то много ласкаво. Жервез много се смущаваше от тези разговори, шушукани с тих глас в някой ъгъл на дюкяна. Името на Лантие винаги ѝ причиняваше парене под лъжичката, сякаш този човек беше оставил там, под кожата ѝ, нещо от себе си. Наистина тя се чувствуваше доста твърда, искаше да живее като честна жена, защото честността е половин щастие. Поради това тя не мислеше за Купо, защото нямаше в какво да се обвини в отношението си към своя съпруг, дори мислено. Тя си мислеше за ковача с колебание и болка в сърцето. Струваше и се, че връщането на спомена за Лантие, този бяс, който бавно я обземаше, я правеше невярна на Гуже, на тяхната неизповядана, сладка като приятелство любов. Тя биваше по цели дни тъжна, когато се мислеше виновна към своя добър приятел. Извън семейството си би желала да изпита любов само към него. Това нейно желание беше твърде възвишено, стоеше високо над всички мръсотии, чийто огън Виржини дебнеше да открие по лицето ѝ.

Когато настъпи пролетта, Жервез потърси спасение в Гуже. Тя вече не можеше да разсъждава за нищо друго, нито да седне на стол, без веднага да започне да мисли за своя пръв любовник; виждаше го как напуска Адел, как поставя бельото си в техния стар сандък и как се връща при нея със сандъка в някоя кола. В дните, когато излизаше, изведнъж я обземаше животински страх на улицата; струваше ѝ се, че

чува стъпките на Лантие зад себе си, не смееше да се обърне, трепереше и си въобразяваше, че чувствава как ръцете му я хващат за кръста. Сигурно той я дебне; ще я пресрещне някой ден следобед; и студена пот я избиваше при тези мисли, защото той сигурно ще я целуне по ухото, както обичаше да се закача преди. Тази именно целувка я ужасяваше: предварително я заглушаваше, изпълваше я с някакво бучене, в което вече не можеше да различава ударите на сърцето си, което силно туптеше. Така че, когато я обземаха тези страхове, ковачницата беше единственото ѝ убежище; там тя ставаше отново спокойна и усмихната под закрилата на Гуже, чиито звънтящ чук прогонваше лошите ѝ сънища.

Какво щастливо време! Гладачката полагаше особени грижи за клиентката си от улица „Порт Бланш“; тя винаги ѝ носеше сама бельото, защото това излизане всеки петък беше много добър повод да мине по улица „Маркаде“ и да влезе в ковачницата. Щом завиеше по тази улица, тя се чувствуваше облекчена, весела, сякаш беше на разходка в полето сред тези празни места, обкръжени от сиви фабрики; почернелият от въглища път, облаците пара под покривите и бяха приятни като горска пътека с мъх в околността, която се губи в зелените гъсталаци; и тя обичаше бледия хоризонт, прорязан от високите фабрични комини, хълма Монмартр, който затуляше небето със своите тебеширени къщи, избодени от правилните дупки на прозорците им. После, когато приближаваше, тя забавяше крачките си, прескачаше локвите с вода, с удоволствие преминаваше през пустите и объркани пътеки на разрушената работилница. В дъното ковачницата блестеше дори и по обед. Сърцето ѝ подскачаше в такта на чуковете. При влизането тя пламваше цялата, малките руси къдрици по врата ѝ се развяваха като къдрици на жена, която отива на среща. Гуже я чакаше с голи ръце и гърди, като през тези дни чукаше още по-силно върху наковалнята, за да се чува по-надалеч. Той предугаждаше идването ѝ, посрещаше я с беззвучен кротък смях в жълтата си брада. Но тя не искаше да пречи на работата му, молеше го да си вземе чука, защото повече го харесваше, когато го размахваше с големите си мускулести ръце. Тя отиваше да плесне нежно по бузата Етиен, който висеше на духалото, и цял час оставаше тук да гледа болтовете. Не си разменяха много думи. По-добре не биха изразили нежността, дори и да бяха в заключена стая. Закачките на Хапливата човка, наречен още

Ненаситния, никак не ги смущаваха, защото дори не ги чуваха. След четвърт час тя започваше малко да се задушаваше; топлината, силната миризма, пушеците я замайваха, а пък глухите удари я разтърсваха от петите до главата. Тогава не искаше нищо повече — именно това ѝ правеше удоволствие. Тя не би изпитала по-силно вълнение, ако Гуже я стиснеше в прегръдките си. Приближаваше се до него, за да чувства по бузата си полъха от чука му, за да се слее с ударите, които той нанасяше. Когато искрици пареха нежните ѝ ръце, тя не ги отдръпваше, а напротив — радваше се на този огнен дъжд, който шибаше кожата ѝ. Той, разбира се, се досещаше за щастието, което тя изпитваше тук; затова запазваше за петък трудните изработки, за да може да я ухажва с цялата си сила и с цялата си сръчност. Той не си жалеше силите и не се страхуваше, че ще счупи наковалните на две, удряше запъхтян с мощното си тяло заради радостта, която ѝ създаваше. Така през цялата пролет тяхната любов изпълваше ковачницата с грохот на буря. Това беше идилия по време на работата на гигант, сред пламъка на въглищата, при разтърсването на целия хангар, чийто почернял ат сажди скелет пращеше. Цялото това очукано желязо, омесено като червен восък, носеше силните белези на техните ласки. Когато в петък напускаше Златната мутра, гладачката бавно се изкачваше по улица „Поасоние“, доволна, уморена, с успокоен дух и тяло.

Постепенно страхът ѝ от Лантие намаля, тя пак стана благоразумна. И по това време пак би живяла много щастливо, ако Купо наистина не вървеше по лош път. Един ден, точно когато се връщаше от ковачницата, ѝ се стори, че вижда Купо във „Вертеп“ на чичо Коломб да се черпи с ракия с Ботуша, Биби Пържолата и Хапливата човка, наречен още Ненаситния. Тя премина бързо, за да не помислят, че ги следи. Обаче след това се обърна: наистина беше Купо, който изля в гърлото си чашката ракия с жест, станал му вече привичен. Значи, лъжеше, сега, значи, пиеше ракия! Прибра се отчаяна; целият ѝ ужас от ракията започваше да я обзема отново. За виното тя му прощаваше, защото виното храни работника; а ракиите, напротив бяха мръсотии, отрови, които убиваха апетита на работника. Ах, правителството отдавна би трябвало да забрани производството на тези свинщини!

Когато стигна на улица „Гут д’Ор“, тя намери цялата къща развълнувана. Нейните работнички бяха напуснали тезгяха и излезли на двора, за да гледат нагоре. Тя попита Клеманс.

— Чичо Бижар бие жена си — отвърна гладачката. — Стоеше под портата пиян като поляк да я дебне, когато се връща от пералнята... Подкара я по стълбите с юмруци, а сега я пребива горе в стаята... Ето, чувате ли виковете?

Жервез бързо се изкачи. Тя изпитваше симпатия към госпожа Бижар, нейната перачка, която беше смела жена. Надяваше се да прекрати побоя. Горе, на шестия етаж, вратата на стаята им беше оставена отворена, няколко съквартиранти се провикваха от площадката, а госпожа Бош, застанала пред вратата, викаше:

— Я престанете!... Ще отидем да повикаме полиция, чувате ли!

Никой не смееше да влезе в стаята, защото добре познаваха Бижар, който ставаше свиреп като звяр, когато беше пиян. Впрочем той никога не изтрезняваше. Когато работеше понякога като ключар, той слагаше до менгемето си литър ракия и пиеше направо от шишето всеки половин час. Поддържаше се вече само така и би пламнал като факла, ако доближеха клечка кибрит до устата му.

— Не трябва да го оставим да я убие! — каза Жервез, цялата разтреперана.

И тя влезе. Твърде чистата таванска стая беше гола и студена, опразнена от пияницата, който задигаше и чаршафите от леглото, за да ги пропие. В борбата масата бе избутана чак до прозореца, блъснатите два стола бяха паднали с краката нагоре. На пода, сред стаята, с поли, още мокри от водата в пералнята и залепнали на бедрата ѝ, с оскубани коси и окървавена, госпожа Бижар стенеше силно задъхана и охкаше продължително при всеки ритник на Бижар. Най-напред той я беше повалил с юмруци; сега я тъпчеше.

— Ах, улицице!... Ах, улицице!... — ръмжеше той със задавен глас при всеки ритник, като се вбесяваше да повтаря и да удря все по-силно, колкото повече прегракваше.

После, когато гласът му секна, той продължи да удря мълчаливо и бясно, вцепенен в своето окъсано работно облекло, с посиняло лице под мръсната си брада, с плешиво чело, осеяно с големи червени петна. На площадката съседите разправяха, че я биел, защото тази сутрин била отказала да му даде двадесет су. От долния край на

стълбата се чу гласът на Бош. Той викаше госпожа Бош, като ѝ крещеше:

— Слизай! Остави ги да се убият! Ще има по-малко негодници!

Обаче дядо Брю беше последвал Жервез в стаята. Те двамата се помъчиха да вразумят ключаря, да го изтикат към вратата. Но той се обръщаше, мълчалив, с пяна на устата; и в мътните му очи алкохолът пламтеше, разпалваше престъпен пламък. Ръката на гладачката бе натъртена; старият работник щеше да падне върху масата. На пода госпожа Бижар дишаше още по-силно с широко отворена уста и спуснати клепачи. Сега Бижар не можеше да я улучи; той пристъпваше напред, разяряваше се, махаше встрани, побеснял и заслепен, като сам се удряше при замахванията, които отправяше във въздуха. И Жервез видя, че по време на целия този жесток побой малката Лали, тогава четиригодишна, стои в един ъгъл на стаята и гледа как баща ѝ пребива майка ѝ. Детето стискаше в ръцете си, сякаш за да я закриля, сестричката си Анриет, отбита предния ден. Лали стоеше изправена с басмена забрадка на главата, много пребледняла и сериозна. Черните ѝ очи бяха широко разтворени, втречени, замислени и без нито една сълза.

След като Бижар се спъна в един стол и се просна на пода, където го оставиха да хърка, дядо Брю помогна на Жервез да вдигнат госпожа Бижар. Сега тя започна силно да риде; а Лали, свикнала и примирила се вече с тези неща, се беше приближила и гледаше как майка ѝ плаче. Като слизаше по стълбата на успокоилата се вече къща, Жервез продължаваше да вижда пред себе си погледа на това четиригодишно дете, сериозен и смел като поглед на жена.

— Господин Купо е отсреща на тротоара — извика ѝ Клеманс, веднага щом я видя. — Изглежда много пиян!

Купо точно прекосяваше улицата. Той едва не счупи един прозорец с рамото си, като не можа да улучи вратата. Напиеше ли се, той пребледняваше, стискаше зъби и ставаше важен. И Жервез веднага позна скоросмъртницата на „Вертеп“, която отравяше кръвта му и правеше лицето му бледо. Тя пожела да се пошегува, да го сложи да спи, както правеше в дните, когато беше пиян с вино. Но той я блъсна, без да отвори уста, и като влезе и сам се отправи към леглото си, вдигна юмрук върху нея. Приличаше на онзи, на пияницата, който хъркаше там горе, след като се измори да бие. Тогава тя стана съвсем

хладна; мислеше си за мъжете, за своя съпруг, за Гуже, за Лантие, с болка в сърцето, отчаяна, че никога няма да бъде щастлива.

VII

Именният ден на Жервез се падаше на 19 юни. В семейство Купо през празничните дни се устройваха богати трапези; ставаха гуляи, на които всички се издуваха като топки, пълнеха стомасите си за цяла седмица. А парите си прахосваха до последната монета. Изяждаха всичко, каквото бяха събрали. Търсеха в календара да чествуват разни светии, само за да имат повод за гощавки. Виржини напълно одобряваше Жервез, че си угажда. Когато мъжът ти пропива всичко, нали ще е глупаво да не тъпчеш стомаха си, а да оставяш цялата ти къща да отива за пиене? Щом въпреки всичко парите се топяха, по-добре било да ги дадеш на месаря, отколкото на кръчмаря. И станала лакома, Жервез се разпущаше поради това извинение. Толкова по-зле, виновен бил Купо, че не можели вече да спестяват нито пукната пара. Тя още повече бе затлъстяла, куцаше силно, защото кракът ѝ, който се бе издул от тлъстини, като че ли ставаше все по-къс.

Тази година заговориха за празника един месец по-рано. Определиха гозбите, облизваха устните си. Цялата гладачница имаше страшно желание да гуляе. Трябваше да се направи голяма веселба, нещо необикновено и блестящо, та нали, боже мой, всеки ден не е празник! Най-голямата грижа на гладачката бе да определи кого ще покани; искаше да има дванадесет души на трапезата, нито повече, нито по-малко. Тя, мъжът ѝ, майка Купо, госпожа Лера — това вече бяха четирима души от семейството. Ще покани също семействата Гуже и Поасон. Отначало се бе зарекла да не кани работничките си — госпожа Пютоа и Клеманс, за да не става много фамилиарна с тях; но тъй като непрекъснато се говореше пред тях за празника и понеже техните апетити се изостряха, най-сетне им каза да дойдат. Четирима и четирима — осем, и двама — десет. Тогава, като искаше непременно да бъдат дванадесет, тя се сдобри със съпрузите Лорильо, които ѝ се подмазваха от известно време; уговорено бе те да слязат поне да вечерят с тях и да се помирят с чаша в ръка. Много естествено, в едно семейство хората не могат да бъдат вечно скарани. Освен това самата

подготовка за празника разнежваше всички сърца. Поводът беше такъв, че не можеше да се откаже. Само че като узнаха за проектираното помиряване, съпрузите Бош веднага се присламчиха към Жервез с любезности и угоднически усмивки; и трябваше да поканят и тях. Ето че ще бъдат четиринадесет, без да се броят децата. Тя никога не беше давала подобна вечеря и затова бе едновременно уплашена и горда.

Празникът се падаше точно в понеделник. Това беше хубава възможност: Жервез разчиташе на следобедна в неделя, за да започне готвенето. В събота, когато гладачките претупаха работата си, в дюкяна стана едно обсъждане, за да се реши окончателно какво щяха да ядат. От три седмици насам беше определено само едно от ястията: печена угоена гъска. За нея говореха с лакоми очи. Гъската дори бе купена. Майка Купо отиде да я донесе, за да могат Клеманс и госпожа Пютоа да я претеглят на ръце. И те възкликнаха възторжено, толкова им се видя огромна тази птица с корава кожа, издута от жълта мас.

— Преди това говеждо варено, нали? — каза Жервез. — Супа с малко парче варено месо винаги е хубаво... После ще трябва ястие със сос.

Дългата Клеманс предложи заек; но нали ядяха все това, на всички им бе дошло до гуша. Жервез мечтаеше за нещо по-изискано. Госпожа Пютоа спомена за телешко фрикасе и всички се спогледаха силно усмихнати. Това беше хубава идея; нищо друго нямаше да направи такова впечатление, както телешко фрикасе.

— След това — подзе Жервез — ще трябва още едно ястие със сос.

Майка Купо помисли за риба. Но другите се нацупиха и заудряха по-силно с ютиите си. Никой не обичаше риба; рибата не насищала стомаха и била пълна с кости. Кривогледата Огюстин се осмели да каже, че обичала калкан, но Клеманс ѝ затвори зурлата с плесница. Най-сетне господарката се спря на свинско печено с картофи, което отново развесели сърцата. В този момент Виржини нахлу като вятър с възбудено лице.

— Идвате навреме! — извика Жервез. — Мама Купо, покажете гъската.

И майка Купо отиде за втори път да донесе угоената гъска, която Виржини трябваше да претегли на ръка. Тя се възхити. Дявол да я

вземе, колко е тежка! Но веднага я остави на края на тезгяха, между една фуста и една сгъната риза. Умът ѝ беше другаде; тя отведе Жервез във вътрешната стая.

— Слушайте, мила — прошепна бързо тя, — искам да ви предупредя... Бихте ли се досетили кого срещнах на улицата? Лантие, скъпа моя! Той обикаля наоколо, дебне... Затова дотичах. Изплаших се за вас, разбирате ли.

Гладачката беше съвсем преbledняла. Какво ли искаше от нея този нещастник? И се появяваше точно в разгара на подготовката за празника. Тя никога не била имала късмет; не могла спокойно да изпита някакво удоволствие. Но Виржини ѝ казваше, че напразно се ядосвала. По дяволите, ако Лантие се опита да я следи, нека повика полицај да го арестува. От един месец нейният мъж беше назначен полицај в градската охрана и затова сега едрата брюнетка си даваше важност и се хвалеше, че може да арестува всички. И понеже заговори на висок глас, че би искала някой да я закачи на улицата, та сама да отведе нахалника в участъка и да го предаде на Поасон, Жервез с жест я помоли да млъкне, защото работничките слушали. После тя първа влезе в гладачницата и каза, като се преструваше, че е много спокойна:

— А сега ще трябва нещо от зеленчуци.

— Така ли? Тогава грах със сланина — каза Виржини. — Аз само това бих яла.

— Да, да, грах със сланина — одобриха всички, а ентузиазираната Огюстин разравяше силно печката с ръжена.

На другия ден, в неделя, още от три часа майка Купо запали двете печки в жилището и един глинен мангал, взет от съпрузите Бош. В три и половина часа говеждото варено кипеше в една голяма тенджера, взета назаем от съседния ресторант, защото домашната тенджера им се беше видяла много малка. Бяха решили да приготвят днес телешкото фрикасе и свинското печено, защото тия ястия ставали по-хубави, като се претоплят; само че щели да сложат соса във фрикасетото в момента, когато седнели на масата. Щеше да им остане още доста много работа за понеделник — супата, грахът със сланина, печенето на гъската. Вътрешната стая цяла пламтеше от трите огъня; сосовете загаряха в тиганите, от които се вдигаше силна миризма на прегоряло брашно; а през това време голямата тенджера кипеше като парен котел, разтърсвана от силното къклолене. Майка Купо и Жервез,

препасани с бели престилки, бързаха из стаята, за да очистят магданоза, за да поставят черен пипер и сол, за да обръщат месото с дървена лъжица. Бяха отпратили Купо целия следобед навън, за да не им пречи. Къщата миришеше толкова хубаво на ядене, че съседките идваха една след друга, влизаха по разни поводи, само и само да разберат какво се готви; и се застояваха тук, като чакаха гладачката да се принуди да отвори капациите. После, към пет часа, се появи Виржини; тя пак видяла Лантие; наистина не могла да излезе на улицата, без да го срещне. Госпожа Бош също го забелязала на ъгъла на тротоара да крачи със загадъчен вид. Тогава Жервез, която точно се канеше да отиде да купи за едно су лук за говеждото варено, се разтрепера и не посмя да излезе; още повече че портиерката и шивачката много я изплашиха, като и разказаха страшни истории за мъже, които причаквали жените със скрити под рединготите си ками и пистолети. Господи, такива неща се пишели всеки ден във вестниците; когато някой такъв негодник побеснее по бившата си любовница, той е способен на всичко. Виржини любезно предложи да изтича за лук. Жените трябвало да си помагат взаимно, тя нямало да остави да заколят тази нещастна женица. Като се върна, тя каза, че Лантие не бил вече там; навярно избягал, като разбрал, че го видели. Предложението на госпожа Бош да уведомят Купо силно изплаши Жервез и тя я помоли да не казва никога нито дума пред него за тези неща. Ах, какъв скандал щяло да стане! Мъжът и навярно вече подозирал тази работа, защото от няколко дни, като си лягал, псувал и удрял с юмрук по стената. Ръцете и започнаха да треперят при мисълта, че двама мъже ще се убиват заради нея; тя познавала Купо, той бил толкова ревнив, че щял да се нахвърли върху Лантие с железарските си ножици. И докато четирите жени се задълбочаваха в тази драма, върху огъня, покрит с пепел, къкреха тихо сосовете; телешкото и свинското съскаха и слабо потрепваха, когато майка Купо ги отхлупваше; говеждото варено продължаваше да хърка като псалт, заспал с корема на слънце. Завършиха разговора, като си сипаха по една купа от бульона, за да го опитат.

Най-сетне понеделникът дойде. Сега, когато щеше да има четиринадесет души на вечеря, Жервез се безпокоеше, че няма да може да настане добре всички. Реши да ядат на масата в дюкяна; и затова още от сутринта измери с един метър, за да види как да разположи

масата. После трябваше да пренесат бельото, да разглобят тезгяха; същият тезгях, но поставен на други магарета, трябваше да послужи за маса. Но точно по време на това разместване дойде една клиентка и направи скандал, защото чакала бельото си от петък; подигравали се с нея, искала веднага бельото си. Тогава Жервез се извини, нагло излъга; не било по нейна вина, почиствала гладачницата, а работничките щели да дойдат на работа чак утре; и отпрати клиентката успокоена, като ѝ обеща да се заеме лично с нея веднага, щом започне работа. После, когато онази си отиде, тя избухна в ругатни. Наистина, ако слушала клиентките си, нямало да има време дори да яде, щяла да се трепе цял живот за черните им очи! Гладачките не били все пак домашни кучета! Ах, не! Сега дори и султанът да ѝ донесе лично една яка за колосване, дори и да се касаело да спечели сто хиляди франка, нямало да пипне уютията този понеделник, защото в края на краищата днес бил нейният ред да се повесели малко.

Целият предобед бе използван за довършване на покупките. Жервез три пъти излиза и се връща натоварена като муле. Но в момента, когато отново излизаше, за да поръча вино, тя откри, че няма вече пари. Можеше да вземе виното на кредит; само че къщата не можеше да остане без нито едно су заради хилядите малки разходи, за които човек и не мисли. И затова във вътрешната стая тя и майка Купо започнаха да се вайкат, като пресметнаха, че им трябват още поне двадесет франка. Откъде да намерят тия четири монети по сто су? Майка Купо, която преди години беше слугувала на една малка актриса от театъра в Батиньол, първа спомена за „Върха на милосърдието“. Жервез се засмя с облекчение. Колко глупава била, та не помислила за това! Тя бързо сгъна черната си копринена рокля и я зави в една кърпа, която забодде с карфица. После сама скри пакета под престилката на майка Купо, като ѝ поръча да го притиска силно към корема си заради съседите, които не трябвало да разберат; и застана да чака на вратата, за да види дали някои няма да проследи старата жена. Но още не стигнала до въглищаря, тя я повика:

— Мамо, мамо!

Накара я да влезе в дюкяна, извади от ръката си венчалния пръстен и каза:

— На, дай и това. Ще получим повече.

И когато майка Купо и донесе двадесет и пет франка, тя започна да танцува от радост. Щеше да поръча още шест запечатани бутилки вино, което ще изпият с печеното. Съпрузите Лорильо ще бъдат сразени.

От петнадесет дни точно това бе мечтата на Жервез и Купо: да сразят съпрузите Лорильо. Та на бе ли вярно, че тези потайни хора, мъжът и жената, една наистина хубава двойка, се заключваха, когато ядяха нещо хубаво, сякаш го бяха откраднали? Да, те затуляха прозореца с някаква покривка, за да скрият светлината, та другите да помислят, че спят. Естествено при това положение никой не се качваше у тях; тогава те плюскаха сами, бързаха да се натъпчат, без да си кажат нито дума на висок глас. Дори на другия ден не хвърляха костите в сметта, защото щеше да се узнае какво са яли; госпожа Лорильо отиваше в края на улицата и ги пускаше в някоя помийна яма; една сутрин Жервез я изненада там с кошница, пълна с черупки от стриди. Ах да, разбира се, тези алчни хора бяха тесногръди и всичките им хитрини се дължаха на бясното им желание да изглеждат бедни. Е добре, ще им дадат хубав урок, ще им докажат, че не са кучета. Жервез би сложила масата си напреко на улицата, ако имаше възможност да покани всеки минавач. Нали парите не са изобретени, за да мухлясват? Те са красиви, когато блестят съвсем новички на слънцето. Сега Жервез никак не приличаше на тях — в дните, когато имаше двадесет су, тя правеше така, че хората да мислят, че има четиридесет.

Майка Купо и Жервез говореха за съпрузите Лорильо още от три часа, когато започнаха да слагат масата. Бяха закачили големи пердета на витрината; но тъй като беше топло, вратата стоеше отворена и цялата улица минаваше пред масата. Двете жени не пропускаха нито един случай, когато поставяха някоя гарафа, шише или солница, да не пуснат някоя обида по адрес на съпрузите Лорильо. Определили им бяха такива места, че да могат да виждат разкошно наредената маса, и за тях бяха поставили най-хубавите прибори, защото добре знаеха, че порцелановите чинии ще ги поразят.

— Не, не, мамо — извика Жервез, — не им слагайте тези салфетки! Имам други две, които са от дамаска.

— Е добре! — прошепна старата жена. — Сигурно ще се пукнат от яд.

И те се усмихнаха една на друга, застанали прави от двете страни на тази голяма маса, където наредените четиринадесет куверта ги изпълваха с гордост. Всичко това приличаше на олтар сред гладачницата.

— Пък защо са толкова стиснати!... — подзе Жервез. — Знаете ли, че миналия месец те излъгаха, когато тя разказваше навред, че е загубила една златна верижка, когато отивала да продава изработеното. Истината е, че никога нищо не губи!... Това бе просто номер, за да се оплаква, че няма, та да не ви даде вашите сто су.

— Само два пъти съм получила от нея по сто су — каза майка Купо.

— Искате ли да се обзаложим? Следващия месец ще измислят друга някаква история... Ясно е защо затулят прозореца си, когато ядат заек. Нали така? В противен случай с право биха им казали: „Щом ядете заек, можете да давате по сто су на майка си.“ О, те са долни хора! Какво щеше да стане с вас, ако не бях ви прибрала?

Майка Купо поклати глава. Този ден тя беше напълно против съпрузите Лорильо поради голямата гощавка, която даваха Жервез и Купо. Тя обичаше готвенето, бърборенето около тенджерите, шума в къщата по време на гуляите в празнични дни. Впрочем обикновено тя се разбираше твърде добре с Жервез. Понякога, когато се спречкваха за дреболии, както се случва във всички семейства, старата жена роптаеше, считаше се страшно нещастна, че бе оставена на милостта на снаха си. В действителност тя обичаше госпожа Лорильо; въпреки всичко беше нейна дъщеря.

— Не е ли така? — повтори Жервез. — При нея щяхте ли да бъдете така пълна? И нито кафе, нито тютюнец, нито блага дума!... Кажете, щяха ли да турят два дюшека на леглото ви?

— Не, разбира се — отвърна майка Купо. — Когато влизат, ще застана срещу вратата, за да видя какви мутри ще направят.

Мутрите на съпрузите Лорильо предварително ги развеселяваха. Но не трябваше да стоят само тук и да гледат масата. Семейство Купо бе обядвало много късно, към един часа, с малко колбаси, защото трите печки бяха вече заети, а и не искаха да цапат съдовете, които бяха измити за вечерта. В четири часа двете жени бяха в разгара на работата си. Гъската се печеше на мангала, поставен на земята, край стената до отворения прозорец; птицата беше толкова голяма, че едва я вкараха в

тавата. Кривогледата Огюстин, седнала на едно малко столче, огряна в лицето от червения блясък на огъня в мангала, обливаше важно гъската с една лъжица с дълга дръжка. Жервез готвеше граха със сланина. Майка Купо, объркана сред всички тия гозби, се въртеше; чакаше момента да постави да се стоплят свинското и телешкото. Към пет часа гостите започнаха да идват. Най-напред дойдоха двете работнички, Клеманс и госпожа Пютоа, и двете празнично облечени, първата в синьо, втората в черно; Клеманс държеше здравец, госпожа Пютоа — хелиотроп; и Жервез, чиито ръце точно в този момент бяха изцапани с брашно, трябваше да лепне на всяка от тях по две целувки, като държеше ръцете си разперени назад. След тях влезе Виржини, облечена като дама с рокля от пъстър муселин, с ешарп и шапка, макар че беше само прекосила улицата. Тя носеше саксия с червени карамфили. Самата тя прегърна гладачката с големите си ръце и я притисна силно. После се появи господин Бош със саксия теменуги, госпожа Бош със саксия резеда, госпожа Лера с един див лимон, чиято саксия беше изцапала виолетовата ѝ вълнена рокля. Всички се целуваха, натъпкваха се в стаята между трите печки и тавата, откъдето лъхаше задушаваша топлина. Цвъртенето на запръжките в тиганите заглушаваше гласовете. Една рокля се закачи за тавата и предизвика вълнение. Миризмата на гъската беше толкова силна, че разтваряше ноздрите. А Жервез беше много любезна, благодареше на всеки за цветята, без обаче да престава да бърка соса на фрикасетото в една дълбока чиния. Тя беше оставила саксиите в дюкяна, на края на масата, без да махне високите им яки от бяла хартия. Нежен аромат на цветя се смесваше с миризмата на кухнята.

— Искате ли да ви помогнем? — попита Виржини. — Като си помисля само, че се трудите от три дни насам за всичкото това ядене, което ще бъде унищожено за кратко време.

— Ами! — отвърна Жервез. — Работата си иска майстора... Не, не си цапайте ръцете. Нали виждате, всичко е готово. Остава само супата...

Тогава всички се разположиха удобно. Дамите поставиха върху леглото шалове и шапките си, после повдигнаха полите си с карфици, за да не се изцапат. Бош, който беше отпратил жена си да пази портиерната до започването на вечерята, беше вече натикал Клеманс в един ъгъл до печката за нагриване на ютиите и я питаше

дали има гъдел; и Клеманс се задъхваше и се въртеше, превита и с гърди, които разпукваха корсажа ѝ, защото само при мисълта за гъдела цялата изтръпваше. Другите дами, за да не пречат на готвачките, също бяха влезли в гладачницата, където стояха покрай стените срещу масата; но тъй като разговорът продължаваше през отворената врата, а пък не можеха винаги да се чуят, те се връщаха, изпълваха стаята със силните избухвания на гласовете си, като заобикаляха Жервез, която се захласваше да им отговаря с димяща лъжица в ръка. Всички се смееха, пускаха закачки. След като Виржини каза, че от два дни не била яла, за да си отвори място в стомаха, цапнатата в устата дълга Клеманс разказа нещо по-дръзко: тя прочистила тази сутрин стомаха си като англичаните. Тогава Бош препоръча начин за моментално храносмилане, който се състоеше в притискане на корема към някоя врата след всяко ястие; този начин също се практикувал от англичаните и давал възможност да се яде дванадесет часа непрекъснато, без да се изморява стомахът. Нали учтивостта изисквала да ядеш, когато си поканен на вечеря? Не трябвало да се оставя телешкото, свинското и гъшето месо за котките. О, стопанката могла да бъде спокойна: щели да ѝ ометат всичко така чистичко, че нямало да има нужда да мие съдовете на другия ден. И апетитът на компанията сякаш се отваряше, като идваха да подсмърчат тук над тиганите и тавата. Дамите се вдетиниха; започнаха да си играят, като се блъскаха, тичаха от стая в стая, разтърсваха пода, раздухваха и разнасяха кухненските миризми с фустите си, вдигаха оглушителна врява, в която смехът се смесваше с шума от сатъра на майка Купо, която кълцаше сланина.

Гуже се появи точно в момента, когато всички скачаха и крещяха, за да се забавляват. Смутен, той не смееше да влезе; носеше един голям храст бели рози, едно прекрасно растение, чието стебло се извисяваше чак до лицето му и опираше цветя в жълтата му брада. Жервез изтича към него с пламнали от огъня на печката бузи. Той не знаеше как да се отърве от саксията си; и когато тя му я взе от ръцете, той измънка нещо, като не се осмеляваше да я целуне. Тя трябваше да се надигне, да сложи бузата си към устните му; но той бе толкова смутен, че я целуна по окото така грубо, че щеше да я ослепи. И двамата бяха разтреперани.

— Ах, господин Гуже, колко е хубава! — каза тя, като поставяше саксията с рози до другите цветя, които тя надвишаваше с пищните си листа.

— О, не, о, не! — повтаряше той, без да може да каже нещо друго.

И след като въздъхна дълбоко и малко се посъвзе, той съобщи, че не трябва да очакват майка му; хванал я пак нейният ишиас. Жервез се опечали; тя каза, че ще ѝ запази едно парче от гъската, защото държала много госпожа Гуже да хапне от птицата. Сега вече не чакаха никого. Купо навярно скиташе някъде наблизко в квартала с Поасон, когото бе отишъл да вземе от квартирата му веднага, след като бяха обядвали; те нямаше да закъснеят, бяха обещали да дойдат тук точно в шест часа. Тъй като супата бе почти увряла, Жервез повика госпожа Лера, като ѝ каза, че било време да се качи горе, за да повика съпрузите Лорильо. Госпожа Лера веднага стана много сериозна; тя именно беше водила преговорите и бе уговорила между двете семейства как ще стане сдобряването. Тя отново сложи шала и шапката си; изкачи стълбата, сурова и важна. Долу гладачката продължи да бърка супата с фиде, без да каже нито дума. Компанията, станала отведнъж сериозна, чакаше тържествено.

Най-напред се появи госпожа Лера. Беше заобиколила през улицата, за да придаде по-голяма тържественост на сдобряването. Докато държеше широко отворена вратата на дюкяна, госпожа Лорильо се спря на прага в копринената си рокля. Всички гости бяха станали. Жервез пристъпи, целуна зълва си, както бе уговорено, и каза:

— Моля, влезте. Всичко е свършено, нали?... Ще бъдем любезни помежду си.

А госпожа Лорильо отвърна:

— Желая да бъде винаги така.

Когато тя влезе, Лорильо също се спря на прага, чакаше и той да бъде целунат, преди да пристъпи в дюкяна. Нито тя, нито той носеха цветя; така бяха решили, считаха, че ако още първия път влязат с цветя, ще се изтълкува, че са тръгнали по водата на Куцата. Обаче Жервез викаше вече на Огюстин да донесе две шишета вино. После тя напълни чашите на единия край на масата и покани гостите. Всички взеха по една чаша и се чукнаха за доброто приятелство във

фамилията. Настъпи тишина, компанията пиеше, дамите вдигаха лакти и на един дъх изпразваха чашите до дъно.

— Нищо по-хубаво от виното преди супата — заяви Бош, като цъкна с език. — Струва повече от ритник в задника.

Майка Купо беше застанала срещу вратата, за да види мутрите на съпрузите Лорильо. Тя дръпна Жервез за полата и я отведе във вътрешната стая. Навели се и двете над супата, те оживено заприказваха на тих глас.

— Е? Какъв сурат! — каза старата жена. — Не можахте да ги видите. Но аз ги следях... Когато тя забеляза масата, гледайте, лицето ѝ се изкриви ей така — устата ѝ отиде чак до очите; а пък той се задуши, започна да кашля... А сега ги погледнете; устата им е пресъхнала, хапят си устните.

— Мъчно ти става, като гледаш толкова завистливи хора — прошепна Жервез.

Наистина съпрузите Лорильо имаха жалък вид. Разбира се, никой не обича да бъде сразен; най-вече между роднини; когато едни успяват, другите побесняват, това е естествено. Само че хората знаят да се въздържат, нали така? Не стават за посмешище. Обаче съпрузите Лорильо не можеха да се въздържат. Злобата им беше по-силна от тях, изкривяваха се и очите, и устата им. И това бе така очебийно, че другите гости се вглеждаха в тях и ги питаха дали не са неразположени. Те никога не бяха слагали маса с четиринадесет куверта, с бяла покривка и с хляб, нарязан предварително на филии. Струваше им се, че се намират в някой ресторант на булевардите. Госпожа Лорильо обиколи стаята, увеси нос, за да не гледа цветята; и скришом опипа голямата покривка, измъчвана от мисълта, че навярно е нова.

— Готови сме! — извика Жервез, като се появи усмихната с голи ръце и с развени руси къдрици по слепоочията.

Гостите затрополиха около масата. Всички бяха гладни, прозяваха се с леко отегчен вид.

— Щом домакинът дойде, ще можем да започнем — подзе гладачката.

— Ах, така! — каза госпожа Лорильо. — Супата сигурно ще изстине... Купо винаги забравя. Не трябваше да го оставите да се измъкне.

Беше вече шест и половина часът. Сега всичко загаряше; гъската щеше да стане много препечена. Тогава, много отчаяна, Жервез поиска да изпратят някого да обиколи кръчмите из квартала, за да намери Купо. После, тъй като Гуже пожела да отиде, тя поиска да тръгне с него; Виржини, загрижена за съпруга си, ги придружи. Гологлави, тримата тръгнаха по тротоара. Ковачът, който беше по редингот, хвана под ръка отляво Жервез, а отдясно Виржини; сам казваше, че приличал на панер с две дръжки; това сравнение им се видя толкова смешно, че двете се спряха и започнаха да се превиват от смях. Огледаха се във витрината на колбасаря и се засмяха още по-силно. До Гуже, облечен в червен костюм, двете жени изглеждаха като две пъстро облечени кокотки — шивачката в тоалет от муселин, нашарен с букети от рози, гладачката в бяла рокля от перкал на сини точки, с къси ръкави, с малка сива копринена връзка на врата. Хората се обръщаха да ги гледат как преминават толкова весели и толкова свежи, облечени празнично в делничен ден, как разблъскват тълпата, която задръстваше улица „Поасоние“ в прохладната юнска вечер. Но те не отиваха да се забавляват. Спираха се пред вратата на всяка кръчма, протягаха вратове, търсеха пред тезгяха. Да не би това говедо Купо да е отишъл да пие ракия чак към Триумфалната арка? Бяха вече преминали горната част на улицата и проверили в „Чесънчето“, прочуто със сливовата, при баба Баке, която продаваше орлеанско вино по осем су, в „Пеперудата“, където се срещаха господата файтонджиите, най-трудните хора. Купо го нямаше никъде; Тогава тръгнаха към булеварда и когато минаваха покрай Франсоа, кръчмаря на ъгъла, Жервез тихо изпищя.

— Какво има? — попита Гуже.

Гладачката не се смееше вече. Беше пребледняла и толкова развълнувана, че едва не падна. Виржини веднага разбра, като видя у Франсоа Лантие спокойно да вечеря, седнал на една маса. Двете жени повлякоха ковача.

— Кракът ми се изкриви — каза Жервез, когато можа да говори.

Най-сетне, в долния край на улицата, те намериха Купо и Поасон във „Вертеп“ на чичо Коломб. Стояха прави сред куп хора; Купо, облечен в сива блуза, викаше с гневни жестове и удряше с юмурици по тезгяха; Поасон, който този ден не беше на служба и бе облечен с едно старо кафяво палто, го слушаше мрачен и мълчалив, наежил малката

си брадичка и червеникавите си мустаци. Гуже остави жените на тротоара и отиде да тупне по рамото тенекеджията. Но като забеляза въвн Жервез и Виржини, Купо се разсърди. Защо са се домъкнали тия женски тук? Фустите ли ще го преследват? Е добре, той нямало да мръдне, а те нека сами да си изядат буламачите за тази вечер! За да го умиловичи, Гуже трябваше да приеме да изпие нещо от него; освен това от злоба се забави още цели пет минути пред тезгяха. А когато най-сетне излезе, той каза на жена си:

— Не ми минават на мене такива... Ще ходя там, където си имам работа, чуваш ли!

Тя нищо не отвърна. Беше цялата разтреперана. Навярно бяха говорили с Виржини за Лантие, защото последната изтика мъжа си и Гуже, като им извика да вървят напред. След това двете жени застанаха от двете страни на тенекеджията, за да го занимават и да му попречат да види. Той беше едва разпален, повече замаян от дърдоренето, отколкото от пиенето. Тъй като те се насочиха към левия тротоар, той на шега ги изблъска и мина на десния тротоар. Те изтичаха изплашени и се помъчиха да закрийт вратата на Франсоа. Но, изглежда, Купо знаеше, че Лантие беше там. Жервез остана изумена, като го чу да ръмжи:

— Така значи, сърничката ми! Тук е моят предшественик. Не ме вземай за глупак... Знам аз защо си тръгнала да обикаляш с примижали очи!

И той каза жестоки думи. Не търсела тя него с разперени ръце и напудрена мутра, а предишния си любовник. После изведнъж бе обзет от бясна ярост срещу Лантие. Ах, тоя разбойник! Ах, тоя развратник! Трябвало един от двамата да бъде проснат на тротоара, заклан като заек. Обаче Лантие като че ли не разбираше какво става, ядеше спокойно телешкото с киселец. Хората започнаха да се трупат. Най-сетне Виржини успя да измъкне Купо, който изведнъж се усмири, щом завиха по другата улица. Върнаха се в дюкяна не така весели както бяха тръгнали.

Около масата гостите чакаха с кисели физиономии. Тенекеджията се ръкува, като се клатушкаше пред дамите. Жервез, малко потисната, говореше полугласно, настаняваше хората. Но изведнъж се досети, че госпожа Гуже не беше дошла и че оставаше едно свободно място, мястото до госпожа Лорильо.

— Ние сме тринадесет души — каза тя много развълнувана, като виждаше в това нова поличба за нещастieto, което чувствуваше, че я преследва от известно време.

Дамите, които бяха вече седнали, станаха със загрижен и сърдит вид. Госпожа Пютоа предложи да се разотидат, защото според нея не трябвало да си играят с тази работа; впрочем тя нямало да пипне нищо, яденето не я съблазнявало. Бош обаче се присмиваше: той предпочитал да бъдат тринадесет вместо четиринадесет души; порциите щели да бъдат по-големи — това било всичко.

— Почакайте! — подзе Жервез. — Въпросът ще се уреди.

И като излезе на тротоара, тя повика дядо Брю, който тъкмо прекосяваше улицата. Стариият работник влезе прегърбен, вдървен и мълчалив.

— Седнете тук, драги мой — каза гладачката. — Искате ли да хапнете с нас?

Той поклати глава. Искаше, разбира се, но му беше безразлично.

— Да, по-добре той, отколкото някой друг — продължи тя, като сниши глас. — Той често гладува. Поне ще се наяде още веднъж както трябва... Нас пък съвестта ни няма да ни гризе, че ще се тъпчем сега. Очите на Гуже се просълзиха, толкова беше разчувствуван. Другите се омилюстивиха, намираха жеста за много хубав, като добавиха, че това ще донесе щастие на всички. Обаче госпожа Лорильо не изглеждаше доволна, че е до стареца; тя се отдръпваше, хвърляше гнусливи погледи към грубите му ръце, към неговата окърпена и избеляла блуза. Дядо Брю седеше с наведена глава, смутен най-вече от салфетката, която покриваше чинията пред него. Най-сетне той я повдигна и я постави леко на края на масата, без да мисли да я сложи върху коленете си.

Най-сетне Жервез започна да сервира супата с фиде; гостите взеха лъжиците си, когато Виржини забеляза, че Купо отново бе изчезнал. Може би пак се бе върнал у чичо Коломб. Но компанията се разсърди. Този път не! Толкова по-зле за него! Не трябва да тичат подире му, да си останел на улицата, щом не бил гладен. И когато лъжиците вече тракаха по дъното на чиниите, Купо се появи с две саксии, по една във всяка ръка — шибой и балсам. Цялата маса изръкопляска. А той галантно поднесе саксиите си, като постави

едната вдясно, а другата вляво от чашата на Жервез: после се наведе и я целуна.

— Бях те забравил, сърничката ми... Но това не пречи, аз все пак те обичам, обичам те и днес, както и през другите дни.

— Много е мил тази вечер господин Купо — прошепна Клеманс на ухото на господин Бош. — Той е изпил толкова колкото да бъде любезен.

Хубавата постъпка на домакина възвърна настроението, което за известно време бе спаднало. Успокоена, Жервез стана отново усмихната. Гостите довършиха супата. После шишетата засноваха, изпиха първата чаша вино, четири пръста чисто вино, за да очистят гърлата си. От съседните стаи се чуваше как децата се карат. Там бяха Етиен, Нана, Полин и малкият Виктор Фоконие. Бяха решили да сложат отделна маса за тях четиримата, като им поръчат да бъдат много послушни. Кривогледата Огюстин, която наглеждаше печките, трябваше да яде на колене.

— Мамо, мамо! — извика внезапно Нана. — Огюстин изпусна хляба си върху тавата.

Гладачката изтича и изненада кривогледата в момента, когато щеше да си изгори гърлото, за да налапа една филия, потопена в кипящата гъша мас. И тя я плесна, защото това дяволско момиче викаше, че не било вярно.

Когато след говеждото варено се появи фрикасетото, сложено в една салатиера, защото домакинството не разполагаше с много големи чинии, сред гостите избухна смях.

— Работата става сериозна — заяви Поасон, който рядко говореше.

Часът беше седем и половина. Бяха затворили вратата на дюкяна, за да не бъдат наблюдавани от квартала; отсреща най-вече малкият часовникар пулеше очи като на бивол и просто им издърпваше мръвките от устата с толкова лаком поглед, че им пречеше да ядат. През спуснатите пердета пред прозореца влизаше силна, бяла равномерна светлина, без никаква сянка, която обливаше масата с нейните саксии цветя, загърнати с високи книжни яки; и тази бледа светлина при бавния залез придаваше на компанията изискан вид. Виржини намери точната дума: тя огледа затворената и отделена с муселинова завеса от външния свят стая и заяви, че обстановката била

много мила. Когато някоя каруца преминаваше по улицата, чашите подскачаха върху покривката и жените бяха принудени да крещят силно като мъжете. Обаче разговаряха малко, държаха се сдържано, бяха любезни един към друг. Само Купо беше по блуза, защото, казваше той, човек не трябва да се превзема пред приятели и блузата всъщност е достойната дреха на работника. Дамите, пристегнати в корсажите си, носеха омазани с помада панделки, по които блестеше дневната светлина; мъжете, седнали по-далеч от масата, пъчеха гърди и повдигаха лакти, за да не изцапат рединготите си.

Ах, дявол да го вземе! Как се нахвърлиха върху фрикасето! Никой не говореше, всички дъвчеха здравата. Салатиерата бързо се изпразваше с лъжицата, забита в гъстия сос, един хубав жълт сос, който трептеше като желе. В този сос всеки бъркаше да напипа мръвки от телешко месо; и все имаше мръвки, купата минаваше от ръка в ръка, главите се навеждаха над нея и търсеха гъби. Големите хлябове, поставени до стената зад гостите, като че ли се топяха. Сред мляскането се чуваше тракането на чашите по масата. Сосът беше малко солен, отидоха четири литра вино, за да се угаси това дяволско фрикасе, което се хлъзгаше като крем и предизвикваше пожар в стомаха. Нямахме време да си отдъхнат, свинското задушено, поставено в дълбока чиния и гарнирано с едри кръгли картофи, пристигна сред облак. Чу се вик. Да опустее дано! Хубаво измислено! Всички обичаха това ястие. Изведнъж апетитът се изостри; всеки гледаше изкосо ястието, почистваше ножа си с парче хляб, за да бъде готов. После, когато бе сервирано на всеки, започнаха да се бутат с лакти, да говорят с пълни уста. Е, как е? Как се топи това месо! Приятно и вкусно, само се плъзга в гърлото и стига чак до петите. Картофите бяха като бонбони. Месото не беше солено, но заради картофите трябваше да се полива всяка минута. Видяха сметката на още четири литра. Чиниите бяха така ометени, че не стана нужда да ги сменяват за граха със сланина. О, за гозбите със зарзават това нямало никакво значение! Лапаха с пълни лъжици, като се закачаха. Истинско лакомство, както казваха дамите. Най-хубавото в граха бяха парченцата сланина, запържени така, че да тракат като копита. С него отидоха два литра.

— Мамо, мамо! — извика изведнъж Нана. — Огюстин бърка с ръце в чинията ми.

— Не ми досаждайте! Удари ѝ една плесница! — отвърна Жервез, която в момента се тъпчеше с грах.

В съседната стая, на масата на децата, Нана играеше ролята на стопанка. Беше до Виктор, а брат си Етиен бе поставила до малката Полин; така си играеха на мъж и жена, бяха съпрузи на шега. Отначало Нана много любезно обслужи гостите си, усмихвайки се като голям човек; но беше предпочела пържените сланинки пред любовта си и беше ги запазила всички за себе си. Кривогледата Огюстин, която лукаво обикаляше около децата, използва този случай, за да грабне с ръце сланинките под предлог, че иска да ги разпреди по равно. Разярена, Нана я ухапа по китката.

— А, така ли! — измънка Огюстин. — Ще те наклеветя на майка ти, че след фрикасетото каза на Виктор да те целуне.

Но скоро всичко се оправи, Жервез и майка Купо влязоха, за да вземат гъската. На голямата маса гостите дишаха спокойно, облегли на столовете. Мъжете разкопчаваха жилетките си, дамите бършеха лицата си със салфетките. Яденето бе прекъснато; само някои от гостите, раздвижили челюстите си, продължаваха да гълтат несъзнателно големи залци хляб. Другите бяха оставили да се слегне храната и чакаха. Нощта бавно се спускаше; мръсният, сивопепелявият ден гаснеше зад пердетата. Когато Огюстин постави две запалени лампи, по една на всеки ъгъл на масата, под силната светлина се очерта безредието върху трапезата — мазни чинии и вилици, петна от вино и трохи върху покривката. Всички се задъхваха от силната миризма, която се разнасяше. И въпреки това носовете се насочваха към кухнята, откъдето идваха топли пари.

— Искате ли помощ? — извика Виржини. — Тя стана от стола, мина в съседната стая. Всички жени една след друга я последваха. Те заобиколиха тавата, загледаха с голям интерес Жервез и майка Купо, които изваждаха птицата. После се вдигна силна врява, в която се различаваха пискливите гласове и радостните подскочания на децата. Влизането бе тържествено: Жервез носеше гъската с много обтегнати ръце, с изпотено лице, разцъфнало в широка няма усмивка; жените вървяха след нея и се смееха като нея; а пък на опашката, с широко отворени очи, Нана се надигаше на пръсти, за да гледа. Като сложиха на масата огромната и златиста гъска, от която струеше сос, атаката не започна веднага. Почудата и изненадата, изпълнена с уважение, бяха

накарали компанията да онемее. Показвах си я с намигване и клатене на глава. Дявол да го вземе! Какво чудо! Какви кълки и какъв корем!

— Добре е угоена тази гъска! — каза Бош.

Тогава започнаха да говорят за птицата и Жервез уточни някои подробности: това била най-хубавата гъска, която намерила у търговеца на птици в предградието Поасониер; тежала двадесет и половина ливри, когато я претеглила на кантара на въглищаря; изгорили една крина въглища, за да я опекаат; пуснала три купички мас. Виржиния прекъсна, за да се похвали, че видяла гъската неопечена; можела да се яде и така, разправяше тя, толкова кожата ѝ била фина и бяла, като кожа на блондинка, да! Всички мъже се смееха с цинична наглост и увиснали устни. Обаче съпрузите Лорильо увесиха нос от завист, че виждаха такава гъска на масата на Куцата.

— Е, хайде, не е задължително да я изядем цялата! — каза най-сетне гладчката. — Кой ще я нареже?... Не, не, не аз! Много е голяма, страх ме е.

Купо се предложи да свърши тази работа. Боже мой! То било много просто: хващали се краката и се дърпали нагоре; така ставали хубави парчета. Но всички се развикаха и насила изтръгнаха кухненския нож от ръцете на тенекеджията; както режел, щял да направи истинска каша в тавата. Затова потърсиха някой благонадежден мъж. Най-сетне госпожа Лера каза с миловиден глас:

— Слушайте, само господин Поасон... разбира се, господин Поасон...

И тъй като компанията сякаш не разбираше, тя добави още поласкателно:

— Точно така, защото господин Поасон знае да борави с оръжие.

И тя подаде на полицая от градската охрана кухненския нож, който държеше в ръка. Цялата маса се засмя от радост и задоволство. Поасон кимна с глава с устремност на военен и взе гъската пред себе си. Съседките му Жервез и госпожа Бош се отдръпнаха, направиха място, за да разпери лакти. Той разрязваше бавно, със замах, с очи, втренчени в птицата, сякаш я приковаваше към чинията. Когато заби ножа в гръбнака, който изпука, Лорильо, изпаднал в патриотичен възторг, извика:

— Ех, ако беше казак!

— Вие сражавали ли сте се с казаци, господин Поасон? — попита госпожа Бош.

— Не, с бедуини — отвърна полицаят от градската охрана, който откъсваше едно крило. — Няма вече казаци.

През това време настъпи гробна тишина. Главите се протягаха, погледите следяха ножа. Поасон подготвяше изненада. Изведнъж той нанесе последен удар, задницата на птицата се отдели и щръкна права с трътката нагоре като владишка калимавка. Тогава избухнаха възторзи. Само бившите военни били приятни за компания. Обаче през зеещата дупка на задника си гъската изпусна струйка сос; и Бош се пошегува:

— Аз се абонирам — измърмори той — да ми се пишка така в устата.

— О, мръсникът! — извикаха жените. — Може ли човек да бъде такъв мръсник!

— Не, аз не познавам по-отвратителен човек! — каза госпожа Бош, по-разгневена от другите. — Я млъкни, чуваш ли! Цяла армия можеш да погнушиш... Нали всичко това е за ядене!

През това време, сред врявата, Клеманс повтаряше настойчиво:

— Господин Поасон, чуйте ме, господин Поасон... Ще запазите трътката за мене, нали!

— Мила моя, трътката ви принадлежи по право — каза госпожа Лера със своята сдържана веселост.

Гъската беше разрязана. След като остави компанията да се възхищава за няколко минути на владишката калимавка, полицаят от градската охрана нарязва парчетата и ги нареди в тавата. Можеше да се сервира. Но дамите, които разкопчаваха роклите си, се оплакваха от горещината. Купо извика, че бил в своя дом и че нямало защо да се крие, като гощава съседите си; и широко разтвори вратата към улицата; гуляят продължи сред тропота на фиакрите и блъсканицата на минувачите по тротоарите. Тогава, след като челюстите бяха починали и в стомасите се бяха отворили нови дупки, отново започнаха да ядат, нахвърлиха се яростно върху гъската. Само като чакал и гледал как нарязват птицата, казваше тоя шегаджия Бош, фрикасето и задушеното му слезли чак в петите.

Така стана една знаменита битка с вилици; тоест никой от компанията не можеше да си спомни, че някога на съвестта му е

тежало такава преяждане. Опряла се на лакти с цялата си тежест, Жервез лапаше големи мръвки бяло месо, като не говореше, за да не губи време; и само малко се срамуваше пред Гуже, притесняваше се, че се показва ненаситна като котка. Впрочем и Гуже доста се тъпчеше, като я гледеше как цялата е зачервена от ядене. Но и в лакомията си тя пак беше толкова мила и толкова добра! Тя не говореше, но непрекъснато се грижеше за дядо Брю и му слагаше по нещо хубаво в чинията. Дори беше трогателно да се гледа как тази лакома жена отделя парче от своето крило, за да го даде на стареца; той, чието гърло беше забравило вкуса на хляба, не изглеждаше претенциозен и лапаше всичко, навел глава и зашеметен от толкова плюскане. Съпрузите Лорильо изливаха злобата си върху печеното; взимаха тройно повече, биха дори изгълтали тавата, масата и дюкяна, за да разорят изведнъж Куцата. Всички дами бяха поискали от гърба; парчетата от гърба били за дамите. Госпожа Лера, госпожа Бош, госпожа Пютоа глождеха костите, а пък майка Купо, която обичаше шия, отхапваше месото с единствените си два зъба. Виржини пък обичаше кожичката, когато е препечена, и всеки от гостите ѝ поднасяше такива парченца, за да я ухажда; Поасон започна да хвърля на жена си строги погледи, за да я предупреди да спре, защото вече прекалила; веднъж, след като много яла печена гъска, тя лежала петнадесет дни на легло с подут корем. Обаче Купо се разсърди и поднесе на Виржини горната част на една кълка, като казваше, че, дявол да го вземе, ако не я изгризка, не била жена! Нима гъшето месо е причинило някога болка някому? Напротив, гъшето месо лекувало болестите на далака. Трябвало да се яде без хляб, така, за десерт. Той би могъл да лапа цяла нощ, без да му стане нещо. И за да се поперчи, натика долната част на кълката в устата си. През това време Клеманс довършваше трътката, смучеше я с мляскане, като се превиваше от смях на стола си, защото Бош тихо ѝ шепнеше неприлични думи. Ах, дявол да го вземе, да, хубаво е да се погуляе! Когато му падне на човек, нали? Щом сам от време на време не можеш да си позволиш такъв лукс, ще бъдеш голям глупак, ако не се наплюскаш до ушите. И наистина постепенно търбусите на всички се издуваха. Дамите приличаха на бременни. Кожите на тия дяволски лакомии пращяха. С разтворени уста, с бради, изпоцапани с мазнина, лицата им приличаха

на задници, и то толкова червени, че биха ги взели за задници на богати хора, които пращат от благоденствие.

А виното, драги мой, течеше около масата като водата на Сена. Като истински поток след дъжд, когато земята е жадна. Купо наливаше отвисоко, за да гледа как червената струя се пени; и когато бутилката се изпразваше, той шеговито я обръщаше надолу и започваше да я стиска така, както жените доят кравите. Още една негърка предаде богу дух! В един ъгъл на дюкяна растеше камарата от умрели негърки, истинско гробище на бутилки, върху които хвърляха отпадъците от масата. Госпожа Пютоа беше поискала вода и възмутеният тенекеджия сам махна гарафите от масата. Нима почтените хора пиели вода? Нима искала да има жаби в стомаха си? И чашите се изпразваха на един дъх, чуваше се как излятата набързо течност шурти в гърлата, шумно като дъждовни води във водосточните тръби през време на буря. Валеше тръпчиво вино, нали? Вино, което отначало имаше дъх на стара бъчва, но с което така се свикваше, че накрай придобиваше аромат на лешник. Ах, дявол да го вземе, добре казвали йезуитите, че сокът на лозата е наистина знаменито изобретение! Компанията се смееше, съгласяваше се с всичко; защото в края на краищата работникът не би могъл да живее без вино, дядо Ной навярно посадил лозата за тенекеджията, шивачите и ковачите. Виното пречиствало и отморявало след работа, а мързелливците подтикващо към труд. Освен това, когато главата ви се замае, от нищо не ви е страх, Париж е ваш. Работникът е смазан от работа, без пари, презрян от буржоата, той няма други възможности да се весели и нима трябва да се упреква, че си пийва от време на време, обзет само от желанието да види живота розов. Ех, ами нали точно в този час пет пари не даваме за императора? Може би императорът също е на градус, но и това няма значение, не искаме и да знаем за него, не се боим от него, дори да е по-пиян и да се забавлява по-добре от нас. По дяволите аристократите! Купо изпращаше всички по дяволите. Намираще жените прелестни, тупаше джоба си, в който дрънкаха три монети последно су, и се смееше, сякаш ринеше пари с лопати. Обикновено мрачен, Гуже също се бе развеселил. Очите на Бош се бяха свили, а тези на Лорильо ставаха безцветни, докато Поасон с бронзовото си лице на бивш войник хвърляше все по-строги погледи. Бяха вече пияни. А дамите бяха леко развеселени, виното бе избило до бузите им, чувствуваха нужда да се разсъблекат, бяха

хвърлили ешарпите си; само Клеманс започваше да не се държи прилично. Но изведнъж Жервез си спомни за запечатаните шест бутилки вино; беше забравила да ги сервира с гъската; донесе ги и напълниха чашите. Тогава Поасон стана и каза с чаша в ръка:

— Пия за здравето на стопанката.

Цялата компания разбута шумно столовете и стана; протегнаха се ръце, чашите звъннаха сред силна врява.

— Да живеете още петдесет години! — извика Виржини.

— Не, не — отвърна Жервез, развълнувана и усмихната, — ще бъда много стара. Идва ден, когато човек предпочита да си замине от този свят.

През широко отворената врата кварталът наблюдаваше и присъствуваше на гуляя. Минувачите се спираха в осветения кът на улицата и се смееха весело, като гледаха как тия хора пируват от все сърце. Кочияшите, навели се от каприите, шибаха с камшик крантите си, хвърляха погледи и пускаха шеги: „Ей, няма ли да почерпите?... Бременна майчице, ще отида да повикам акушерката!“ А ароматът на гъската развеселяваше и разведряваше улицата; на отсрещния тротоар момчетата на бакалина си представяха, че ядат от птицата; зарзаватчийката и продавачката на карантия заставаха от време на време пред дюкянните си, за дадушат и да облизват устните си. Като че ли цялата улица се превиваше от преяждане. Госпожиците Кюдорж, майката и дъщерята, търговките на чадъри, които никога не се показваха, преминаваха по улицата една след друга с примижали и зачервени очи, сякаш бяха пържили палачинки. Дребният бижутер, седнал при тезгяха си, повече не можеше да работи, опиянен от броенето на бутилките и силно възбуден сред своите весели стенни часовничета. Да, съседите вдигнали пара! — крещеше Купо. Защо пък трябвало да се крият? Развеселена, компанията не се срамуваше, че я гледат на трапезата; напротив, ласкаеше се и се разпалваше от този народ, който се бе натрупал и зяпаше лакомо; искаше ѝ се да разбие витрината, да избути масата чак на пътя, там да си изяде десерта под носа на публиката и сред шума на паважа. Нали нямаше нищо отвратително? Така че не беше нужно да се крият като егоисти. Като видя, че малкият часовникар преглъща слюнките си, Купо отдалеч му показва една бутилка; и след като онзи кимна с глава, той му занесе бутилката и една чаша. Ставаше побратимяване с улицата. Чукаха се за

здравето на тия които минаваха. Викаха другарите, които им се виждаха симпатични. Пирът се разгръщаше постепенно, така че целият квартал „Гут д’Ор“ чувствуваше гощавката и се държеше за корема в тази дяволска вакханалия.

От известно време госпожа Вигуру, възглицарката, сновеше пред вратата.

— Ей, госпожа Вигуру, госпожа Вигуру! — изрева компанията.

Тя влезе глупаво ухилена, мръсна и дебела до спукване на корсажа. Мъжете обичаха да я щипят, защото можеха да я щипят навсякъде, без да напипат кокал. Бош я покани да седне до него; и веднага скришом хвана коляното ѝ под масата. Но тя, свикнала на това, пиеше спокойно чашата си вино, като разказваше, че съседите гледали от прозорците и че хората от къщата започнали да се сърдят.

— О, това си е наша работа! — каза госпожа Бош. — Ние сме портиери, нали? Така че ние отговаряме за спокойствието... Нека дойдат да се оплачат, ще ги приемем както трябва.

Във вътрешната стая беше станал жесток бой между Нана и Огюстин заради тавата, която и двете искаха да огребат. В продължение на четвърт час тавата беше влачена по пода, като дрънчеше като стара тенджерата. Сега Нана се грижеше за малкия Виктор, в чието гърло бе заседнала една кост от гъската; тя го буташе с пръсти под брадичката и насила го караше да гълта големи парчета захар за лекарство. Това занимание обаче не ѝ пречеше да наблюдава какво става на голямата маса. Тя всяка минута ходеше там да иска вино, хляб и месо за Етиен и Полин.

— На, пукни! — казваше майка ѝ. — Ще ме оставиш ли найсетне на мира!

Децата не можеха да гълтат повече, но все пак ядяха, като удряха с вилиците си в такт на някакъв химн, за да се ободряват.

Сред шума започна разговор между дядо Брю и майка Купо. Старецът, който въпреки яденето и пиенето си оставаше бледен, разказваше за синовете си, загинали в Крим. Ах, ако децата били живи, той щял да има хляб всеки ден. Но с малко набъбнал език, навела се над него, майка Купо му казваше:

— Знаете ли, и с деца мъката не е по-малка! Ето аз изглеждам щастлива тук, нали? Е добре, а пък често си поплаквам... Не, не съжбялявайте, че нямате деца.

Дядо Брю поклащаше глава.

— Никъде не ме искат вече на работа — прошепна той. — Много съм стар. Когато вляза в някоя работилница, младите се подиграват и ме питат аз ли съм лакирал ботушите на Анри IV... Миналата година все пак изкарвах по тридесет су на ден, като боядисвах един мост; трябваше да работя по гръб над реката, която течеше отдолу. Оттогава кашлям... Сега вече край, изгониха ме отвсякъде.

Той погледна жалките си вкочанявали ръце и добави:

— Естествено е, защото не ме бива за нищо. Имат право, и аз бих правил като тях. Виждате ли, бедата е, че съм още жив. Да, грешката е моя. Човек трябва да легне и да умре, щом вече не може да работи.

— Наистина — каза Лорильо, който слушаше разговора, — не мога да разбера защо правителството не подпомага трудовите инвалиди... Онзи ден четох във вестника нещо по този въпрос...

Но Поасон реши, че трябва да защити правителството.

— Работниците не са войници — заяви той. — Инвалиди могат да бъдат само войниците... Не трябва да се искат невъзможни неща.

Десертът беше сервиран. В средата имаше една савойска торта във форма на храм с кубе като пъпеш; върху кубето бе забодена, една изкуствена роза, към която на железен тел се люлееше пеперуда от сребърна хартия. В сърцевината на цветето две капки смола имитираха две капчици роса. Вляво парче бяло сирене плуваше в дълбока чиния, а пък в друга чиния вдясно бяха натрупани едри смачкани ягоди, от които течеше сок. Освен това беше останала салата — листа от маруля, натопени в зехтин.

— Хайде, госпожа Бош — каза любезно Жервез, — още малко салата. Тя е вашата слабост, знам аз.

— Не, не, благодаря! Вече ми е до гуша — отвърна портиерката.

Гладачката се обърна към Виржини, но тя допря с пръст устата си, сякаш за да посочи докъде се е наяла.

— Наистина натъпкала съм се — измърмори тя. — Няма вече място. Нито един залък не мога да вкарам.

— О, като се напънете малко! — подзе Жервез, усмихвайки се. — Човек винаги намира малко място. Салатата се яде и когато не си гладен. Нима ще оставите да хвърлим марулята?

— Ще я изядете утре с оцет — каза госпожа Лера. — По-хубава е с оцет.

Дамите въздишаха, като гледаха със съжаление салатиерата. Клеманс разказа, че един ден изяла три връзки кресон на закуска. Госпожа Пютоа беше още по-ящна, тя ядядла кочани от маруля, без да ги бели, хрускала ги така със сол. Всички биха живели само със салата, биха изяждали цели кошници. И докато водеха този разговор, дамите опразниха салатиерата.

— Аз бих лазила на четири крака в някоя ливада — повтаряше портиерката с пълна уста.

Пред десерта започнаха да се шегуват. Десертът не бил кой знае какво. Появил се малко късно, но това не пречело, щели някак да му видят сметката. Щом стигнали до положението да избухват като бомби, нямало защо да се плашат от ягоди и торта. Впрочем нямало защо да бързат, имали време, нощта е тяхна. И докато чакаха, напълниха чиниите с ягоди и бяло сирене. Мъжете запалиха лулите; и тъй като бяха изпразнили запечатаните бутилки, върнаха се към наливното, пиеха вино и пушеха. Обаче поискаха Жервез веднага да разреже савойската торта. Поасон, като много галантен кавалер, стана, взе розата и я поднесе на стопанката сред ръкоплясканията на компанията. Тя трябваше да я забодее с карфица на лявата си гърд, откъм сърцето. При всяко нейно движение пеперудата трептеше.

— Я! — извика Лорильо, сякаш беше открил нещо. — Значи ядем върху вашия тезгях!... Ах, така! Навярно никога досега не се е работело толкова върху него!

Тази лоша шега има голям успех. Започнаха да сипят духовити намеци: Клеманс при лапането на всяка лъжичка ягоди казваше, че натиска ютията за гладене; госпожа Лера твърдеше, че бялото сирене миришело на кола; а пък госпожа Лорильо повтаряше през зъби, че добре са го измислили да плюскат така бързо парите върху дъските, където толкова много са се мъчили, за да ги спечелят. Надигаше се буря от смехове и викове.

Но внезапно един силен глас накара всички да млъкнат. Беше Бош, който, станал прав, разпуснато и весело пееше „Вулканът на любовта“ или „Войникът-съблазнител“:

Аз съм Блавен, на хубавици съблазнител...

— Гръм от „браво“ посрещна първия куплет. Да, да, щяха да пеят. Всеки ще изпее своята. Това беше най-забавното. И компанията опря лакти на масата, отпусна се върху облегалките на столовете, клатеше глава при хубавите места и пиеше по глътка при рефрените. Това говедо Бош беше специалист по комичните песни. Той разсмиваше дори и мъртвите, когато имитираше пехотинец с разперени ръце и килната назад шапка. Веднага след „Вулканът на любовта“ той подхвана „Баронесата Фолбиш“, една от неговите песни, с която жънеше успехи. Когато стигна до третия куплет, той се обърна към Клеманс и зашепна с бавен и страстен глас:

*Баронесата днес даде вечеринка
на три брюнетки и една блондинка —
и всички бяха нейните сестрички,
те бяха осем прелестни очички...*

Тогава компанията се разпали и запя рефрена. Мъжете отмерваха такта, като тупаха с крак. Дамите бяха взели ножовете си и с тях чукаха ритмично по чашите. Всички крещяха:

*Но дявол да го вземе, кой плати
ракията на ча... на ча... ча...
Но дявол да го вземе, кой плати
ракията на ча... на часо... о... воя...*

Прозорците на дюкяна звънтяха, виковете на певците развяваха муселиновите пердета. А през това време Виржини вече два пъти бе изчезнала и като се връщаше, се навеждаше до ухото на Жервез, за да я осведомява шепнешком. Третия път, когато се върна сред врявата, тя и каза:

— Скъпа моя, той е все още у Франсоа, преструва се, че чете вестник... Положително крои някаква низост.

Тя говореше за Лантие. Него именно бе ходила да проследи. При всяко ново съобщение Жервез ставаше все по-сериозна.

— Пиян ли е? — попита тя Виржини.

— Не — отвърна едрата брюнетка. — Изглежда спокоен. И това най-вече ме безпокои. Хм! Защо стои в кръчмата, щом е спокоен?... Боже мой, боже мой, дано нищо не се случи!

Много разтревожена, гладачката я помоли да мълчи. Внезапно настъпи дълбоко мълчание. Госпожа Пютоа беше станала и пееше „На абордаж“. Гостите я гледаха онемели и съсредоточени; дори Поасон беше оставил лулата си на края на масата, за да чува по-добре. Тя стърчеше силно изпъната, дребна и злобна, с бледо лице под черната си шапчица; размахваше левия си юмрук напред със самоуверена гордост, като ръмжеше с глас, по-дебел от нея:

*Стар пират, жесток и лош,
ни преследва ден и нощ.
Ах, проклет разбойник дърт!
Смърт за него! Само смърт!
Но морякът не се плаши!
Пийте ром със пълни чаши!
А пиратите проклетни
Ще увиснат на възжета!*

Тази песен беше сериозна. Но дявол да го вземе, тя даваше истинска представа за нещата. Поасон, който бе пътувал по море, поклащаше глава утвърдително. Впрочем добре се чувствуваше, че в тази песен госпожа Пютоа влагаше цялото си сърце. Купо се наведе, за да разкаже как една вечер на улица „Пуле“ госпожа Пютоа напердашила четирима мъже, които искали да я опозорят.

Жервез, подпомогната от майка Купо, поднесе кафето, макар че още ядяха савойската торта. Не я оставиха да си седне, викаха ѝ, че е неин ред. Тя се противопостави, лицето ѝ беше преbledняло, не се чувствуваше добре; дори я попитаха да не би случайно да ѝ е прилошало от гъската. Тогава тя изпя „Ах, оставете ме да спя“ със слаб и нежен глас; когато стигаше до рефрена — до пожеланието за сън, изпълнен с хубави сънища, клепачите и се притваряха малко,

премреженият ѝ поглед чезнеше в мрака, към улицата. Веднага след това Поасон поздравя дамите с рязко кимане на глава и подхвана една пиянска трапезна песен — „Френските вина“; но той пееше много лошо; само последният куплет, патриотичният куплет, има успех, защото, като спомена за трицветното знаме, той вдигна чашата си високо, размаха я и накрай я изля в дъното на широко отворената си уста. После се заредиха романси; ставаше дума за Венеция и за гондолиерите в баркаролата на госпожа Бош, за Севиля и за Андалусия в болерото на госпожа Лорильо, а пък Лорильо стигна чак до ароматите на Арабия, като пъх за любовните приключения на танцьорката Фатма. Около мазната маса, във въздуха, наситен с диханието на преялите хора, се разтваряха златни хоризонти, мяркаха се шии, бели като слонова кост, абаносови коси, целувки под луната сред звуци на китари, баядерки сееха под краката си дъжд от перли и скъпоценни камъни; и мъжете пушеха блажено лулите си, дамите се усмихваха непринудено от наслада, всички си въобразяваха, че са там и вдишват хубавите аромати. Когато Клеманс започна да гука „Направи едно гнездо“ с трептящ глас, всички изпитаха голямо удоволствие, защото песента напомняше за поле, за лекокрили птички, за танци под дървета, за цветя с чашки, пълни с мед, с една дума за всичко онова, което виждаха в гората Венсен, когато отиваха там да ядат заек. Обаче Виржини възвърна веселото настроение с „Моята ракийка“; тя имитираше кръчмарка, опряла едната си ръка на хълбок; с другата ръка показваше как налива ракия, като въртеше китката си във въздуха. Толкова се развеселиха, че помолиха майка Купо да изпее „Мишката“. Старата жена отказваше, кълнеше се, че не знаела тази неприлична песен. Въпреки това тя започна с дрезгавия си глас и с набръчканото си лице и малките си живи очи изразяваше ужаса на госпожица Лиз, която прибира полите си при появата на мишката. Цялата маса се смееше; жените загубиха сериозността си, хвърляха бляскави погледи към съседите си; в края на краищата песента не беше мръсна, нямаше неприлични думи. За да покаже нагледно, Бош се правеше на мишка около краката на въглищарката. Можеше да стане и скандал, ако Гуже по знак с очи на Жервез не въдвори мълчание и благоприличие със „Сбогуването на Абд ел Кадер“, която изпя с басовия си глас. Той пък имаше здрави гърди! През хубавата му жълта брада гласът звучеше като медна тръба. Когато нададе вика: „О,

благородна моя другарко!“, обръщайки се към черната кобила на боеца, сърцата се разтуптяха и му изръкопляскаха, без да дочакат края — толкова силен бе този вик.

— Ваш ред е, дядо Брю! — каза майка Купо. — Изпейте вашата. Хайде, старите песни са най-хубави!

И компанията се обърна към стареца, като настояваше и го окуражаваше. А той, вцепенен, с безжизнено и набръчкано лице, гледаше хората, сякаш нищо не бе разбрал. Попитаха го дали знае „Петте гласни“. Той наведе глава — вече не си спомнял, всичките песни от хубавото време се разбъркали в главата му. Тъкмо се канеха да го оставят на спокойствие, той като че ли си спомни нещо и запелтечи със сподавен глас:

*Тру ла ла, тру ла ла,
тру ла, тру ла, тру ла ла!*

Лицето му се оживяваше, този рефрен навярно събуждаше в него спомен за отдавнашна веселост, на която сега сам се наслаждаваше с детински възторг, като чуваше гласа си, който ставаше все по-глух.

*Тру ла ла, тру ла ла,
тру ла, тру ла, тру ла ла!*

— Знаеш ли, скъпа моя — шепнеше Виржини на ухото на Жервез, — аз пак идвам оттам. Човъркаше ме нещо... Е, добре, Лантие се е измъкнал от Франсоа!

— Не го ли срещнахте навън? — попита гладачката.

— Не, вървах бързо, дори и не помислих да го видя.

Но като вдигна очи, Виржини замлъкна и сподавено въздъхна.

— Ах, боже мой!... — Той е тук, на тротоара отсреща, гледа насам.

Силно изненадана, Жервез хвърли поглед навън. На улицата се бяха насъбрали хора, за да слушат как компанията пее. Момчетата на бакалина, продавачката на карангия и малкият часовникар образуваха

група, сякаш наблюдаваха представление. Сред тълпата имаше военни, граждани в рединготи, три малки момченца по на пет-шест години, хванали се за ръка, много сериозни и учудени. И наистина Лантие се беше изправил там на първия ред, слушаше и гледаше със спокоен вид. Това беше дързост от негова страна. Жервез почувствува, че студени тръпки се изкачват от краката към сърцето ѝ, и повече не посмя да мръдне, докато дядо Брю продължаваше:

*Тру ла ла, тру ла ла,
тру ла, тру ла, тру ла ла!*

— Добре! Стига толкова, драги! — каза Купо. — Знаете ли я цялата?... Ще ни я изпеете някой друг ден, когато ще бъдем много весели!

Избухна смях. Старецът се смути, обиколи с безцветните си очи масата и възвърна унесеното си тъпо изражение. Кафето бе изпито, тенекеджията пак беше поискал вино. Клеманс отново започна да яде ягоди. За миг песните секнаха, заговориха за една жена, която бяха намерили тази сутрин обесена в съседната къща. Беше редът на госпожа Лера, но тя трябвало да се подготви. Тя потопи края на салфетката си в една чаша с вода и я постави на слепоочията си, защото ѝ било много горещо. После поиска малко ракия, изпи я и дълго си търка устните.

— „Детето на добрия дядо господ“, нали? — прошепна тя. — „Детето на добрия дядо господ“...

И каквато си беше едра, и мъжкарана с кокалест нос и с широки рамене като жандарм, тя започна:

*Всяко изоставено дете
свой подслон намира и расте —
даже да попадне в малка хижа,
бог отгоре пак си има грижа.*

Гласът ѝ трепереше при някои думи, ставаше провлачен и мек; тя повдигаше косо очите си нагоре към небето, а дясната ръка размахваше пред гърдите си и притискаше с вълнение към сърцето си. Тогава Жервез, изтерзана от присъствието на Лантие, не можа да удържи сълзите си; струваше и се, че песента разказва за нейната мъка, че тя беше това изоставено дете, което добрият бог щеше да вземе под своя закрила. Клеманс, вече много пияна, изведнъж започна да плаче; и опряла глава на края на масата, тя задушаваше стенанията си с покривката. Беше настъпило тягостно мълчание. Извадили кърпи, дамите бършеха очите си, лицата си с гордост, че така са се разчувствували. Мъжете с наведени чела гледаха втренчено пред себе си с примигващи очи. Поасон, задъхан и стиснал зъби, два пъти отхапа парченца от края на лулата си и ги изплю на пода, без да престава да пуши. Бош, чиято ръка беше върху коляното на въглищарката, обзет от угризение на съвестта и от някакво смътно уважение, престана да щипе съседката си; дори две големи сълзи се спускаха по бузите му. Тия гуляйджии бяха сурови като съдници и нежни като агънца. Виното излизаше през очите им! Когато рефренът беше повторен по-бавно и по-сърцераздирателно, никой не можа да се въздържи, всички неудържимо захълцаха в чиниите си, примирайки от умиление.

Но Жервез и Виржини въпреки волята си не откъсваха очи от тротоара насреща. Госпожа Бош също забеляза Лантие и леко извика, без да престава да лее сълзи. Тогава лицата и на трите станаха загрижени и те несъзнателно си кимнаха многозначително с глава. Господи, ако Купо се обърнесе, ако Купо видеше другия! Какъв бой! Каква сеч! И те така се издадоха, че тенекеджията ги попита:

— Какво гледате там?

Той се наведе и позна Лантие.

— Дявол да го вземе! Прекалява! — измърмори той. — Ах, мръсна мутра! Ах, мръсна мутра!... Да, прекалено е, ще трябва да се сложи край...

И тъй като той стана и започна с мънкане жестоко да се заканва, Жервез го помоли с тих глас:

— Слушай, моля те... Остави ножа... Стой на мястото си и не прави пакост.

Виржини успя да му отнеме ножа, който беше взел от масата. Но не можа да му попречи да излезе и да отиде при Лантие. Компанията

беше толкова развълнувана, че не виждаше нищо и плачеше още по-силно, докато госпожа Лера пееше сърцераздирателно:

*Клето изоставено сираче
нейде там в гората жално плаче...*

Последният стих отекна като жален вой на буря. Госпожа Пютоа, която в момента пиеше, толкова много се разчувствува, че изля виното си върху покривката. Жервез продължаваше да стои смразена, с юмрук, опрян на устата си, за да не извика, като примигваше от страх и всеки миг чакаше да види как един от двамата мъже там пада убит посред улицата. Виржини и госпожа Бош също следяха сцената дълбоко заинтересовани. Плиснат от свежия въздух, Купо едва не падна във вадата, когато понечи да се хвърли върху Лантие. Последният, с ръце в джобовете си, само се отдръпна. И сега двамата мъже започнаха да се ругаят, особено тенекеджията правеше другия на пух и прах, наричаше го мръсна свиня, казваше, че ще изтърбуши червата му. Чуваха се бесните им викове, забелязваха се яростни жестове, сякаш щяха да откъснат ръцете си от силни плесници. Жервез примираше, затваряше очи, защото свадата траеше вече дълго време и тя си мислеше, че всеки миг ще захаят носовете си, толкова бяха приближили лицата си едно до друго. После, тъй като не чуваше вече нищо, тя отвори очи и съвсем се изненада, като ги видя, че разговарят спокойно.

Гласът на госпожа Лера се извисяваше, сладникав и плачевен, като започваше нов куплет:

*И тогава хора от селото
полумъртво взеха го горкото...*

— Все пак има жени, които са уличници! — каза госпожа Лорильо сред общо одобрение.

Жервез бе разменила поглед с госпожа Бош и Виржини. Всичко е наред, значи? Купо и Лантие продължаваха да си говорят край

тротоара. Те пак се нападаха, но приятелски. Наричаха се „проклето животно“ с тон, който звучеше малко нежно. Понеже ги гледаха, в края на краищата те тръгнаха да се разхождат бавно един до друг покрай къщите, като се обръщаха на всеки десет крачки. Бяха започнали много оживен разговор. Внезапно Купо сякаш отново се разсърди, докато другият се дърпаше, караше да го молят. И накрай тенекеджията изблъска Лантие и го принуди да прекоси улицата, за да влезе в дюкяна.

— Казвам ви, че ви каня от сърце! — викаше той. — Ще изпие чаша вино... Мъжете са мъже, нали така? Трябва да се разбираме...

Госпожа Лера довършваше последния рефрен. Дамите повтаряха всички заедно, като мачкаха кърпичките си:

*Майки, не изпадайте в тревога —
туй детенце е дете на бога.*

Похвалиха певицата, която седна, като се преструваше, че е съсипана. Тя поиска да пие нещо, защото влагала много чувство в тази песен и винаги се страхувала да не разстрои нервите си. Обаче цялата маса гледаше втренчено Лантие, седнал кротко до Купо, който вече дояждаше последните залци от савойската торта, като ги потапяше в една чаша с вино. Освен Виржини и госпожа Бош никой друг не го познаваше. Съпрузите Лорильо подушваха нещо нечисто; но още не можеха да разберат и отново станаха важни. Гуже, който беше забелязал вълнението на Жервез, гледаше накриво новодошлия. Понеже бе настъпило тягостно мълчание, Купо каза просто:

— Той е мой приятел.

И като се обърна към жена си:

— Хайде, размърдай се де!... Може би има още топло кафе.

Смълчана и изумена, Жервез внимателно ги разглеждаше един след друг. Отначало, когато нейният съпруг изтласка бившия ѝ любовник в дюкяна, тя бе хванала главата си с две ръце със същия инстинктивен жест, както правеше при всеки трясък на гръмотевицата в дните на голяма буря. Струваше ѝ се невъзможно; стените щяха да се срутят и да затрупат всички. После, като видя, че двамата мъже седнаха, без дори муселиновите пердета да трепнат, изведнъж всичко ѝ

се видя естествено. Печената гъска малко ѝ тежеше, наистина беше яла много и това ѝ пречеше да мисли. Приятен мързел я вцепеняваше, притискаше я към масата, единственото ѝ желание беше да си няма неприятности. Боже мой, защо да се измъчва, когато другите са спокойни и когато нещата се нареждат сякаш от само себе си за всеобща радост? Тя стана, за да отиде да види дали е останало кафе.

Във вътрешната стая децата спяха. Кривогледата Огюстин ги беше измъчвала през цялото време на десерта, като крадеше от ягодите им и ги плашеше с отвратителни закани. Сега тя беше много зле, свила се смълчана върху едно столче с преbledняло лице. Дебелата Полин беше килнала глава на рамото на Етиен, който също спеше край масата. Нана беше седнала на килимчето пред леглото на Виктор, когото държеше до себе си, провряла ръка под врата му; и, сънлива, със затворени очи, тя повтаряше с тих и провлачен глас:

— Ох, мамо, боли ме!... Ох, мамо, боли ме!...

— Дявол да ги вземе! — прошепна Огюстин с отпусната глава.
— Те са пияни; пиха като възрастните.

Жервез получи нов удар, като видя Етиен. Тя почувствува, че се задушаваше, като си помисли, че бащата на това момче е тук, в съседната стая, и дояжда тортата си, без дори да прояви желание да целуне малкия. Тя едва не събуди Етиен, за да го отнесе в обятията си. После още веднъж намери, че спокойният начин, по който се уреждаха нещата, е много добър. Положително не беше прилично да се разстройва краят на вечерята. Тя се върна с кафеника и наля чаша кафе на Лантие, който всъщност не си даваше вид, че проявява интерес към нея.

— Сега е моят ред — измърмори Купо със заплитащ се език. — Ех, запазили сте ме за капак... Е добре, ще ви изпея „Брей, че лош хлапак“.

— Да, да, „Брей, че лош хлапак“! — викаше цялата маса.

Отново се вдигна врява. Лантие бе забравен. Дамите приготвиха чашите и ножовете си, за да акомпанират при рефрена. Смееха се предварително, като гледаха как тенекеджията се клатушка пиянски. Той започна с прегракнал глас на стара жена:

Сутрин като стана във зори,

*нещо на сърцето ми гори...
Пращам бърже малкия хлапак
да ми купи за пет су коняк.
Той се бави — по цял час се клинка,
най-подир ми носи половинка
и се блещи като котарак...
Брей, че калпав, брей, че лош хлапак!*

И дамите чукаха по чашите си и подхващаха в хор, страшно развеселени:

*Брей, че калпав, брей, че лош хлапак!
Брей, че калпав, брей, че лош хлапак!*

Сега вече цялата улици „Гут д’Ор“ вземаше участие. Кварталът пееше „Брей, че лош хлапак“. Отсреща дребният часовникар, момчетата на бакалина, продавачката на карангия и зарзаватчийката, които знаеха песента, подемаха рефрена и си пляскаха плесници на шега. Наистина и улицата най-сетне се беше напила; само миризмата от гуляя, която лъхаше от дома на Купо, развеселяваше хората от тротоара. Трябва да се каже, че в този час компанията в дюкяна хубаво се беше натряскала. Настроението се повишаваше бавно още с първата чаша чисто вино след супата. А сега беше връхната точка, всички с препълнени стомаси деряха гърлата си сред червеникавата мъгла на двете лампи, които пушеха. Врявата от тази голяма веселба заглушаваше тропота на последните коли. Двама полицаи от градската охрана, помислили, че има бунт, бързо дотичаха; но като забелязаха Поасон, те поздравиха като хора, които разбират какво става. И се отдалечиха бавно, закрачили един до друг покрай тъмните къщи.

Купо бе стигнал до следния куплет:

*Във неделя, на „Петит Вилет“,
ходихме при чичо ми Тинет.
Той е славен майстор каналджия*

*и пияч известен ракиджия.
Пихме там направо от шишето,
пихме, пихме, докато с детето
до козирката се напихме чак.
Брей, че калпав, брей, че лош хлапак!
Брей, че калпав, брей, че лош хлапак!*

Тогава се разтресе цялата къща, в хладния и спокоен въздух на нощта се вдигна такъв крясък, че тия кресльовци започнаха да си ръкопляскаат сами, защото не можеше и да се мисли, че някой би крещял по-силно.

Никой от компанията не можеше да си спомни как точно завърши гуляят. Навярно беше много късно, само това знаеха, защото вече и котка не минаваше по улицата. Може дори да са танцували около масата, като са се държали за ръце. Всичко се губеше в някаква жълта мъгла, сред която подскачаха зачервени лица с разчекнати до ушите уста. Възможно е накрая да са пили греяно вино; само че не знаеха дали някой не се беше пошегувал да сложи сол в чашите. Навярно децата се бяха съблекли и легнали сами да спят. На другия ден госпожа Бош се хвалеше, че е плеснала Бош два пъти по главата, защото го спипала в един ъгъл да натиска въглищарката; но Бош, който нищо не си спомняше, твърдеше, че това е лъжа. Обаче всеки намираще за неприлично поведението на Клеманс, това момиче, което наистина не трябвало да се кани; тя беше стигнала дотам, че да показва всичко, което имаше, а когато започна да повръща, щеше напълно да повреди едно от муселиновите пердета. Мъжете поне излизаха на улицата; Лорильо и Поасон, когато ги сви стомахът, бяха изтичали чак до дюкяна на колбасаря. Винаги си личи, когато човек е добре възпитан. Така например дамите — госпожа Пютоа, госпожа Лера и Виржини, почувствуваха се зле от горещината, просто бяха отишли във вътрешната стая, за да свалят корсетите си; Виржини дори се беше изтегнала за малко на кревата, за да предотврати лошите последици. Накрай компанията сякаш се стопи, едните се измъкнаха след другите, взаимно се изпращаха, като потъваха в тъмния квартал сред последната врява — бурен спор между съпрузите Лорильо и упоритото и печално „Тру ла ла, тру ла ла“ на дядо Брю; Жервез

вярваше, че Гуже се разплакал на тръгване; Купо продължаваше да пее; а пък Лантие остана докрай, дори в един момент тя почувствува нечие дихание в косите си, но не можеше да каже дали това било дихание на Лантие или на топлата нощ.

И тъй като госпожа Лера не искаше да се връща по това време в Батиньол, взеха от леглото един дюшек и го постлаха за нея в един ъгъл на дюкяна, след като избутаха масата. Тя спа там сред трохите от вечерята. И през цялата нощ, докато съпрузите Купо спяха тежък, непробуден сън след празненството, котката на една съседка, провряла се през един отворен прозорец, хруска костите на гъската и напълно довърши птицата с тихото кръцкане на остриите си зъби.

VIII

Следващата събота Купо, който не се беше прибирал за вечеря, доведе Лантие към десет часа. Те бяха яли заедно овнешки крачета у Томас, на Монмартр.

— Не трябва да се караш, стопанке — каза тенекеджията. — Ние сме послушни, както виждаш... О, няма никаква опасност с него; води по правия път.

И той разказа как се срещнали на улица „Рошешуар“. След вечерята Лантие отказал да пийнат в кафенето „Черната топка“, като казал, че когато човек е женен за добра и честна жена, не трябва да скитори по всички увеселителни заведения. Жервез слушаше, леко усмихната. Не, разбира се, тя не мислеше да се кара; чувствуваше се много притеснена. След празненството тя очакваше да види бившия си любовник някой ден; но в такъв час, когато се готвеше да си легне, внезапното пристигане на двамата мъже я изненада; и с разтреперани ръце тя започна да прибира разпилените си по врата коси.

— Знаеш ли — подзе Купо, — понеже той така деликатно отказа да пийнем навън, сега ти ще ни почерпиш... Ах, длъжна си!

Работничките отдавна си бяха отишли. Майка Купо и Нана токущо си бяха легнали. Тогава Жервез, която беше хванала един от кепенците, когато те се появиха, остави дюкяна отворен, донесе и постави в единия край на тезгяха чаши и едно шише с малко коняк. Лантие стоеше прав, избягваше да ѝ заговори направо. Все пак, когато тя му наливаше, той извика:

— Една капка само, госпожо, моля ви се.

Купо ги погледна и заговори много непринудено. Е, не се надувайте като пуяци! Миналото си е минало, нали така? Ако злопаметството трае девет-десет години, човек щял да остане сам-самичък. Не, не, той бил великодушен! Преди всичко знаел с кого има работа, с една благородна жена и с един благороден мъж, значи с двама приятели! Той бил спокоен, познавал честността им.

— О, разбира се... разбира се... — повтаряше Жервез със спуснати клепачи, без да съзнава какво казва.

— Сега ми е като сестра, само сестра! — прошепна и Лантие.

— Подайте си ръка, дявол да го вземе! — извика Купо. — И пет пари да не даваме за хората! Когато му е пълен тумбакът, човек е пощастлив от милионерите. Аз поставям над всичко приятелството, защото приятелството си е приятелство и над него няма нищо.

Той се удряше силно в корема с юмруци така развълнувано, че те трябваше да го успокоят. Тримата мълчаливо се чукнаха и пиха. Тогава Жервез можа да разгледа свободно Лантие, защото вечерта на празника го бе видяла като в мъгла. Той беше надебелял, тлъст и закръглен, с натезали ръце и крака поради дребния си ръст. Но лицето му бе запазило хубавите си черти, макар и да беше подпухнало от лентяйски живот; и понеже все още полагаше големи грижи за тънките си мустачки, можеше да се определи точно възрастта му — тридесет и пет години. Този ден беше облечен със сив панталон и тъмносино сако, като господин, и с кръгла шапка; дори имаше часовник и сребърна верижка, на която висеше пръстен, навярно спомен.

— Аз си отивам — каза той. — Дяволски се заседях.

Беше вече на тротоара, когато тенекеджията го повика, за да го накара да му обещае, че няма да минава покрай тях, без да им се обажда. Обаче през това време Жервез, която незабелязано беше изчезнала, се появи, като тикаше пред себе си Етиен по ризка и със сънливо вече лице. Момчето се усмихваше и търкаше очите си. Но когато забеляза Лантие, то се разтрепера и се смути, отправяйки неспокойни погледи към майка си и Купо.

— Ти не познаваш ли този господин? — попита последният.

Момчето наведе глава, без да отговори. После леко кимна, за да каже, че е познало господина.

— Е, хайде, не се прави на глупак, иди го целуни.

Важен и спокоен, Лантие чакаше. Когато Етиен се реши да се доближи до него, той се наведе, подаде му двете си бузи, а после сам целуна момчето по челото. Чак тогава момчето се осмели да погледне баща си. Но изведнъж избухна в ридания и, както си беше разгърдено, побягна като лудо; Купо му се скара и го нарече дивак.

— От вълнение — каза Жервез, също пребледняла и потресена.

— О, то е много кротко, много мило обикновено — обясняваше Купо. — Аз съм го възпитал строго, вие ще се убедите... Ще свикне с вас. Трябва да се научи да познава хората... Най-сетне дори и да не беше това дете, не можеше да бъдем винаги сърдити, нали така? Ние отдавна трябваше да си подадем ръка заради него, защото аз по-скоро бих дал да ми отрежат главата, отколкото да попреча на един баща да вижда детето си.

След тия думи той предложи да допият коняка в бутилката. Тримата отново се чукнаха. Лантие не се учудваше, държеше се спокойно. Преди да си тръгне, той пожела да се отблагодари на тенекеджията, като настоя да му помогне в затварянето на дюкяна. После, след като изтупа ръцете си, за да ги почисти, пожела лека нощ на семейството.

— Спете спокойно. Ще се опитам да хвана омнибуса... Обещавам скоро пак да ви посетя.

От тази вечер нататък Лантие започна да се появява често на улица „Гут д’Ор“. Той влизаше, когато тенекеджията си беше в къщи, от вратата го питаше как се чувства, преструваше се, че идва само заради него. После, като сядаше срещу витрината, винаги облечен със сако, обръснат и вчесан, той разговаряше любезно, с маниери на възпитан човек. Така постепенно съпрузите Купо научиха подробности за неговия живот. През последните осем години за известно време той ръководел една фабрика за шапки, а когато го питаха защо се е отказал, задоволяваше се да спомене за мошеничеството на един съдружник, негов съгражданин, един негодник, опропастил фирмата с жени. Но предишното му положение на собственик се беше отпечатало върху цялата му фигура като благородство, от което вече не можеше да се отърси. Той непрекъснато разказваше, че му предстои да сключи прекрасна сделка, да започне търговия с шапкарски къщи, които щели да му поверят огромни средства. Докато чакаше, той не работеше абсолютно нищо, разхождаше се на слънце с ръце в джобовете като буржоа. Ако в дните, когато се оплакваше, някой се осмеляваше да посочи предприятие, което търси работници, той се усмихваше презрително — нямал намерение да мре от глад, пребивайки се от работа за другите. Все пак този мъжага, както казваше Купо, не живеел от въздуха. О, той бил хитрец, умеел да се нарежда, въртял някаква търговийка, защото имал вид на преуспяващ човек, харчел доста пари,

за да си купува хубаво белъо и връзки като богаташките синове. Една сутрин тенекеджията го видял да лъска обувката си на булевард „Монмартр“. Истината беше, че Лантие, който много говореше за другите, мълчеше или лъжеше, когато се отнасяше за него. Той дори не искаше да каже къде живее. Бил на квартира у един негов приятел, далеч някъде по дяволите, докато си намерел хубава работа; и забраняваше на хората да ходят да го търсят, защото никога не се свъртал там.

— Аз имам много възможности — обясняваше често той. — Само че не си струва труда да се завреш в някоя дупка, в която няма да останеш дори двадесет и четири часа... Значи, един понеделник постъпвам у Шампион, на Монруж. Вечерта Шампион ме отегчи с политика, той не споделяше моите идеи. И така, във вторник сутринта се измъкнах, защото, нали разбирате, не сме в робовладелческата епоха и аз не искам да се продавам за седем франка на ден.

Беше в първите дни на ноември. Лантие донесе галантно букетчета теменужки, които раздаде на Жервез и двете работнички. Постепенно той започна да идва по-често, почти всеки ден. Като че ли искаше да покори къщата, целия квартал; и започна да пленява Клеманс и госпожа Пютоа, към които, без оглед на възрастта, се отнасяше с особено внимание. Само след месец двете работнички го обожаваха. Съпрузите Бош, които той много ласкаеше, като ходеше да ги поздравява в портиерната, се възхищаваха от неговата учтивост. Обаче съпрузите Лорильо, когато научиха кой беше този господин, дошъл при десерта на именния ден на Жервез, отначало забълваха хиляди мръсотии срещу Жервез, която се осмеляваше така да въведе бившия си любовник у дома си. Но един ден, когато Лантие отиде у тях и хубаво се представи, като им поръча една верижка за позната нему дама, те го поканиха да седне и го задържаха цял час, очаровани от разговора с него; дори се питаха как един толкова изискан човек е могъл да живее с Куцата. В края на краищата посещенията на шапкаря у Купо вече не възмущаваха никого и изглеждаха естествени, толкова той бе успял да спечели благоразположението на цялата улица „Гут д'Ор“. Само Гуже си оставаше мрачен. Ако биваше там, когато другият пристигаше, той излизаше, за да не бъде принуден да завърже познанство с тази личност.

Въпреки тези симпатии към Лантие първите седмици Жервез преживя в голямо безпокойство. Пареше ѝ под лъжичката така, както в деня, когато Виржини ѝ повери тайната. Най-вече се страхуваше, че няма да има сили, ако той я изненада някоя вечер сама и се опита да я целуне. Тя мислеше много за него, той не излизаше от съзнанието ѝ. Но постепенно се успокои, като го виждаше, че се държи толкова прилично, че не се заглежда в нея и че дори не я докосва с пръст, когато другите бяха с гръб към тях. После Виржини, която сякаш четеше мислите ѝ, я осъди за тези лоши предчувствия. Защо трепери? Не можело да се срещне по-мил човек от него. Положително нямала никаква причина да се плаши. И едрата брюнетка един ден устрои нещата така, че ги остави насаме и ги принуди да заговорят за отношенията си. Със сериозен глас и като подбираше добре думите си, Лантие заяви, че сърцето му било мъртво, че отсега нататък искал да се посвети изключително на щастието на сина си. Той никога не говореше за Клод, който все още беше в Южна Франция. Той всяка вечер целуваше Етиен по челото, не знаеше какво да му каже, когато детето беше при него, забравяше го, като започваше да прави комплименти на Клеманс. Така успокоена, Жервез почувствува, че миналото умира в нея. Присъствието на Лантие извличаше спомените ѝ от Пласан и от хотел „Добро сърце“. Като го виждаше непрекъснато, тя престана да мечтае за него. Дори се отвращаваше от мисълта за техните някогашни отношения. О, свършено беше, наистина свършено. Ако някой ден се осмелеше да посегне на нея, ще му отвърне с две плесници, дори ще каже на мъжа си. И отново, без угризение на съвестта, с необикновена нежност, тя започна да мисли за хубавото приятелство на Гуже.

Като дойде една сутрин в дюкяна, Клеманс разказа, че снощи към единадесет часа срещнала господин Лантие под ръка с една жена. Тя разказваше всичко това с много вулгарни думи и със злоба, за да види каква физиономия ще направи господарката. Да, господин Лантие се изкачвал по улица „Нотр Дам дьо Лорет“; жената била руса, една от тия мършави улични кранти с гол задник под копринената рокля. И тя ги проследила на шега. Крантата влязла у един колбасар, за да купи скариди и шунка. После на улица „Ларошфуко“ господин Лантие останал на тротоара пред къщата, с вирнат нос нагоре, докато малката изкачила се сама горе, му направила знак прозореца да отиде при нея.

Обаче напразно Клеманс продължаваше да прави старателни коментарии, Жервез гладеше спокойно една бяла рокля. От време на време историйката я караше да се усмихва леко. Тези провансалци, казваше тя, били бесни по жените; не можели без тях; ако трябвало, и от буницето с лопати биха ги изравяли. А вечерта, когато шапкарят дойде, тя се смя на закачките на Клеманс, която му загатваше за блондинката. Всъщност той като че ли беше поласкан, че бяха го видели. Боже мой, това била една стара негова приятелка, с която се срещал от време на време, когато било удобно; била много елегантна, имала мебели от палисандрово дърво, после изброи някои нейни бивши любовници — един виконт, един голям търговец на фаянс, синът на един нотариус. Той обичал жените, които благоухаели. Когато Етиен влезе, той тикаше под носа на Клеманс кърпичката си, която малката напарфюмирала. Тогава той стана сериозен, целуна детето, като добави, че това било несериозна работа без никакви обвързвания и че наистина сърцето му било мъртво. Наведена над работата си, Жервез кимна с глава в знак на одобрение. И самата Клеманс трябваше да понесе последицата от своята злоба, защото добре почувствува как Лантие скришом от другите я оципа два-три пъти; и тя умираше от ревност, че не вонят на мускус като крантата от булеварда.

Когато настъпи пролетта, Лантие, който се чувствуваше вече съвсем вътрешен, каза, че искал да живее в квартала, за да бъде по-близо до приятелите си. Търсел мебелирана стая в някоя чиста къща. Госпожа Бош, а също и Жервез се разтичаха да му намерят такава квартира. Претърсиха околните улици. Обаче беше много трудно, той желаше къщата да има голям двор, искаше стаята да бъде на партера, изобщо всички възможни удобства. И сега всяка вечер в дома на Купо той сякаш измерваше височината на таваните, проучваше разпределението на стаите, изявяваше силно желание за подобно жилище. О, той не би желал нищо повече, на драго сърце би се заврял в някой спокоен и топличък кът. И всякога приключваше своето изследване с тези думи:

— Дявол да го вземе, вие все пак сте наредени много добре!

Една вечер, след като бе вечерял тук и при десерта подхвърляше същите думи, Купо, който вече му говореше на ти, внезапно му извика:

— Остани тук, драги, ако толкова ти харесва... Ще я нагласим някак си...

И той обясни, че ако се почисти, стаята за мръсно бельо ще стане хубава. Етиен ще спи в дюкяна, върху дюшек, който ще постилат на пода, това е то.

— Не, не — каза Лантие, — не мога да приема. Много ще ви притеснявам. Зная, че го предлагате от все сърце, но ще бъде много тясно за толкова хора... А пък, нали знаете, всеки иска да бъде свободен. Ще трябва да преминавам през вашата стая, а това не винаги ще бъде удобно.

— Ах, говедо! — подзе тенекеджията, задавяйки се от смях, като тупаше по масата, за да оправи гласа си. — Винаги мисли за глупости!... Но, глупав дяволе, човек трябва да бъде изобретателен! Нали така? Стаята има два прозореца. Е добре, ще свалим единия и ще направим врата. Тогава, разбираш ли, ще си влизаш през двора, дори ще затворим тази вътрешна врата, ако желаш. Нито ще те виждаме, нито ще те чуваме — ти ще бъдеш у дома си и ние у дома ни.

Настъпи мълчание. Шапкарят шепнеше:

— Ах, да! Така може би... Все пак не, ще ви бъда в тежест.

Той избягваше да гледа Жервез. Но очевидно очакваше от нея една дума, за да приеме. Тя обаче никак не одобряваше предложението на мъжа си; не заради това, че я оскърбяваше или я безпокоеше много мисълта, че ще вижда Лантие да живее у тях; но се питаше къде ще поставя мръсното бельо. Обаче тенекеджията изтъкваше предимствата на тази комбинация. Наема от петстотин франка винаги бяха чувствували за доста голям. Е добре, другарят ще им плаща за напълно мебелираната стая по двадесет франка месечно. За него това няма да бъде скъпо, а на тях тези пари ще помагат за плащането на наема в срока. Той добави, че се наемал да измайстори под тяхното легло един голям сандък, в който щяло да се побира мръсното бельо на целия квартал. Тогава Жервез се поколеба и с поглед поиска мнението на майка Купо, която Лантие от няколко месеца беше вече спечелил на своя страна с бонбони против нейния катар.

— Вие няма да ни прочите, разбира се — каза най-сетне тя. — Има начин да се устроим...

— Не, не, благодаря — повтаряше шапкарят. — Вие сте много любезни, не трябва да злоупотребявам.

Сега вече Купо избухна. Още дълго време ли щял да се надува? Нали му казали, че е от все сърце! Не можел ли да разбере, че с това

правел и на тях услуга! После с разярен глас изкрещя:

— Етиен! Етиен!

Момчето беше заспало на масата. То вдигна глава и подскочи.

— Слушай, кажи му, че ти искаш... Да, на този господин тук...

Кажи му силно: „Аз искам!“

— Аз искам! — заекна сънливо Етиен.

Всички започнаха да се смеят. Но Лантие отново стана сериозен и съсредоточен. Той стисна през масата ръката на Купо, като каза:

— Приемам... Заради доброто приятелство от едната и от другата страна, нали така? Да, приемам заради детето.

Още на другия ден собственикът, господин Мареско, дойде за един час в портиерната на съпрузите Бош. Жервез му разказа за тяхното намерение. Отначало той се разтревожи, като отказваше и се сърдеше, сякаш тя му бе поискала да разруши едно цяло крило от неговата къща. После, след като старателно огледа мястото, след като погледна нагоре, за да види дали горните етажи няма да се разклатят, той най-сетне даде съгласието си, но при условие, че не поема никакви разходи; Жервез и Купо трябваше да му подпишат на книга, че се задължават да възстановят всичко в предишния му вид при прекратяване на договора им. Още същата вечер тенекеджията доведе майстори — един зидар, един дърводелец и един бояджия, все добри приятели, които щяха да извършат тази дреболия след работно време само за услуга. Поставянето на новата врата и почистването на стаята не излезе по-малко от сто франка, без да се смятат бутилките, с които поливаха работата. Тенекеджията каза на приятелите си, че ще им заплати по-късно, когато получи първите пари от наемателя си. После трябваше да мебелират стаята. Жервез даде шкафа на майка Купо; добави една маса и два стола, които взе от собствената си стая; трябваше да се купи една нощна масичка и едно легло с комплект постелки и завивки, общо за сто и тридесет франка, които тя трябваше да изплаща по десет франка месечно. Макар че за десет месеца напред двадесетте франка на Лантие бяха предварително похарчени за направените дългове, по-късно щяха да имат добра печалба от това.

В първите дни на юни стана настаняването на шапкаря. Предишния ден Купо му беше предложил да отиде в квартирата му и да пренесе сандъка, за да му спести тридесетте су за фиакър. Но другият не прие, като каза, че сандъкът му бил много тежък, сякаш

искаше и в последния момент да скрие мястото, където живееше. Той пристигна следобед, към три часа, когато Купо не беше в къщи. И Жервез, на прага на дюкяна, съвсем пребледня, като позна сандъка във фиакъра. Това беше техният стар сандък, същият, с който тя бе дошла от Пласан, сега олющен, изпочупен, овързан с въжета. Тя виждаше, че сандъкът се връща така, както често си бе мечтала, дори си представяше, че същият фиакър, с който оная курва, полировачката, се беше подиграла с нея, сега и връщаше сандъка. През това време Бош се ръкуваше с Лантие. Гладачката ги последва, онемяла и малко замаяна. Когато те поставиха багажа по средата на стаята, тя продума само за да каже нещо:

— Е, хубава работа свършихме, нали?

После, като се съвзе и видя, че Лантие развързва въжетата, без да я погледне, добави:

— Господин Бош, нали ще изпиете една чаша?

И отиде да вземе едно шише и чаши. Тъкмо Поасон минаваше по тротоара с униформа. Тя му направи знак, като му намигна усмихнато. Полицаят от градската охрана добре я разбра. Когато биваше на служба и когато му намигаха така, това означаваше, че му предлагат чаша вино. Дори той се разхождаше с часове пред гладачницата и чакаше тя да му намигне. Тогава, за да не го видят, той минаваше през двора и изпиваше чашата си скришом.

— Аха, аха! — каза Лантие, като го видя, че влиза. — Вие ли сте, Баденг!

Наричаше го Баденг на шега, както беше прякорът на Наполеон III, с което искаше да каже, че пет пари не дава за императора. Поасон приемаше това със суров вид, без да може да се разбере дали в действителност му беше неприятно. Всъщност двамата мъже, въпреки различните си политически убеждения, бяха станали много добри приятели.

— Нали знаете, че императорът е бил полицай от градската охрана в Лондон — каза и Бош. — Да, честна дума, прибирал е пияните жени.

Жервез беше напълнили три чаши на масата. Тя не искаше да пие, чувствуваше се съвсем обърквана. Обаче остана, гледаше как Лантие махаше последните въжета, обзета от желанието да узнае какво съдържаше сандъкът. Тя си спомняше, че в един ъгъл имаше куп

чорапи, две мръсни ризи и една стара шапка. Дали тези неща бяха пак там? Дали щеше да види дрипите от миналото? Преди да отвори капака, Лантие взе чашата си и се чукна.

— За ваше здраве.

— За ваше здраве — отвърнаха Бош и Поасон.

Гладачката отново напълни чашите. Тримата мъже избърсаха устните си с ръце. Най-сетне шапкарят отвори сандъка. Беше пълен с разхвърляни вестници, книги, стари дрехи, бельо на вързопи. Той последователно извади една тенджерка, чифт ботуши, един бюст на Ледрю Ролен със счупен нос, една бродирана риза, работен панталон. И навела се, Жервез почувствува лъх на тютюн, миризма на нечистоплътен мъж, който се грижи само за външността си, за това, което хората виждат върху него. Не, старата шапка не беше вече в левия ъгъл. Сега там имаше един игленик, който не познаваше, навярно бе подарък от някоя жена. Тогава тя се успокои, изпита смътна тъга, като продължаваше да оглежда вещите и да се пита дали бяха от нейно време или от времето на други.

— Я кажете, Баденг, не познавате ли това? — подзе Лантие.

Той пъкна под носа му една малка отпечатана в Брюксел книга: „Любовните приключения на Наполеон III“, украсена с гравюри. Между другите анекдоти се разказваше още как императорът прелъстил тринадесетгодишната дъщеря на един готвач; картината представляваше как Наполеон III, бос, с голямата лента на почетния легион, гони момичето, изскубнало се от неговата похотливост.

— Ах, точно така! — извика Бош, чиито скрити сластолюбиви инстинкти бяха раздразнени. — Винаги така става!

Поасон беше поразен и отчаян; той не можеше да намери нито дума в защита на императора. Беше на книга, не можеше да го отрече. Но понеже Лантие продължаваше да тика картичката под носа му с подигравателен вид, той извика, като протегна ръце:

— Е, какво от това? Нима не е естествено?

Този отговор затвори устата на Лантие. Той нареди книгите и вестниците си на една лавица на шкафа; и тъй като изглеждаше отчаян, че няма библиотечка, окачена над масата, Жервез обеща да му достави. Той притежаваше „Историята на десетте години“ от Луи Блан, без първия том, който впрочем никога не бе имал, „Жирондинците“ от Ламартин в издание от две су, „Парижките потайности“ и „Скитникът

евреин“ от Йожен Сю, а освен това още куп философски и хуманитарни книги, купувани от букинистите. Но с най-нежен и изпълнен с уважение поглед той гледаше вестниците си. Това беше колекция, събирана от години. Винаги, когато в някое кафене прочетеше хубава статия, съобразно неговите разбирания, той купуваше този вестник и го запазваше. Така бе събрал огромен пакет, от различни дати и различни вестници, натрупани безредно. Когато извади този пакет от дъното на сандъка, той дружески го потупа, като каза на другите двама:

— Виждате ли това? Е добре, това си е лично мое, никой не може да се похвали, че притежава такава ценност... Не можете да си представите какво има тук. Искам да кажа, че ако се приложат само половината от тези идеи, обществото изведнъж ще се прочисти. Да, вашият император и всичките му мекерета ще отидат по дяволите...

Но бе прекъснат от полицая, чиито мустаци и червена брадичка настръхнаха на бледото му лице.

— А армията, кажете де, какво ще направите с нея?

Тогава Лантие се разяри. Той закрещя, като удряше с юмрук по вестниците:

— Аз искам премахване на милитаризма, братство между народите... Искам да се отнемат привилегиите, титлите и монополите... Искам равенство в заплатите, разпределение на богатата, тържеството на пролетариата... Всички свободи, чувате ли, всички!... И развод!

— Да, да, развод, заради морала! — наблегна Бош.

Застанал величествено, Поасон отвърна:

— Въпреки че не искам вашите свободи, аз съм напълно свободен.

— Ако не искате, ако не искате... — започна да заеква Лантие, който се задушаваше от вълнение. — Не, вие не сте свободен!... Щом не искате, ще ви натикам в Кайен заедно с вашия император и всички свине от неговата банда!

Така те се спречкваха при всяка тяхна среща. Жервез, която не обичаше разправиите, обикновено се намесваше. Тя се освободи от вцепенението, в което я докара видът на сандъка, изпълнен с парфюма на нейната стара любов; и показа чашите на тримата мъже.

— Така е — каза Лантие, успокоил се изведнъж и вдигнал чашата си. — За ваше здраве!

— Наздраве! — отвърнаха Бош и Поасон, които се чукнаха с него.

Обаче Бош, обзет от безпокойство, пристъпваше от крак на крак, като поглеждаше изпод око полицаия от градската охрана.

— Всичко да си остане между нас, нали, господин Поасон? — прошепна най-сетне той. — Нищо не си видял и нищо не си чул.

Но Поасон не го остави да се доизкаже. Той постави ръка на сърцето си, сякаш искаше да каже, че всичко си оставало там. Той, разбира се, не шпионирал приятелите си. Пристигна Купо и изпразниха още едно шише. Полицаият след това се измъкна през двора и пое по тротоара с твърда и отмерена крачка. През първите дни всичко се обърка у гладачката. Лантие наистина имаше отделна стая, отделен вход и ключ; но тъй като в последния момент бяха решили да не затварят външната врата, ставаше така, че по-често минаваше през дюкяна. Мръсното бельо също така много затрудняваше Жервез, защото мъжът ѝ не се зае, да направи големия сандък, както бе обещал; и тя бе принудена да нахвърля бельото почти навсякъде, в ъглите, най-вече под своето легло — нещо, което не беше приятно през летните нощи. Освен това много и дотягаше да прави всяка вечер леглото на Етиен посред дюкяна; когато работничките гладеха до късно, момчето спеше на някой стол, докато чакаше. Във връзка с това Гуже ѝ беше говорил да изпрати Етиен в Лил при неговия бивш господар, един механик, който търсел чираци; тя бе съблазнена от това предложение, още повече че момчето, което не се чувствуваше щастливо в къщи и желаше да бъде свободно, я молеше да се съгласи. Само че тя се страхуваше от категоричния отказ на Лантие. Той беше дошъл да живее у тях изключително за да се сближи със сина си; нямаше да иска да го загуби само петнадесет дни след преместването си. Обаче, когато разтреперана тя му заговори за това, той напълно одобри идеята, като каза, че младите работници имали нужда да опознаят страната. Сутринта, когато Етиен замина, той му държа едно слово за неговите права, после го целуна и издекламира:

— Не забравяй, че производителят не е роб, а този, който не е производител, е търтей.

След това всекидневието в къщата се възстанови, всичко се успокои и се подчини на нови привички. Жервез свикна с разхвърляното мръсно бельо, с излизанията и влизанията на Лантие. Той говореше винаги за големи сделки; понякога излизаше грижливо вчесан и с бяла риза, изчезваше, дори преспиваше навън, после се прибираще, като се преструваше, че е преуморен, че главата му е надута, сякаш в продължение на двадесет и четири часа е разисквал по най-сериозни делови въпроси. Истината бе, че си живееше приятно. О, нямаше никаква опасност да хване мозоли по дланите си! Обикновено ставаше към десет часа, разхождаше се следобед, ако времето му харесваше, или пък през дъждовните дни оставаше в дюкяна, където прочиташе вестника си. Тук той беше в средата си, примираще от удоволствие сред фустите, връщаше се между жените, възхищаваше се на циничните им думи, подтикваше ги да говорят такива, а самият той запазваше изискания си език; и всичко това обясняваше защо обичаше да се върти около гладачките, които не бяха предвзети момичета. Когато Клеманс започваше да му разказва подробно за себе си, той се разнежваше и се усмихваше, като сучеше тънките си мустачки. Миризмата в гладачницата, изпотените работнички, които натискаха с голите си ръце ютиите, целият този кът, подобен на алков, на който бяха разхвърляни долните дрехи на дамите от квартала, му изглеждаше като мечтана бърлога, убежище за мързел и наслада, което той отдавна търсеше.

На първо време Лантие се хранеше у Франсоа, на ъгъла на улица „Поасоние“. Но три-четири пъти през седмицата той обядваше със съпрузите Купо; така че в края на краищата им предложи да бъде на пансион у тях; щял да им плаща всяка събота по петнадесет франка. Тогава той почти не излизаше от къщата, където напълно се настани. Виждаха го от сутрин до вечер да снове около дюкяна във вътрешната стая със запретнати ръкави на ризата си, като повишаваше глас и нареждаше; дори даваше обяснения на клиентите, ръководеше работата. Виното на Франсоа му беше омръзнало и той уреди Жервез да започне да купува вино от Вигуру, възглицаря отсреща, чиято жена пощипваше, когато заедно с Бош ходеше да прави поръчки. После намери, че хлябът на Кудлу е лошо изпечен; и изпрати Огюстин за хляб във виенската хлебарница на Майер в предградието Поасониер. Той смени и Леонгр, бакалина, и запази само месаря от улица

„Полонсо“, дебелия Шарл, заради неговите политически разбирания. След един месец поиска да се готви само със зехтин. И както казваше Клеманс на шега, този дяволски провансалец изплува като зехтин. Той сам приготвяше омлетите, обръщаше ги от двете страни и те ставаха по-препържени от палачинки и твърди като галети. Той надзираваше майка Купо, изискваше бифтеците да бъдат много препечени, като подметки, прибавяше чеснов лук на всичко, сърдеше се, когато нарязваха подправки в салатата, крещеше, че това били бурени, между които могло да има и отровни. Но най-любимото му ядене беше някаква много гъста супа с фиде, в която наливаше половин шише зехтин. Само той и Жервез ядяха от нея, защото другите, парижаните, само веднъж се осмелиха да я опитат и щяха да изповърнат червата си.

Постепенно Лантие започна да се занимава и със семейните работи. Понеже съпрузите Лорильо винаги се мръщеа, когато трябваше да измъкнат от джоба им стоте су за майка Купо, той бе заявил, че могат да заведат дело срещу тях. Така ли ще ги оставят да се гаврят с хората! Те трябвало да дават дори десет франка месечно! И сам се качваше да иска тези десет франка с такъв смел и същевременно любезен вид, че госпожа Лорильо не смееше да откаже. Сега вече и госпожа Лера даваше по две монети от по сто су. Майка Купо трябваше да целува ръцете на Лантие, който освен това играеше и ролята на голям арбитър в кавгите между старата жена и Жервез. Когато гладачката, излязла от търпение, хокаше свекърва си, а последната отиваше да плаче в леглото си, той блъскаше и двете, принуждаваше ги да се целунат, като ги питаше дали смятат да забавляват хората със своите добри характери. Същото било с Нана: според него те я възпитавали страшно лошо. В това той нямал вина, защото когато баща ѝ я биел, майката защищавала детето, а когато майка ѝ я налагала, бащата правел сцени. Възхитена от това, че родителите ѝ се карат заради нея, Нана предварително знаеше, че всичко ще ѝ бъде простено, и вършеше хиляди лудории. Сега ѝ бе хрумвало да ходи в налбантницата отсреща: по цял ден се люлееше по стръките на каруците; с банда улични деца се криеше в дъното на тъмния двор, осветен от червения пламък на наковалнята; и внезапно изскачаше оттам, тичаше и крещеше, разчорлена и изцапана, последвана от цяла върволица дечурлига, сякаш размахани чукове бяха прогонили тая мръсна сган. Само Лантие можеше да ѝ се кара; но и тя

чудесно знаеше как да го подкупи. Тази десетгодишна никаквица кокетничеше като дама пред него, кълчеше се и го гледаше косо с порочни вече очи. В края на краищата той се нагърби с нейното възпитание, учеше я да танцува и да говори на жаргон.

Така измина една година. В квартала мислеха, че Лантие е рентиер, защото само така можеха да си обяснят много охолния живот на семейство Купо. Разбира се, Жервез продължаваше да печели пари; но сега, когато хранеше двама мъже, които нищо не работеха, доходите от гладачницата положително не бяха достатъчни; още повече че гладачницата западаше, клиентите бягаха, работничките се шляеха от сутрин до вечер. Истината бе, че Лантие не плащаше нищо — нито наем, нито храна. Първите месеци беше уреждал сметките си; после бе казал, че очаква да получи някаква голяма сума, с която по-късно щял да се наплати наведнъж. Жервез вече не смееше да му иска нито сантим. Тя взимаше на кредит хляба, виното, месото. Сметките ѝ навсякъде растяха, увеличаваха се с по три-четири франка дневно. Тя не беше изплатила нито едно су на търговеца за мебели, нито на тримата другари — зидаря, дърводелеца и бояджията. Всички тези хора започнаха да ръмжат, в магазините не бяха вече толкова любезни с нея. Но тя сякаш изглеждаше опиянена от дълговете си; замайваше се, избираше най-скъпите неща, отдаваше се на лакомията си, откакто бе престанала да плаща; обаче в душата си оставаше честна, от сутрин до вечер мечтаеше да спечели, без да знае по какъв начин, стотици франкове, за да раздава на доставчиците си пълни шепи с монети от по сто су. С една дума, тя затъваше и колкото повече пропадеше, толкова повече говореше да разшири работата си. Обаче към средата на лятото дългата Клеманс напусна, защото нямаше достатъчно работа за две работнички и защото по седмици чакаше парите си. Сред този провал Купо и Лантие дебелееха. Надвесени над трапезата, тези мъжаги изяждаха дюкяна, тлъстееха от разорението на гладачницата; те се подстрекаваха един друг да лапат повече, тупаха се шеговито по коремите при десерта, за да им се смилала храната по-бързо.

Голямата тема на разговорите в квартала беше да се разбере дали наистина Лантие се е сдобрил с Жервез. По този въпрос имаше две мнения. Според съпрузите Лорильо Куцата правела всичко, за да си върне отново шапкаря, но той вече не я желаел, намирал, че е доста увехнала, пък и в града си имал момиченца със съвсем други личица.

Според съпрузите Бош било съвсем иначе, гладачката още първата нощ била отишла при своя бивш съпруг, веднага щом този дангалак Купо захъркал. Всичко това, така или иначе, никак не изглеждаше чиста работа, но в живота има толкова мръсотии, дори още по-големи, че хората най-сетне започнаха да считат това семейство от трима за нормално, дори много мило, защото никога не се биеха и благоприличието беше запазено. Навярно ако си пъхнеше носа в някои други квартири от квартала, човек щеше да се отврати още повече. В дома на семейство Купо поне лъхаше на добросърдечност. Тримата се погаждаха, спокойно ядяха и пиеха заедно, без да пречат на съседите да спят. Освен това кварталът си оставаше в плен на добрите обноски на Лантие. Този ласкател затваряше устата на всички бърберици, дори и на тези, които се съмняваха за отношенията му с Жервез. Така например, когато зарзаватчийката твърдеше пред продавачката на карантия, че не вярва в това, последната казваше, че било жалко, защото така съпрузите Купо ставали по-малко интересни.

Обаче Жервез си живееше спокойно откъм тази страна, никак не мислеше за тези мръсотии. Работите стигнаха дотам, че я обвиниха в безсърдечие. Във фамилията не можеха да разберат нейната ненавист към шапкаря. Госпожа Лера, която обичаше да се вмъква между влюбените, идваше всяка вечер; тя считаше Лантие за мъж, на когото не можело да се устои и в чиито обятия трябвало да падат и най-високопоставени дами. Госпожа Бош нямала да може да запази добродетелта си, ако била десет години по-млада. Някакъв таен и постоянен заговор се образуваше около Жервез, сякаш всички жени край нея щяха да бъдат удовлетворени, ако ѝ дадат любовник. Но Жервез се учудваше, не намираше, че Лантие е толкова съблазнителен. Несъмнено той се беше променил в своя полза: носеше винаги сако, беше се превъзпитал в кафенетата и политическите събрания. Само че тя, която добре го познаваше, проникваше до душата му през зениците на двете му очи и отново откриваше там куп неща, от които се ужасяваше. Най-сетне, щом другите толкова го харесваха, защо тези други не се осмеляваха да го опитат? Това именно тя каза един ден на Виржини, която се беше най-много распалила. Тогава госпожа Лера и Виржини, за да ѝ завъртят главата, ѝ разказаха за любовните похождения на Лантие и на дългата Клеманс. Да, тя нищо не била забелязала; обаче щом тя излизала за някакви покупки, шапкарят

веднага завежда работничката в стаята си. И сега ги срещали заедно, той навярно ходел у тях.

— Е, та какво? — каза гладчката с малко разтреперан глас. — Какво ме засяга това?

И тя се вглеждаше в жълтите очи на Виржини, в които блестяха златни искрици като в котешките очи. Мразеше ли я тази жена, щом се мъчеше да я накара да ревнува? Но шивачката възвърна наивния си вид, като каза:

— Това не ви засяга, разбира се... Само че вие трябва да го посъветвате да остави това момиче, с което ще има неприятности.

Най-лошото бе, че Лантие чувствуваше подкрепа и променяше отношението си към Жервез. Сега, когато се ръкуваше с нея, той задържаше за миг ръката ѝ. Изморяваше я с погледа си, гледаше я втренчено с дръзки очи, в които тя ясно четеше желанието му. Когато минаваше зад нея, той докосваше с коленете си полите ѝ, дъхаше във врата ѝ, сякаш за да я упои. Все пак изчакваше още, преди да стане груб и да се изяви. Но една вечер, когато бяха сами, той я бутна пред себе си, без да каже нито дума, притисна я разтреперана до стената, в дъното на дюкяна, и поиска да я целуне. В този момент случайно влезе Гуже. Тогава тя оказа съпротива и се изскубна. После тримата размениха няколко думи, сякаш нищо не се бе случило. С пребледняло лице Гуже беше свел глава, като си въобразяваше, че им е попречил, че тя се е съпротивила само за да не бъде целуната пред него.

На другия ден Жервез сновеше из дюкяна много нещастна, неспособна да изглади дори една носна кърпа; тя изпитваше нужда да види Гуже, да му обясни как Лантие я беше притиснал до стената. Но откакто Етиен беше в Лил, тя не се осмеляваше да влиза в ковачницата, където Хапливата човка, наречен още Ненаситния, щеше да я посрещне със загадъчни кикотения. Въпреки това следобед, подчинявайки се на желанието си, тя взе един празен панер и тръгна под предлог, че ще отиде да вземе фустите на една клиентка от улица „Порт Бланш“. После, когато бе на улица „Маркаде“, пред фабриката за болтове, започна да се разхожда с малки крачки, като разчиташе на случайна среща. Навярно и Гуже я чакаше, защото само след пет минути той излезе, уж случайно.

— Я виж, вие навярно сте по работа! — каза той, като леко се усмихваше. — В къщи ли се прибирате?...

Той каза това само за да заговори. Точно в този момент Жервез завиваше от улица „Поасоние“. И двамата тръгнаха към Монмартр, един до друг, без да се хванат за ръка. Навярно намерението им бе да се отдалечат от фабриката, за да не изглежда, че са си дали среща пред вратата ѝ. С наведени глави те крачеха по разбития път сред грохота на фабриките. После, след двеста крачки, съвсем непринудено, сякаш познаваха местността, завиха наляво и все така мълчаливи навлязоха в едно пусто място. Намираха се между една механична дъскорезница и една работилница за копчета, в една продълговата зеленееща се ливада, на места с пожълтяла изгоряла трева; една коза, завързана на кол, се въртеше и блееше; в дъното едно изсъхнало дърво се ронеше под силното слънце.

— Я — прошепна Жервез, — като че ли сме на село.

Те отидоха да седнат под мъртвото дърво. Гладачката постави панера в краката си. Срецу тях възвишението на Монмартр се очертаваше с редиците си от високи жълти и сиви къщи сред туфи от хилава зеленина; а когато вдигаха още повече глава, виждаха над града необятното, ясно и пламнало небе, по което на север плуваха малки бели облаци. Но ярката светлина ги заслепяваше — гледаха ниско на хоризонта белезникавите покрайнини на предградията, вглеждаха се най-вече в диханието на тънката тръба на механичната дъскорезница, която изхвърляше струи пара. Тези дълбоки въздишки сякаш облекчаваха потиснатите им гърди.

— Да — подзе Жервез, притеснена от мълчанието им, — бях по работа, отивах...

След като толкова много бе желала да му обясни, сега изведнъж не смееше да говори. Обзел я бе голям срам. Но добре чувствуваше, че бяха дошли тук непринудено, за да говорят за това; дори сякаш си приказваха, без да чувствуват нужда да произнесат една дума. Снощната случка стоеше между тях като някакво бреме, което им пречеше.

Тогава, обзета от страшна мъка, със сълзи на очи тя разказа за агонията на госпожа Бижар, нейната перачка, умряла тази сутрин сред ужасни мъчения.

— Разболя се от ритника, който и удари Бижар — казваше тя с тих и монотонен глас. — Коремът ѝ се поду. Навярно ѝ беше счупил нещо вътре. Господи, три дни се гърчи!... Ах, в каторгите има

престъпници, които не са толкова жестоки! Но правосъдието ще има много работа, ако започне да се занимава с жени, пребити от мъжете им. Един ритник повече или по-малко, има ли това значение, щом те ритат всеки ден, нали? Въпреки всичко нещастната жена искаше да спаси мъжа си от гилотината и обясняваше, че си наранила стомаха, като паднала върху едно ведро... Тя е крещяла цялата нощ, преди да умре.

Ковачът мълчеше, скубеше трева със сгърчените си длани.

— Преди по-малко от петнадесет дни — продължи Жервез — тя отби детето си, малкия Жюл; това все пак е щастие, защото детето няма да се мъчи... Както и да е, но нейната дъщеричка Лали сега ще се грижи за две деца. Тя още не е навършила осем години, но е сериозна и разумна като истинска майка. На всичко отгоре баща ѝ постоянно я бие... Ах, има същества, които са родени, за да страдат.

Гуже я погледна и каза внезапно със стиснати устни:

— Вчера вие ми причинихте мъка, ах, да, голяма мъка!...

Жервез, пребледняла, беше свила ръце. А той продължаваше:

— Знаех си, че това ще се случи... Само че вие трябваше да ми се доверите, да ми признаете каква е работата, за да не си въобразявам...

Той не можа да довърши. Тя беше станала, като разбра, че Гуже вярва в сдобряването ѝ с Лантие, както твърдеше кварталът. И с протегнати ръце извика:

— Не, не, кълна ви се... Той ме блъскаше, искаше да ме целуне, това е вярно; но лицето му дори не се приближи до моето; и за първи път се опита... О, заклевам се в живота си, в живота на децата си, във всичко, което ми е най-свято!

Обаче ковачът клатеше глава. Той не вярваше, защото жените винаги отричат. Тогава, станала много сериозна, Жервез подзе бавно:

— Вие ме познавате, господин Гуже, аз съвсем не съм лъжкиня... Е добре, казах ви не, нищо не се е случило, честна дума!... Никога няма да се случи, чувате ли ме? Никога! В деня, в който ще се случи, аз ще стана последната от последните и няма вече да бъда достойна за приятелството на един честен човек като вас.

И като говореше, лицето ѝ бе станало толкова хубаво и толкова откровено, че той я хвана за ръка и я накара пак да седне. Сега той дишаше спокойно, радваше се вътрешно. За първи път държеше така

ръката ѝ и я стискаше в своята. И двамата мълчаха. В небето белите облачета плуваха бавно като лебеди. В ъгъла на ливадата козата, обърнала се към тях, ги гледаше, като на дълги равномерни интервали блееше много нежно. И без да си пускат ръцете, с очи, изпълнени с умиление, те гледаха в далечината, към бледия склон на Монмартр, към гората от високи фабрични комини, които разсичаха хоризонта, към това каменисто и тъжно предградие, където зелените градини на мрачните кръчми ги вълнуваха до сълзи.

— Вашата майка ми се сърди, зная — подзе Жервез с тих глас. — Не отричайте... Дължим ви толкова много пари.

Но той прояви грубост, за да я накара да млъкне. Изви ръката ѝ до счупване. Не искаше тя да говори за парите. После се подвоуми и накрая измънка:

— Вижте какво, отдавна мисля да ви направя едно предложение... Вие не сте щастлива. Майка ми твърди, че животът се нарежда зле за вас...

Той спря, малко задавен.

— Е добре, трябва да се махнем заедно.

Тя втренчи поглед в него, като отначало не можа да разбере ясно, изненадана от тази груба изява на любов, за която той никога досега не бе отварял уста.

— Как така? — попита тя.

— Да — продължи той с наведена глава, — ние с вас ще заминем, ще живеем някъде, в Белгия, ако искате... Тя е почти моя родина... Като работим и двамата, бързо ще се наредим добре.

Тогава тя много силно се изчерви. Ако беше я притиснал към себе си, за да я целуне, нямаше толкова да се засрами. Чуден момък беше наистина, щом ѝ предлагаше да я отвлече, както това става в романите и във висшето общество. Ах, чудно! Защото тя бе виждала край себе си как работници ухажват омъжени жени; но те не ги водеха дори в Сен-Дени, всичко ставаше на място, и то без заобикалки.

— Ах, господин Гуже... — шепнеше тя, като не можеше да намери какво друго да каже.

— Ето така най-сетне ще бъдем само двама — подзе той. — Хората ми досаждат, разбирате ли ме?... Като обичам някоя, не мога да я гледам с други.

Но тя се съвземаше, сега отказваше с благоразумен вид.

— Невъзможно е, господин Гуже. Ще бъде много лошо... Аз съм омъжена, нали така? С деца... Зная, че вие имате приятелски чувства към мене и че аз ви причинявам мъка. Само че съвестта ще ни измъчва, няма да бъдем щастливи... Аз също изпитвам приятелски чувства към вас и те са толкова силни, че не мога да ви позволя да правите глупости. А това ще бъдат глупости, разбира се... Не, разберете, по-добре да си останем така, както сме си. Ние се уважаваме, ние споделяме чувствата си. А това е много, това ме е окриляло неведнъж. Когато човек в нашето положение остане честен, той е чудесно възнаграден.

Той клатеше глава, като я слушаше. Съгласяваше се с нея, не можеше да каже противното. Изведнъж в светлия ден той я взе в прегръдките си, стисна я до смазване, страстно я целуна по врата, сякаш искаше да отхапе кожата ѝ. После я пусна, без да поиска нещо друго; и повече не заговори за тяхната любов. Тя се вълнуваше, не се сърдеше, като разбираше, че бяха заслужили това малко удоволствие.

Обаче ковачът, разтърсен от главата до петите от силна тръпка, се отдръпна от нея, за да не се поддаде на желанието отново да я прегърне; той лазеше по колене, като не знаеше какво да прави с ръцете си, късаше глухарчета, които хвърляше отдалече в панера ѝ. Тук сред изгорялата трева имаше прекрасни жълти глухарчета. Постепенно тази игра го успокои и започна да го забавлява. Със загрубелите си от работа с чука пръсти той внимателно късаше цветенцата, хвърляше ги едно по едно и добродушните му очи сияеха, когато не улучваше панера. Гладачката се беше опряла с гръб към мъртвото дърво, развеселена и отпочинала, повишаваше гласа си, за да я чува сред силното пуфтене на механичната дъскорезница. Когато излязоха от празното място, един до друг, разговаряйки за Етиен, който много се хвалеше от Лил, тя си тръгна за дома с панера, напълнен с глухарчета.

Всъщност пред Лантие Жервез не се чувствуваше толкова смела, както казваше. Наистина тя бе твърдо решила да не му позволи да я пипне дори с крайчеца на пръстите си; но ако я пипнеше някога, тя се страхуваше от своето някогашно малодушие, от това размекване и от тази благосклонност, с която се съгласяваше, за да направи удоволствие на другите. Обаче Лантие не повтори опита си. Много пъти беше оставал насаме с нея, но се държеше спокойно. Като че ли

сега бе зает с продавачката на карантия, една много добре запазена четиридесет и пет годишна жена. Пред Гуже Жервез говореше за нея, за да го успокоява. А когато Виржини и госпожа Лера хвалеха шапкаря, тя им отвръщаше, че той нямал нужда да му се възхищава и тя, тъй като съседките били влюбени в него.

В квартала Купо си дереше гърлото да разправя, че Лантие бил приятел, и то истински. Можели да си бърборят по техен адрес, но той си знаел своето, пет пари не давал за празните приказки, тъй като почтеността била на негова страна. Когато в неделя излизаха тримата заедно, той задължаваше жена си и шапкаря да вървят пред него, хванати под ръка, напук на съседите; гледаше хората, наежен да им кресне да не се бъркат в чуждите работи, ако си позволяха и най-малката шега. Разбира се, той намираще, че Лантие е малко смешно горд, обвиняваше го, че стоял като светица пред ракията, подиграваше му се, че знаел да чете и говори като адвокат. Друг като него нямало из целия Шапел. С една дума те се разбираха, бяха родени един за друг. Приятелството с мъж е по-здраво от любовта с жена.

Трябва да се каже и това, че Купо и Лантие си устройваха чудесни гуляи. Сега Лантие заемаше пари от Жервез — по десет, по двадесет франка, когато подушваше, че има пари. Беше все за неговите големи сделки; После, през тези дни, той развърщаваше Купо, казваше, че ще отидат някъде далече, и го отвеждаше със себе си; и седнали глава до глава в дъното на съседен ресторант, те се тъпчеха с ястия, каквито не можеха да ядат в къщи, като ги поливаха с бутилково вино. Тенекеджията би предпочел гуляи в обикновен ресторант; но се възхищаваше от аристократическия вкус на шапкаря, който откриваше по листа за ястия наименованията на необикновени сосове. Той нямаше представа за толкова изнежен и толкова взискателен човек. Изглежда, че всички южняци са такива. Лантие не искаше нищо дразнещо, спореше за всяко ястие от гледна точка на здравето, връщаше месото, ако му се видеше много солено или много лютиво. Още по-страшно беше за течението — изпитваше панически страх, ругаеше цялото заведение, ако някоя врата беше полуотворена. Освен това беше много стиснат, даваше само две су на келнера при сметка от седем-осем франка. Независимо от това трепереха пред него, познаваха го чак по външните булеварди, от Батиньол до Белвил. Те отиваха чак до Батиньол да ядат чревца, приготвени по канадски, които

им поднасяха върху малки котлончета. Долу под Монмартр, в „Херцогския бар“, те намираха най-хубавите стриди в квартала. Когато решаваха да отидат горе на възвишението, чак до „Мелницата на Галет“, приготвяха им заек. На улица „Мартир“, в „Люляците“, специалитетът бе телешка глава; а пък на Клинянкурското шосе, в ресторантите „Златен лъв“ и „Двата кестена“, им сервираха бъбреци соте, приготвени така, че да си оближеш пръстите. Но най-често завиваха вляво, към Белвил, имаха запазена маса и в „Бургундски гроздобер“, и в „Синият циферблат“, и в „Капуцин“, реномирани заведения, в които можеше да се поръчва всичко със затворени очи. Това бяха тайни похождения, за които си говореха с намеци на следващия ден сутринта, когато неохотно ровеха картофите на Жервез. Дори веднъж в една от градинките на „Мелницата на Галет“ Лантие доведе една жена, с която Купо го остави сам при десерта.

Разбира се, не може да се гуляе и да се работи. Откакто шапкарят се настани в семейството, тенекеджията, който и дотогава често безделничеше, започна да не се докосва до инструментите. Когато му омръзваше да влачи из къщи подпетените си обувки и се залавяше някъде на работа, приятелят му го търсеше на строежа, подиграваше го жестоко, като му казваше, че приличал на обесен, така както висял завързан като пушен бут, и му викаше да слезе, за да пият по чаша. Тенекеджията само това чакаше, зарязваше работата и започваше едно скитане, което продължаваше с дни и седмици. Ах, какви прекрасни скитания, един генерален преглед на всички кръчми в квартала, пиянство от сутрин, прекъснато на обед и подновено вечерта, черпните с ракия се редуваха една след друга, губеха се в нощта, подобни на празнични лампиони, докато се изгаси последната свещ с последната чаша! Това говедо шапкарят никога не отиваше докрай. Оставаше другият да се разпалва, зарязваше го и се прибираше, като се усмихваше любезно. Той пиеше въздържано, без да му личи. Ако човек добре го познаваше, можеше да го разбере само по свитите очи и от по-смелите обноски с жените. Напротив, тенекеджията ставаше отвратителен, вече не можеше да пие, без да изпадне в гнусно състояние.

Така през първите дни на ноември Купо изкара едно пиянство, което свърши по много мръсен начин за него и за другите. Предишния ден бе намерил работа. Този път Лантие беше преизпълнен с хубави

чувства; той проповядваше труда, защото трудът облагородявал човека. Дори сутринта стана по тъмно, искаше да придружи приятеля си до работилницата, беше сериозен, казваше, че го почита като работник, който наистина е достоен за това име. Но стигнали до кръчмата „Чесънчето“, която точно отваряха, те влязоха да изпият по една ракия със слива, само по една, и то с единствената цел да ознаменуват заедно твърдото решение да имат добро поведение. На една пейка срещу тезгяха Биби Пържолата, опрял гръб на стената, пушеше лулата си със сърдит вид.

— Я виж! Биби се излежава — каза Купо. — Мързелът ли те е хванал, драги мой?

— Не, не — отвърна другарят, като протегна ръка. — Господарите ме отвращават... Вчера напуснах моя... Всички са мръсници, мошеници...

И Биби Пържолата прие да изпие една чаша. Той сякаш седеше там на пейката и чакаше черпня. Обаче Лантие защищаваше господарите: те понякога изпадали в много тежко положение, той разбирал тия неща, защото се занимавал със сделки. Големи негодници били работниците! Винаги гуляят, пет пари не дават за работата, зарязват те посред някоя поръчка, появяват се отново само когато пропилят парите си. Например той имал на работа едно пикардийче, чиято мания била да се разкарва с кола; да, щом пипнел седмичната си заплата, наемал фиакри и се возел по цели дни. Нима това било работнически вкус? А после изведнъж Лантие започна да напада и господарите. О, ясно било, на всеки казвал истината. В края на краищата те били мръсна пасмина, безсрамни експлоататори, изедници. Той обаче, слава богу, можел да спи със спокойна съвест, защото винаги се държал приятелски с хората си и не ламтял да спечели милиони като другите.

— Хайде да се измъкнем, драги — каза той, като се обърна към Купо. — Трябва да бъдем благоразумни, ще закъснеем.

Размахал ръце, Биби Пържолата излезе с тях. Навън едва се разсъмваше, късият ден хвърляше мътно отражение върху паважа; снощи бе валяло и времето бе много меко. Гаснеха уличните лампи със светилен газ; улица „Поасоние“, по която в къщите още мъждукаха нощни лампи, се изпълваше с глухия тропот на работниците, които се спускаха към Париж. Купо с тенекеджийската си торба през рамо

крачеше с наперен вид на гражданин, хвърлил се веднъж случайно в атака. Той се обърна и попита:

— Биби, искаш ли да те наема? Шефът ми каза да заведа някой другар, ако мога.

— Благодаря — отвърна Биби Пържолата, — аз се пречиствам... Предложи това на Ботуша, който вчера търсеше някое място... Чакай, Ботуша сигурно е тук вътре.

И тъй като бяха стигнали до долния край на улицата, те наистина забелязаха Ботуша у чичо Коломб. Въпреки ранния час „Вертеп“ пламтеше с вдигнати кепенци и запалени лампи. Лантие остана на вратата, като съветваше Купо да избърза, защото му оставали точно десет минути.

— Как! Тръгнал си на работа при този бургундски катър! — извика Ботуша, когато тенекеджията му каза къде отива. — Никога вече няма да вляза в тая дупка! Не, предпочитам да гладувам до идущата година... А ти, драги мои, не ще изтраеш и три дни там, аз ти казвам това!

— Наистина ли е толкова лошо? — попита загрижено Купо.

— О, най-лошото, което може да бъде... Не можеш и да помръднеш. Маймунякът е вечно над главата ти. Освен това едни обноски, господарката счита всички за пияници, едно дюкянче, в което е забранено да се плюе... Още първата вечер ги пратих по дяволите, разбираш ли.

— Добре че ме предупреди! Няма да векувам у тях... Ще опитам тази сутрин; но ако господарят много ми досажда, ще го грабна и ще го тръшна върху стопанката му, ще ги залепя, знаеш, един върху друг като два калкана!

Тенекеджията друсаше ръката на другаря си, за да му благодари за хубавото сведение, и си тръгваше, когато Ботуша се ядоса. Дявол да го вземе! Нима бургундецът може да попречи да изпият по чаша ракия? Значи, мъжете не са вече мъже? Маймунякът могъл да почака пет минути. И Лантие влезе, приел черпнята; четиримата работници застанаха прави пред тезгяха. Обаче Ботуша, с изкривените си обувки, с мръсната си черна брада, с килнатия на темето си каскет, започна да вика силно и да върти заповеднически очи във „Вертеп“. Той наскоро бил провъзгласен за император на пияниците и крал на свинете,

защото изял една салата от живи майски бръмбари и ухапал една умряла котка.

— Слушайте, Борджия такъв — крещеше той на чичо Коломб, — дайте ми от жълтата, от вашата магарешка пикня номер едно!

И когато чичо Коломб, бледен и спокоен в своята синя фланела, напълни четирите чаши, тия господа ги изпразниха на един дъх, за да не изветрява течността.

— Все пак хубаво ти става там, където мине — измърмори Биби Пържолата.

А пък това говедо Ботуша разказа една смешка. В петък толкова се натряскал, че другарите му залепили с шепа гипс лулата в устата му. На негово място друг би пукнал, но той се кикотеше и се перчеше.

— Господата няма ли да повторят? — попита чичо Коломб с мазния си глас.

— Да, още по една — каза Лантие. — Мой ред е.

Сега заговориха за жени. Биби Пържолата миналата неделя завел своята в Монруж, у една леля. Купо запита как е Индийската поща, една перачка от Шайо, известна в заведението. Тъкмо щяха да пият, когато Ботуша силно подвижна на Гуже и Лорильо, които минаваха. Двамата дойдоха до вратата и отказаха да влязат. Ковачът не чувствуваше нужда да пие нещо. Златарят, бледен и треперещ, стискаше в джоба си златните верижки, които отиваше да предаде; освен това той кашляше и се извиняваше, като казваше, че дори и една капка ракия ще го повали.

— Какви лицемери! — изръмжа Ботуша. — Навярно къркат тайно.

А като пъкна нос в чашата си, той се нахвърли върху чичо Коломб:

— Дърти негоднико, налял си от друго шише!... Нали знаеш, че на мене не ми минават такива!...

Беше се съмнало добре, смътна светлина нахлуваше във „Вертеп“, чийто стопанин гасеше светилния газ. Купо извиняваше своя зет, който не можел да пие, а това, разбира се, не било престъпление. Той дори оправдаваше Гуже, защото било истинско щастие да не изпитваш никога жажда. И се канеше да тръгне на работа, когато Лантие му даде добър урок със своя изискан вид: трябвало да плати

поне поръчката си, преди да се измъкне; не бива да изоставяш така приятелите, като подлец, дори когато трябва да си изпълниш дълга.

— Още ли ще ни дотяга с неговата работа! — извика Ботуша.

— Значи, тази поръчка е от господина! — попита чичо Коломб Купо.

Последният плати поръчката си. Но когато дойде неговият ред, Биби Пържолата се наведе над ухото на кръчмаря, който отказа с бавно поклащане на главата. Ботуша разбра и отново започна да ругае този гад чичо Коломб. Как смее този мерзавец да оскърбява един другар! Всички кръчмари им правели мили очи! Трябвало да дойдат в тази тровилня, за да ги обиждат! Стопанинът стоеше спокойно, люлееше се на големите си юмруци на края на тезгяха, като повтаряше любезно:

— Дайте на господина пари назаем, ще бъде просто.

— Дявол да те вземе, да, ще му дам! — изрева Ботуша. — Вземи, Биби! Хвърли монетата в мутрата на този грабител!

После, разпален и раздразнен от торбата, която Купо държеше на рамото си, той продължи, като се обърна към тенекеджията:

— Приличаш ми на кърмачка. Я хвърли бебето си. Ще те изгърби.

Купо се подвоуми за миг; и кротко, сякаш се бе решил след мъдри размишления, постави торбата си на земята, като каза:

— Много е късно по това време. Ще отида у бургундеца следобед. Ще му кажа, че жена ми е била болна... Слушай, чичо Коломб, ще оставя инструментите си под тая пейка, ще си ги взема на обед.

Лантие одобри това решение с поклащане на глава. Трябваше да се работи, в това нямаше съмнение; само че когато човек е с приятели, вежливостта преди всичко. Желанието да погуляят постепенно гъделичкаше и затъпяваше и четиримата; споглеждаха се с отпуснати ръце. И тъй като имаха пет свободни часа, обзе ги буйна радост, започнаха да се тупат и да се обсипват с нежни думи. Купо, особено успокоен и подмладен, наричаше другите „стари приятели“. Наквасиха си гърлата с още една обща поръчка; после отидоха в „Навъсената бълха“, една малка кръчма, в която имаше билиард. Шапкарят за миг се нацупи, защото заведението не беше много чисто; ракията струваше един франк литъра, десет су за едно шишенце с две чаши, а пък постоянната клиентела беше така изпоцапала билиярда, че топките

стояха като залепени. Но щом започнаха да играят, Лантие, който владееше отлично щеката, възвърна изящността си и доброто си настроение, пъчеше гърди и обтягаше крак при всяка карамбола.

Когато настана време за обед, на Купо му хрумна една мисъл, той тупна с крака, като извика:

— Трябва да отидем да вземем Хапливата човка. Аз зная къде работи... Ще го заведем да ядем крачета с майонеза у баба Луи.

Предложението беше прието с акламации. Да, Хапливата човка, наречен още Ненаситния, навярно ще поиска да хапне крачета с майонеза. Улиците бяха кални, валеше слаб дъжд; но те бяха доста загрети вътрешно, за да почувствуват тази лека прохлада. Купо ги заведе на улица „Маркаде“, във фабриката за болтове. Тъй като стигнаха половин час преди обедната почивка, тенекеджията даде две су на едно хлапе, за да влезе да каже на Хапливата човка, че жена му е болна и го вика веднага. Ковачът се появи незабавно, като се клатушкаше със спокоен вид, подушил гощавката.

— Ах, разбойници! — каза той, щом ги забеляза, скрити под една врата. — Подуших ви... Е, какво ще ядем?

У баба Луи, като смучеха малките кокали на крачетата, отново се нахвърлиха върху господарите. Хапливата човка, наречен още Ненаситния, разказваше, че имало една бърза поръчка в шкафчето му. О, тая маймуна господарят не държал толкова за минутата; можел и да не се яви на проверката, пак щял да бъде любезен с него, трябвало да се чувствува все пак щастлив, щом се връщал. Впрочем нямало опасност някой господар да се осмели някога да изхвърли Хапливата човка, наречен още Ненаситния, защото трудно се намирали други с неговата сила. След крачетата ядоха омлет. Всеки изпи по литър вино. Баба Луи доставяше виното си от Оверн, едно вино, червено като кръв, което можеше да се реже с нож. Започваше да става весело, компанията се разпалваше.

— Защо трябва да ме дразни тая маймуна? — извика Хапливата човка при десерта. — Нима не му хрумна мисълта да окачи камбаната в канцеларията си? Камбаната подхожда за робите... Е добре, нека си звъни днес! Да пукна, ако се върна при наковалнята! Пет дни вече как блъскам на нея, сега мога да го разиграя... Ако ми лепне някоя глоба, ще го пратя по дяволите.

— Аз — каза Купо с важен вид — трябва да ви напусна, отивам да работя. Да, заклекх се на жена си... Забавлявайте се, сърцето ми остава при вас, знаете.

Другите продължаваха да се шегуват, но той изглеждаше толкова категоричен, че всички тръгнаха да го придружат, когато каза, че отива да вземе инструментите си от чичо Коломб. Той взе торбата си изпод пейката, постави я пред себе си, докато пиеха по една последна чаша. В един часа компанията продължаваше да се черпи. Тогава Купо с жест на досада постави отново инструментите под пейката; те му пречеха, не можеше да се приближи до тезгяха, без да се блъсне в тях. Било вече глупаво, щял да отиде утре у бургундеца. Другите четирима, които спореха по въпроса за надниците, не се изненадаха, когато тенекеджията без обяснения им предложи една малка разходка по булеварда, за да раздвижат краката си. Дъждът бе престанал. Малката разходка се ограничи в двеста крачки в една посока с размахани ръце; и не намираха какво да си кажат, изумени от чистия въздух и почувствуваха досада, че са навън. Бавно, само след като се побутнаха с лакти и се разбраха, по навик изкачиха улица „Поасоние“, където влязоха у Франсоа, за да изпият по чаша вино. Наистина имаха нужда, за да се съвземат. Улицата навяваше тъга, имаше такава кал, че да те е жал котка да изхвърлиш навън. Лантие изтласка другарите си в стаичката — едно тясно кътче само с една маса, отделено от общата зала с преграда от матови стъкла. Той обикновено се завираше в стаичките, защото било по-удобно. Другарите не се ли чувствували добре тук? Щели да си бъдат като у дома си, могли и да си поспят, без да се стесняват. Той поиска вестник, широко го разтвори и го прегледа със свити вежди. Купо и Ботуша започнаха да играят на пикет. Два литра вино и пет чаши стърчаха на масата.

— Е, какво пеят в тая хартия? — попита Биби Пържолата шапкаря.

Той не отговори веднага. После, без да вдига очи:

— Чета за Камарата. Какви простаци са републиканците, тези проклети безделници от левицата; нима народът ги избира, за да си пият подсладена вода!... Ей тоя вярва в бога и ласкае тия разбойници министри. Аз, ако бях избран, щях да се кача на трибуната и щях да кажа: „Лайна!“ Да, нищо повече, това е моето мнение!

— Знаете ли, че онази вечер Баденг се е бил с жена си пред цялата си свита — разказа Хапливата човка, наречен още Ненаситния. — Честна дума! И то за нищо, скарали се за дреболии. Баденг бил на градус.

— Я ни оставете на мира с вашата политика! — извика тенекеджията. — Четете за убийствата, по-интересно е.

И като продължи играта си, обяви терца до деветка и три дами.

— Имам малка терца и три гълъбици... Фустите ме преследват.

Изпразниха чашите. Лантие започна да чете на глас:

— Едно страшно престъпление е хвърлило в ужас общината на Гайон (Сена и Марна). Един син е убил баща си с лопата, за да му открадне тридесет су...

Всички извикаха с ужас. Ето един, чието обезглавяване биха отишли да гледат с удоволствие. Не, за такъв гилотината била малко; би трябвало да го нарежат на малки късове. Възмути ги също едно съобщение за детеубийство; но шапкарят, като голям моралист, оправда жената, като хвърли цялата вина върху нейния съблазнител; защото всъщност ако тоя развратен мъж не бил направил дете на тази нещастница, тя нямало да има какво да хвърли в нужника. Но те се разпалиха най-вече от подвизите на маркиз дьо Т..., който на излизане от бал в два часа сутринта трябвало да се защитава от трима безделници на булевард „Инвалидите“; без дори да сваля ръкавиците си, той повалил двама от разбойниците, като ги ударил с главата си в корема, а третия отвел в полицията, като го хванал за ухото. Здравеняк, нали? Жалко само, че бил благородник.

— Слушайте сега пък това — продължи Лантие. — Минавам към новините от висшето общество. „Графиня Дьо Брентини омъжва първородната си дъщеря за младия барон Дьо Валансе, адютант на негово величество. В зестрата има дантели за повече от триста хиляди франка...“

— Какво ни интересува това! — прекъсна го Биби Пържолата. — Не щем да знаем за цвета на нощниците им... На малката, макар и да има дантели, ще й отнемат девствеността като на всички други.

И тъй като Лантие си даваше вид, че довършва четенето, Хапливата човка, наречен още Ненаситния, му отне вестника и седна върху него, като каза:

— Хайде, стига толкова!... Сложих го на топло... Хартията е само за това.

През това време Ботуша, който гледаше картите си, тупна победоносно върху масата. Правеше деветдесет и три.

— Излязох — извика той. — Пет карти на едно повече, квинта майорна... Двадесет, нали?... След това терца майорна — двадесет и три, три аса — двадесет и шест, три попа — двадесет и девет, три валета — деветдесет и две... Играя асо — деветдесет и три.

— Изяде пердаха, драги! — извикаха другите на Купо.

Поръчаха още два литра. Чашите вече не оставаха празни, пиянството бе в разгара си. Към пет часа то започна да става така отвратително, че Лантие се умълча и смяташе да се измъкне; щом започнеха да крещят и да разливат виното по земята, това вече не беше в неговия стил. Точно тогава Купо стана, за да се прекръсти като къркачите. Когато пръстите му бяха на челото, той произнесе Монпарнас, на дясното рамо — Менилмонт, на лявото рамо — Куртий, по средата на корема — Баньоле и в дълбнатината на корема три пъти — Заешко соте. Тогава шапкарят използва врявата, която се вдигна при тази церемония, и спокойно се измъкна през вратата. Другарите му дори не забелязаха неговото излизане. Той беше вече доста пийнал. Но навън се съвзе, възвърна равновесието си и спокойно се върна в гладачницата, където разказа на Жервез, че Купо бил с приятели.

Изминаха два дни. Тенекеджията не се прибираше. Той скиташе из квартала, но не знаеха точно къде. Все пак някои хора казваха, че го видели у баба Баке, в „Пеперудата“, в „Кашлящото човече“. Само че едни уверяваха, че бил сам, докато другите го били срещнали в компания от седем-осем пияници като него. Жервез вдигаше рамене с примирен вид. Боже мой, трябваше да свиква. Тя не тичаше подир мъжа си; дори когато го забелязваше в някоя кръчма, заобикаляше, за да не го разгневява; и чакаше да се прибере, вслушвайки се през нощта да не би да хърка пред вратата. Той спеше върху смет, на някоя пейка, в някое празно място, край някоя вада. На другия ден, още неизтрезнял от вечерта, тръгваше отново, взимаше пари назаем за пиене, пак започваше да обикаля бясно, наливаше се непрекъснато с ракия и вино, губеше и пак намираше приятелите си, предприемаше пътешествия, от които се връщаше съвсем обезумял, като виждаше улиците да танцуват, да настъпва нощ и да се разсъмва, обзет само от мисълта да

пие и да заспи на място непробудно. А когато заспеше, всичко свършваше. На втория ден Жервез все пак отиде във „Вертеп“ на чичо Коломб, за да узнае нещо; виждали го бяха пет пъти и нищо друго не можеха да ѝ кажат. Тя трябваше да прибере инструментите му, оставени под пейката.

Вечерта, като видя гладачката загрижена, Лантие ѝ предложи да я заведе в някой кафе-шантан, за да се развесели малко. Отначало тя отказа, не ѝ било сега до смях. Иначе не би отказала, защото шапкарят направи предложението си с много почтен вид и тя нямаше основание да се страхува от някакъв лош умисъл. Той, изглежда, ѝ съчувствуваше за нейното нещастие и се държеше наистина бащински. Никога досега Купо не беше отсъствувал от къщи две нощи. Така че, въпреки волята си, на всеки десет минути тя заставаше пред вратата, без да изпуска ютията си от ръце, и гледаше към двата края на улицата дали не се задава мъжът ѝ. Краката ѝ били изтръпнали, казваше тя, затова не можела да стои на едно място. Разбира се, Купо можеше да си счупи ръка или крак, да падне под някоя кола и да загине; тя щяла чудесно да се отърве, мъчеше се да не остане в сърцето ѝ никакво съчувствие към един толкова мръсен тип. Но в края на краищата беше отвратително да се пита непрекъснато дали ще се прибере, или няма да се прибере. И когато запалиха светилния газ, тъй като Лантие отново ѝ говореше за кафе-шантана, тя прие. След всичко това щеше да бъде много глупава да се отказва от едно удоволствие, когато мъжът ѝ от три дни пиянствува. Щом той не се прибираше, тя също ще излезе. Ако ще, и дюкянът да изгори. Сама би го запалила, толкова неприятностите в живота ѝ бяха дошли до гуша.

Вечеряха бързо. Като тръгваше в осем часа, хванала под ръка шапкаря, Жервез помоли майка Купо и Нана да си легнат веднага. Дюкянът беше затворен, тя излезе през вратата откъм двора и даде ключа на госпожа Бош, като ѝ каза, че ако нейната свиня се прибере, да има грижата да го тури в леглото. Шапкарят я чакаше под портата издокаран, като си подсвиркваше някаква мелодия. Тя беше облечена в копринената си рокля. Вървяха бавно по тротоара, притиснати един към друг, осветени от светлините на дюкяните, откъдето ги сочеха и усмихнато си шепнеха.

Кафе-шантанът беше на булевард „Рошешуар“, едно малко бивше кафене, което бяха разширили откъм двора с дървена барака. На

вратата гирлянд от стъклени топки очертаваше силно осветения вход. Дълги афиши, залепени на дървени табла, бяха поставени на улицата, край вадата.

— Стигнахме — каза Лантие. — Тази вечер — дебют на госпожица Аманда, жанрова певица.

Но той забеляза Биби Пържолата, който също четеше афиша. Едното око на Биби беше посиняло, навярно от удар с юмрук снощи.

— Как е? А Купо? — попита шапкарят, като се огледа наоколо. — Загубихте ли Купо?

— Охо, много отдавна, от вчера! — отвърна другият. — Сби се вчера, като излизахме от баба Баке. Аз не обичам ръкопашните игри... Да ви кажа, спречкахме се с келнера на баба Баке заради един литър, който поиска да му платим два пъти... Тогава аз офейках, отидох да поспя малко.

Той още се прозяваше, беше спал осемнадесет часа. Всъщност беше напълно изтрезнял и имаше тъп вид; старото му сако беше цялото в пух, сигурно беше лежал облечен.

— И не знаете къде е моят съпруг, господине? — попита гладачката.

— Не, разбира се, съвсем не зная... Беше пет часът, когато излязохме от баба Баке. Да, така!... Може би се е спуснал надолу по улицата. Да, дори ми се струва, че го видях да влиза в „Пеперудата“ с един файтонджия... Ох, колко глупаво! Наистина ние сме за убиване!

Лантие и Жервез прекараха една много приятна вечер в кафешантана. В единадесет часа, когато затвориха заведението, те си тръгнаха, като закрачиха бавно. Студът щипеше леко, хората се прибираха на групи; имаше и момичета, които примираха от смях в сянката на дърветата, защото мъжете спираха близо до тях и се шегуваха. Лантие пееше през зъби една от песните на госпожица Аманда: „В носа ме гъделичка“. Замаяна, като пияна, Жервез подхващаше рефрена. Беше и станало много горещо. Освен това изпитите две чаши, както и димът на лулите и миризмата на навалищата в заведението бяха замаяли главата ѝ. Госпожица Аманда ѝ беше направила силно впечатление. Тя никога не би посмяла да застане така гола пред публиката. Трябваше да бъде справедлива, тази дама имаше кожа, на която можеше да се завиди. И тя с похотливо

любопитство слушаше как Лантие ѝ разказва подробности за тая персона като човек, който ѝ е броил ребрата насаме.

— Всички спят — каза Жервез, след като позвъни три пъти, без съпрузите Бош да дръпнат въжето.

Вратата се отвори, но преддверието бе тъмно и когато почука на прозореца на портиерната, за да поиска ключа си, сънливата портиерка ѝ закрепя нещо, от което отначало тя нищо не можа да чуе. Най-сетне разбра, че полицаят от градската охрана Поасон докарал Купо в ужасно състояние и че навярно ключът е на бравата.

— Дявол да го вземе! — измърмори Лантие, когато влязоха. — Какво ли е направил тук? Страшна воня!

Наистина вонеше силно. Жервез, която търсеше кибрит, стъпваше в нещо мокро. Когато успя да запали свещ, пред тях се откри ужасно зрелище. Купо беше изповърнал червата си; беше изцапал цялата стая; леглото беше омазано, килимът също, и то чак до комода, който беше опръскан. Освен това Купо, паднал от леглото, на което навярно го беше тръшнал Поасон, хъркаше на пода сред мръсотииите си. Той се беше проснал в тях като свиня, с омърсена блуза, изхвърляше през отворената си уста вонящ дъх и размазваше с посивелите си вече коси голямата локва около себе си.

— Ах, свинята му със свиня! — повтаряше Жервез, възмутена и отчаяна. — Всичко е измърсил... Не, дори куче не би направило това, едно умряло куче е по-чисто.

Двамата не смееха да мръднат, не знаеха къде да стъпят. Никога досега тенекеджията не се беше връщал в такова състояние и не беше замърсявал така стаята. Тази гледка нанесе тежък удар на чувствата, които жена му все още можеше да изпитва към него. Друг път, когато се връщаше развеселен или съвсем пиян, тя биваше любезна и не се отвращаваше. Но сега това беше прекалено, тя се възмущаваше. Не би го пипнала дори с пинсети. Само мисълта, че кожата на този мръсник ще се допира до нейната кожа, ѝ причиняваше такова отвращение, сякаш ѝ бяха поискали да легне до някой мъртвец, починал от страшна болест.

— Все пак трябва да си легна — прошепна тя. — Не мога да се върна да спя на улицата... О, по-скоро ще мина през трупа му.

Тя се опита да прекрачи пияницата и трябваше да се хване за един ъгъл на комода, за да не се подхлъзне в мръсотията. Купо

напълно препречваше кревата. Тогава Лантие, който тихичко се изкиска, като видя, че тя няма да спи в своето легло тази вечер, я хвана за ръката и ѝ каза с тих и страстен глас:

— Жервез... слушай, Жервез...

Но тя бе разбрала, изскубна се силно развълнувана и също му заговори на ти, както някога:

— Не, остави ме... Моля ти се, Огюст, прибери се в стаята си... Аз ще се оправя, ще се кача на леглото откъм краката...

— Жервез, не бъди глупава — повтаряше той. — Мирише много лошо, не може да останеш тук. Ела. От какво се страхуваш? Той не ни чува!

Тя се бореше, казваше енергично с глава не. В смущението си, сякаш за да покаже, че ще остане тук, тя се разсъблече, хвърли копринената си рокля върху един стол, остана разгневена по риза и фуста, съвсем бяла, с гол врат и ръце. Това легло е нейно, нали? Тя искаше да си легне в своето легло. Още два пъти се опита да намери чисто място и да премине. Но Лантие не се отказваше, хващаше я през кръста, като ѝ шепнеше страстни думи, за да я възбуди. Ах, как се беше насадила — отпред с този съпруг негодник, който и пречеше да се мушне честно под завивката си, а отзад с проклетия мръсник, който мислеше да се възползува от нейното нещастие, за да я обладае отново! Тъй като шапкарят повишаваше глас, тя го помоли да мълчи. После се вслуша към стаичката, където лежаха Нана и майка Купо. Малката и старата навярно спяха, защото се чуваше силно дишане.

— Огюст, остави ме, ще ги събудиш — подзе тя, стиснала ръце. — Бъди благоразумен. Някой друг ден, на друго място... Не тук, пред дъщеря ми...

Той не говореше вече, стоеше усмихнат; и бавно я целуна по ухото, както я целуваше някога, за да я дразни и зашеметява. Тогава тя остана без сили, почувствува силно бучене и цялото ѝ тяло изтръпна. Все пак направи една крачка. Но трябваше да се върне. Не беше възможно, отвращението бе толкова голямо, вонята толкова непоносима, че щеше да се задуши в леглото си. Сякаш в пух, мъртво пиян, Купо спеше дълбоко с безжизнени крайници и с разкривена уста. Цялата улица би могла спокойно да влезе и да целува жена му, той дори нямаше да трепне.

— Толкоз по-зле! — мънкаше тя. — Вината е негова, аз не мога... Ах, боже мой! Ах, боже мой, той ме пропъжда от моето легло, аз нямам вече легло... Не, не мога, вината е негова.

Тя трепереше, губеше разсъдка си. И докато Лантие я избутваше в стаята си, лицето на Нана се появи зад прозореца на остъклената врата на стаичката. Малката се беше събудила и станала тихичко по ризка, бледа от съня. Тя изгледа баща си, който се бе търколил в своя бълвоч; после, прилепила лице към стъклото, остана така, докато фустата на майка ѝ изчезна в стаята на другия мъж, отсреща. Тя беше съвсем сериозна. Имаше големи очи на порочно дете, пламнали от похотливо любопитство.

IX

Тази зима майка Купо едва не умря при една криза от силен задух. Всяка година през месец декември тя беше уверена, че астмата ще я тръшне на легло за две-три седмици. Не беше вече млада, щеше да навърши седемдесет и три години на свети Антони. Освен това беше болнава, кашляше от нещо, макар че беше едра и дебела. Лекарят казваше, че щяла да си отиде кашляйки, без да има време да извика: *сбогом, аз умирам!*

Когато беше на легло, майка Купо ставаше много зла. Трябва да се каже, че в стаичката, където тя спеше заедно с Нана, нямаше нищо весело. Между леглото на малката и нейното легло имаше място само за два стола. Тапетите по стените, стари, сиви, избелели, висяха на парцали. Кръглото прозорче до тавана пропускаше слаба и бледа светлина като в зимник. Тук човек бързо се състаряваше, особено когато трудно диша. Нощите се понасяха, защото, когато страдаше от безсъние, тя се вслушваше как спи малката и това бе едно развлечение за нея. Но през деня, тъй като не стояха при нея от сутрин до вечер, тя роптаеше, плачеше, повтаряше си сама в продължение на часове, като въртеше глава върху възглавницата:

— Боже мой, колко съм нещастна!... Боже мой, колко съм нещастна!... В този затвор, да, в този затвор ще ме уморят!

И щом някой идваше да я види, Виржини или госпожица Бош, и да я попита как е със здравето, тя не отвърщаше на въпроса, а веднага започваше да изрежда жалбите си:

— Ах, скъп е хлябът, който ям тук! Не, не бих страдала толкова у чужди хора!... Ето, бях поискала чаша билков чай, е добре, донесоха ми пълно гърне, един вид упрек, че много пия... Така прави и Нана, това дете, което отгледах, измъкне се сутрин по боси крака и повече не я виждам. Като че ли съм се вмирисала. Обаче през нощта тя чудесно си спи и не би ме събудила нито веднъж, за да ме попита дали не ми е зле... С една дума аз им преча, чакат да умра. О, това скоро ще стане.

Нямам вече син, тая дяволска гладачка ми го отне. Тя би ме била, би ме уморила, ако не се страхуваше от правосъдието.

Наистина Жервез понякога биваше малко груба. Настроението в гладачницата се влошаваше, всички се дразнеха и се караха за нищо. Една сутрин, когато го болеше глава, Купо се развика: „Дъртата непрекъснато разправя, че ще мре, но не умира!“ — думи, които нараниха сърцето на майка Купо. Натякваха ѝ, че харчели много за нея, открито казваха, че ако не била при тях, щели да правят голяма икономия. Всъщност и тя не се държеше както трябваше. Така, когато видеше първородната си дъщеря госпожа Лера, тя започваше да се оплаква, обвиняваше сина си и снаха си, че я оставяли да мре от глад, само за да изскубне някоя монета от двадесет су, която похарчваше за лакомства. Тя правеше и отвратителни сплетни със съпрузите Лорильо, като им разказваше за какво се прахосвали техните десет франка — за прищевки на гладачката, за нови шапчици, за сладкиши, изяждани скришом от нея, дори за още по-гадни неща, които тя не смееа да каже. Два-три пъти едва не накара да се сбие цялата фамилия. Беше ту на страната на едните, ту на страната на другите; с една дума забъркваше истинска каша.

Един следобед тази зима, в най-тежкия момент на кризата си, когато госпожа Лорильо и госпожа Лера се бяха срещнали пред леглото ѝ, майка Купо смигна, за да им каже да се наведат над нея. Тя едва можеше да говори. Зашепна им с тих глас:

— Каква мръсотия!... Чух ги тази нощ. Да, да, Куцата и шапкарят... И какъв шум вдигаха! Горкият Купо. Каква мръсотия!

Тя разказа на пресекулки, като кашляше и се задушаваше, че снощи синът ѝ се върнал мъртво пиян. Тогава, понеже не спяла, много добре могла да различи всички шумове, голите крака на Куцата, които шляпали по пода, съскащия глас на шапкаря, който я викал, лекото блъскане на междинната врата и всичко друго. Навярно продължили до сутринта, защото, въпреки че се вслушвала, най-сетне се унесла в сън.

— Най-гнусното е, че Нана можеше да чуе — продължи тя. — Точно през цялата тази нощ тя беше неспокойна, тя, която обикновено спи дълбоко, се въртеше, обръщаше се, сякаш имаше жарава в леглото си.

Двете жени не изглеждаха изненадани.

— Дявол да ги вземе! — прошепна госпожа Лорильо. — Това е започнало още в първия ден... Но щом на Купо се харесва, ние няма защо да се бъркаме. Няма значение, но това никак не прави чест на фамилията ни!

— Ако аз бях тук — обясни госпожа Лера, като сви устни, — щях да я изплаша, щях да ѝ извикам нещо, каквото ми хрумне: „Виждам те!“ или „Полиция!“... Слугинята на един лекар ми каза, че господарят ѝ казал, че такъв вик може да убие веднага жената в известен момент. И ако падне на място, нали така, ще бъде много хубаво, ще бъде наказана точно там, където би прегрешила.

Скоро целият квартал узна, че всяка нощ Жервез ходела при Лантие. Пред съседките госпожа Лорильо се възмущаваше; тя оплакваше брат си, този наивник, чиято жена го позоряла; и уверяваше, че никога не би влязла в този бардак, но го правела единствено заради нещастната си майка, която била принудена да живее между тези отвратителни хора. Тогава кварталът се нахвърли върху Жервез. Навярно тя съблазнила шапкаря. Това се виждало по очите ѝ. И така, въпреки мръсните слухове, този потаен дявол Лантие си оставаше любимец, защото продължаваше да се държи както трябва с всички, крачеше по тротоарите, като четеше вестник, беше услужлив и галантен към дамите, на които винаги предлагаше бонбони и цветя. За бога, той си вършел работата като петел; мъжът си бил мъж и от него не могло да се иска, да устоява на жените, които се хвърляли на врата му. Обаче за нея нямало извинение; тя позоряла улица „Гут д'Ор“. И съпрузите Лорильо, като кръстник и кръстница, примамваха Нана у дома си, за да научават подробности. Когато я разпитваха по околени път, малката си придаваше глупав вид, отговаряше, като гасеше пламъка в очите си под дългите нежни клепачи.

Сред това общо възмущение Жервез живееше спокойно, уморена и малко сънлива. Отначало тя намираще, че е много виновна, много мръсна, и се отвращаваше от себе си. Когато излизаше от стаята на Лантие, тя измиваше ръцете си, мокреше парцал и изтъркваше до зачервяване раменете си, сякаш да изчисти своята мръсотия. Ако тогава Купо поискаше да я закачи, тя се сърдеше, тичаше разтреперана да се облече в дъното на гладачницата; тя също не позволяваше и на шапкаря да я пипне, когато мъжът ѝ я беше целувал. Тя би искала да промени и кожата си, когато сменя мъжете. Но постепенно

привикваше. Много уморително беше да се измива всеки път. Мързелът я размекваше, желанието ѝ да бъде щастлива я караше да извлича всяко възможно удоволствие от своите неприятности. Тя беше снизходителна към себе си и към другите, стремеше се да нарежда нещата така, че на никого да не досажда много. Не е ли така? Щом съпругът и любовникът ѝ бяха доволни, щом животът в къщата вървеше по установения ред, щом се веселяха от сутрин до вечер, бяха сити, доволни от живота и им беше приятно, тогава наистина нямаше от какво да се оплаква. Освен това тя навярно не вършеше нещо толкова лошо, щом всичко се нареждаше толкова хубаво и в интереса на всеки; обикновено има наказание за всяко престъпление. Така нейният разгулен живот стана навик. Сега вече всичко бе установено като разписание: винаги, когато Купо се прибираше пиян, тя отиваше при Лантие, а това ставаше поне в понеделник, вторник и сряда всяка седмица. Тя разделяше нощите си. Дори стигна дотам, че когато тенекеджията просто хъркаше много силно, напускаше го посред хубавия му сън и отиваше да продължи да спи спокойно върху възглавницата на съседа. Не правеше това, защото изпитваше по-голяма симпатия към шапкаря. Не, намираше го само по-чист, почиваше си по-добре в стаята му, където сякаш се къпеше. С една дума, приличаше на котките, които обичат да лягат свити на кълбо върху чисто бельо.

Майка Купо никога не посмя да говори за това открито. Но след едно скарване, при което гладчката я разстрои, старицата започна да говори направо. Тя казваше, че познавала много по-глупави мъже и много по-развалени жени; дори предъвкваше други по-остри думи с цветистия език на бивша шивачка на жилетки. Първия път Жервез я изгледа втренчено, без да отвърне. После, като избягна също така да бъде конкретна, тя се защити с общи приказки. Когато една жена имала съпруг пияница и мерзавец, който живеел в мръсотия, тази жена с право можела да търси другаде чистотата. Тя отиваше още по-далеч, изпусна се да каже, че и Лантие ѝ бил съпруг толкова, колкото Купо, може би и повече. Нима не му се отдала на четиринадесет години? Нима нямала две деца от него? Е добре, при тези условия всичко ѝ се прощавало, никой не можел да хвърли камък по нея. Считала, че живеела по закона на природата. След всичко това не трябвало да я отегчават. Могла да отвърне на всеки със същата монета. Улица „Гут

д'Ор“ не била толкова чиста! Малката госпожа Вигуру се търкаляла от сутрин до вечер в своите въглища. Госпожа Леонгр, жената на бакалина, спяла с мъжа на сестра си, един голям лигльо, когото и с лопата човек не би вдигнал. Часовникарят отсреща, този предвзет господин, трябвало да бъде поставен на подсъдимата скамейка за една отвратителна работа: живеел със собствената си дъщеря, една безпътница, която се търкаляла по булевардите. И като разширяваше обсега си, тя изброяваше целия квартал, дълго можеше да разстила мръсното бельо на всички тези хора, лежащи като животни, накуп, бащи, майки и деца, които се въргаляха в мръсотии. Ах, тя всичко знаела, навсякъде имало свинщина, която тровела къщите наоколо. Да, да, имало ли е нещо по-нечисто от мъжа и жената в този кът на Париж, където те са напластени едни върху други от мизерията! Ако биха турили двата пола в някоя преса, биха изкарали толкова тор, че ще наторят черешовите градини в Сен-Дени.

— По-добре ще бъде да не плюят във въздуха, защото ще си оплюят лицето — крещеше тя, когато я предизвикваха до крайност. — Всеки в черупката си, не е ли така? Нека оставят честните хора да си живеят посвоему... Аз не се меса в нищо, но при условие да не ме тикат в калта хора, които първи са си заврели главата там.

И понеже майка Купо един ден се изказа по-ясно, тя й каза със стиснати зъби:

— Вие лежите болна в леглото и използвате това положение... Но слушайте, нямате право, нали виждате, че съм внимателна към вас, защото никога не съм ви натяквала за вашия живот, да, за вашия живот! О, аз зная какъв живот сте водили с по двама-трима мъже, още като бил жив татко Купо... Не, не кашляйте, аз свърших. Казах го само, за да ви принудя да ме оставите на мира, това е всичко!

Старата жена едва не се задуши. На другия ден, когато Жервез отсъствуваше, Гуже дойде да вземе бельото; майка Купо го повика и го задържа дълго време седнал пред леглото й. Тя добре знаеше какви чувства изпитва ковачът, виждаше колко е мрачен и нещастен от известно време, загрижен от отвратителните работи, които ставаха. И за да поклокарствува, за да си отмъсти за снощното скарване, тя съвсем сурово му каза истината, като плачеше и се оплакваше, сякаш лошото поведение на Жервез я караше да страда. Като излезе от стаичката, Гуже се опираше на стените, задушен от скръб. После,

когато гладачката се върна, майка Купо ѝ извика, че трябвало да отиде веднага у госпожа Гуже с бельото — изгладено или не; тя беше така възбудена, че Жервез веднага подуши сплетнята, представи си тъжната сцена и неприятното изпитание, които я очакваха.

Съвсем пребледняла, с предварително разтреперани крака, тя постави бельото в един панер и тръгна. От години вече не беше връщала нито едно су на семейство Гуже. Дългът все още възлизаше на четиристотин двадесет и пет франка. Всеки път си вземаше парите за прането, като казваше, че била материално затруднена. Тя много се срамуваше от това, защото можеше да се тълкува, че използва приятелството на ковача, за да го изнудва. Купо, който сега беше безскрупулен, се присмиваше, казваше, че ковачът навярно я е пощипвал по талията в къшетата, така че си е получил парите. Но тя, въпреки водовъртежа, в който бе паднала с Лантие, питаше съпруга си дали вече е стигнал дотам, че да яде пари, спечелени по този начин. Не трябвало да се говори лошо за Гуже пред нея; любовта ѝ към ковача беше като някакъв остатък от нейната честност. Затова всеки път, когато връщаше бельото на тия добри хора, пристъпваше със свито сърце още първото стъпало на стълбището.

— А, най-сетне дойдохте! — каза ѝ сухо госпожа Гуже, като ѝ отвори вратата. — Когато почувствувам нужда от смъртта, вас ще пратя да я търсите.

Жервез влезе смутена, без дори да се осмели да измъкне някакво извинение. Тя вече не беше точна, никога не идваше в уречения час, караше да я чакат по цяла седмица. Постепенно ставаше по-небрежна.

— Ето цяла седмица ви чакам — продължи плетачката на дантели. — Освен това вие лъжете, изпращате ми чирачката си да ме баламосва: гладели сте бельото ми, щели сте да ми го донесете още същата вечер, или пък че се е случила беда — вързопът паднал във ведро с вода. А пък аз си губя времето, чакам, нищо не идва и си измъчвам ума. Не, вие не сте благоразумна... Я да видим какво носите в този панер! Всичко ли е поне! Носите ли ми двата чаршафа, които задържахте цял месец, а и ризата, която остана от миналото пране?

— Да, да — прошепна Жервез. — Ризата е тук, ето я.

Но госпожа Гуже се възмути. Тази риза не била нейна, не я искала. Сменяла ѝ бельото, това било върхът на безобразието! Миналата седмица пак получила две носни кърпи, които не били с

нейните инициали. Никак не ѝ харесвало да ѝ се дава бельо кой знае откъде. Пък и с една дума тя държала на своите вещи.

— А чаршафите? — подзе тя. — Загубени са, нали?... Е добре, драга моя, трябва да се оправите! Искам ги на всяка цена утре сутринта, чувате ли?

Настъпи мълчание. Жервез най-много се смуцаваше, защото чувствуваше зад себе си, че вратата на стаята на Гуже е полуотворена. Тя предполагаше, че ковачът сигурно е там; и колко досадно, ако слушаше всички тия заслужени упреци, срещу които нищо не можеше да отговори! Тя се показваше много покорна, много смирена и, навела глава, слагаше бельото върху леглото колкото се може по-бързо. Но положението се влоши още повече, когато госпожа Гуже започна да разглежда парчетата едно по едно. Тя ги взимаше и ги подхвърляше, като казваше:

— Ах, вие сте си оставили ръцете! Вече човек не може да ви хвали... Да, вие сега работите небрежно, замърсявате нещата... Ето, погледнете тази предница на ризата, изгорена е, ютията е оставила белези по гънките. А копчетата, всички са скъсани. Не зная какво правите, но никога не остава нито едно копче... О, ето например една камизола, за която няма да ви платя. Виждате ли това? Кирта си е останала, вие само сте я размазали. Благодаря за такова бельо, което ми връщате по-мръсно...

Тя се спря, за да преброи парчетата. После извика:

— Как е възможно! Какво сте ми донесли?... Липсват два чифта чорапи, шест салфетки, една покривка, кърпа за бърсане... Подигравате се, значи, с мене! Казах да ми върнете всичко, изгладено или не. Ако след един час вашата чирачка не бъде тук с това, което липсва, ще се скараме, госпожа Купо, предупреждавам ви.

В този момент Гуже се изкашля в стаята си. Жервез леко потрепери. Боже мой, как се отнасяха с нея пред него! И тя остана сред стаята, объркана, засрамена, да чака мръсното пране. Но след като направи сметката, госпожа Гуже спокойно седна на мястото си до прозореца и продължи да кърпи един дантелен шал.

— А бельото? — попита плахо глущката.

— Не, благодаря — отвърна старата жена. — Няма нищо тази седмица.

Жервез пребледня. Клиентката ѝ се отказваше. Тогава главата ѝ съвсем се замая, трябваше да седне на един стол, защото краката ѝ се подкосиха. Тя не се помъчи да се защити, можа само да каже:

— Господин Гуже болен ли е?

Да, той бил неразположен, трябвало да се прибере, вместо да отиде в ковачницата, и преди малко се изтегнал на леглото си, за да си почине. Госпожа Гуже, облечена в черна рокля както винаги и забрадила бялото си лице с черна забрадка като монахиня, говореше сериозно. Пак намалили надниците на ковачите; от девет франка спаднали на седем заради машините, които сега извършвали цялата работа. И тя обясни, че правели икономия от всичко; искала да пере бельото си пак сама. Естествено щяло да ѝ дойде добре, ако съпрузите Купо ѝ върнели парите, които синът ѝ им дал назаем. Но не била тя, която щяла да им изпрати съдебни пристави, понеже не могли да плащат. Откакто тя заговори за дълга, Жервез наведе глава, сякаш проследяваше бързото движение на нейната кука, която оправяше бримките една по една.

— Все пак — продължаваше плетачката, — като се ограничите малко, ще успеете да се издължите. Защото наистина вие много хубаво се храните, вие харчите много, зная... Ако давате само по десет франка месечно...

Тя бе прекъсната от гласа на Гуже, който я викаше:

— Мамо, мамо!

И когато почти веднага се върна и седна, тя промени разговора. Ковачът навярно я бе помолил да не иска парите от Жервез. Но, въпреки волята си, след пет минути тя отново заговори за дълга. О, тя предвидила какво ще стане, тенекеджията пропивал дюкяна и щял да провали жена си. Ако синът ѝ я бил послушал, никога не би дал назаем тия петстотин франка. Сега щял да бъде оженен, нямало да умира от мъка пред перспективата да бъде нещастен цял живот. Тя се разпалваше, ставаше много сурова, като открито обвиняваше Жервез, че се споразумяла с Купо, за да измамят нейното глупаво дете. Да, имало жени, които могли да се преструват в продължение на години, но в края на краищата лошото им поведение не оставало скрито.

— Мамо, мамо! — повика втори път Гуже с още по-силен глас.

Тя стана и когато отново се появи, каза, като се залови пак с дантелата си:

— Влезте, той иска да ви види.

Разтреперана, Жервез остави вратата отворена. Тази сцена я вълнуваше, защото бе като признание за тяхната любов пред госпожа Гуже. Тя отново видя малката тиха стая, украсена с картини, с тясното железно легло, подобна на стая на петнадесетгодишно момче. Едрото тяло на Гуже, с отпуснати ръце от откровеността на майка Купо, бе проснато върху леглото, очите бяха зачервени, хубавата жълта брада бе още мокра. В първите минути на яростта си той навярно бе разкъсал възглавницата със страшните си юмруци, защото през скъсания плат излизаше перушина.

— Вижте какво, мама не е права — каза той на гладачката с почти тих глас. — Вие нищо не ми дължите, не искам да се говори за това.

Беше се привдигнал, гледаше я. Едри сълзи веднага изпълниха очите му.

— Страдате ли, господин Гуже? — прошепна тя. — Какво ви е, кажете ми, моля ви?

— Нищо, благодаря. Вчера много се изморих. Ще поспя малко.

После сърцето му не издържа и той простена:

— Ах, боже мой! Ах, боже мой! Това никога не трябваше да се случи, никога! Вие бяхте се заклели. А сега това стана, стана!... Ах, боже мой! Това ми причини голяма болка, идете си!

И той я отпращаше с ръка нежно и умолително. Тя не се приближи до леглото, тръгна си, както той искаше, изумена, без да може да му каже нещо, за да го утеши. В съседната стая взе панера си; стоеше, не си тръгваше, искаше ѝ се да намери поне една дума. Госпожа Гуже продължаваше да кърпи, без да вдигне глава. Най-сетне тя каза:

— Е хайде, лека нощ! Върнете ми бельото, после ще направим сметката.

— Да, добре, лека нощ — измънка Жервез.

Тя бавно затвори вратата, като за последен път изгледа това чисто и подредено жилище, в което ѝ се струваше, че оставя нещо от своята честност. Върна се в дюкяна с оня глупав вид на кравите, които се прибират, без да обръщат внимание на пътя. Станала от леглото за първи път, майка Купо седеше на един стол до печката за ютиите. Но гладачката не ѝ отправи никакъв упрек; беше много уморена, боляха я

костите, сякаш я бяха били; мислеше си, че в края на краищата животът беше много суров и че, макар и да искаше да умре веднага, все пак не можеше да изтръгне сама сърцето си.

На Жервез сега всичко ѝ беше безразлично. С нехаен жест на ръката тя отпрати всички да спят. При всяка нова неприятност се отдаваше на едно-единствено удоволствие — да яде три пъти на ден. Гладачницата можеше да рухне, стига тя да не останеше отдолу, на драго сърце би се махнала дори без риза. И гладачницата рухваше, не изведнъж, но по малко сутрин и вечер. Една след друга клиентките се сърдеха и носеха прането си другаде. Господин Мадиние, госпожица Реманжу, дори съпрузите Бош се бяха върнали при госпожа Фоконие, която беше по-прецизна. Стигна се дотам, че клиентите чакаха по три седмици за чифт чорапи и връщаха ризите с мазни петна, както ги бяха дали миналата седмица. Жервез, без да се стеснява, им пожелаваше добър път, ругаеше ги по свой начин, като казваше, че била много доволна, че няма да се рови повече в тяхното смрадливо бельо. Ах, добре, нека целият квартал я напусне, за да се отърве от този голям куп мръсотии; а и по-малко работа щяла да има. През това време тя задържаше лошите платци, развратните жени като госпожа Годрон, на които нито една пералня от улица „Ньов“ не искаше да пере бельото, което толкова вонеше. Гладачницата беше пропаднала; тя трябваше да уволни и последната си работничка госпожа Пютоа; остана само с чирачката, тая кривогледа Огюстин, която, колкото повече растеше, ставаше все по-глупава; а и за двете не винаги имаше работа, тътреха задниците си върху столчетата по цял следобед. С една дума пълно затъване. Миришеше на разорение.

Естествено заедно с мързела и мизерията в дюкяна нахлуваше и мръсотията. Вече не можеше да се познае този хубав дюкян, боядисан синьо като небето, който някога беше гордостта на Жервез. Дървените части и стъклата на витрината, които забравяха да измиват, бяха от горе до долу изцапани от калните пръски на колите. Върху лавиците, на пиринчените куки, имаше три сиви дрипи, оставени от клиентки, умрели в болницата. Вътре беше още по-плачевно: влагата от съхнещото на тавана бельо беше разлепила книжния тапет; тапетът в стил Помпадур, разкъсан на парчета, висеше като паяжини, отрупан с прах; печката за нагриване на ютиите, изпочупена, продупчена от ръжена, стърчеше в ъгъла си като останки от стар чугун в дюкяна на

някой вехтошар; тезгяхът сякаш беше използван за маса на цял гарнизон, толкова бе измърсен с петна от кафе и вино, оцапан с конфитюр и омазнен от празничните гуляи. Освен това се носеше остра миризма на кола, вонеше на мухъл, на прегоряла мас и на кир. Но Жервез се чувствуваше много добре тук. Тя не забелязваше, че дюкянът ставаше все по-мръсен; тя се занемаряваше и свикваше с изпокъсаните тапети и замърсената ламперия така, както свикваше да носи скъсани поли и да не мие вече ушите си. Дори мръсотията беше топло гнездо, в което и беше приятно да живее. Да оставя нещата в безредие, да чака прахулякът да запуши дупките и застила всичко като кадифе, да чувствува как къщата замира около нея, вцепенена от мързел — това беше истинска наслада, от която се опияняваше. Преди всичко собственото ѝ спокойствие; за всичко друго не ѝ мигаше окото. Дълговете ѝ, които постоянно нарастваха, вече не я измъчваха. Губеше честността си; дали ще плати, или няма да плати, въпросът оставаше неизяснен и предпочиташе да не се интересува. Когато прекратяваха кредита ѝ в някой магазин, отваряше си сметка в съседния. Беше изгорила квартала, имаше дългове на всеки десет крачки. По улица „Гут д’Ор“ вече не смееше да минава пред склада за въглища, нито пред бакалницата, нито пред зарзаватчийницата; това я принуждаваше да заобикаля през улица „Поасоние“, когато отиваше в пералнята, като губеше цели десет минути. Доставчиците идваха да я ругаят като мошеничка. Една вечер човекът, който ѝ беше продал мебелите за Лантие, насъбра съседите; той крещеше, че ще ѝ запретне полите и ще си вземе дълга в натура, ако не му плати веднага. Разбира се, подобни сцени я караха да се разтреперва; само се свиваше като пребито куче и това бе всичко, а вечерта спокойно се хранеше. Това били нахалници, които ѝ досаждали! Тя нямала пукната пара и едва ли би могла да изфабрикува! А пък търговците доста много крадели, та могли да чакат. И заспиваше в дупката си, като избягваше да мисли за това, което един ден неизбежно щеше да се случи. Ще пропадне, но по дяволите, дотогава не искаше да бъде обезпокоявана.

През това време майка Купо се беше пооправила. Още една година гладачницата крета. През лятото, разбира се, винаги имаше малко работа — бели поли и рокли от перкал на тия, които се шляеха по външния булевард. Отиваше се към провал бавно, всяка седмица пропадаха все по-дълбоко в калта, обаче имаше изплувания и

затъвания, редуваха се вечери, през които се въртяха гладни около празния бюфет, с други вечери, когато се тъпчеха с телешко до преяждане. Често виждаха майка Купо по тротоарите, скрила някакви пакети под престилката си, да върви с бавни крачки към „Върха на милосърдието“ на улица „Полонсо“. Ходеше прегърбена с кротък и нетърпелив вид на набожна жена, която отиваше на литургия: защото тия работи ѝ харесваха, паричните сделки я забавляваха, тая търговийка с вехтории възбуждаше страстите на старата бърлива жена. Служителите от зложната къща я познаваха добре и я наричаха „Баба четири франка“, защото тя винаги искаше четири франка, когато ѝ предлагаша три за нейните дребни пакети. Жервез би разпродала къщата; обзела я бе лудостта да праща всичко в зложната къща, би си остригала главата, ако биха се съгласили да ѝ дадат пари срещу косите. А беше и много удобно, не можеше да не се отиде в зложната къща за пари, щом нямаше с какво да купят хляб. Всичко, каквото имаха, отиваше там — бельо, дрехи, та дори инструменти и мебели. В началото, при добра работа някоя седмица, тя откупваше зложните вещи и през следващата седмица пак ги залагаше. После престана да се интересува, отказа се от зложното, продаде и разписките. Само за един предмет я заболя сърцето — раздялата с часовника, за да плати двадесет франка на един съдебен пристав, който беше дошъл да ѝ прави опис. Дотогава тя се бе клела, че по-скоро би умряла от глад, отколкото да посегне на часовника. Когато майка Купо го отнесе в една малка кутия от шапки, тя падна върху един стол с отмалели ръце и с облени в сълзи очи, сякаш ѝ отнемаха най-скъпото. Но когато майка Купо се върна с двадесет и пет франка, с такава неочаквана сума, петте франка повече я утешиха; тя веднага изпрати старата жена да купи ракия за четири су в една чаша, за да ознаменува монетата от сто су. Сега често, когато добре се спогаждаха, двете си пиеха на единия край на тезгяха ракия, размесена наполовина с касис. Майка Купо чудесно умееше да пренася пълна чаша в джоба на престилката си, без да излее нито капка. Съседите нямаше защо да виждат, нали така? Истината обаче бе, че съседите отлично знаеха. Зарзаватчийката, продавачката на карантия, момчетата на бакалина казваха: „Дъртата отива в зложната“, или пък: „Виж, дъртата носи пиячка в джоба си“. И всъщност това настройваше още повече квартала срещу Жервез. Тя

излапваше всичко, скоро щеше да довърши дюкяна си. Да, да, още тричетири залъка и мястото щеше да бъде чисто като изметено.

Сред тая пълна разруха Купо цъфтеше. Този проклет пияница се радваше на добро здраве. Той положително се угояваше от виното и ракията. Ядеше много, подиграваше се с този мършав Лорильо, който казваше, че пиенето убивало хората, доказваше му обратното, като се тупаше по корема, чиято кожа беше обтегната от тлъстините като кожа на тъпан. И думкаше по него, като изпълняваше вечерен звън на камбани и вдигаше шум като панаирджия. Обаче Лорильо, обиден, че нямаше корем, казваше, че това било жълта мас, вредна тлъстина. Въпреки това Купо пиеше още повече, за да бъде здрав. Прошарените му коси, развявани от вятъра, пламтяха като греяна ракия. Пиянското му лице с маймунската челюст потъмняваше, добиваше цвета на мътно червено вино. И си оставаше безгрижен като дете; избутваше жена си, когато тя се осмеляваше да му заговори за затрудненията си. Нима мъжете били създадени да се занимават с тия неприятности? В къщи можело да няма хляб, това не го интересувало. На него му трябваше ядене сутрин и вечер и никога не се замисляше откъде се вземаше то. Когато оставаше със седмици без работа, ставаше още по-придирчив. Освен това продължаваше още да тупа приятелски по рамото Лантие. Навярно не знаеше за срамното падение на жена си; поне хората като Бош и Поасон се кълнях, че той никак не се съмнявал и че щяло да бъде голямо нещастие, ако някога научи истината. Но госпожа Лера, неговата собствена сестра, клатеше глава, разказваше, че познавала мъже, на които това не било неприятно. Една нощ самата Жервез, връщайки се от стаята на шапкаря, цялата се вледени от страх, когато почувствува в тъмнината удар по задника си; после се успокои, като си помисли, че навярно се е ударила в таблото на кревата. Наистина положението беше много страшно; мъжът ѝ не можеше да се забавлява с нея, като си прави такива шеги.

Лантие също не слабееше. Той полагаше много грижи за себе си, измерваше корема си с колана на панталона, непрекъснато загрижен да не би да трябва да отпуска или да стяга токата; чувствуваше се много добре, от суетност не искаше нито да пълнее, нито да отслабва. Това го правеше възискателен към храната, защото преценяваше всяко ядене с оглед да не промени линията му. Дори когато в къщи нямаша пукната пара, за него трябваше да има яйца, котлети, хранителни и леки неща.

Откакто споделяше стопанката със съпруга ѝ, той се считаше като равноправен член в семейството; прибираше оставените тук-таме монети от по двадесет су, командуваше Жервез с жест и с поглед, сърдеше се, караше се, даваше си вид, че има повече права, отколкото тенекеджията. С една дума в този дом имаше двама господари. И натрапилият се господар, който беше по-хитър, дърпаше чергата към себе си, грабеше от всичко по-големия дял — от жената, от софрата и от останалото. Добре използваше съпрузите Купо. Никак не се смущаваше вече от никого. Нана си оставаше негова любимка, защото обичаше милите момиченца. Все по-малко се занимаваше с Етиен, защото според него момчетата сами трябвало да се оправят. Когато идваха да търсят Купо, винаги намираха него, по чехли, със запретнати ръкави на ризата; той излизаше от задната стаичка с отегчен вид на моряк, когото безпокоят; и отговаряше вместо Купо, като казваше, че било все едно.

На Жервез никак не ѝ беше леко между тия двама господа. Тя не можеше да се оплаче от здравето си. Слава богу! Тя също дебелееше. Но да носиш на гърба си двама мъже, да се грижиш за тях и да се мъчиш да ги задоволяваш — това често не беше по силите ѝ. Ах, боже господи, нали само с един мъж могат да ти отидат силиците! Най-лошото беше, че тия хитреци се разбираха много добре помежду си. Никога не се караха; разсмиваха се един друг след вечеря, опрели лакти на масата; умилкваха се един друг по цял ден като котки, които се търсят, за да се забавляват. В дните, когато се връщаха сърдити, те се нахвърляха върху нея: Хайде, удряйте добичето! Тя имаше яка гърбина; и се сприятеляваха още повече, като ругаеха заедно. И тя не се осмеляваше да възразява. Отначало, когато единият крещеше, тя умоляваше другия с поглед да я защити с една приятелска дума. Само че никога не успяваше. Сега предеше тънко, свиваше едрите си рамене, беше разбрала, че им беше приятно да я блъскат, защото бе така валчеста, като истинска топка. Купо, който беше невъзпитан, я обсипваше с отвратителни думи. Лантие, напротив, подбираше ругатните си, търсеше думи, каквито никой не казваше и които още повече я оскърбяваха. За щастие човек свиква с всичко; лошите думи, несправедливите нападки на двамата мъже започнаха да се плъзгат по нежната ѝ кожа като по насмолено платно. Тя дори стигна дотам, че предпочиташе да са разгневени, защото, когато биваха любезни, още

повече ѝ досаждаха, завираха се в нея и не я оставяха да изглади спокойно дори една шапчица. Тогава те искаха да ядат хубави ястия, трябваше да угажда и на единия, и на другия, да ги глези, да ги приспива един след друг в леглото. В края на седмицата се чувствуваше съсипана, замаяна и гледаше налудничаво. Такова положение похабява жената.

Да, Купо и Лантие я похабяваха, точно така; те я горяха като свещ от двата края. Разбира се, тенекеджията нямаше образование; но шапкарят имаше голямо или поне имаше някакво образование, както нечистите хора имат бяла риза, но кирлива отдолу. Една нощ тя сънува, че е край един кладенец; Купо я блъскаше с юмрук, а пък Лантие я гъделичкаше по слабините, за да я накара да скочи по-бързо. Да, това приличаше на живота ѝ. Ах, тя бе попаднала в хубава среда и нищо чудно, че оскотяваше. Хората от квартала никак не бяха справедливи, като я обвиняваха за отвратителния живот, който водеше, защото бедата не идваше от нея. Понякога, когато разсъждаваше, тръпки минаваха по кожата ѝ. После си мислеше, че би могло да бъде още по-лошо. По-добре беше да има примерно двама мъже, отколкото да загуби двете си ръце. И считаше, че положението ѝ е естествено, едно положение, което толкова много се срещаше; стараяше се да си устрои в него едно малко щастие. Доказателство за нейната далновидност и добродушност беше, че не мразеше Купо повече от Лантие. В една пиеса на театър „Гете“ бе видяла как една развратна жена отравяше мъжа си, от когото се отвращаваше, заради любовника си; и се беше разгневила, защото сърцето и не изпитваше нищо подобно. Нима не беше по-благоразумно да си живеят заедно тримата? Не, не, никакви такива глупости; това можеше да разстрои живота, в който и без това нямаше нищо весело. В края на краищата, въпреки дълговете, въпреки мизерията, която ги застрашаваше, тя щеше да счита, че е много спокойна и много доволна, ако тенекеджията и шапкарят по-малко я измъчваха и по-малко я ругаеха.

За нещастие към есента положението на семейството още повече се влоши. Лантие, който претендираше, че слабее, правеше всеки ден все по-големи фасони. Той роптаеше против всичко, не харесваше яхните с картофи — буламач, казваше той, какъвто не можел да яде, защото получавал колики. Сега и най-малките спречквания завършваха с бурни караници, при които се обвиняваха взаимно за немотията в

къщи; и ставаше истински ад, докато се помирят и всеки отиде да спи в леглото си. Нали когато няма вече зоб, магаретата започват да се ритат? Лантие подушваше мизерията, озлобяваше се, като чувствуваше, че къщата е вече изядена и така хубаво ометена, че виждаше деня, в който ще трябва да си вземе шапката и да си търси другаде подслон и храна. Той беше свикнал в своята дупка, тук бе усвоил малките си навици, глезен от всички; беше като в същинска благодатна земя, чиито сладости никога вече не ще намери. По дяволите, можеш ли да се тъпчеш до гуша и пак да имаш мръвки в чинията! След всичко той трябваше да се гневи на търбуха си, тъй като къщата вече беше в търбуха му. Но съвсем не разсъждаваше така: той силно ненавиждаше другите, че се бяха провалили за две години. Наистина положението на съпрузите Купо беше съвсем разклатено. Така че той обвини Жервез, че не знаела да прави икономия. Дявол да го вземе, какво ще стане с тях? Приятелите му го изоставяли точно сега, когато щял да склучи великолепна сделка, да си осигури в една фабрика заплата от шест хиляди франка, с които могъл да потопи в разкош цялото малко семейство.

През декември една вечер дори си легнаха, без да ядат. Нямаха и пукната пара. Лантие, много мрачен, излизаше отрано, скиташе по улиците, за да намери друго някое жилище, където миризмата от кухнята да развеселява лицата. Той стоеше с часове край печката, за да размишлява. После изведнъж започна да изпитва голямо приятелство към съпрузите Поасон. Той не се подиграваше вече с полицая от градската охрана и не го наричаше Баденг, дори стигна дотам да се съгласи, че може би императорът е добър човек. Изглеждаше, че най-много уважаваше Виржини, за която казваше, че била умна жена и че щяла да подреди добре живота си. Ясно беше, че ги ласкаеше. Дори можеше да се предполага, че искаше да се настани на пансион у тях. Но той обмисляше нещо по-дълбоко, много по-сложно. Тъй като Виржини му беше открила желанието си да започне да търгува с нещо, той се усукваше около нея и одобряваше смелия ѝ план. Да, тя била родена за търговия — едра, приветлива и дейна. О, щяла да постигне това, към което се стремяла. Понеже парите били отдавна готови, наследство от една леля, тя имала пълно основание да се откаже от няколкото рокли, които шиела всеки сезон, и да се впусне в сделки; и той ѝ изброяваше хората, които били на път да натрупат богатства —

зарзаватчийката от ъгъла на улицата, една дребна търговка на фаянс от външния булевард; освен това моментът бил много изгоден, сега могло да се продават всякакви боклуци. Обаче Виржини се двоумеше; тя търсеше да наеме дюкян, желалаше да не напуска квартала. Тогава Лантие започна да ѝ шепне доста продължително по къшетата. Изглеждаше, че насила я тикаше към нещо, тя престана да казва не и като че ли го упълномощаваше да действа. Това беше тяхна тайна, която си споделяха със смигвания, с бързи думи, един коварен план, който проличаваше дори и когато се ръкуваха. От този момент шапкарят, като ядеше сухия хляб, дебнеше изпод вежди съпрузите Купо и, станал пак много разговорлив, ги шашардисваше със своите постоянни оплаквания. По цял ден Жервез слушаше за тая мизерия, която той самодоволно излагаше на показ. Казвал това не заради себе си, пазил го бог! Бил готов да умре от глад с приятелите си, стига да искат. Само че благоразумието изисквало да си дадат точна сметка за положението. Дължали най-малко петстотин франка в квартала — на хлебаря, на въглищаря, на бакалина и на други. Освен това не били платили за два месеца наема, или още двеста и петдесет франка; собственикът господин Мареско дори казал, че щял да ги изгони, ако не му се издължат до първи януари. Най-сетне заложената къща погълнала всичко, нямали вече нищо за залагане, толкова къщата била ометена; само гвоздеи оставали по стените, нищо повече освен две книги за три су. Омотана от всичко това, смазана от тази равносметка, Жервез се гневеше, удряше с юмрук по масата или пък започваше да реве като звяр. Една вечер тя извика:

— Утре ще избягам!... Предпочитам да се махна оттук и да спя по улиците, отколкото да живея в подобен ад.

— По-умно ще бъде — каза лукаво Лантие — да се преотстъпи дюкянът, ако се намери някой... Когато и двамата решите да се откажете от гладачницата...

Тя го прекъсна още по-възбудено:

— Ама веднага, веднага!... Ах, хубаво ще се отърва!

Тогава шапкарят прояви голяма практичност. Като преотстъпят дюкяна, от новия наемател сигурно ще могат да получат пари за неплатените два наема. И той се осмели да спомене съпрузите Поасон, припомни, че Виржини търсела магазин; дюкянът може би щял да ѝ хареса. Сега си спомнил, че тя желала нещо подобно. Но при името

на Виржини гладчката изведнъж възвърна спокойствието си. Щели да видят; когато е разгневен, човек винаги казва, че ще зареже дома си, само че работата не изглежда така лесна, ако се размисли.

През следващите дни Лантие напразно повтаряше своите литании, Жервез отвърщаше, че е изпадала и в по-лошо положение, но се е оправяла. Какво ще прави, когато няма да има вече гладчицата си! Без нея няма да изкарва хляба си. Напротив, тя пак щяла да наеме работнички и да привлече нова клиентела. Казваше това, за да се съпротивява срещу основателните доводи на шапкаря, който изтъкваше, че е провалена, смазана от дълговете, без ни най-малка надежда да се издигне отново. Обаче той прояви нетактичност, като пак произнесе името на Виржини, и тя бясно се заинати. Не, не, никога! Тя винаги се бе съмнявала в искреността на Виржини, ако Виржини желаела дюкяна, то било само за да я унижи. Тя би го отстъпила може би на първата срещната на улицата жена, но не и на тази голяма лицемерка, която навярно чакала от години да я види как се проваля. О, това обяснявало всичко. Тя разбирала сега защо блестяли жълти искрици в котешките очи на тази сврака. Да, Виржини пазела спомена за боя по задника в пералнята и таела злобата си. Е добре, нека бъде внимателна и да пази задника си, ако не иска да бъде повторно напердашена. Това скоро щяло да стане, та нека да се приготви. След този изблик на ругатни Лантие отначало пак се скара на Жервез, нарече я дебела глава, торба за сплетни, госпожа Диктаторка и стигна дотам, че назова самия Купо глупак и го обвини, че не можел да накара жена си да уважава един приятел. После, като разбра, че гневът ще провали всичко, той се закле никога вече да не се занимава с чуждите работи, защото нямало благодарност; и наистина се престори, че повече не настоява за преотстъпването на дюкяна, обаче дебнеше случай отново да заговори за тази сделка и да склони гладчката.

Настъпи януари, времето бе лошо, влажно и студено. Майка Купо, която бе кашляла и се задушавала през целия декември, след Богоявление не можеше да стане от леглото си. Това беше неизбежно, тя го очакваше всяка зима. Но тази зима хората около нея казваха, че тя ще излезе от стаята си само с краката напред; и наистина страшно хъркаше, до задавяне, макар че все още беше едра и пълна, но едното ѝ око беше угаснало, а половината от лицето ѝ изкривено. Разбира се,

децата ѝ не биха я довършили; но тя страдаше от толкова дълго време и беше станала толкова нетърпима, че всъщност желязата смъртта ѝ като освобождение за всички. Самата тя щеше да бъде по-щастлива, защото си беше изживяла живота, нали? А когато си изживял живота си, няма за какво да съжаляваш. Лекарят, когото бяха повикали веднъж, не дойде втори път. Даваха ѝ билков чай, ей така просто, за да не се счита, че са я изоставили напълно. Всеки час влизаха при нея, за да видят дали е още жива. Тя толкова много се задушаваше, че вече не говореше; но с окото, което бе останало здраво, живо и бистро, втренчено гледеше хората; и това око бе изпълнено с много неща — съжаление за хубавите млади години, мъка, че гледа как близките ѝ така бързат да се отърват от нея, гняв срещу тази порочна Нана, която през нощта вече не се стесняваше да дебне по риза през остъклената врата.

Един понеделник Купо се прибра вечерта пиян. Откакто животът на майка му бе в опасност, той беше непрекъснато разнежен. След като той си легна и захърка, заспа дълбоко, Жервез се повъртя още малко. Тя бдеше над майка Купо през една част от нощта. Впрочем Нана проявяваше голяма смелост, спеше винаги при старата, като казваше, че ако я чуела да умира, щяла да повика всички. Тази нощ, тъй като малката спеше и болната изглеждаше спокойно унесена, гладачката най-сетне послуша Лантие, който я викаше от стаята си, където я съветваше да си починела малко. Оставиха да свети само една запалена свещ, сложена на пода зад шкафа. Но към три часа Жервез изведнъж скочи от леглото, разтреперана, обзета от силно безпокойство. Сторило ѝ се бе, че през тялото ѝ минава студен полъх. Краят на свещта бе изгорял; изумена, с разтреперани ръце тя стегна полата си в тъмнината. Едва в малката стаичка, след като се блъсна в мебелите, можа да запали една малка лампа. В тишината, потискана от мрака, се чуваше само двуотното хъркане на тенекеджията. Изтегна се по гръб, Нана леко дишаше през издутите си устни. И Жервез, като свали надолу лампата, чиято светлина раздвижи големи сенки по стените, освети лицето на майка Купо и видя, че е съвсем бяло, а главата отпусната на рамото с отворени очи. Майка Купо беше мъртва.

Тихо, без да издаде вик, смразена и предпазлива, гладачката се върна в стаята на Лантие. Той отново беше заспа. Тя се наведе и прошепна:

— Виж какво, свърши се, тя е мъртва.

Съвсем сънен, още неразбуден, той най-напред изръмжа:

— Остави ме на мира, легни си... Нищо не можем да ѝ помогнем, щом е мъртва.

После се привдигна на лакът и попита:

— Колко е часът?

— Три.

— Едва три часът! Я си легни. Ще ти стане лошо... Когато се съмне, ще видим.

Но тя не го слушаше, обличаше се напълно. Тогава той отново се сви в завивката си и обърна глава към стената, като заговори за дяволския инат на жените. Толкова неотложно ли било да се съобщи на хората, че имали мъртвец в жилището си? Много тъжно щяло да бъде посред нощ; и той беше разгневен, че развалят съня му с черни мисли. Обаче, когато отнесе в стаята си своите неща, дори и фуркетите си, тя седна и зариде на воля, без вече да се страхува, че ще я заварят с шапкаря. Всъщност тя обичаше майка Купо, изпитваше голяма скръб сега, след като в първия момент беше почувствувала само страх и досада, че старата е избрала толкова неудобен час, за да си отиде. И тя плачеше самичка, много силно в тишината, а тенекеджията продължаваше да хърка; той не чуваше нищо, тя го викаше и разтърсваше, после реши да го остави спокоен, след като реши, че още повече ще се затрудни, ако той се събуди. Като се върна при мъртвата, тя намери Нана да седи и да търка очите си. Малката разбра и с любопитство на порочно дете протегна шия, за да види по-добре баба си; тя не казваше нищо, беше малко разтреперана, учудена и доволна пред тази смърт, която очакваше от два дни като нещо ужасно, което криеха и забраняваха на децата; и пред тази бяла маска, удължена в последното хълцане от жажда за живот, зениците ѝ като на млада котка се разширяваха, вцепенила се беше също така, както когато се прилепваше към прозорците на вратата, за да гледа това, което беше забранено за сополанките.

— Хайде, стани — каза майка ѝ с тих глас. — Не искам да останеш тук.

Тя се плъзна от леглото със съжаление, като въртеше глава и не изпускаше от погледа си мъртвата. Жервез беше твърде затруднена с нея, не знаеше къде да я остави, докато се съмне. Реши да я облече,

когато Лантие по панталон и с чехли дойде при нея; вече не можеше да спи, срамуваше се малко от поведението си. Тогава всичко се нареди.

— Нека легне в моето легло — измърмори той. — Има място за нея.

Нана вдигна към майка си и към Лантие големите си светли очи с наивно изражение, със същото онова изражение, което имаше на Нова година, когато ѝ даваха шоколадови бонбони. И, разбира се, нямаше нужда да я подканят; както бе по ризка, тя заситни бързо, голите ѝ крачета едва докосваха пода; плъзна се като пепелянка в леглото, което беше още топло, и се изтегна, потъна в него, слабото ѝ телце едва повдигна завивката. Всеки път, когато влизаше, майка ѝ виждаше блестящите ѝ неми очи; момичето не спеше, не мърдаше, беше много зачервено и сякаш размишляваше за нещо.

През това време Лантие беше помогнал на Жервез да облече майка Купо; а това не беше лека работа, защото мъртвата беше тежка. Никога не биха повярвали, че тази старица е толкова дебела и толкова бяла. Бяха ѝ обули чорапи, една бяла фуста, камизола, шапчица; с една дума, най-хубавото ѝ бельо. Купо продължаваше да хърка на две ноти — едната дебела, която заглъхваше, а другата остра, която се извисяваше; това приличаше на черковна песен, придружаваща обредите на Разпети петък. И когато мъртвата бе облечена и чисто положена на леглото ѝ, Лантие си наля чаша вино, за да се съвземе, защото сърцето му се било преобърнало. Жервез търсеше в комода, за да намери едно медно разпятие, което бе донесла от Пласан; но се сети, че самата майка Купо навярно го бе продала. Бяха запалили печката. Прекараха останалата част от нощта в дрямка на столовете, като довършиха наченатата бутилка, отегчени и сърдити, сякаш вината беше тяхна.

Към седем часа, преди разсъмване, Купо най-сетне се събуди. Когато научи за нещастиято, той отначало не се разплака и започна да мърмори, като смътно се надяваше, че се шегуват с него. После скочи от леглото, отиде в стаичката и падна пред мъртвата; започна да я целува и да реве като теле с толкова едри сълзи, че мокреше чаршафа, с който бършеше бузите си. Жервез отново зариде, силно развълнувана от скръбта на мъжа си, помирила се вече с него; да, той имал добра душа, каквато тя не предполагала. Отчаянието на Купо бе придружено със страшно главоболие. Той пъхаше ръце в косата си, устата му беше

разлигавена от снощното пиянство, беше още замаян, въпреки десетчасовия сън. И стенеше със свити юмруци. Господи, бедната му майка, която толкова обичал, си бе отишла! Ах, колко го боляла главата, нямало да изтрае! Сякаш огън горял на темето му, а пък сърцето му се късало от мъка! Не, съдбата била много несправедлива, като се нахвърляла така върху него!

— Хайде, кураж, драги мой — каза Лантие, като го повдигна. — Трябва да се съвземете.

Той му наля чаша вино, но Купо отказа да пие.

— Какво ми е, за бога? Някакъв бакърен вкус имам в устата си... Това е мама, щом я видях, почувствувах вкуса на бакъра... Мамо, господи! Мамо, мамо...

И той отново започна да плаче като дете. Все пак изпи виното в чашата, за да угаси огъня, който гореше в гърдите му. Лантие скоро се измъкна под предлог, че отива да уведоми роднините и да намине в кметството, за да регистрира смъртния случай. Имаше нужда да подиша чист въздух. Поради това не си даде труд да бърза, пушеше цигари и се наслаждаваше на острия утринен студ. Като излезе от госпожа Лера, той дори влезе в една млекарница в Батиньол да изпие чаша горещо кафе. И там остана цял час, за да размишлява.

От девет часа роднините се събраха в дюкяна, чиито кепенци оставиха затворени. Лорильо не плака; впрочем той имаше бърза работа и почти веднага се върна в работилницата си, след като се позавъртя известно време с подходяща за случая физиономия. Госпожа Лорильо и госпожа Лера целунаха Жервез и Купо и бършеха очите си, от които капеха дребни сълзи. Обаче първата, след като хвърли бърз поглед около мъртвата, внезапно повиши глас, за да каже, че това на нищо не приличало, че никога не се оставяла запалена лампа до мъртвец; трябвало свещ и затова изпратиха Нана да купи един пакет големи свещи. Ах, ето на, умреш ли при Куцата, тя ще те нареди по най-смешен начин! Каква простачка, да не знае дори как да подреди един мъртвец! Нима никого не е погребвала в живота си? Госпожа Лера трябваше да се качи у съседите, за да вземе едно разпятие; донесе един много голям дървен кръст, на който беше закован нарисуван на картон Христос, който покри гърдите на майка Купо и сякаш я притискаше с тежестта си. След това потърсиха светена вода; но тъй като никой нямаше, Нана пак изтича до черквата, за да вземе едно

шише. На бърза ръка стаичката доби друг вид; върху малката масичка гореше свещ, до нея в чаша светена вода беше натопено клонче чемшир. Сега вече, ако дойдеха хора, щеше да бъде поне подредено. В дюкяна наредиха в кръг столовете за хората, които щяха да дойдат.

Лантие се прибра чак в единадесет часа. Той беше взел сведения от погребалното бюро.

— Ковчегът струва дванадесет франка — каза той. — Ако искате да има меса, ще струва десет франка повече. Освен това за катафалката се плаща съобразно категорията...

— О, това е съвсем излишно — измърмори госпожа Лорильо, като изненадана и със загрижен вид вдигна глава. — С това няма да върнем мама, нали?... Трябва да се простираме според кесията си.

— Разбира се, и аз мисля така — подзе шапкарят. — Взех цените, за да бъдете осведомени... Кажете ми какво искате; следобед ще отида да поръчам.

Говореха полугласно при слабата светлина, която нахлуваше в стаята през пролуките на кепенците. Вратата на стаичката беше оставена широко отворена; и през този зеещ отвор струеше дълбоката тишина на смъртта. Детски смях се чуваше откъм двора — едно хоро от момиченца се въртеше под бледото зимно слънце. Изведнъж чува Нана, която беше избягала от семейство Бош, където я бяха изпратили. Тя командуваше с пискливия си глас, другите подскачаха по плочите, а думите, които пееше, се разнасяха като цвъртеж на кресливи птички:

*Нашто магаренце,
нашто магаренце
го боли краченце.
Мама му направи,
мама му направи
за двете краченца
топли обущенца!*

Жервез почака малко и каза:

— Ние не сме богати, то се знае, но все пак искаме да направим както трябва. Ако майка Купо нищо не ни е оставила, това не е

причина да я хвърлим в земята като куче... Не, трябва да има меса, а катафалката да бъде доста прилична...

— А кой ще плаща? — попита гневно госпожа Лорильо. — В никакъв случай ние, които миналата неделя изгубихме пари; нито вие, разбира се, защото сте закъсали... Ах, вие все пак трябва да видите докъде стигнахте с манията си да се перчите!

Запитан какво мисли, Купо заекна с жест на абсолютно безразличие и отново задряма на стола си. Госпожа Лера каза, че ще плати своя дял. Тя споделяше мнението на Жервез — трябвало да се отнесат достойно. Тогава двете започнаха да пресмятат на едно листче: всичко щеше да възлезе на около деветдесет франка, защото след дълги разпавии решиха да вземат катафалка, украсена с тясна драперия.

— Ние сме три — заключи гладчката. — Всяка ще даде по тридесет франка. Няма да се разорим.

Но госпожа Лорильо изпадна в ярост.

— Е добре, аз отказвам, да, отказвам! Не заради тридесетте франка. Бих дала сто хиляди, ако ги имах и ако те можеха да възкресят мама... Само че аз не обичам горделивите. Вие имате гладчница и мечтаете да се перчите в квартала. Но ние, другите, не сме като вас. Ние не позираме... О, правете каквото си щете. Сложете пера на катафалката, ако това ви харесва.

— Нищо не искаме от вас — отвърна най-сетне Жервез. — Не желая да ми се правят упреци, дори ако трябва да продам себе си. Храних майка Купо без вас, ще я погребя също без вас. Кавала съм ви го вече веднъж: прибирам загубените котки, та майка ви ли ще оставя в калта.

Тогава госпожа Лорильо се разплака и Лантие трябваше да я задържи, за да не си отиде. Кавгата ставаше толкова шумна, че госпожа Лера силно изшътка и намери за необходимо да влезе тихичко в малката стаичка и да отправи към мъртвата сърдит и загрижен поглед, сякаш се страхуваше, че тя се е събудила и подслушва за какво се спори край нея. В този момент хорото на малките момиченца отново се извиваше в двора и тънкият пронизителен глас на Нана се извисяваше над другите.

*Нашто магаренце,
нашто магаренце
го боли шкембенце.
Мама му направи,
мама му направи
вълнено коланче
и синьо герданче!*

— Господи, колко са досадни тия деца с песента си! — каза на Лантие Жервез, която беше съвсем разстроена, готова да зариде от нетърпение и скръб. — Накарайте ги да млъкнат и изритайте Нана у портиерката.

Госпожа Лера и госпожа Лорильо отидоха да обядват, като обещаха да се върнат. Съпрузите Купо седнаха на масата, ядоха колбаси, без да са гладни, като не смееха дори да тракнат с вилиците си. Бяха много затруднени и зашеметени с тази нещастна майка Купо, която им тежеше на раменете и сякаш изпълваше цялото жилище. Животът им беше объркан. В първия момент те се лутаха, без да намерят това, което търсеха, чувствуваха се смазани като след гуляй. Лантие веднага излезе навън, за да отиде пак в погребалното бюро, като отнесе тридесетте франка на госпожа Лера и шестдесетте франка, които Жервез с разчорлена коса като луда беше отишла да вземе назаем от Гуже. Следобед дойдоха няколко жени, съседки, изгарящи от любопитство, които още с влизането си въздишаха и въртяха насълзени очи; те влизаха в стаичката, гледаха втренчено мъртвата, като се кръстеха и ръсеха с клончето чемшир, потопено в светената вода; после сядаха в дюкяна, където започваха да говорят за скъпата жена, и непрекъснато, без да се уморяват, повтаряха с часове едни и същи думи. Госпожица Реманжу беше забелязала, че дясното око на старата било отворено, госпожа Годрон твърдеше упорито, че цветът на кожата ѝ бил много хубав за нейните години, а госпожа Фоконие беше изумена, защото я бе видяла как пие кафе преди три дни. Наистина бързо се умираше, всеки трябвало да се готви за онзи свят. Привечер на Купо и Жервез започна да им дотяга. Голяма мъка беше за едно семейство да държи толкова дълго в дома си мъртвеца. Правителството би трябвало да издаде друг закон по този въпрос.

Цялата вечер, цялата нощ и после целия предобед, не, това нямаше край. Нали когато човек не плаче, скръбта започва да дразни и да предизвиква лошо държане. Майка Купо, безмълвна и неподвижна в дъното на малката стаичка, се разпростираше все повече в цялото жилище, ставаше бreme, което смазваше всички. И семейството, въпреки волята си, се връщаше към своето всекидневие, забравяше почитта към майката.

— Ще вечеряте с нас — каза Жервез на госпожа Лера и госпожа Лорильо, когато те се върнаха. — Много сме опечалени, да не се разделяме.

Сложиха приборите върху тезгяха. Като виждаше чиниите, всеки си мислеше за гуляите, които бяха ставали тук. Лантие се беше върнал. Лорильо слезе. Един сладкар беше донесъл баница, защото гладачката не беше в състояние да готви. Когато сядаха, влезе Бош и каза, че господин Мареско иска да поднесе съболезнованията си, и собственикът се появи, много сериозен, с големия орден на редингота. Той поздрави мълчаливо, влезе направо в стаичката, където коленичи. Тъй като беше много набожен, той се помоли съсредоточено като кюре, после направи кръст във въздуха, като поръси трупа с чемширеното клонче. Всички, станали от масата, стояха прави, силно развълнувани. След като изпълни церемонията, господин Мареско мина в дюкяна и каза на съпрузите Купо:

— Дошъл съм за двата закъснели наема. Можете ли да платите?

— Не, господине, не напълно — заекна Жервез, на която беше много неприятно, че ѝ говори за това пред съпрузите Лорильо. — Нали разбирате, поради нещастieto, което ни сполетя...

— Без съмнение, но всеки с грижите си — подзе собственикът, като разпери огромните си длани на бивш работник. — Аз съм много недоволен, повече не мога да чакам... Ако не ми платите вдругиден сутринта, ще бъда принуден да ви изхвърля.

Жервез склучи ръце със сълзи на очи, молеше го мълчаливо. С рязко поклащане на голямата си глава той ѝ даде да разбере, че молбите са излишни. Впрочем почитта към мъртвите изключваше всякакъв спор. Той се оттегли сдържано, заднешком.

— Хиляди извинения, че ви обезпокоих — прошепна той. — Вдругиден сутринта, не забравяйте.

И тъй като на излизане мина отново край малката стаичка, той за последен път отдаде почит на покойницата, като набожно коленичи пред широко отворената врата.

Ядоха отначало бързо, за да не изглежда, че изпитват удоволствие. Но като стигнаха до десерта, станаха спокойни, обзети от добро самочувствие. От време на време с пълна уста Жервез или една от двете сестри ставаше, отиваше да хвърли поглед в стаичката, без дори да остави салфетката си; и когато отново седнаше, преглъщайки залька си, другите я поглеждаха за миг, за да разберат дали всичко беше наред в съседната стая. Но скоро дамите започнаха да се безпокоят по-рядко, майка Купо бе забравена. Бяха си приготвили цяло котле кафе, и то много силно, за да бъдат бодри през цялата нощ. Съпрузите Поасон дойдоха към осем часа. Поканиха ги да изпият по чаша. Тогава Лантие, който следеше настроението на Жервез, сякаш долови удобен момент, какъвто чакаше от сутринта. Понеже заговориха за мерзостта на собствениците, които ходели да си искат парите и в жилищата, където има мъртвец, той каза внезапно:

— Йезуит е този мръсник, лицемерен набожник!... Но аз на ваше място бих зарязал дюкяна му.

Смазана от умора, безсилна и изнервена, Жервез отвърна примирено:

— Да, разбира се, няма да чакам съдебните пристави... Ах, дотегна ми вече, дотегна ми.

Съпрузите Лорильо, които злорадствуваха при мисълта, че Куцата няма да има вече дюкян, се съгласиха напълно с нея. Човек нямал представа какво струва един дюкян. По-добре било да изкарва дори три франка другаде, но поне да няма разноски и да не рискува да губи големи суми. Те повториха това съображение и на Купо, като го подтикваха да се съгласи; той пиеше много, беше непрекъснато разчувствуван, плачеше сам, навел глава над чинията си. Понеже изглеждаше, че гладачката е вече склонна, Лантие намигна на съпрузите Поасон. И едрата Виржини се намеси много любезно в разговора:

— Знаете ли, че можем да се разберем. Ще поема задълженията по вашия договор, ще уредя вашата сметка със собственика... С една дума, ще бъдете много по-спокойна.

— Не, благодаря — заяви Жервез, която се сепна, сякаш тръпки я бяха побили. — Ако искам, аз зная къде да намеря пари за наема. Ще работя, слава богу, двете ми ръце са здрави, ще се оправя!

— Ще говорим за това по-късно — избърза да каже шапкарят. — Никак не е удобно тази вечер... По-късно, утре например.

В този момент госпожа Лера, която беше отишла в стаичката, изпищя леко. Уплашила се, защото намерила свещта угаснала, изгоряла докрай. Всички се засуетиха да запалят друга; и кимаха с глава, като повтаряха, че не било добра поличба, когато светлината при мъртвеца гаснела.

Бдението започна. Купо се бе изтегнал, но не да спи, както сам казваше, а за да размишлявал; обаче захърка само след пет минути. Когато я изпратиха да спи у семейство Бош, Нана се разплака; от сутринта тя се блазнеше от надеждата да бъде на топличко в голямото легло на своя добър приятел Лантие. Съпрузите Поасон останаха до полунощ. Накрай бяха решили да направят греяно вино в една купа, защото кафето действувало зле на нервите на тези дами. Разговорът ставаше сантиментален. Виржини говореше за село: тя би желала да я погребат в края на някоя гора и да има полски цветя на гроба ѝ. Госпожа Лера си беше вече приготвила в своя шкаф покроя за погребението; постоянно го парфюмирала с букет от лавандула; държала много да ѝ миришело на хубаво, когато щяла да бъде в гроба. После, без каквато и да е връзка, полицаят от градската охрана разказа, че сутринта арестувал едно голямо момиче, което крало от магазина на един колбасар; като го разсъблекли при комисаря, намерили десет наденички, усукани по тялото му отпред и отзад. А когато госпожа Лорильо с отвращение каза, че не би хапнала от тези наденички, компанията започна да се смее тихичко. Бдението се развесели, без да нарушава благоприличието.

Но когато допиваха греяното вино, един странен шум, някакво глухо бълбукане се разнесе от стаичката. Всички вдигнаха глави и се спогледаха.

— Няма нищо — каза спокойно Лантие, като сниши глас. — Тя се изпразва.

Обяснението се посрещна със спокойно поклащане на главите и компанията сложи чашите на масата.

Най-сетне съпрузите Поасон си тръгнаха. Лантие излезе с тях: щял да отиде у свой приятел, казваше той, за да остави леглото на дамите, които биха могли да почиват по един час една след друга. Лорильо се качи да спи сам, като повтаряше, че това му се случва за първи път от женитбата насам. Тогава Жервез и двете сестри, останали със заспалия Купо, се настаниха около печката, върху която бяха сложили кафе, за да бъде топло. Те седяха тук сгушени, свити одве, с ръце под престилките, с глави над огъня, и разговаряха съвсем тихо сред дълбоката тишина на квартала. Госпожа Лорильо се вайкаше: нямала черна рокля, но не би желала да си купи, защото била парично затруднена; и тя разпитваше Жервез, искаше да знае дали майка Купо не е оставила една черна пола, онази пола, която и подарили на рождения ден. Жервез трябваше да отиде да търси полата. Като я стесняла в талията, щяла да може да я използва. Обаче госпожа Лорильо искаше още и старо бельо, споменаваше за леглото, за шкафа, за двата стола, търсеше с очи вехториите, които трябвало да си поделят. Едва не се скараха. Госпожа Лера въдвори мир; тя била справедлива: Жервез и Купо, грижили се за майката, били заслужили тия дребни неща. И трите отново се унесоха над печката в монотонни бърбрения. Нощта им изглеждаше страшно дълга. От време на време се съземаха, пиеха кафе, надничаха в стаичката, където свещта, която не трябваше да угасва, гореше с червен и тъжен пламък, надебелен от черния пушек на фитила. Призори започнаха да треперят, въпреки силната топлина на печката. Мъчително безпокойство и умора от многото говорене ги задушаваша, езиците им бяха засъхнали, очите боляха. Госпожа Лера се хвърли върху леглото на Лантие и захърка като мъж; а другите две с оклюмали глави до коленете спяха пред огъня. На разсъмване се събудиха изтръпнали. Свещта на майка Купо пак беше угаснала. И тъй като в тъмнината се чуваше отново тихо шуртене, госпожа Лорильо обясни на висок глас, за свое успокоение:

— Тя се изпразва — повтори, като запали друга свещ.

Погребението беше в десет и половина часа. Тъжна утрин след вчерашния ден и снощното бдение! С други думи Жервез, макар и да нямаше нито едно су, би дала сто франка на този, който би дошъл да отнесе майка Купо три часа по-рано. Да, колкото и да са се обичали, хората стават непоносими, когато са мъртви; и дори колкото повече ги обичаме, толкова по-бързо искаме да се отървем от тях.

За щастие сутринта преди погребението има много работа. Трябва да се извършат най-различни приготовления. Най-напред закусиха. После оня дядо Базуж, гробарят от шестия етаж, донесе ковчега и торбата с трици. Този добряк никога не изтрезняваше. И днес, в осем часа, той беше много весел от снощното пиянство.

— Ето, за тук е, нали? — каза той.

И сложи ковчега, който изтрака като нова кутия.

Но когато хвърляше встрани торбата с трици, той застина с облещени очи и разтворена уста, като видя Жервез пред себе си.

— Простете, извинете, нещо бъркам — измънка той. — Бяха ми казали, че било за у вас.

Той беше вдигнал вече торбата: гладачката трябваше да му извика:

— Оставете я, за тук е.

— Ах, дявол да го вземе! Трябваше да се досетя! — подзе той, като се плесна по бедрото. — Разбирам, старата е...

Жервез беше съвсем преbledняла. Дядо Базуж беше донесъл ковчега за нея. Той продължаваше да бърбори, мъчеше се да бъде любезен, търсеше начин да се извини:

— Така де, нали вчера разправяха, че една от приземния етаж заминала за оня свят. Тогава аз помислих... Нали знаете, в нашия занаят тия неща влизат от едното ухо и излизат от другото... Все пак аз ви поздравявам. Най-добре е по-късно, нали? Макар че животът не винаги е много весел, ах, не, разбира се!

Тя го слушаше и се отдръпваше назад, като се страхуваше да не я сграбчи с големите си мръсни ръце, за да я отнесе в ковчега. Веднъж вече, вечерта след сватбата ѝ, той и беше казал, че познавал такива жени, които биха му благодарили, ако отиде да ги вземе. Е добре, тя не бе стигнала още дотам, от това я побиваха студени тръпки. Животът ѝ се беше провалил, но тя не искаше да си отиде толкова рано; да, предпочиташе да мре от глад в продължение на години, отколкото да умре веднага.

— Той е пиян — прошепна тя с отвращение и страх. — Управлението не трябва да изпраца поне пияници. Доста скъпо плащаме.

Тогава гробарят стана закачлив и нахален.

— Е добре, майчице, ще оставим за друг път. Аз съм напълно на вашите услуги, да знаете! Само ми направете знак. Аз съм утешителят на дамите... И не плюй върху дядо Базуж, защото той е държал в ръцете си много по-изискани от тебе, които са му се отдавали да ги нагласява, без да се оплакват, твърде доволни, че могат да продължат съня си на сянка.

— Млъкнете, дядо Базуж! — каза строго Лорильо, дотичал при шума на гласовете. — Шегите не са подходящи. Ако се оплачем, ще ви уволнят. Хайде, махнете се, щом не спазвате правилата.

Гробарят се отдалечи, но дълго време го чуваха как мърмори на тротоара:

— Защо пък правилата!... Няма правила... няма правила... Има само честност!

Най-сетне удари десет часът. Катафалката беше закъсняла. В дюкяна имаше вече хора, приятели и съседи — господин Мадиние, Ботуша, госпожа Годрон, госпожица Реманжу; и всяка минута някоя мъжка или женска глава се подаваше между затворените кепенци, през широко отворената врата, за да види дали не се задава тази мудна катафалка. Роднините, събрани във вътрешната стая, приемаха съболезнования. За кратко настъпваше тишина, нарушавана от бързи шепнения, от това досадно и трескаво очакване, от остро шумолене на рокли — госпожа Лорильо беше забравила носната си кърпа, а госпожа Лера търсеше да вземе от някого молитвеник. Всеки, който влизаше, забелязваше сред стаичката разтворения ковчег пред леглото; и въпреки волята си, всеки изпод око втренчено го разглеждаше, като пресмяташе, че едрата майка Купо никога няма да се побере вътре. Всички се споглеждаха с тази мисъл в очите, без да я споделят гласно. Но настъпи оживление пред вратата към улицата. С важен и сдържан глас господин Мадиние съобщи, като разтвори ръце:

— Ето ги!

Пак не беше катафалката. Един след друг влязоха с бързи крачки четирима гробари с червени лица и груби хамалски ръце, облечени в черни вонящи дрехи, протрити и избелели от търкането по ковчезите. Дядо Базуж вървеше пръв, много пиян и много сериозен; щом биваше на работа, той се държеше здраво на краката си. Гробарите не казаха нито дума, свели малко глава, те вече претегляха с очи майка Купо. И никак не се бавиха, горката старица бе опакована за секунда. Най-

дребният от тях, младият, който беше кривоглед, бе изсипал триците в ковчега и ги разстилаше и мачкаше, сякаш щеше да меси хляб. Един друг, висок и слаб, с вид на шегаджия, постла покроба отгоре. После раз-два — и хайде! Четиримата хванаха тялото и го вдигнаха, като двама държаха краката и двама главата. По-бързо палачинка не се обръща в тигана. Хората, които бяха протегнали врат, сякаш помислиха, че майка Купо беше скочила сама в сандъка. Тя се плъзна там като у дома си, да, точно така, защото бяха чули шума от докосването и до новите дъски. Тя изпълваше ковчега от всички страни като картина в рамка. С една дума тя се побра, нещо, което учуди присъстващите; сигурно се беше свила от вчера насам. През това време гробарите се бяха изправили и чакаха; кривогледият взе капака, за да покани роднините за последно прощаване; а Базуж слагаше гвоздеи в устата си и приготвяше чука. Тогава Купо, двете му сестри, Жервез и някои други паднаха на колене и започнаха да целуват отиващата си майка, като ронеха едри сълзи, чиито топли капки падаха и се стичаха по това вцепенено и студено като лед лице. Разнесоха се продължителни ридания. Капакът се спусна, дядо Базуж закова гвоздеите сръчно като опаковач с по два удара върху всеки; и никой не проплака повече при този трясък като в дърводелска работилница. Беше свършено. Тръгваха.

— Как е възможно такава перчене в подобен момент! — каза госпожа Лорильо на мъжа си, като забеляза катафалката пред вратата.

Катафалката разбуни квартала. Продавачката на карантия повика момчетата на бакалина, дребният часовникар беше излязъл на тротоара, съседите висяха по прозорците. И всички тия хора говореха за драперията с бели памучни ресни. Ах, Жервез и Купо щяха да направят по-добре, ако платеха дълговете си! Но, както казваха съпрузите Лорильо, фукнята се проявява във всичко и въпреки всичко.

— Това е позор! — повтаряше в същото време Жервез, като говореше за златаря и жена му. — Тия скъперници не донесоха дори едно букетче теменужки на майка си.

Съпрузите Лорильо наистина бяха дошли с празни ръце. Госпожа Лера поднесе букет от изкуствени цветя. Върху ковчега поставиха още един венец от имортели и един букет, купен от съпрузите Купо. Гробарите трябваше да се напънат, за да вдигнат и натоварят тялото. Шествието потегли бавно. Купо и Лорильо в рединготи и с шапки в

ръце вървяха начело на траурната процесия; първият, чието умиление се поддържаше от изпитите сутринта две чаши бяло вино, се държеше за ръката на своя зет, краката му бяха отмалели, главата го болеше. След тях крачеха мъжете — господин Мадиние, много важен, целият в черно, Ботуша с палто над блузата си, Бош, чийто жълт панталон правеше странно впечатление, Лантие, Годрон, Биби Пържолата, Поасон и други. Дамите вървяха след тях — на първия ред госпожа Лорильо, която носеше поправената пола на покойната, госпожа Лера, покрила с шал набързо приготвения си траурен тоалет — манто с лилава гарнитура, а накрая Виржини, госпожа Годрон, госпожа Фоконие, госпожица Реманжу и на опашката всички останали. Когато катафалката потегли и бавно се спусна по улица „Гут д’Ор“ сред хората, които се кръстеха и сваляха шапки, четиримата гробари застанаха начело — двамата отпред, а другите двама вдясно и вляво. Жервез беше останала да затвори дюкяна. Тя повери Нана на госпожа Бош и настигна тичешком шествието. От портата малката, хваната за ръка от портиерката, гледаше с голямо любопитство как баба ѝ изчезва в дъното на улицата с тази хубава каляска.

Точно когато гладчката настигаше задъхана опашката на шествието, дойде и Гуже. Той се нареди до мъжете, но се обърна и поздрави с кимане на глава така леко, че тя изведнъж се почувствува много нещастна и се обля в сълзи. Тя не оплакваше само майка Купо, тя оплакваше нещо отвратително, което не би изрекла и което я задушаваше. През целия път тя държи кърпата на очите си. Госпожа Лорильо, чиито страни бяха сухи и зачервени, я гледаше накриво, сякаш я обвиняваше, че се преструва.

В черквата церемонията бе извършена набързо. Обаче месата се проточи малко, защото свещеникът бе много стар. Ботуша и Биби Пържолата бяха предпочели да останат навън, за да не пуснат нищо в дискаса. През цялото време господин Мадиние проучваше кюретата и споделяше с Лантие наблюденията си: тия комедианти, фъфлещи латински, не знаели дори какво бръщолевят; опяват хората, както ги и кръщават или венчават, без никакво чувство в сърцето си. После господин Мадиние се обяви против всички тия церемонии, тия светлини, тия тъжни гласове, тоя фарс пред роднините. Всъщност човек губи близките си два пъти — веднъж у дома си, втори път в черквата. И всички мъже се съгласяваха с него, защото пак настъпи

мъчителен момент, когато в края на месата, сред граченето на молитви, присъстващите трябваше да минат покрай тялото и да ръсят светена вода. За щастие гробището не беше далече, малкото гробище на Шапел, една малка градинка, която започваше от улица „Маркаде“. Шествието пристигна там безредно, всеки крачеше и говореше за своите си работи. Твърдата земя кънтеше така, че на драго сърце биха потропали с крака, за да се погреят. Зеещият гроб, пред който бяха поставили ковчег, беше вече целият заледен, сив и каменист като гипсова кариера, и на присъстващите, наредени около купчинките изкопана пръст, не им беше весело да чакат в този студ и отегчени гледаха ямата. Най-сетне един свещеник в стихар излезе от една къщурка; той трепереше, виждаше се как дъхът му дими при всяко „депрофундис“, което изричаше. При последното прекръстване той се прибра бързо, без да има желание да започне отново. Гробарят взе лопатата, но понеже земята беше замръзнала, той откъртваше само големи буци, които силно тропаха там долу — една истинска бомбардировка на ковчег, канонада от топовни гърмежи, от които сякаш дъските се разцепваха. Тази музика разкъсва сърцата и на най-големите егоисти. Пак заплакаха. Отиваха си, бяха извън гробището, но все още чуваха гърмежите. Като си духаше в шепите, Ботуша направи гласно една констатация: „Ах, дявол да го вземе! На майка Купо няма да ѝ бъде топло!“

— Госпожи и цялата компания — каза тенекеджията на няколкото приятели, останали на улицата с роднините, — моля, позволете ни да ви почерпим нещо...

И той пръв влезе в кръчмата на улица „Маркаде“, наречена „На връщане от гробищата“. Останала на тротоара, Жервез повика Гуже, който се отдалечаваше, след като бе поздравил пак с кимане на глава. Защо отказвал чаша вино? Но той бързал, връщал се в работилницата. Тогава се спогледаха за миг, без да говорят.

— Моля да ме извините за шестдесетте франка — прошепна най-сетне гладачката. — Бях като луда, помислих си за вас...

— О, няма защо, извинена сте — прекъсна я ковачът. — И знайте, аз съм напълно на вашите услуги, ако ви се случи нещастие... Но не казвайте нищо на мама, защото тя има свои разбирания, а пък аз не искам да ѝ противореча.

Тя продължаваше да го гледа; и като го виждаше толкова добър, толкова тъжен, с тази хубава жълта брада, тя бе почти готова да приеме неговото старо предложение — да избяга с него, за да бъдат щастливи заедно някъде. После ѝ хрумна друга лоша мисъл: да му поиска назаем пари за двата наема срещу каквато ѝ да е отплата. Като трепереше, тя подзе с ласкав глас:

— Нали не сме сърдити?

Той поклати глава и ѝ отвърна:

— Не, разбира се, никога няма да бъдем сърдити... Само че, разберете, всичко е свършено.

И той си отиде с големи крачки, като остави Жервез зашеметена, вслушана в последната му дума, която кълтеше в ушите ѝ като камбана. Влязла в кръчмата, тя чуваше смътно в себе си: „Всичко е свършено, да, всичко е свършено! Няма вече какво да правя, щом всичко е свършено!“ Тя седна, хапна малко хляб и сирене, изпи една пълна чаша, която намери пред себе си.

Кръчмата беше в приземния етаж и представляваше дълго помещение с нисък таван, изпълнено от две големи маси. На тяхната маса бяха наредени еднолитрови бутилки, четвъртинки хляб и широки триъгълни парчета сирене в три чинии. Компанията ядеше набързо, без покривка и без прибори. Малко по-далеч, до печката, която боботеше, гробарите довършваха обедата си.

— Боже мой — обясняваше господин Мадиние, — всеки по реда си. Старите правят място на младите... Ще ви се види много празно вашето жилище, когато се приберете...

— О, брат ми ще го освободи — каза живо госпожа Лорильо. — Разориха се с този дюкян.

Купо беше подготвен. Всички го убеждаваха да преотстъпи договора. Дори самата госпожа Лера, която от известно време беше в много добри отношения с Лантие и Виржини и се блазнеше от мисълта, че двамата са влюбени, говореше за фалит и за затвор с изплашен вид. И изведнъж тенекеджията се разяри, умилението му, вече доста полято с течности, се превръщаше в ярост.

— Слушай — изкрещя той под носа на жена си, — искам да ме слушаш! Ти с твоята глупава глава винаги правиш каквото си щещ. Но този път, предупреждавам те, ще се изпълни моята воля!

— Ах — каза Лантие, — нима можеш да я убедиш с добри думи! Ще трябва да ѝ вкараш това в главата с дървен чук!

И двамата за миг се нахвърлиха върху нея. Кавгата не пречеше на яденето и пиенето. Сиренето изчезваше, виното се лееше от шишетата като от чешма. И Жервез се огъваше под тия удари. Тя не отговаряше нищо, устата ѝ беше винаги пълна, ядеше бързо, сякаш беше много гладна. Когато те се измориха, тя повдигна леко глава и каза:

— Е, няма ли да млъкнете вече? Дюкянът не ме интересува! Не го искам вече... Разбирате ли, не ме интересува! Всичко е свършено!

Тогава поръчаха пак сирене и хляб, заговориха сериозно. Съпрузите Поасон поемаха договора и предлагаха да уредят двата просрочени наема. При това Бош с важен вид приемаше сделката от името на собственика. Той дори веднага даде под наем на Купо и Жервез свободното жилище на шестия етаж, в коридора на съпрузите Лорильо. А пък що се отнася до Лантие, боже мой, той искаше да запази стаята си, ако това не пречело на съпрузите Поасон. Полицаят от градската охрана се поклони — това никак нямало да му пречи; приятелите винаги могли да се разберат въпреки политическите идеи. И Лантие, без да се бърка повече в разговора за преотстъпването, като човек, който най-сетне е уредил малката си сделка, си отрязва едно голямо парче сирене; облегал се на стола си, той ядеше сиренето с благоговение, зачервен, изгарящ от скрита радост, и, като примигваше, поглеждаше крадешком ту Жервез, ту Виржини.

— Ей, дядо Базуж — викна Купо, — елате да изпиете по една чаша! Ние не сме горди, ние всички сме работници.

Четиримата гробари, които си отиваха, се върнаха, за да се чукнат с компанията. Не за да се оплачат, но дамата, която току-що погребали, доста тежала, така че заслужили по чаша вино. Дядо Базуж гледаше втренчено гладачката, без да казва неприлични думи. Тя стана, не се чувствувала добре, и напусна мъжете, които продължаваха да се наливат. Купо, много пиян вече, отново започна да хленчи, като казваше, че това било от скръб.

Вечерта, когато се прибра в къщи, Жервез дълго седя вцепенена на един стол. Струваше ѝ се, че стаите са пусти и огромни. Наистина чудесно щеше да се отърве. Но тя не бе оставила само майка Купо в гроба, там, в малката градинка на улица „Маркаде“. Липсваха ѝ много неща, навярно част от личния ѝ живот, и гладачницата ѝ, и нейната

гордост на собственичка, и други още чувства, които бе закопала днес. Да, стаите бяха опустели, сърцето ѝ също, беше пълен провал, сгромоляване в ямата. И тя се чувствуваше много уморена — по-късно, ако можеше, щеше да се съвземе.

В десет часа вечерта, когато се събличаше, Нана се разплака и затропа с крака. Искаше да спи в леглото на майка Купо. Майка ѝ се опита да я сплаши, но момичето беше много преждевременно развито, мъртвите силно възбуждаха само любопитството му; така че, за да има мир, най-сетне ѝ разрешиха да се изтегне на мястото на майка Купо. Това момиче обичаше големите легла; то се изтягаше, въртеше се. Тази нощ спа чудесно сред хубавата топлина и приятната мекота на пухените завивки.

Х

Новото жилище на семейство Купо беше на шестия етаж, вход Б. След като се минеше покрай госпожица Реманжу, завиваше се по коридора вдясно. После трябваше пак да се завие. Първата врата беше на семейство Бижар. Почти насреща, в една дупка без въздух, под малката стълба, която водеше за покрива, спеше дядо Брю. Две жилища по-нататък и се стигаше до Базуж. На края, до Базуж, беше жилището на Купо — една стая и един килер към двора. Оттам нататък до дъното на коридора имаше само две семейства, преди да се стигне до съпрузите Лорильо, съвсем в края.

Една стая и един килер — нищо повече. Тук се беше приютило сега семейство Купо. И при това стаята беше широка като длан. В нея трябваше да спят, да ядат, да правят всичко останало. В килера се побираше само леглото на Нана; тя трябваше да се съблича при баща си и майка си, а за да не се задуши, през нощта оставяха вратата отворена. Беше им толкова тясно, че Жервез бе отстъпила някои вещи на съпрузите Поасон, когато напускаше дюкяна, защото не можеше да се побере всичко. Леглото, масата и четирите стола напълниха жилището. Като не искаше да се раздели с комода си, тя с болка на сърцето закри с него половината от прозореца. Едното крило не можеше да се отваря и това намаляваше светлината и радостта. Когато искаше да надникне в двора, понеже беше станала много дебела тя не можеше да се облегне с лакти, а се навеждаше напреко и извиваше врат, за да може да гледа.

През първите дни гладачката само седеше и мълчеше. Беше й много тежко, че не можеше да се разтъпче из жилището си, след като бе свикнала на широко. Тя се задушаваше, стоеше с часове на прозореца, притисната между стената и комода, с риск да й се схване вратът. Само тук тя дишаше. Дворът обаче й навяваше само тъжни мисли. Отсреща, откъм слънчевата страна, тя гледаше някогашната си мечта — онзи прозорец на петия етаж, където всяка пролет испанският боб увиваше нежните си стебла нагоре по опънати върви. А нейната

стая беше откъм сенчестата страна и саксиите с резеда увяхваха за една седмица. Ах, не, животът се бе обърнал лошо, тя не беше мечтала за такова съществуване. Вместо да има цветя на стари години, тя се търкаляше в нечиста обстановка. Един ден, като се наведе, имаше странното чувство — помисли си, че вижда себе си там долу, под портата на входа, близо до портиерската стаичка, вдигнала глава нагоре да разглежда за първи път къщата; и този скок тринадесет години назад причини остра болка в сърцето ѝ. Дворът не се беше променил, големите фасади бяха станали малко по-черни и по-олющени; смрад лъхаше от разядените оловни сандъци; долу разбитият паваж на двора беше замърсен от недоизгорелите въглища на ключаря и от талаша на дърводелеца; дори във влажния кът около чешмата, в една локва, водата, изтекла от бояджийницата, беше обагрена с хубава синя боя, нежносиня както преди. Но в този час тя се чувствуваше много променена и посърнала. Първо, не беше долу се лице към слънцето, доволна и решителна, със силното желание да има хубав апартамент. Беше под покрива, в къта, отреден за най-изпадналите, в мръсната дупка, в етажа, където никога не проникваше слънчев лъч. И поради това лееше сълзи, не можеше да се примири със съдбата си.

Но след като Жервез малко привикна, животът за семейството в новото жилище не започна лошо. Зимата бе почти към края, малкото пари от преотстъпените на Виржини мебели улесниха настаняването. После, в началото на пролетта, се оказа един хубав случай — Купо бе нает да работи в провинцията, в Етамп; и там той остана близо три месеца, без да се напива, излекуван временно от полския въздух. Човек няма представа колко благоприятно се отразява това на пианиците, напуснали въздуха на Париж, където по улиците се разнасят истински изпарения от ракия и вино. Като се завърна, той беше свеж като роза и донесе четиристотин франка, с които платиха двата просрочени наема за дюкяна, които съпрузите Поасон бяха уредили, а също така и някои други, най-неотложните дребни дългове в квартала. Жервез си откри път в две-три улици, по които не смееше да минава. Естествено тя беше започнала да работи като гладачка с надница. Госпожа Фоконие, която беше много добра жена за тия, които я ласкаеха, беше благоволила отново да я вземе. Тя ѝ плащаше дори три франка, като на най-добра работничка, от уважение към предишното ѝ положение на

собственичка. Така че имаше изгледи семейството да може бавно да се оправи. Дори Жервез виждаше деня, в който с труд и пестеливост ще могат да изплатят всичко и да си уредят един сносен живот. Само че тя си мечтаеше за това в трескаво състояние, в което изпадна от голямата сума, припечелена от мъжа ѝ. Но като изстина, тя се примиряваше с живота, както си течеше — казваше, че хубавите неща не траели дълго.

Съпрузите Купо най-много страдаха, когато гледаха как Виржини и Поасон се нареждат в техния дюкян. По природа те никак не бяха завистливи, но хората ги дразнеха, като нарочно се възхищаваха пред тях от разкрасяването на дюкяна, което направиха техните приемници. Съпрузите Бош, а най-вече съпрузите Лорильо, не преставаха да говорят за това. Според думите им никога не били виждали по-хубав дюкян. Те говореха за мръсотията, в която съпрузите Поасон намерили помещенията, разправяха, че само за почистването били похарчени тридесет франка. След дълги колебания Виржини реши да се заеме с дребна търговия на фина бакалия — бонбони, шоколади, кафе, чай. Лантие настойчиво я съветваше да се занимава с такава търговия, защото, казваше той, от лакомствата се печелят огромни суми. Дюкянът бе боядисан в черно с жълти ивици, два изящни цвята. Трима дърводелци работиха цяла седмица за стъкмяването на шкафовете, витрините, тезгяха с лавички за бурканите както в сладкарниците. Малкото наследство, което Поасон пазеше в запас, трябваше значително да се накърни. Но Виржини тържествуваше, а съпрузите Лорильо, подпомагани от портиерите, не жалеха Жервез да ѝ разказват за всяка етажерка, витрина и буркан, злорадствуваха, като виждаха как лицето ѝ се променя. Колкото и да не е завистлив, човек беснее, когато други обуют обувките му и го тъпчат с тях.

Под всичко това се криеше и въпросът за един мъж. Твърдяха, че Лантие зарязал Жервез. Кварталът намираще това за твърде хубаво. Най-сетне се възстановявал малко моралът в улицата. И цялата слава за раздялата се приписваше на този хитрец шапкар, когото жените все още много обичаха. Разказваха се подробности, казваха, че наплескал хубаво гладачката, за да утоли страстта ѝ, толкова тя била увлечена по него. Разбира се, никой не казваше самата истина; тези, които можеха да я знаят, намираха, че е много проста и не толкова интересна. Всъщност Лантие бе напуснал Жервез, в смисъл че тя вече не бе на негово разположение денем и нощем; но сигурно той се качваше да я

вижда на шестия етаж, когато имаше желание, защото госпожица Реманжу го бе срещала да излиза от тях в необикновени часове. С една дума, отношенията продължаваха от време на време, как да е, без взаимност, и нищо повече. Обаче положението се усложняваше от това, че кварталът вкарваше Лантие и Виржини да спят в едно легло. По този въпрос кварталът пак избързваше напред. Положително шапкарят топлел едрата брюнетка, защото тя замествала Жервез във всичко и за всичко в жилището. По този повод се разказваше и един анекдот; твърдеше се, че една нощ той отишъл да търси Жервез в леглото на съседа си и че отвел и задържал Виржини, без да я познае, поради тъмнината, чак до зори. Тази история предизвикваше смях, обаче шапкарят не беше толкова напреднал, позволяваше си едва да я пощипва по кълките. Съпрузите Лорильо не преставаха да говорят пред гладачката за любовта между Лантие и госпожа Поасон с такова съчувствие към нея, че да предизвикат ревността ѝ. Съпрузите Бош също говореха, че никога не били виждали по-хубава двойка от тях. Смешното във всичко това беше, че улица „Гут д’Ор“ като че ли не се вълнуваше от триъгълника в новото семейство; не, суровият морал за Жервез беше снизходителен към Виржини. Може би любезната снизходителност се дължеше на това, че съпругът беше полицай от градската охрана.

За щастие Жервез никак не се измъчваше от ревност. Тя посрещаше спокойно изневерите на Лантие, защото сърцето ѝ отдавна не се вълнуваше от техните отношения. Тя беше узнала, без да проявява любопитство, мръсни истории за връзките на шапкаря с различни момичета, със случайно срещнати на улицата проститутки; и това ѝ правеше толкова малко впечатление, че продължаваше да бъде снизходителна, без дори да може да се разгневи, за да скъса. Обаче тя не посрещна така леко новото увлечение на любовника си. С Виржини работата беше съвсем друга. Те и двамата бяха измислили това с единствената цел да я дразнят; и макар да се надсмиваше на любовните истории, тя държеше на уважението между хората. Така че, когато госпожа Лорильо или някоя друга злобна глупачка се преструваше в нейно присъствие на възмутена, че рогата на Поасон били толкова големи, та вече не можел да минава през вратата Сен-Дени, тя цялата пребледняваше, сърцето ѝ се късаше, прилошаваше ѝ. Тя стискаше устни, мъчеше се да не се ядосва, за да не създава

удоволствие на неприятелите си. Но навярно се бе спречкала с Лантие, защото един следобед на госпожица Реманжу и се стори, че чула плесница; впрочем имало е навярно спречкване, защото Лантие престана да ѝ говори в продължение на петнадесет дни, а после пръв отиде при нея и отношенията, изглежда, се подновиха, сякаш нищо не се бе случило. Гладачката предпочиташе да си вземе своя дял, не искаше да се хваща за косите, предпочиташе да не си разваля повече живота. Ах, тя не беше вече на двадесет години, не обичаше мъжете така, че да бие по задниците заради черните им очи и да рискува да я арестуват. Само че тя прибавяше това към останалото.

Купо се подиграваше. Този снизходителен съпруг, който не бе пожелал да види изневярата в дома си, се превиваше от смях за рогата на Поасон. В неговото семейство това не се смяташе, но в дома на другите това му се струваше истинска комедия и той с голямо любопитство се вслушваше в тези приказки, когато жените на съседите разглеждаха нещата от обратната им страна. Какъв глупак бил тоя Поасон! И отгоре на всичко носел сабя и си позволявал да блъска хората по тротоарите. После Купо стигаше дотам, че се присмиваше на Жервез. Ах, така, любовникът ѝ я изоставил! Нямала късмет: първия път не успяла с ковачите, а втория път шапкарите ѝ се изплъзнали от ръцете. Така било, защото подбирала хора от несериозни професии. Защо не си взела някой зидар, човек, който силно се привързва и е свикнал да върши здраво работата си? Разбира се, той казваше тези неща на шега, но все пак Жервез позеленяваше, защото така я гледаше с малките си сиви очи, сякаш искаше да я прониже с думите си. Когато започваше да говори мръсотии, тя никога не можеше да разбере дали е на шега или сериозно. Човек, който се напива непрекъснато, през цялата година, не е с ума си; има съпрузи, които на двадесет години са много ревниви, но на тридесет години пиенето ги прави много отстъпчиви по отношение на съпружеската вярност. Трябваше да се види как Купо се перчи по улица „Гут д’Ор“! Той наричаше Поасон рогоносец. Това запушвало устата на бърбивците! Не той бил вече рогоносецът. Охо, той знаел, каквото си знаел. Ако на времето се преструвал, че нищо не чува, това било само привидно, защото не обичал сплетните. Всеки си знаел какво му е и се чешел там, където го сърби. Обаче него не го сърбяло; той не можел да се чеше за удоволствие на хората. Е, добре, а полицаят от градската охрана нима

не чувал? Но този път било истина; хората видели любовниците, не било празни приказки. И той се възмущаваше — не можел да разбере как така един мъж, един държавен чиновник търпи в дома си подобен скандал. Навярно полицаят от градската охрана обичал остатъците на другите, това си е. Когато вечер оставаше сам с жена си и се отегчаваше в тяхната дупка под покрива, Купо не се двоумеше да слезе да потърси Лантие и насила да го доведе. Той намираще жилището тъжно, откакто този другар не бе при тях. Той го сдобряваше с Жервез, когато виждаше, че са охладнели един към друг. По дяволите, защо да обръщат внимание на хората, нима е забранено да се забавляваш, както ти е приятно? Той се кикотеше, в примигващите му пиянски очи блестяха странни мисли и желаниа да сподели всичко с шапкаря, за да разхубави живота. И най-вече през тези вечери Жервез не можеше да разбере дали говори на шега или сериозно.

По време на тези истории Лантие беше много важен. Той се държеше бащински и гордо. Три пъти предотврати скарването между съпрузите Купо и Поасон. Той държеше на добрите отношения между двете семейства. Благодарение на нежните и смели погледи, с които контролираше Жервез и Виржини, двете жени винаги привидно се отнасяха една към друга като големи приятелки. А той, като господствуваше над блондинката и над брюнетката със спокойствието на паша, се угояваше от своята хитрост. Още не беше смлял съпрузите Купо и вече започваше да яде съпрузите Поасон. О, никак не се стесняваше! След като беше погълнал един дюкян, започваше да гълта втори дюкян. В края на краищата само такива хора имат късмет.

Тази година именно, през юни, Нана прие първото си причастие. Тя караше тринадесетата си година, беше вече голяма, стройна като тополка и безочлива на вид; миналата година я бяха изпъдили от курса по вероучение заради лошо поведение; и сега кюрето я допускаше на причастие само от страх да не се повтори същото и за да я привлече в лоното на църквата, та да няма на улицата една езичничка повече. Нана танцуваше от радост при мисълта за бялата рокля. Съпрузите Лорильо като кръстници бяха обещали роклята, един подарък, за който говореха из цялата къща; госпожа Лера щеше да даде воала и шапчицата, Виржини — чантата, Лантие — молитвеника; така че съпрузите Купо очакваха церемонията, без много да се безпокоят. Дори съпрузите Поасон, които искаха да дадат угощение по случай настаняването си в

новото жилище, избраха именно този ден, навярно по съвет на шапкаря. Те поканиха съпрузите Купо и семейство Бош, чието момиче също вземаше първото си причастие. Вечерта щяха да ядат у тях печен овнешки бут и нещо друго. Точно в навечерието, когато Нана захласнато гледаше подаръците, наредени на комода, Купо се прибра в отвратително състояние. Въздухът на Париж отново го пленяваше. И той се нахвърли върху жена си и детето си с пиянски хули, с отвратителни думи, които не са за казване. Впрочем и самата Нана започваше да държи непристоен език, повлияна от мръсните разговори, които непрекъснато слушаше. Когато ѝ се караха, тя се осмеляваше да нарича майка си камила и крава.

— А яденето! — крещеше тенекеджията. — Искам си супата, кранти такива!... Какви жени, грижат се само за парцалите си! Ще ви таквам парцалите, ако няма супа!

— Какви ги плещи, когато е пиян! — прошепна Жервез отегчено. И като се обърна към него:

— На огъня е, стига си ни досаждал!

Нана се държеше прилично, защото считаше, че в този ден трябва да бъде такава. Тя продължаваше да гледа подаръците върху комода, като се преструваше, че е смутена и че не разбира отвратителните бръщолевения на баща си. Но тенекеджията беше страшно заядлив вечер след гуляй. Той ѝ крещеше във врата:

— Ще ти дам да разбереш! Бели рокли, а? За да си правиш като миналата неделя цици от хартиени топки в корсажа?... Да, да, почакай малко! Виждам как си въртиш задника. Гъделичкат те хубавите дрехи. Много ти се иска, хубостнице... Я да ми се махнеш отгук, проклета гъсенице! Махни парцалите, скрий всичко в някое чекмедже или ще ти натъркам мутрата с тях!

Нана, навела глава, още не отвръщаше нищо. Тя бе взела малката тюлена шапчица и питаше майка си колко струва. И тъй като Купо протегна ръка, за да дръпне шапчицата, Жервез го изблъска, като извика:

— Я остави детето! Тя е толкова мила, не прави нищо лошо.

Тогава тенекеджията пусна целия си речник.

— Ах, курви такива! Майката и дъщерята — хубава двойка. Много ли е прилично да се взима причастие и скришом да се поглеждат мъжете! Смейш ли да отречеш, малка мръснице! Ще те

облека аз тебе в чувал и ще видим тогава дали ще се перчиш. Да, в чувал, за да се отвратите, ти и твоите кюрета. Нужно ли ми е на мене да те развъртават? По дяволите, ще ме слушате ли!

И изведнъж, разярена, Нана се обърна, докато Жервез протягаше ръце, за да защити дрехите, които Купо искаше да разкъса. Детето погледна втренчено баща си; после, забравила, че трябва да се държи благоприлично, както я учеше нейният изповедник:

— Свиня! — каза тя със стиснати зъби.

Щом изяде супата си, тенекеджията захърка. Сутринта се събуди много кротък. Изтрезнял от снощи, сега беше любезен. Той присъствува на обличането на малката и, разнежен от бялата рокля, намираще, че тази дреболия придавала на хлапето вид на истинска госпожичка. С една дума, както казваше той, за всеки баща било естествено да се гордее с дъщеря си в подобен ден. И трябваше да се види колко елегантна бе Нана, която смутено се усмихваше като булка в своята много къса рокля. Когато слязоха долу и когато забеляза на прага на портиерната Полин, също така облечена, тя се спря, обгърна я с ясен поглед, после стана много добра, като намери, че не е толкова хубаво докарана като нея, а е стъкмена като вързоп. Двете семейства тръгнаха заедно към черквата. Нана и Полин вървяха напред с молитвеници в ръце, като придържаха воалите си, които вятърът развиваше; те не разговаряха, примрели от удоволствие, като виждаха как хората излизат от дюкяните, и си придаваха набожен вид, като чуваха, когато преминаваха край тях, да казват, че са много милички. Госпожа Бош и госпожа Лорильо останаха назад, защото споделиха мисли за Куцата, една прахосница, чиято дъщеря никога не би се причестила, ако роднините ѝ от уважение към светия олтар не бяха ѝ купили всичко, да, всичко, та дори и нова риза. Госпожа Лорильо говореше най-вече за роклята, нейния подарък, крещеше по Нана, като я наричаше „голяма мръсница“ всеки път, когато момичето помиташе праха с полата си, приближавайки се много до магазините.

В черквата Купо плака през цялото време. Беше глупаво, но не можеше да се въздържи. Всичко го вълнуваше; и свещеникът, който размахваше ръце, и малките момичета, които като ангели преминаваха със скръстени ръце; и музиката на органа куркаше в корема му, и хубавият мирис на тамяна го караше да подсмърча, сякаш бяха пъхнали букет под носа му. С една дума погледът му бе замрежен,

сърцето му се свиваше. Особено химнът, нещо много сладостно, когато момичетата приемаха светото причастие, му се стори, че се излива във врата му, че пропълзява с тръпка по цялото му тяло. Впрочем около него и други чувствителни хора мокреха носните си кърпи. Наистина хубав ден, най-хубавият ден от живота му. Само че след излизане от черквата, когато отиде да изпие чаша вино с Лорильо, който не беше плакал и се подиграваше с него, той се ядоса, обвини кюретата, че горели в черквата дяволски треви, за да размекнат сърцата на хората. После въпреки всичко той каза, че нямало защо да крие, очите му били прокапали, а това просто доказвало, че сърцето му не било от камък. И поръча още една почерпка.

Вечерта гощавката у семейство Поасон беше много весела. Цареше приятелска атмосфера, без никаква неприятност, от началото до края на вечерта. Когато настъпят тежки дни, случват се и приятни вечери, дълги часове, когато хората, които се мразят, започват да се обичат. Лантие, от лявата страна на когото седеше Жервез, а от дясната Виржини, беше любезен и към двете, обсипваше ги с нежности като петел, който иска да има мир в кокошарника му. Срещу него Поасон беше запазил своята спокойна и строга замечтаност на полицаи от градската охрана, своя навик да не мисли за нищо и да премрежва очи по време на дългите си обиколки по тротоарите. Но царици на тържеството бяха двете момичета, Нана и Полин, на които бяха позволили да не се преоблекат; те седяха като сковани от страх да не изцапат белите си рокли и затова при всяка хапка им крещяха да повдигат брадичките си, за да не се окапят. Отегчена, най-сетне Нана изля чашата си с вино върху своя корсаж; вдигна се шум, разсъблякоха я и веднага опраха корсажа.

После, по време на десерта, говориха сериозно за бъдещето на децата. Госпожа Бош беше направила избора си, Полин щяла да постъпи на работа в едно ателие за гравирание върху злато и сребро; там се изкарвало от пет до шест франка. Жервез не беше решила още, Нана не проявявала никаква склонност. О, тя била палава, това била нейната склонност; за нищо друго не я бивало.

— Аз на ваше място — каза госпожа Лера — бих я направила цветарка. Това е чист и хубав занаят.

— Цветарките — измърмори Лорильо — са всички едни дашни Марии.

— Хубава работа! Ами аз! — подзе едрата вдовица със свити устни. — Много сте учтив. Но нали знаете, че аз не съм кучка, не си вдигам краката, щом ми свирнат!

Но цялата компания я накара да млъкне.

— Госпожа Лера, о, госпожа Лера!

И с очи сочеха двете току-що причестили се за първи път момичета, които бяха забили носове в чашите си, за да не прихнат от смях. От благоприличие дори мъжете досега бяха подбирали позискани думи. Но госпожа Лера не прие забележката. Това, което казала, го чувала и в най-добрите среди. Впрочем тя се ласкаела от това, че знаела какъв език да държи; често ѝ правели комплименти за начина, по който се изказвала за всичко, дори пред децата, без да накърнява морала.

— Между цветарките има много почтени жени, разберете това! — крещеше тя. — Те са като другите жени, не са само плът, разбира се. Само че те се държат, подбират с вкус, когато решат да прегрешат... Да, този вкус са придобили от цветята. Мене това именно ме е запазило...

— Боже мой! — прекъсна я Жервез. — Аз нямам нищо против цветята. Само че професията трябва да се хареса на Нана, нищо повече; не трябва да пречим на призванието на децата... Я, Нана, не се прави на глупава, отговори. Харесват ли ти цветята?

Малката, навела се над чинията си, събираше трохи от сладкиша с мокрия си пръст, който след това облизваше. Тя не бързаше да отговори. Смееше се порочно.

— Ами, да, мамо, харесват ми — заяви най-сетне.

Тогава работата веднага бе уредена. Купо поиска госпожа Лера още на другия ден да заведе детето в нейното ателие на улица „Кайро“. И компанията заговори сериозно за задълженията в живота. Бош казваше, че Нана и Полин са жени сега, след като са се причестили. Поасон добавяше, че занапред те трябвало да знаят да готвят, да кърпят чорапи, да домакинствуват. Говориха им дори за тяхната сватба и за децата, които ще имат един ден. Момичетата слушаха и се подсмиваха тайно, притискаха се една към друга, радостни, че бяха жени, зачервени и притеснени в своите бели рокли. Но най-много бяха поласкани, когато Лантие на шега ги попита дали вече си нямат

симпатии. И насила принудиха Нана да си признае, че обичала Виктор Фоконие, сина на господарката на майка ѝ.

— Е добре — каза госпожа Лорильо пред съпрузите Бош, когато си тръгваха, — тя ни е кръщелница, но от момента, в който я направят цветарка, ние няма да искаме да чуем за нея. Още една курва по булевардите... След шест месеца тя ще им дойде дохаки.

Като се качваха в къщи да спят, Жервез и Купо се съгласиха, че всичко минало хубаво и че съпрузите Поасон не били лоши хора. Жервез дори намираше, че дюкянът бил добре подреден. Тя си беше мислила, че ще се измъчва, когато вечерта бъде в своето предишно жилище, в което сега се бяха наредили други; и беше изненадана, че не се ядоса нито за миг. Когато се разсъбличаше, Нана попита майка си дали роклята на госпожицата от втория етаж, която омъжили предишния месец, била от муселин като нейната.

Но това бе последният хубав ден на семейството. Изминаха две години, през които те пропадаха все повече. Особено ужасни бяха зимите. Ако ядяха само хляб през хубавото време, гладорията започваше с дъжда и студа — въртяха се около бюфета и вечеряха мислено в малкия Сибир на бедното им жилище. Този проклет декември влизаше у тях изпод вратата и вкарваше всички беди — безработицата на работилниците, тъпия мързел на студа, черната мизерия на влажното време. Първата зима те все пак палеха понякога огън, свиваха се около печката, като предпочитаха да им бъде топло, вместо да ядат; през втората зима печката не се отърси нито веднъж от ръждата си, смразяваше стаята със зловещия си вид на железен стълб. И над всичко това най-много ги хвърляше в отчаяние срокът за плащане на наема. Ах, този наем за януари, когато нямаха счупена пара в къщи, а портиерът Бош носеше квитанцията! Той навяваше повече студ, духаше като северен ураган. Господин Мареско пристигаше на следващата събота, загърнат в хубав балтон и с вълнени ръкавици на големите си лапи, и на устата му беше винаги думата изгонване, когато навън падаше снегът, сякаш им застилаше на тротоара легло с бели завивки. За да платят наема, те биха продали кожата си. Този наем изпразваше бюфета и печката. Всъщност из цялата къща се носеха ридания. Плачеха по всички етажи, вопли се носеха по стълбището и коридорите. Дори във всяко жилище да имаше мъртвец, пак нямаше да се чува такъв отвратителен вой. Същински ден

на последния съд, край на всичко, непоносим живот, загиване на бедния свят. Жената от третия етаж висеше вече цяла седмица на ъгъла на улица „Белом“. Един работник, зидарят от петия етаж, беше откраднал от господаря си.

Разбира се, съпрузите Купо трябваше да се сърдят само на себе си. Животът може да е тежък, но човек винаги се справя, когато е порядъчен и пестелив, като например съпрузите Лорильо, които редовно плащаха наема си, увит в мръсни парченца хартия; но те, наистина живеяха като мършави паяци, та отвращаваха от труда. Нана още нищо не печелеше в ателието за изкуствени цветя, тя дори харчеше много за издръжката си. У госпожа Фоконие на Жервез гледаха вече с лошо око. Тя все повече губеше сръчността си, работеше така недоброкачествено, че господарката ѝ бе намалила надницата на четиридесет су, колкото на слабите работнички. На всичко отгоре тя беше много горда, много чувствителна и се перчеше пред всички с предишното си положение на собственица. Отсъствуваше с дни, напускаше гладачницата, когато ѝ скимнеше: така един ден тя толкова много се обиди, че госпожа Фоконие взе на работа госпожа Пютоа и трябваше да работи рамо до рамо с бившата си работничка, че не се появи петнадесет дни. След такива избухвания я приемаха отново от съжаление, от което още повече се озлобяваше. Естествено в края на седмицата за изработеното ѝ плащаха малко и, както самата тя казваше горчиво, някоя събота щяла да бъде длъжница на господарката. Що се отнася до Купо, той може би работеше, но сигурно подаряваше труда си на правителството; защото, откакто бе работил в Етамп, Жервез не бе видяла цвета на парите му. В дните на светото плащане тя вече не го гледаше в ръцете, когато се прибираше. Той се връщаше с отпуснати ръце, с празни джобове, често дори без носната си кърпа; боже мой, да, губеше кърпата си или пък му я взимаше някой другар. Отначало той представяше някакви сметки, измисляше лъжи — десет франка за някаква подписка, двадесет франка паднали от джоба му през една дупка, която показваше, петнадесет франка за погасяване на въображаеми дългове. После вече престана да се стеснява. Парите се изпарявали, това било всичко! Нямахте ги вече в джоба му, бяха в търбуха му, друг някакъв странен начин да ги донася на стопанката си. По съвета на госпожа Бош гладачката понякога отиваше да причака мъжа си на излизане от работилницата, за да пипне парите, докато са

още топли; но и това никак не помагаше, Купо биваше предупреждаван от другарите си, парите изчезнаха в обувката или в някоя друга още по-мръсна кесия. Госпожа Бош беше много хитра в това отношение, защото Бош си отделял тайно от нея монети от десет франка, скрити пари, предназначени да черпи с тях своите познати мили дамички, тя претърсвала и най-тайните кътчета на дрехите му и обикновено намирала изчезналата монета в козирката на каскета му, зашита между гъона и плата. О, тенекеджията не подплатяваше дрипите си със злато! Той го пъхаше в гърбуха си. Обаче Жервез не можеше да вземе ножица и да разпори корема му.

Да, семейството си беше виновно, че пропадеше от сезон на сезон. Но човек никога не признава тези неща, особено когато падне в калта. Отдаваха го на несполука, твърдяха, че бог им се сърдел. Домът им бе станал истински ад. По цял ден се караха. Но още не бяха започнали да се бият, удряха си само неволно по някоя плесница в разгара на свадите. Най-тъжното бе, че бяха отворили кафеза на дружбата, чувствата бяха отлетели като канарчета. Хубавата топлота на бащите, майките и децата, когато този малък свят се притиска плътно, беше отлетяла от тях, оставила ги бе да зъзнат в своя кът. И тримата — Купо, Жервез и Нана — бяха станали сприхави, караха се за нищо с изпълнени със злоба очи; и като че ли се бе случило нещо — голямата пружина на семейството, механизмът, който у щастливите хора кара сърцата да бият дружно. Ах, разбира се, Жервез не се вълнуваше вече както преди, когато виждаше Купо по перваза на капчуците, на дванадесет-петнадесет метра над тротоара. Тя не би го блъснала сама; но ако сам паднеше, наистина земята щеше да се отърве от един негодник. В дните, когато се караха, тя крещеше: няма ли някога да те донесат на носилка? Тя очакваше това, сякаш щяха да ѝ донесат щастието. За какво ѝ трябвал този пияница? Да я разплаква, да ѝ изяжда всичко, да я тласка към злото. Е добре, нали ненужните хора ги хвърляха колкото се може по-скоро в трапа и играеха върху тях танца на освобождението! И когато майката казваше: „Да се убие!“, дъщерята отговаряше: „Да се пречука!“ Нана четеше произшествията във вестниците с разсъждения на покварено момиче. Баща ѝ имал такъв късмет, че един омнибус го бе блъснал така, че той дори не изтрезнял. Кога най-сетне щяла да пукне тази кранта?

Сред този живот, нетърпим поради мизерията, Жервез страдаше още и от глада, който чувствуваше да хрипти около нея. Този кът от къщата беше свърталището на дрипльовците, където три-четири семейства сякаш си бяха дали дума да нямат хляб всеки ден. Колкото и да се отваряха вратите, от тях никога не лъхаше на готвено. По целия коридор цареше злокобна тишина, а стените звънтяха кухо като празни стомаси. От време на време вдигаха врява, женски плач, стенания на изгладнели деца, семейни раздори за залъгване на стомаха. Тук всички страдаха от хронически спазми в гърлото, разтворило се през всички тези зяпнали уста; а гърдите се свиваха само за да вдишват този въздух, в който дори мушици не биха живели поради липса на храна. Но голямата мъка на Жервез беше най-вече дядо Брю в неговата дупка под малките стълби. Той се пъхаше в нея като съсед, свиваше се на кълбо, за да му е по-малко студено; и така прекарваше по цели дни, без да мръдне, върху куп слама. Дори гладът не можеше да го накара да излезе, защото беше излишно да излиза навън да дразни апетита си, щом никой не го е поканил. Когато не се появяваше по три-четири дни, съседите блъскаха вратата, поглеждаха дали не е свършил. Не, той живееше въпреки всичко, не много, но малко, само с едното око; и така до смъртта, която го забравяше! Щом имаше хляб, Жервез му подхвърляше кори. Макар и да ставаше зловна и да мразеше мъжете заради съпруга си, тя винаги искрено жалеше животните; и дядо Брю, този беден старец, когото бяха оставили да мре, защото вече не можеше да работи, беше за нея като куче, негодно за работа животно, което дори екарисажът не искаше да купи нито заради кожата, нито заради лойта. Тя изпитваше болка в сърцето си, като знаеше, че постоянно е там, на другия край на коридора, изоставен и от бога, и от хората да се прехранва самичък, смалил се по ръст като дете, сбръчкан и съсухрен като портокал, оставен на камината.

Гладачката много страдаше и от съседството на Базуж, гробаря. Една обикновена, много тънка стена разделяше двете стаи. Той не можеше да направи нито едно движение, без да го чуе. Щом се прибереше вечер, въпреки волята си тя проследяваше всичко, което ставаше в малката му стая: как черната кожена шапка издрънчава глухо върху комода като лопата пръст, как черното наметало увисва на стената с шум като от криле на нощна птица, как черното облекло бива хвърлено сред стаята и я изпълва с траурното си безредие. Тя го

чуваше как трополи, безпокоеше се при най-малките му движения, изтръпваше, ако се спънеше в някой мебел или ако бутнеше някой съд. Този проклет пияница беше нейната грижа, някакъв смътен страх, примесен с любопитство. А той, веселякът, с пълен търбух всеки ден, порядъчно пийнал като пред празник, кашляше, хрочеше, пееше, говореше мръсотии, залиташе между четирите стени, докато намери леглото си. И тя цялата бледнееше, питаше се какво ли прави там; представяше си страхотии; втълпяваше си, че навярно е донесъл някой мъртвец, когото пъха под леглото си. Боже мой, та нали вестниците бяха описали как един работник от погребалното бюро събирал в дома си ковчези с малки деца само за да пести труда си и после наведнъж ги откарвал на гробищата. Всъщност, когато Базуж се прибереше, през междинната стена лъхаше на умряло. Човек можеше да си помисли, че живее пред гробищата Пер Лашез, царството на мъртъвците. Ужасно беше това говедо, което непрекъснато се смееше, сякаш професията му го веселеше. Дори след като престанеше да снове из стаята и паднеше по гръб в леглото си, той започваше да хърка по такъв необикновен начин, че пресичаше дишането на гладачката. В продължение на часове тя се вслушваше, струваше й се, че у съседа дефилират погребални шествия.

Най-страшното бе, че Жервез бе така обзета от преживяваните ужаси, че прилепваше ухо до стената, за да чува по-добре. Дядо Базуж ѝ действуваше така, както хубавите мъже действуват на честните жени; те искат да ги опитат, но не смеят; доброто възпитание ги възпира от благоприличие. Е добре, ако страхът не я възпираше, Жервез би пожелала да опита смъртта, за да види как изглежда. Понякога тя ставаше толкова смешна, задъхана, съсредоточена, очакваща тайната думичка при някои от движенията на Базуж, че Купо, ухилен, я питаше дали не се е влюбила в съседа гробар. Тя се сърдеше, искаше да се преместят, толкова това съседство я отвращаваше; и въпреки волята си, щом старецът се прибереше със своята миризма на гробище, тя отново изпаднаше в размишленията си, добиваше вид на влюбена и страхлива съпруга, която мечтае да наруши брачния договор. Нали той вече два пъти ѝ бе предлагал да я опакова, да я отведе със себе си някъде, където блаженството от съня е толкова силно, че изведнъж се забравят всички мизерии? Може би това наистина беше хубаво. Желанието да опита ставаше все по-силно. Тя би желала да опита за петнадесет дни,

за един месец. Ах, да спи един месец, най-вече през зимата, през месеца, когато трябва да се плати наемът, когато трудностите на живота я съсипваха! Но това бе невъзможно, трябваше спането да продължи завинаги, щом веднъж започне; и тази мисъл я смразяваше, любовта ѝ към смъртта се изпаряваше пред вечната и жестока дружба, която изискваше земята.

Обаче една вечер през януари тя удари с двата си юмука междинната стена. Беше прекарала ужасна седмица, измъчвана от всички, останала без нито едно су и без кураж. Тази вечер тя не беше добре, трепереше от треска и пред очите ѝ танцуваха пламъци. Тогава, вместо да се хвърли от прозореца, каквото желание имаше по едно време, тя започна да думка и да вика:

— Дядо Базуж, дядо Базуж!

Гробарят събуваше обувките си и пееше: „Имало е три хубави момичета.“ Навярно бе имал много работа през деня, защото изглеждаше много по-възбуден от обикновено.

— Дядо Базуж, дядо Базуж! — извика Жервез, като повиши глас.

Не я ли чуваше? Тя му се предлагаше веднага, той можеше да я вземе на гръб и да я отнесе там, където отнасяше другите жени, бедните и богатите, които утешаваше. Тя се измъчваше от неговата песен „Имало е три хубави момичета“, защото в нея долавяше презрението на един мъж, който има много любовници.

— Какво има? Какво има? — измърмори Базуж. — На кого е лошо?... Ида, майчице!

Но при този дрезгав глас Жервез се пробуди като от кошмар. Какво бе направила? Беше чукала по стената, разбира се. Тогава почувствува истински удар с тояга по кръста си, ужасът скова краката ѝ, тя се отдръпна, като помисли, че вижда как големите ръце на гробаря минават през стената, за да я хванат за косата. Не, не, тя не искаше, не бе готова. Навярно е почукала с лакти, като се е обръщала, без да иска. Тръпнеше ужасена от коленете до раменете при мисълта да се види понесена от ръцете на стареца, цялата вдървена, с побеляло като порцелан лице.

— Какво, никой ли няма? — подзе Базуж в тишината. — Почакайте, аз съм услужлив към дамите.

— Нищо, няма нищо — каза най-сетне гладачката със сподавен глас. — Нямам нужда от нищо. Благодаря.

Докато гробарят заспиваше хъркайки, тя седеше загрижена, вслушваше се, не смееше да се помръдне от страх да не си въобрази, че отново чука. Заричаше се да бъде вече предпазлива. Дори и да започнеш да умира, нямаше да иска помощ от съседа. Тя си казваше това, за да се успокои, защото в някои часове, въпреки страха си, отново я обземаше страшното влечение.

В своето мизерно кътче, сред своите грижи и грижите на другите, Жервез все пак намираще хубав пример на смелост в семейство Бижар. Малката Лали, това осемгодишно момиченце, голямо колкото кутре, поддържаше като възрастен човек домакинството чисто; а работата беше тежка, грижеше се за две дечица братчето си Жюл и сестричката си Анриет, едното на три, другото на пет години, за които трябваше да бди през целия ден, дори когато метеше и когато миеше съдовете. Откакто баща ѝ Бижар беше убил стопанката си с ритник в корема, Лали бе станала малка майчица на всички в къщи. Без никога да роптае, тя дотолкова бе заела мястото на покойната, че този див звяр баща ѝ, навярно за да си създаде пълна представа за приликата, сега пребиваше от бой дъщеря си, както някога пребиваше майката. Когато се връщаше пиян, необходими му бяха жени, за да ги изтезава. Той никак не забелязваше, че Лали беше съвсем малка, пердашеше я като възрастна. Плесницата му покриваше цялото ѝ лице и върху нежната кожа петте му пръста оставаха отпечатани по два дни. Редуваха се унизителни побоища, ритници за нищо и нещо, той приличаше на бесен вълк, нахвърлил се върху бедно малко коте, плахо и гальовно, толкова мършаво, че не можеше да плаче и понасяше всичко с хубавите си примирени очи, без да се оплаква. Да, Лали никога не се бунтуваше. Тя свеждаше малко глава, за да предпази лицето си; въздържаше се да пищи, за да не тревожи къщата. После, когато баща и се изморяваше да я гони с ритници из четирите ъгъла на стаята, тя изчакваше да набере сили и да се надигне; и се залавяше за работа, измиваше децата, вареше чорбата, не оставяше нито прашинка по мебелите. Във всекидневните ѝ задължения влизаше и боят.

Жервез изпитваше голямо приятелство към малката си съседка. Отнасяше се към нея като към равна, като към възрастна жена, която познава живота. Трябва да се каже, че Лали беше бледа и сериозна, с изражение на стара мома. Можеше да ѝ се дадат тридесет години само по начина, по който говореше. Тя много добре знаеше да пазарува, да

кърпи, да поддържа домакинството и говореше за децата, сякаш беше раждала два-три пъти през живота си. Това осемгодишно момиченце караше хората да се усмихнат, когато го чуваха да говори; после сърцата им се свиваха и те си тръгваха, за да не се разплачат. Жервез се мъчеше да я привлече колкото се може повече, даваше ѝ всичко, каквото можеше — храна и стари рокли. Един ден, когато ѝ премерваше една рокля на Нана, тя силно се развълнува, когато видя, че гърбът ѝ е посинял, лакътят ѝ е раздран и още кървящ, че цялото тяло на тази невинна мъченица е кожа и кости. Е добре, дядо Базуж можеше да приготви дървената кутия, Лали нямаше да изтрае дълго при този живот! Но малката помоли гладачката да не казва нищо. Тя не искаше да нападнат баща ѝ заради нея. Тя го защитаваше, твърдеше, че не би бил лош човек, ако не пиеше. Бил луд, не знаел какво прави. О, тя му прощавала, защото на лудите трябвало да се прощава всичко.

Оттогава Жервез бдеше, мъчеше се да се намесва, щом чуеше Бижар да се изкачва по стълбите. Но в повечето случаи обикновено получаваше по някоя плесница за своята намеса. През деня, когато понякога влизаше у тях, тя често намираще Лали завързана за крака на железното легло — хрумване на ключаря, който, преди да излезе, завързваше крака и корема ѝ с голямо въже, без да може някой да разбере защо, прищявка на размътения от пиенето мозък, навярно желание да изтезава малката дори когато не си беше в къщи. Вдървена като кол, с изтръпнали крака, Лали стоеше така като вързана на стълб по цели дни; дори веднъж цяла нощ, тъй като Бижар бе забравил да се прибере. Когато, възмутена, Жервез искаше да я отвърже, момичето я молеше да не разхлабва дори въжето, защото баща ѝ се разярявал, когато не намирал възлите затегнати по същия начин. Истина било, че тя не се чувствувала зле, така си почивала; и тя казваше това, като се усмихваше, макар че късите ѝ като на херувимче крачета бяха подуты и безжизнени. Тревожеше се най-вече от това, че работата ѝ изоставаше, като стоеше така вързана за леглото, с лице към безпорядъка в домакинството. Баща ѝ би трябвало да измисли нещо друго. Въпреки това тя наглеждаше децата, караше ги да я слушат, викаше при себе си Анриет и Жюл, за да им избърсва носовете. Тъй като ръцете ѝ бяха свободни, тя плетеше, докато очакваше да я развържат, за да не губи напълно времето си. И страдаше най-вече, когато Бижар я отвързваше;

влачеше се цял час по пода, не можеше да се държи права, защото краката ѝ бяха отекли.

Ключарят беше измислил и друга малка игра. Той нагриваше до зачервяване монети от по едно су върху печката, после ги поставяше в един ъгъл на камината и повикваше Лали, казваше ѝ да отиде да купи две ливри хляб. Малката, без да подозира, сграбчваше монетите, изпищяваше и ги хвърляше, като разтърсваше изгорената си ръчичка. Тогава той побесняваше. Откъде му дошла на главата тази негодница! Сега пък разпилявала парите! И той заплашваше, че ще ѝ счупи ръката, ако веднага не събере парите. Когато се двоумеше, малката получаваше като първо предупреждение толкова силна плесница, че искри изскачаха пред очите ѝ. Мълчаливо, с едри сълзи на очи, тя събираше дребните монети и тръгваше, като ги подхвърляше в шепите си, за да изстинат.

Не, човек никога не можеше да си представи жестоките хрумвания, които се пораждаха в мозъка на един пияница. Един следобед например Лали, след като бе подредила всичко, играеше с децата. Прозорецът беше отворен, ставаше течение и вятърът, като нахлуваше в коридора, леко побутваше вратата.

— Това е господин Храбри — казваше малката. — Влезте де, господин Храбри. Влезте, ако обичате.

И тя правеше поклон пред вратата, поздравяваше вятъра. Зад нея Анриет и Жюл също поздравяваха, очаровани от тази игра, захласнати от смях, сякаш ги гъделичкаха. Тя се бе зачервила цялата, като ги гледаше как се забавляват от сърце, а и самата изпитваше удоволствие, нещо, което рядко ѝ се случваше.

— Добър ден, господин Храбри. Как сте, господин Храбри?

Но една груба ръка блъсна вратата, татко Бижар влезе. Тогава сцената се промени, Анриет и Жюл паднаха на задниците си към стената, а Лали, ужасена, замръзна посред поклона. Ключарят държеше един съвсем нов, голям каруцарски камшик, с бяла дървена дръжка, с кожен ремък, който завършваше с тънък канап. Той постави този камшик в ъгъла до леглото, не ритна както обикновено малката, която вече се предпазваше и бе обърнала гръб. Кикотенето му разкриваше неговите черни зъби, беше много весел, много пиян, пълното му червендалесто лице беше озарено от някакво хрумване да се забавлява.

— Е, какво? — каза той. — Разтакаваш се, мутро проклета! Чух те отдолу как танцуваш... Хайде, приближи се! Дявол да те вземе, с лице към мене, няма да ти мириша задника! Не съм те пипнал, защо трепериш като лист? Свали ми обувката.

Ужасена да не яде бой, съвсем пребледняла, Лали свали обувката му. Той беше седнал на края на леглото, легна облечен и остана с отворени очи да следи движенията на малката из стаята. Тя се въртеше обезумяла под този поглед, крайниците ѝ постепенно така се схващаха от страх, че накрай счупи една чаша. Тогава, без да стане, той взе камшика и ѝ по показа.

— Слушай, теленце, погледни това; подарък е за тебе. Да, похарчих още петдесет су за тебе... С тази играчка няма да става нужда вече да те гоня, ти напразно ще се завираш в ъглите. Искаш ли да опитаме?... Аха, чаши чупиш?... Хайде, хоп! Танцувай де, прави поклони на господин Храбри!

Той дори не се привдигна и, легнал по гръб и забил глава във възглавницата, плющеше с големия камшик из стаята, вдигаше врява като пощальон, който подкарва конете си. После, като протегна ръка, шибна Лили по кръста, нави камшика около нея и я завъртя като пумпал. Тя падна, помъчи се да избяга пълзешком; но той отново я шибна и я изправи на крака.

— Хоп, хоп! — крещеше той. — Това е надбягване на магарици! Така, прекрасно ще бъде сутрин през зимата! Ще си лежа, няма да ставам да настивам, ще си ловя телетата отдалече, без да драскам ръцете си. В този ъгъл там ли? Настигнах те, сврако! И в другия ъгъл? Пак те пипнах! И в онзи там пак! Но ако се пъхнеш под леглото, ще те ударя с дръжката... Хоп, хоп! Като конче, като конче!

Лека пяна избиваше по устните му, жълтите му очи изскачаха от черните си дупки. Ужасена, Лали пищеше и подскачаше из четирите ъгъла на стаята, въргаляше се по пода, притискаше се към стените; но тънкият връх на големия камшик я достигаше навсякъде, плющеше в ушите ѝ като бомбичка, изгаряше тялото ѝ на дълги ивици. Истински танц на животно, което обучават да препуска. Трябваше да се види как това нещастно малко коте танцуваше, подскачаше като момиченцата, които играят на въже и крещат: „Помощ!“ Тя вече не можеше да си поеме дъх, подскачаше инстинктивно като гумена топка, която тупат, заслепена, останала без сили в търсенето на убежище. А нейният баща

звяр тържествуваше, наричаше я пачавра, питаше я дали ѝ стига толкова и дали добре е разбрала, че вече няма никаква възможност да се изплъзне из ръцете му.

Но, привлечена от крясъците на малката, Жервез влезе внезапно. Пред тази сцена тя бе обзета от гневно възмущение.

— Ах, мръсно! — извика тя. — Оставете я веднага, разбойнико! Ще ви издам на полицията!

Бижар изръмжа като животно, което безпокоят. Той започна да мънка:

— Я слушайте вие, Кривушо, по-добре си гледайте вашите работи! Ръкавици ли искате да слагам, когато я възпитавам... Целта ми е да я предупредя, както виждате, просто само да ѝ кажа, че ръката ми е дълга.

И той отправи последен удар с камшика, който шибна Лали по лицето. Горната устна бе разкъсана, потече кръв. Жервез бе вдигнала един стол, искаше да го хвърли върху ключаря. Но малката протягаше към нея умоляващи ръце, казваше, че това било нищо, че всичко било свършено. Тя избърсваше кръвта с края на престилката си и успокояваше децата, които силно ридаеха, сякаш и върху тях се бяха стоварили ударите на камшика.

Като си мислеше за Лали, Жервез не смееше да се оплаква. Тя би желала да бъде смела като това осемгодишно момиченце, което страдеше толкова, колкото всички жени от стълбището. Беше го видяла да яде сух хляб в продължение на цели три месеца, нямаше дори достатъчно корички, за да утоли глада си, беше толкова мършава и толкова изтощено, че се придържаше към стените, за да върви; когато му носеше скришом остатъци от месо, сърцето ѝ се късаше, като гледаше как мълчаливо с едри сълзи преглъща малки хапки, защото през стесненото ѝ вече гърло храната не можеше да преминава. Въпреки това, винаги нежно и всеотдайно, с по-голям от възрастта му разум, то изпълняваше задълженията си на малка майчица, готово да умре в майчинската си всеотдайност, породена много рано, в неговото крехко детинство. Затова Жервез черпеше пример от това мило същество на страданието и опрощението, мъчеше се да се научи като него да премълчава своето мъченичество. Лали се издаваше само с безмълвния си поглед, с примирените си големи черни очи, в дъното

на които само се долавяше черната мъка и мизерията. Никога нито дума, само тези широко разтворени, големи черни очи.

Алкохолът на „Вертеп“ започваше да руши и в семейството на Купо. Гладачката виждаше часа, в който нейният мъж щеше да вземе камшика като Бижар, за да води танеца. И нещастieto, което я застрашаваше, естествено я правеше още по-чувствителна към нещастieto на малката. Да, Купо кроеше нещо злоещо. Минало беше времето, когато пиенето му придаваше цветущ вид. Той вече не можеше да се тупа по гърдите и да се перчи, като казва, че дяволското питие го угоявало; защото мръсната му жълта лой от първите години се бе стопила и той беше започнал да слабее, лицето му ставаше сиво със зелени отсенки като на труп, който гние в блато. Апетитът му изчезна. Постепенно изгуби охота към хляба, дори стигна дотам, че да се отвращава от гозбите. Можеха да му поднесат и най-вкусно ядене, стомахът му не приемаше, зъбите му отказваха да дъвчат. За да поддържа живота си, трябваше половинка ракия дневно; това беше дажбата му, неговото ядене и пиене, единствената храна, която смилаше. Сутрин, още щом станеше от леглото, той стоеше по четвърт час превит одве, кашляше и се тресеше, хващаше се за главата и повръщаше лиги, нещо горчиво като алое, което се надигаше в гърлото му. Това се повтаряше редовно, всеки ден. Той стъпваше здраво на краката си едва след първата чаша ракия — истинско лекарство, чийто огън изгаряше червата му. Но през ден силите му се възвръщаха. Отначало чувствуваше гъдел, тръпки по кожата, краката и ръцете; и започваше да се шегува, казваше, че го гъделичкали, че навярно жена му поставяла четина между завивките. После краката му натежаваха, гъделът се бе превърнал в ужасни спазми, които стискаха мускулите му като в менгеме. Това вече не му се виждаше смешно. Престана да се смее, спираше се изведнъж на тротоара замаян, с бучене в ушите и със свитки в очите, които го заслепяваха. Всичко му се виждаше жълто, къщите танцуваха, залиташе за миг от страх да не падне. Друг път, макар и на слънце, изтръпваше като залян с ледена вода от главата до петите. Безпокоеше го най-много треперенето на двете му ръце; най-вече дясната ръка, която навярно беше извършила нещо лошо, та толкова много се измъчваше. Боже мой, той не беше вече мъж, приличаше на стара жена! Той яростно изопваше мускулите си, сграбчваше чашата, обзалагаше се, че ще я държи неподвижно като с

мраморна ръка, но въпреки усилията му чашата танцуваше лудо, отскачаше надясно и наляво, като леко трептеше, бързо и отмерено. Тогава той изпразваше чашата в гърлото си разгневен, развикал се, че му трябвали още няколко дузини, след което се наемал да понесе цяла бъчва, без да му трепне нито един пръст. Напротив, Жервез му казваше, че не трябва да пие, ако иска да не трепери. Той я изпращаше по дяволите, пиеше по няколко литра, за да започне отново опита, като се вбесяваше и обвиняваше минаващите омнибуси, че разклащали течността.

Една вечер през март Купо се прибра мокър до кости; заедно с Ботуша се връщаше от Монруж, където се бяха наплюскали с чорба от змиорка; валя ги проливен дъжд от бариерата Фурно до бариерата Поасониер — едно доста голямо разстояние. През нощта бе обзет от страшен пристъп на кашлица; беше се зачервил, разтърсваше го силна треска, дишаше тежко като разпорено духало. Когато сутринта лекарят на семейство Бош го видя и го преслуша, той поклати глава и дръпна Жервез настрана, за да я посъветва да отведе веднага съпруга си в болницата. Купо имаше възпаление на белите дробове.

И, разбира се, Жервез не се възпротиви. Преди години тя би предпочела да я нарежат на късове, отколкото да повери мъжа си на стажант-лекарите. След нещастиято на улица „Насион“ тя бе похарчила спестените си пари, за да го гледа. Но хубавите чувства траят, докато хората не са покварени. Не, не, сега тя не можеше и да помисли за подобна грижа. Можеха да ѝ го вземат и никога да не ѝ го върнат — тя щеше да им благодари. Все пак, когато вкараха носилката и натовариха на нея Купо като някаква вещ, тя съвсем пребледня; и макар да мърмореше и пак да считаше, че така било по-добре, сърцето ѝ се развълнува, искаше ѝ се да има поне десет франка в комода си, за да го задържи. Тя го придружи до болницата „Ларибоазиер“, видя как санитарите го настаниха на едно легло в края на една голяма зала, в която болните, подредени в редици, надигаха мъртвешките си лица и следяха с очи другаря, когото бяха донесли; чудесно място за умирање, задушаваша атмосфера и такова хъркане на гръдоболи, че да си изплюеш дробовете; на всичко отгоре залата приличаше на малко гробище с подредени бели легла, като истинска алея от гробове. После, тъй като той лежеше безмълвен в леглото си, тя се измъкна, като не намираще какво да му каже, за да го утеши. Навън тя се обърна към

болницата и погледна сградата. И си мислеше за някогашните дни, когато Купо, кацнал в края на капчуците, поставяше там горе цинкова ламарина, като пееше на слънце. Тогава той не пиеше, кожата му бе като на момиче. А тя от прозореца си в хотел „Добро сърце“ го търсеше и го виждаше върху фона на небето; и двамата размахваха кърпи, усмихваха се един на друг. Да, Купо беше работил там горе, като дори не бе помислял, че работи за себе си. Сега не беше на покрива като весело и похотливо врабче; той беше вътре, изградил си бе гнездо в болницата и беше дошъл в него, за да пукне с прогнило тяло. Господи, колко далечно изглеждаше сега времето на любовта!

Когато на по-другия ден отиде да го види, Жервез намери леглото празно. Една сестра ѝ обясни, че се наложило да пренесат мъжа и в лудницата „Сент-Ан“, защото снощи изведнъж проявил признаци на лудост. Ах, пълно нервно разстройство, желаниа да строши главата си в стената, крясъци, които пречели на другите болни да спят. Изглежда, последица от пиенето. Алкохолът, натрупал се в организма му, използвал случая да засегне нервите му в момента, когато възпалението на дробовете го приковало безсилен на легло. Гладачката се прибра разстроена. Сега мъжът ѝ беше полудял. Животът щеше да стане страшен, ако го пуснеха. Нана крещеше, че трябвало да го оставят в болницата, защото накрай той щял да заколи и двете.

Чак в неделя Жервез можа да отиде в „Сент-Ан“. Беше истинско пътешествие. За щастие омнибусът от булевард „Рошешуар“ до „Гласиер“ минаваше близо до лудницата. Тя слезе на улица „Санте“ и купи два портокала, за да не влезе с празни ръце. Това беше пак огромна сграда с мрачни дворове, с безкрайни коридори, с миризма на стари гранясали лекарства, която навяваше тъга. Но когато я въведеха в една килия, тя съвсем се изненада, като видя Купо почти бодър. Той точно беше седнал по нужда върху един много чист дървен сандък, от който не лъхаше никаква миризма; и те се смяха, че го заварва в това положение с гол задник. Нима това имало значение? Знае се какво е болен човек. Той се перчеше като папа върху трон и плещеше дръзки приказки както преди. О, наистина оздравявал, щом добиваше предишния си вид.

— А възпалението? — попита гладачката.

— Изчезна! — отвърна той. — Просто ми го изскубнаха. Още кашлям малко, но това е краят на прочистването.

После, като стана от трона и вече се мушкаше в леглото си, той отново се пошегува.

— Изглеждаш ми здрава, няма опасност да хванеш нещо!

И се развеселиха още повече. Всъщност те бяха радостни. Това бе един начин да засвидетелствуват задоволството си, без излишни приказки, като се пошегуват помежду си. Човек трябва да е имал болни, за да знае какво удоволствие се изпитва, когато започнат да се оправят.

Когато той бе в леглото си, тя му даде двата портокала, от което той изпадна в умиление. Беше станал пак любезен, откакто пиеше лекарства и не можеше да се застоява пред тезгяха на кръчмите. Най-сетне тя се осмели да му заговори за неговото умопомрачение и се изненада, като го чу да разсъждава както в доброто старо време.

— Ах, да — каза той, като се шегуваше, със себе си, — какви ли не ги дрънках!... Представи си, виждах плъхове, тичах по тях на четири крака, за да им пъхна по зърно сол под опашката. А ти ме викаше, мъже искаха да те отвлекат. С една дума, най-различни глупости, видения сред бял ден... О, спомням си много добре, тиквата ми е още здрава... Сега няма вече, сънувам, когато спя, имам кошмари, но всички хора имат кошмари.

Жервез остана при него чак до вечерта. Когато влезе в шест часа на визитация, стажант-лекарят го накара да протегне ръцете си; те вече почти не трепереха, само едва потръпваха краищата на пръстите. Но тъй като се свечеряваше, някакво безпокойство обземаше постепенно Купо. Той се привдигна два пъти от леглото, като оглеждаше пода в тъмните ъгли на стаята. Изведнъж той протегна ръка и като че смаза някакво животно на стената.

— Какво има? — попита Жервез изплашена.

— Плъховете, плъховете — прошепна той.

После, след известно мълчание сякаш пред заспиване, той започна да се бори, като говореше несвързани думи:

— Дявол да ги вземе! Пробиват дупки в кожата ми!... О, мръсни гадини!... Пази се! Прибери полите си! Пази се от оня мръсник зад тебе!... Проклетата гадина! Ето че се праметна, а тия муцуни се

кикотят!... Цяла сган от гадини! Сган от негодници! Сган от разбойници!

Той размахваше ръце във въздуха, дърпаше завивката си, увиваше я около гърдите си, сякаш да се предпази от брадатите мъже, които виждаше. Тогава дотича един от пазачите, а Жервез си отиде, смразена от тази сцена. Но когато след няколко дни пак дойде, намери Купо напълно излекуван. Изчезнали бяха и кошмарите; сънят му беше като на дете, спеше по десет часа, без да мръдне. Така че разрешиха на жена му да си го прибере. Само че на излизане стажант-лекарят му даде обичайните напътствия, като го посъветва да не ги забравя. Ако отново започнел да пие, пак щял да се разболее и да свърши. Да, зависело само от него. Той вече видял как се възвръща здравето и доброто настроение, когато не се пие. Така, че в къщи трябвало да продължи да живее разумно както в „Сент-Ан“, да си представял, че е под ключ и че не съществуват кръчми.

— Има право този господин — каза Жервез в омнибуса, който ги отнасяше към улица „Гут д’Ор“.

— Разбира се, че има право — отвърна Купо.

После, като размисли една минута, той подзе:

— О, знаеш, една чашка от време на време не може да убие човека, а помага на храносмилането.

И още същата вечер изпи една малка чашка ракия за храносмилане. Обаче в продължение на осем дни се показва много разумен. Всъщност беше много страхлив, безпокоеше се да не би да свърши в лудницата. Но страстта му го увличаше, първата малка чашка го тласкаше въпреки волята му към втора, към трета, към четвърта; и още в края на втората седмица вече взимаше обикновената си дажба — половин литър скоросмъртница на ден. Отчаяна, Жервез би го набила. Колко била глупава, за да може да мечтае отново за порядъчен живот, когато в лудницата го видяла благоразумен като преди. Отлетял бе още един радостен час, последният навярно! О, сега, понеже нищо не можеше да го поправи, дори и страхът от близката му смърт, тя се кълнеше да не се измъчва вече от нищо; каквото и да ставало в домакинството, окото ѝ нямало да мигне; и казваше, че и тя ще търси удоволствие там, където го намери. Така отново започна адът, един живот, който все повече затгваше в калта, без ни най-малка надежда, за по-добри дни. Нана, когато баща ѝ я пляскаше, питаше злобно защо

тази кранта не останала в болницата. Чакала да започне да печели пари, казваше тя, че да му купува ракия, за да пукнел по-скоро. А един ден, когато Купо съжаляваше, че се оженил, Жервез се разгневи. Ах, донесла му остатъците от другите ли! Ах, прибрана била от тротоара, защото го съблазнила със скромността си ли! Дявол да го вземе, каква дързост! Колкото думи, толкова лъжи! Тя не го искала — това било истината. Той се влачел по петите ѝ и я молел, а тя го съветвала да размисли хубаво. И ако трябвало да започнат отново, тя щяла да каже не! Би предпочела да ѝ отрежат ръката. Да, тя живяла с мъж преди него; обаче една жена, макар и да не е девствена, но ако е работлива, струва повече от един мъж лентяй, който мърси и своята чест, и честта на семейството си по всички кръчми. Този ден за първи път съпрузите Купо се биха, пердашиха се по всички правила, и то така здраво, че счупиха един стар чадър и една метла.

И Жервез удържа думата си. Тя се отпусна още повече, отсъствуваше по-често от гладачницата, дърдореше по цели дни, беше ленива в работата си. Паднеше ли нещо от ръцете ѝ, оставаше си там на земята, тя не се навеждаше да го вдигне. Наедряваше в гърдите. Искаше да запази дебелината си. Гледаше спокойствието си и взимаше метлата само когато се препъваше в сметта. Сега съпрузите Лорильо се преструваха, че уж си запушват носа, когато минаваха покрай стаята ѝ; наистина отрова, казваха те. А те си живееха потайно в дъното на коридора, далеч от всички мизерии, които крещяха в този кът на къщата, като се заключваха, за да не заемат на някого двадесет су. О, какви добри сърца! Много услужливи съседи! Да, всеки друг би помогнал, но не и те! Излишно беше да почукаш у тях, за да поискаш огън или щипка сол, или гарафа вода, защото веднага затваряха вратата под носа ти. А освен това имаха езици на пепелянка. Те крещяха, че никога не се занимават с другите, когато ставаше дума да се подпомогне ближният им; но от сутрин до вечер злословеха, ако трябваше да се ухапе някой. Със спуснато резе, с окачена покривка на вратата, за да закрият цепнатините и дупките на бравата, те се задоволяваха със сплетни, без нито за миг да престанат да работят. Провалянето на Куцата най-вече ги караше да мъркат по цял ден като котараци, които галят. Колко е осиромашала, колко е посърнала, драги мой! Те я дебнеха, когато отиваше да купи нещо, и се подиграваха на съвсем малкото парченце хляб, което носеше под престилката си.

Пресмятаха дните, в които гладуваше. Знаеха за всичко в стаята ѝ — дебелината на праха, броя на останалите неизмити чинии, увеличаващото се безредие на мизерията и мързела. А пък облеклото ѝ — отвратителни дрипи, които дори една вехтошарка не би взела. Боже господи, ужасно ѝ вървяло на тази красива блондинка, на тази курва, която някога така въртяла задника си в своя хубав син дюкян. Ето докъде довеждала любовта към премените, пиенето и плюскането. Жервез, която се досещаше за начина, по който я одумваха, събуваше обувките си и прилепваше ухо на вратата им; но нищо не можеше да чуе. Тя ги изненада само един ден, когато я наричаха „дебелана“, защото навярно бюстът ѝ беше големичък въпреки лошата храна, от която слабееше. Впрочем тя не беше скъсала отношенията си с тях; продължаваше да им говори, за да избегне разправиите, не очакваше от тези мръсници нищо друго освен оскърбления, но нямаше вече сили да им отговаря и да ги отритне. Пък и по дяволите! Тя искаше да ѝ е сгодно, да не нарушава спокойствието си, да бездействува, да се размърда само за да се поразходи, и нищо повече.

Една събота Купо ѝ беше обещал да я заведе на цирк. Да погледа как дами препускат на коне и прескачат книжни обръчи — това поне си заслужаваше да се размърдаш. Купо точно бе работил две седмици, та можеше да похарчи четиридесет су; и дори двамата щяха да вечерят навън. Нана щеше да работи до късно тази вечер в ателието за една бърза поръчка. Но в седем часа Купо го нямаше; в осем часа също. Жервез се разгневи. Нейният пияница сигурно пропиляваше спечелените пари с приятели из кръчмите в квартала. Беше си изпрала една шапчица и от сутринта се измъчваше с кърпежа на една стара рокля, с която искаше да се докара. Най-сетне към девет часа, с празен стомах и посиняла от гняв, тя реши да излезе, за да потърси някъде наблизко Купо.

— Мъжа си ли търсите? — извика ѝ госпожа Бош, като забележа разстроеното ѝ лице. — Той е у чичо Коломб. Бош току-що е пил вишновка с него.

Тя ѝ благодари. Затича се сърдита по тротоара с мисълта да издере очите на Купо. Валеше ситен дъжд, който правеше разходката ѝ още по-неприятна. Но когато стигна пред „Вертеп“, страхът да не бъде битата самата тя, ако се нахвърли върху мъжа си, изведнъж я успокои и я направи предпазлива. Кръчмата пламтеше със запалените лампи със

светилен газ, с белите огледала като слънце, с шишетата и бурканите, чиито цветни стъкла блестяха по стените. Тя остана там за миг напрегната, устремила поглед през витрината между две шишета на лавицата, за да открие Купо в залата; той седеше на една малка цинкова маса с другари, всички смътни и синкави от дима на лулите; и тъй като не се чуваха гласовете им, чудновата беше картинката да гледаш как отварят уста с брадичка напред и с изскочили от орбитите им очи. Господи, как е възможно мъжете да изоставят жените и домовете си, за да се затворят така в тази дупка, където се задушават! Дъждът се стичаше на капки по врата ѝ; тя се отдръпна и тръгна по външния булевард, като размишляваше и не смееше да влезе. Ах, добре! Хубаво щеше да я посрещне Купо, който не обичаше да го следят! После тук наистина ѝ се струваше, че не бе място за една почтена жена. Обаче под мокрите дървета тя чувствуваше лека тръпка и като все още се колебаеше, си мислеше, че може би ще се разболе. Два пъти се върна и като заставаше пред витрината, отново устремяваше поглед, ядосана, че пак вижда тия проклети пияници да си дерат гърлата и да пият на сушина. Светлината от „Вертеп“ се отразяваше в локвите на паважа, в които дъждът трептеше с малки мехурчета. Тя побягваше, шляпаше в тия локви, щом вратата се отвореше и затвореше с трясъка на медните си панти. Най-сетне се нарече голяма глупачка, блъсна вратата и тръгна право към масата на Купо. Нали в края на краищата идваше да търси мъжа си? Имаше право за това, защото той и беше обещал да я заведе тази вечер на цирк. Каквото ще да става, не ѝ се искаше да се стопи като калъп сапун на тротоара.

— Я гледай! Ето те и тебе, бабичко! — извика тенекеджията, като се давеше от кикотене. — Ех, че е смешна!... Не е ли вярно, че е смешна?

Смееха се всички — Ботуша, Биби Пържолата, Хапливата човка, наречен още Ненаситния. Да, изглеждаше им смешно; но не можеха да си обяснят защо. Жервез стоеше права, малко замаяна. Купо ѝ се виждаше много любезен и тя се осмели да каже:

— Нали знаеш, ще ходим там. Трябва да побързаме. Ше стигнем все пак навреме, за да видим нещо.

— Не мога да стана, залепнал съм, о, няма лъжа — подзе Купо, който продължаваше да се шегува. — Опитай, за да се увериш; дръпни

ми ръката с все сила, дявол да те вземе! По-силно, хайде, дърпай!... Нали виждаш, тоя хитрец чичо Коломб ме е завинтил на пейката.

Жервез се хвана на тази игра; и когато отпусна ръката му, другарите намериха шегата толкова хубава, че се нахвърлиха един върху друг, крещейки и търкайки раменете си като магарета, които тимарят. Тенекеджията се смееше с толкова разчекната уста, че му се виждаше гърлото.

— Глупаво животно! — каза най-сетне той. — Можеш да седнеш за минутка. Тук е по-хубаво, отколкото навън... Е, добре де! Не се прибрах, имах работа. Ако се мръщиш, нищо няма да помогне... Поместете се де!

— Ако госпожата седне на коленете ми, ще и бъде по-меко — каза любезно Ботуша.

За да не привлича вниманието, Жервез взе един стол и седна на три крачки от масата. Тя видя какво пиеха мъжете — ракия, която блестеше като злато в чашите; на масата имаше локвичка излята ракия, в която Хапливата човка, наречен още Ненаситния, без да престава да говори, топеше пръста си и изписваше с главни букви едно женско име: Йолали. Тя намери, че Биби Пържолата е измъчен, слаб като клечка. Носът на Ботуша беше цъфнал като истинска синя бургундска гергина. И четиримата бяха много мръсни, с изцапани, щръкнали и сплъстени бради като четки за нощни гърнета, облечени в дрипави блузи, от които се подаваха черни лапи с траурни нокти. Но всъщност можеше да остане в тяхната компания, защото, макар и да пиянствуваха от шест часа, все пак се държаха както трябва, сякаш бяха само развеселени. Жервез беше видяла други двама да се наливат пред тезгяха; те бяха толкова пияни, че изливаха чашките под брадите си, мокреха ризите си, а мислеха, че си плакнат гърлата. Дебелият чичо Коломб протягаше огромните си ръце, които всяваха респект в заведението му, и наливаше спокойно поръчките. Беше много горещо, димът на лулите се издигаше в ослепителната светлина на светилния газ, където се въртеше като прах, покриваше пиячите с мъгла, която бавно ставаше все по-гъста; и от този облак се вдигаше врява, оглушителна и смътна, от прегракнали гласове, от чукане на чаши, от псувни и удари с юмрук, подобни на гърмежи. Жервез гледеше настръхнала, защото подобна гледка беше необикновена за една жена, особено когато не е свикнала; тя се задушаваше, очите ѝ горяха,

главата ѝ вече тежеше от миризмата на алкохола, която изпълваше цялата зала. После изведнъж тя почувствува нещо още по-неприятно зад гърба си. Тя се обърна, забеляза аламбика, машината за опиване, която работеше с дълбокото клокочене на дяволската си кухня в остъкленото тясно дворче. Вечер медните части бяха по-тъмни, само заоблените им върхове блестяха като червени звезди; а върху стената сянката на апарата очертаваше страхотни, опашати фигури, чудовища, които разтваряха челюстите си, сякаш за да погълнат света.

— Я слушай, глупачко, не се цупи така! — извика Купо. — Нали знаеш, тук няма място за сърдити хора!... Какво искаш да пиеш?

— Нищо, разбира се — отвърна гладачката. — Не съм вечеряла.

— Е добре, още по-хубаво; една чашка действа подкрепително.

Но тъй като тя не се решаваше, Ботуша отново прояви галантност.

— Навярно госпожата обича сладките напитки — измърмори той.

— Обичам хората, които не се напиват — подзе сърдито тя. — Да, обичам заплатата да се носи в къщи и да се държи на думата, когато се дава обещание.

— О, значи това те тревожи! — каза тенекеджията, без да престава да се кикоти. — Искаш дела си. Тогава, голяма глупачко, защо отказваш да вземеш нещо?... Вземи де, това ще ти е печалбата.

Тя го погледна втренчено, сериозно и с една бръчка по челото като черна линия от единия до другия край. И отговори с бавен глас:

— Добре, имаш право, предложението е хубаво! Така ще изпием парите заедно.

Биби Пържолата стана, за да отиде да ѝ донесе една чашка анасонлийка. Тя приближи стола и седна до масата. Докато пиеше на малки глътки своята анасонлийка, тя си припомни за ракията със слива, която беше изяла някога с Купо близо до вратата, когато той я ухажваше. Тогава тя не пи от ракията. А сега ето че надигаше чашата. О, тя се познаваше, нямаше воля за две пари. Трябваше само да я побутнат с пръст, за да я тласнат към пиенето. Дори анасонлийката ѝ се виждаше много хубава, може би дори сладка, малко замайваща. И тя надигаше чашката си, като слушаше Хапливата човка, наречен още Ненаситния, да разказва за връзката си с дебелата Йолали, тая, която продаваше риба на улицата, една много хитра жена, една особа, която

го дебнела по кръчмите, когато обикаляла с количката си по тротоарите; другарите му напразно го предупреждавали и криели, тя често го спипвала, дори вчера го плеснала по лицето с един калкан, за да го научи как се бяга от работилницата. Да си умреш от смях! Биби Пържолата и Ботуша се превиваха от смях, тупаха Жервез по раменете и тя също бе започнала да се смее въпреки волята си, сякаш я гъделичкаха; и те я съветваха да следва примера на дебелията Йолали, да носи ютиите си и да глади ушите на Купо върху цинковия тезгях на кръчмите.

— Хубава работа, благодаря! — извика Купо, като обърна изпитата от жена му чашка с анасонлийка. — Добре си я изсмукала! Виждате ли, момчета, никак не се бави.

— Ще повторите ли, госпожо? — попита Хапливата човка, наречен още Ненаситния.

Не, достатъчно ѝ било. Все пак се двоумеше. Анасонлийката разбъркала стомаха ѝ. По-добре било да вземе нещо силно, за да се оправи. И тя хвърли коси погледи към машината за опиване, която беше зад нея. Този дяволски казан, валчест като корема на дебела жена, с неговия дълъг и превит нос караше раменете ѝ да тръпнат от страх и същевременно я развличаше. Да, уредът наподобяваше металическа утроба на някаква огромна вещица, на някаква магьосница, която изпускаше капка по капка огъня на своите черва. Прекрасен извор на отрова, апарат, който би трябвало да се зарови в някой зимник заради неговия отвратителен и страшен вид! Но това не пречеше, тя би желала да си пъхне носа вътре, да вдишва миризмата, да опита свинщината, макар че езикът ѝ ще изгори и веднага ще започне да се бели като портокал.

— А вие какво пиете? — попита лукаво тя мъжете с очи, пламнали от хубавия златист цвят на чашите им.

— Това, бабичко моя — отвърна Купо, — е камфората на чичо Коломб. Защо се правиш на глупачка? Ще ти дадем да опиташ.

А когато ѝ донесоха една чашка скоросмъртница и устата ѝ се сви при първата глътка, тенекеджията подзе, като се тупаше по бедрата:

— Е, остърга ли ти гърлото!... Изпий я на една глътка. Всяка поръчка измъква по една монета от шест франка из джоба на доктора.

След втората чаша Жервез вече не чувствуваше глада, който я измъчваше. Сега тя се беше сдобрила с Купо, не му се сърдеше вече за неудараната дума. Ще отидат на цирк друг път; не било толкова интересно да гледаш как акробати препускат на коне. Не валеше у чичо Коломб и ако заплатата се топеше в чашите с ракия, тя отиваше поне в търбуха, пиеха я бистра и лъскава като хубаво течно злато. Ах, нека целият свят да пие! Животът не ѝ предлагаше кой знае какви удоволствия; впрочем за нея беше един вид утеха да участвува наравно в пражосването на парите. Щом се чувствуваше добре, защо пък да не остане? Можеха и топове да гърмят, тя не обичаше да се мести, щом беше в настроение. Разтапяше се в приятна топлина, корсажът ѝ залепваше на гърба, обземаше я чувство на благополучие, което вцепеняваше крайниците ѝ. Забавляваше се сама, поставила лакти на масата, с блуждаещи очи, много развеселена от двама клиенти, единият висок и дебел, другият дребничък, които седяха на една съседна маса и бяха толкова пияни, че непрекъснато се целуваха. Да, смееше се на „Вертеп“, на задника на чичо Коломб, истински тулум със сланина, на клиентите, които пушеха лули, като крещяха и плюеха, на пламъците на светилния газ, които блестяха в огледалата и в бутилките с напитки. Миризмата вече не я дразнеше; напротив, чувствуваше приятен гъдел в носа, намираще, че е хубава; клепачите ѝ се притваряха, дишаше много бързо, без да се задъхва, изпитвайки наслада от леката дрямка, която я обземаше. После, след третата чашка, отпусна глава върху ръцете си и гледаше само Купо и другарите му; и седеше съвсем близо до тях, нос срещу нос, със загрепти бузи от дъха им, загледана в мръсните им бради, сякаш броеше космите. Те вече бяха много пияни. Ботуша се лигавеше с лула между зъбите, онемял и сериозен като заспал вол. Биби Пържолата разказваше една история как изпивал наведнъж цял литър — изливал го в гърлото си, докато му види дъното. Междувременно Хапливата човка, наречен още Ненаситния, отиде да вземе от тезгяха малката рулетка и започна да играе с Купо на консумация.

— Двеста!... Ти си богат човек, вадиш големите номера при всяко завъртане.

Перото на рулетката скърцаше, образът на Щастието, една едра червена жена под стъклен похлупак, се въртеше и се превръщаше в средата в червен кръг, подобен на петно от вино.

— Триста и петдесет!... Вътре ли си се заврял, хитрецо! Ах, край! Не играя вече!

Жервез също прояви интерес към рулетката. Тя надигаше често чашката и наричаше Ботуша „момчето ми“. Зад нея машината за опиване продължаваше да работи с ромолене на подземен поток; и тя се отчайваше, че не може да я спре, да я източи, изпитваше към нея смътен гняв, искаше ѝ се да скочи върху големия аламбик като върху животно, за да го ритне и да му разпори търбуха. Всичко се разбъркваше, тя виждаше, че машината се раздвижва, чувствуваше, че нейните медни лапи я сграбчват, а потокът тече сега в тялото ѝ.

После залата започна да танцува заедно с лампите за светилен газ, които се въртяха като звезди. Жервез беше пияна. Тя долавяше някакъв ожесточен спор между Хапливата човка, наречен още Ненаситния, и това говедо чичо Коломб. Ето един крадлив собственик, който надписвал. Да не мисли, че се намира в Бонди. Но изведнъж стана сбиване, чуха се крясъци и шум от катурнати маси. Чичо Коломб изхвърляше компанията навън, без много да се церемони, само с едно замахане на ръката. Пред вратата крещяха по него, наричаха го мошеник. Продължаваше да вали, духаше леден вятър. Жервез загуби Купо, намери го и пак го загуби. Искаше да се прибере, опипваше дюкяните, за да налучка пътя си. Тази неочаквана нощ я озадачаваше много. На ъгъла на улица „Поасоние“ тя седна във вадата, помисли си, че се намира в пералнята. Водата, която шуртеше, замайваше главата ѝ, от което ѝ ставаше още по-зле. Най-сетне стигна, промъкна се бързо покрай вратата на портиерите, у които ясно видя на масата съпрузите Лорильо и Поасон, които направиха гримаса на погнуса, като я забелязаха в това състояние.

Никога тя не можа да разбере как бе изкачила шестте етажа. Горе, когато завиваше по коридора, малката Лали, дочула стъпките ѝ, изтича с разтворени ръце в гальовен жест и като се смееше, каза:

— Госпожо Жервез, татко не се е върнал, елате да видите как спят децата ми... О, те са много милички!

Но тя се отдръпна и разтрепера пред разкривеното лице на гладачката. Познат ѝ беше този дъх на ракия, тези мътни очи, тази сгърчена уста. Тогава Жервез отмина, залитайки, без да каже нито дума, а малката, застанала на прага на вратата си, я следваше с безмълвния и сериозен поглед на черните си очи.

XI

Нана растеше, ставаше мома. На петнадесет години тя бе израснала като юница, с много бяла кожа, много пълна, толкова закръглена, че приличаше на топка. Да, точно така, на петнадесет години, съвсем развита и без корсет. Свежо лице — кръв и мляко, кадифена кожа като на праскова, вирнато носле, розови устни и толкова блестящи очи, че мъжете искаха да си запалят лулите от тях. Бухналите ѝ руси коси, с цвят на узрял овес, сякаш бяха посипали златен прашец по слепоочията ѝ, петна от лунички, които блестяха като слънчев венец. Ах, красива кукла, както казваха съпрузите Лорильо, сополанка, на която още трябваше да бършат носа, но чиито едри рамене бяха напълно заоблени като на зряла жена.

Сега Нана не пъхаше вече книжни топки в корсажа си. Гърдичките ѝ се бяха развили, две съвсем млади гърдички от бял атлас. И това никак не я смущаваше, тя би желала да са големи, мечтаеше за цици като на дойка, толкова сега младежта бе ненаситна и лекомислена. Това, което най-вече я правеше съблазнителна, беше лошият навик, който имаше, да изважда крайчеца на езика между белите си зъби. Навярно, както се е оглеждала в огледалото, тя много се бе харесала така. И по цял ден, за да изглежда красива, тя вадеше езика си.

— Скрый си инструмента за лъжене! — крещеше майка ѝ.

И често трябваше да се намесва Купо, като удряше с юмрук и ругаеше:

— Я си прибори червения парцал!

Нана беше голяма кокетка. Тя не миеше често краката си, но си купуваше толкова тесни ботинки, че страдаше като мъченик в затвора „Сен-Крепен“; и ако я запитваха, когато я виждаха посиняла, тя отвръщаше, за да прикрие кокетството си, че имала колики. Когато нямаха хляб в къщи, тя трудно можеше да се конти. Тогава правеше чудеса, донасяше панделки от ателието, приготвяше си тоалети от мръсни рокли, които украсяваше с фльонги и пискюли. Лятото беше

сезонът на нейните триумфи. Тя се обличаше всяка неделя с една рокля от пергал за шест франка и шествуваше из квартала „Гут д’Ор“ с русата си красота. Да, познавах я от външните булеварди до укрепленията и от Клинянкурското шосе до булевард „Шапел“. Наричаха я „малката кокошка“, защото наистина имаше нежна кожа и вид на ярка.

Една рокля най-вече ѝ отиваше чудесно. Тази рокля беше бяла, с розови точки, много семпла, без каквито и да било гарнитури. Полата, малко къса, откриваше краката ѝ; широките и свободни ръкави достигаха до лактите; яката на корсажа, която тя разтваряше във форма на сърце с иглички в някой тъмен ъгъл на стълбището, за да избегне плесниците на татко Купо, разкриваше белотата на нейната шия и златистата сянка на гърдите ѝ. И нищо друго освен една розова панделка, завързана около русите ѝ коси, чиито краища се развяваха на тила. Така тя бе свежа като букет. Лъхаше хубаво на младост, на детска голота и на жена.

По това време неделите бяха за нея дни на срещи с тълпата, с всички мъже, които минаваха и я поглеждаха крадешком. Тя очакваше тези дни през цялата седмица, гъделичкана от потайни желания, задъхана, жадуваща да излезе на въздух, да се разхожда на слънце в навалищата на празнично премененото предградие. Още от сутринта тя започваше да се облича, стоеше с часове по риза пред парчето огледало, окачено над комода; и тъй като цялата къща можеше да я види през прозореца, майка ѝ се сърдеше, питаше я няма ли да престане да се разхожда разголена. Но тя спокойно си лепеше къдрици със сироп по челото, пришиваше копчета на ботинките си или правеше някаква баста на роклята си, застанала с голи крака, с риза, смъкнала се от раменете ѝ, с разчорлена коса. Ах, така тя била плашило, казваше татко Купо, който се хилеше и се подиграваше; една истинска отчаяна Мария Магдалена! Биха могли да я показват като дивачка срещу такса от две су. Той ѝ крещеше: „Скрий си телесата, за да мога да изям хляба си!“ А тя, толкова очарователна, бяла и нежна под разпиляната си руса коса, се разяряваше така силно, че кожата ѝ ставаше розова, но като не смееше да отвърне на баща си, скъсваше конеца между зъбите си с рязък и злобен жест, който разтърсваше хубавото ѝ моминско голо тяло.

После веднага след обеди тя се измъкваше, слизаше в двора. Горещият неделен покой приспиваше къщата; долу работилниците бяха затворени, жилищата се прозяваха през разтворените прозорци, разкриваха подредените вече за вечерта маси, които очакваха стопаните си, излезли да се поразходят за апетит из укрепленията; една жена на третия етаж използваше времето, за да измие стаята си, местеше леглото си, блъскаше мебелите си, като с часове пееше една и съща песен с тих и плачлив глас. И сред покоя на работилниците, в празния и кънтящ двор, Нана, Полин и други големи момичета започваха да играят на федербал. Тези пет-шест момичета, израснали заедно, ставаха царици на къщата и си споделяха намигванията на господата. Когато някой мъж пресечеше двора, звънки смехове се извисяваха, колосаните им поли зашумяваха като вятър. А над тях празничният въздух пламтеше, горещ и тежък, сякаш размекнат от мързел и побелял от праха на разходките.

Но играта на федербал беше само един повод, за да се измъкнат. Изведнъж къщата потъваше в голяма тишина. Те излизаха на улицата, за да се отправят към външните булеварди. Тогава шестте, хванали се за ръка, заели платното на улицата, тръгнаха, облечени в светлите си рокли и с панделките, завързани около косите им. С живи очи, които хвърляха тънки погледи през свитите си клепащи, те виждаха всичко, отмятаха назад глави, за да се смеят, като показваха заоблените си брадички. При бурните избухвания на веселост, когато минаваше някой гърбав или стара жена чакаше кучето си в някой ъгъл, редицата им се разкъсваше — едните оставаха назад, а другите ги дърпаха с все сила; и те се кълчеха, извиваха се, залитаха, само и само за да обърнат внимание на хората и да се очертаят по-добре под корсажите им техните зараждащи се форми. Улицата им принадлежеше; те бяха пораснали, като повдигаха поличките си покрай дюкяните; дори и сега те запретваха поли чак до бедрата, за да закопчават жартиерите си. Те скитаха така сред мудната сива тълпа, между хилавите дървета по булевардите, сновяха от бариерата Рошешуар до бариерата Сен-Дени, блъскаха се в хората, провираха се в зигзаг между групите, като се обръщаха и подхвърляха по някоя дума посред гръмкия си смях. И разветите им рокли показваха дързостта на младостта им; те изцяло се разкриваха тук, под ярката светлина, с циничната простащина на

уличници, жадни за живот и нежни като девственици, които се връщат от баня с мокри коси.

Нана заставаеше по средата с розовата си рокля, която искреше на слънцето. Тя хващаше за ръка Полин, чиято рокля с жълти цветя на бял фон също пламтеше с малки пламъчета. И тъй като двете бяха най-дебели, най-женствени и най-дръзки, те водеха групата, те се перчеха, когато ги заглеждаха и им подхвърляха комплименти. Другите, помалките момичета, вървяха зад тях вдясно и вляво, като се мъчеха да се надуват, за да изглеждат сериозни. Нана и Полин всъщност крояха много сложни планове като хитри кокетки. Ако тичаха до задъхване, то беше, за да покажат чорапите си и да развяват панделките на косите си. После, когато се спираха и се преструваха, че се задъхват с развълнувани гърди, трябваше да се потърси някое момче от квартала, защото положително наблизо имаше техни познати; и тогава тръгваха бавно, шушукаха си и се смееха помежду си, като поглеждаха крадешком. Те скитореха най-вече за такива случайни срещи сред навалищата на улицата. Големи момчета, празнично облечени с блузи и кръгли шапки, ги спираха за миг край вадата, за да се пошегуват и да се опитат да ги ощипят по талията. Двадесетгодишни работници с разкопчани сиви блузи разговаряха бавно с тях със скръстени ръце, като им духаха в лицето дим от лулите си. Това не беше интересно, тези хлапаци бяха израснали заедно с тях на улицата. Все пак те вече бяха започнали да имат предпочитания сред познатите си. Полин винаги срещаше един от синовете на госпожа Годрон, един седемнадесетгодишен дърводелец, който ѝ купуваше ябълки. Нана отдалеч още забелязваше Виктор Фоконие, сина на гладачката, с когото се целуваше по тъмните ъгли. И отношенията не отиваха по-далеч; те бяха толкова порочни, че не можеха да правят глупости несъзнателно. Но говореха твърде много.

После, при залез-слънце, най-голямото удоволствие на тези безгрижни момичета беше да спират пред уличните артисти. Фокусници и акробати идваха на булеварда, постилаха на земята протрити килимчета. Тогава зяпльовците се натрупваха, образуваха кръг, а пътуващият актьор в средата започваше да показва силата на мускулите си под избелялото трико. Нана и Полин стояха с часове прави сред най-гъстата тълпа. Техните хубави и чисти рокли биваха измачквани от мръсните палта и куртки. Голите им ръце, голите им

вратове и косите им се загаряваха от горещите дихания, от миризмата на вино и на пот. Но те са смееха, забавляваха се, не изпитваха никакво отвращение, ставаха още по-розови и сякаш цъфтяха върху свое торище. Около тях се чуваха груби думи, най-мръсни изрази, брътвежи на пияници. Това беше техният език, те знаеха всичко, обръщаха се усмихнати, спокойни в безсрамието си, запазили нежната бледост на своята атлазена кожа.

— Внимавай, Нана — извикваше внезапно Полин, — ето го татко Купо.

— Ах, той не е пиян, не, това ме шашва! — казваше Нана с досада. — Аз офейквам, да знаете! Нямам намерение да ям бой... Я гледай, той се клатушка! Боже господи, да можеше да си разбие мутрата!

Друг път, когато Купо се появяваше право срещу нея и нямаше възможност да избяга, тя се свиваше и шепнеше:

— Скрийте ме де!... Той ме търси, закани се да ми съдере задника, ако ме пипне, че се шляя.

После, след като пияницата ги отминеше, тя се надигаше и всички тръгнаха с нея, като избухваха в смях. Ще я намери ли или няма да я намери? Това беше истинска игра на криеница. Обаче веднъж Бош беше дошъл да прибере Полин за двете уши, а Купо заведе Нана в къщи с ритници по задника.

Денят преваляше, те правеха последния тур на разходката си, щяха да се приберат по здрач сред изморената тълпа. Във въздуха се бе вдигнал гъст прах и затъмняваше тежкото небе. Улица „Гут д’Ор“ приличаше на провинциален кът с бърливите жени по вратите и с гръмките гласове, които раздираха прохладната тишина на квартала, по който сега не минаваха коли. Те се спираха за миг в двора, взимаха ракетите, придаваха си вид, че не са излизали оттук. И се завръщаха по домовете си, като си измисляха някаква история, която дори не ставаше нужда да разказват, когато често намираха родителите си да се пердашат заради пресоляване и недоваряване на супата.

Сега Нана беше работничка, печелеше по четиридесет су у Титревил, фирмата на улица „Кайро“, където бе чиракувала. Родителите ѝ не искаха да я преместят да работи другаде, за да остане под надзора на госпожа Лера, която беше главна в ателието от десет години насам. Сутрин, след като майката поглеждаше колко е часът,

малката тръгваше сама с миловидно лице, облечена в своята много тясна и много къса черна стара рокля; и госпожа Лера беше задължена да следи за часа на пристигането и после да го съобщава на Жервез. Даваха и двадесет минути за път от улица „Гут д’Ор“ до улица „Кайро“ — достатъчно време, защото пъргавите момичета имали крачетата на сърни. Понякога тя пристигаше точно навреме, но толкова зачервена и така задъхана, че навярно бе препускала от бариерата за десет минути, след като се бе шляла по пътя. Най-често закъсняваше седем-осем минути; и чак до вечерта се държеше много ласкаво с леля си и я гледаше с умоляващи очи, за да я предразположи да не я издаде. Госпожа Лера, която разбираше младежта, лъжеше Жервез и Купо, но дълго поучаваше Нана, говореше ѝ за своята отговорност и за опасностите, които застрашавали едно младо момиче по улиците на Париж. Ах, боже господи, нима и нея не са я преследвали толкова много! Тя не сваляше от племенницата си очи, пламнали от постоянни непристойни грижи, и беше силно възбудена от мисълта, че пази невинността на това бедно котенце.

— Разбираш ли — повтаряше ѝ тя, — ти трябва да ми казваш всичко. Аз съм много добра към тебе, бих се хвърлила в Сена, ако ти се случи някакво нещастие... Чуваш ли, мое котенце, трябва да ми повтаряш всичко, което мъжете ти казват, всичко, без да скриваш нито дума... Е, кажи, още нищо ли не са ти казали, заклеваш ли се?

Тогава Нана се смееше със смях, който забавно кривеше устата ѝ. Не, не, мъжете не са ѝ говорили. Тя вървяла много бързо. После какво имали да ѝ казват? Тя нямала никакво вземане-даване с тях! А пък закъсненията си обясняваше с наивен вид: спирала се, за да разглежда картинки, или пък придружавала Полин, която знаела много истории. Могла да я проследи, ако не ѝ вярвала; тя дори не се отклонявала от левия тротоар; ходела много бързо, задминавала като кола всички други госпожици. Един ден наистина госпожа Лера я проследи по улица „Пти Каро“; малката, вирнала нос, се кикотеше с други три разхайтени цветарки, защото един мъж се бръснеше на един прозорец; но Нана се разсърди, като се кълнеше, че тъкмо щяла да влезе у хлебаря на ъгъла, за да купи хляб за едно су.

— О, аз бдя, не се бойте — казваше старата вдовица на съпрузите Купо. — Отговарям за нея като за себе си. Само някой мръсник да се опита да я закачи, аз ще се разправам с него.

Ателието на Титревил заемаше едно голямо помещение в мецанина; широк тезгях на магарета беше поставен по средата. По четирите голи стени със сиво-жълти книжни тапети, през чиито цепнатини се виждаше гипсовата мазилка, имаше етажерки, отрупани със стари мукави, пакети, бракувани модели, забравени тук под дебел пласт прах. Светилният газ беше сякаш баданосал тавана със сажди. Двата прозореца се разтваряха така широко, че работничките, без да стават от тезгяха, виждаха как хората преминават по отсрещния тротоар.

За да дава пример, госпожа Лера пристигаше първа. После вратата се отваряше в продължение на четвърт час — работничките цветарки влизаха на върволица, изпотени и разчорлени. Една сутрин през юли Нана влезе последна, което често ѝ се случваше.

— Ах — каза тя, — няма да се измъчвам така, когато имам кола!

И без дори да свали шапката си, една черна шапка, която наричаше каскет и непрекъснато преправяше, тя се доближи до прозореца, наведе се вдясно и вляво и огледа улицата.

— Какво гледаш там? — попита я госпожа Лера подозрително. — Баща ти ли те доведе дотук?

— Не, разбира се — отвърна спокойно Нана. — Нищо не гледам... Гледам, че е много горещо. Наистина е много неприятно да тичаш в такова време.

Утрото беше горещо и задушно. Работничките бяха спуснали жалюзите, през които проследяваха движението на улицата; най-сетне започнаха работа, наредени от двете страни на масата, горният край на която се заемаше само от госпожа Лера. Бяха осем, пред всяка имаше гърне с лепило, щипки, инструменти и възглавнички за гофриране. Върху тезгяха бяха натрупани в безредие железен тел, макари, памук, зелена и кафява хартия, листа и венчелистенца, изрязани от коприна, атлас или велур. По средата на тезгяха в отвора на голяма гарафа една от работничките беше пъкнала букетче за две су, което снощи бе увехнало на корсажа ѝ.

— Ах, вие не знаете — каза Леони, една красива брюнетка, наведена над възглавничката, където гофрираше една роза, — бедната Каролин е много нещастна с това момче, което вечер идваше да я чака.

Нана, която изрязваше тънки ленти от зелена хартия, извика:

— По дяволите такъв мъж, който постоянно се влачи като опашка подир нея!

Ателието бе обзето от непринудена веселост и госпожа Лера трябваше да прояви строгост. Тя се намуси и измърмори:

— Не се държиш прилично, момичето ми, какви ги плещиш! Ще кажа това на баща ти и ще видим дали ще му хареса.

Нана наду бузи, сякаш се въздържаше да не прихне от смях. Ах, баща й, той пък какви ги говори! Но изведнъж Леони прошепна съвсем тихо и много бързо:

— Ей, пазете се! Господарката!

Действително идваше госпожа Титревил, една висока и суха жена. Обикновено тя стоеше долу, в магазина. Работничките много се страхуваха от нея, защото никога не се шегуваше. Тя обиколри бавно тезгяха, над който сега всички мълчаливо и прилежно бяха навели глави. Нарече едно от момичетата некадърница и го накара да направи отново една маргаритка. После си отиде със същия суров вид, с който беше дошла.

— Бау! Бау! — излая два пъти Нана сред всеобщото ръмжене.

— Госпожици, не така, госпожици! — каза госпожа Лера, която искаше да се покаже строга. — Ще ме принудите да взема мерки...

Но никой не я слушаше, никак не се страхуваха от нея. Тя проявяваше голяма снизходителност, беше й приятно сред тези млади момичета с весели очи, дърпаше ги настрана, за да й разказват любовните си тайни, дори им гледаше на карти, когато имаше свободно местенце на тезгяха. Мършавото и тяло, жандармската й фигура тръпнеше от луда радост на клюкарка, щом се заговореше за любов. Възмущаваше се само от неприличните думи; стига да не се употребяват неприлични думи, всичко можеше да се каже.

Наистина Нана допълваше в ателието доброто си възпитание! О, разбира се, тя имаше и наклонности. Обаче тук се усъвършенствуваше в дружбата си с толкова момичета, съсипани вече от мизерията и пороците. Тук те бяха една до друга, взаимно се разлагаха; точно като ябълките, когато в кошницата има развалени. Разбира се, те знаеха да се държат в обществото, мъчеха се да не изглеждат много лоши по характер, много отвратителни в начина на изразяване. С една дума, госпожиците се държаха както трябва. Обаче, когато си говореха на ухо, в ъглите, мръсотииите се лееха безспирно. Съберяха ли се заедно

две от тях, винаги започваха да се превиват от смях, като си разказваха свинщини. А когато вечер се изпращаха, доверяваха си тайни и преживявания, от които косите настръхваха и които забавяха по тротоарите двете момичета, възбудени сред блъсканиците в тълпата. А освен това лошо действуваше на момичетата, които още бяха целомъдрени като Нана, атмосферата в ателието, миризмата на увеселителни заведения и на нощни оргии, донесена от развратни работнички в техните лошо сплетени коси и толкова омачкани поли, сякаш бяха спали с тях. На другия ден след гуляите мързеливата отпадналост, потъмнелите очи, черните петна около очите, които госпожа Лера наричаше почтено юмручните удари на любовта, клатушканията, дрезгавите гласове — всичко това излъчваше поквара над тезгяха, сред блясъка и нежността на изкуствените цветя. Нана душеше, опияняваше се, когато чувствуваше до себе си някое момиче, което вече беше познало любовта. Отдавна тя седеше до голямата Лиза, за която казваха, че била бременна; и хвърляше блестящи погледи към съседката си, сякаш очакваше, че ще я види как изведнъж се издува и се спуква. Много трудно беше да научи нещо ново. Тая хаймана знаеше всичко, беше научила всичко по паважа на улица „Гут д’Ор“. В ателието сега просто виждаше как се прави това и в нея постепенно се зараждаше и желание, и смелост да го върши и тя.

— Задушавам се — прошепна тя, като се приближи до един прозорец, като че ли за да спусне още повече жалузите.

Обаче тя се наведе, погледна отново вдясно и вляво. В същия миг Леони, която дебнеше един мъж, спрял се на отсрещния тротоар, извика:

— Какво прави там този старец? От четвърт час гледа насам.

— Някакъв нахалник — каза госпожа Лера. — Нана, я веднага ела да седнеш на мястото си! Забранила съм ти да стоиш на прозореца.

Нана отново се залови за дръжките на теменужките, които обвиваше, и всички в ателието заговориха за този човек. Беше добре облечен господин, с палто, на около петдесет години; лицето му беше бледо, много сериозно и много благородно, обкръжено от твърде грижливо подстригана посивяла брада. Той стоя цял час пред магазина на един билкар, вдигнал очи към жалузите на ателието. Цветарките леко се кикотеха, смехът им заглъхваше в шума на улицата; те се бяха

навели много старателно над работата си, но не преставаха да поглеждат навън, за да не изпуснат от очи господина.

— Я виж! — забеляза Леони. — Той е с пенсне. Ах, той е елегантен мъж... Сигурно чака Огюстин.

Но Огюстин, една едра грозна блондинка, отвърна рязко, че не обичала дъртите. А госпожа Лера поклати глава, усмихна се многозначително и прошепна:

— Грешите, мила моя, старите са по-нежни.

В този момент съседката на Леони, едно дребно и тлъсто същество, прошепна нещо на ухото ѝ и Леони изведнъж се отпусна на гърба на стола, обзета от пристъп на луд смях; като се превиваше, тя хвърляше поглед към господина и се смееше още по-силно.

— Така е, ах! Така е!... — едва изрече тя. — Ах, колко е мръсна тая Софи!

— Какво каза? Какво каза? — питаше цялото ателие, което изгаряше от любопитство.

Леони бършеше сълзите по очите си, без да отговори. Когато малко се поуспокои, тя отново започна да гофрира и заяви:

— Това не може да се повтори.

Настояваха, тя отказваше с глава, като отново избухваше във весел смях. Тогава Огюстин, съседката ѝ отляво, я склони да ѝ го каже съвсем тихо. И най-сетне Леони се съгласи да ѝ го прошепне на ухото. Огюстин отметна назад глава и също започна да се превива от смях. После и тя повтори шепнешком думите, които по този начин минаха от ухо на ухо сред възклицания и задавени смехове. Чули мръсотията на Софи, всички се спогледаха, избухнаха наведнъж, малко зачервени и все пак сконфузени. Само госпожа Лера не знаеше. И затова беше много обидена.

— Много е неучтиво това, което правите, госпожици — каза тя. — Не се шушука така пред хора... Нещо неприлично, нали? Ах, прекрасно!

Обаче тя не посмя да поиска да ѝ повторят мръсотията на Софи, въпреки страшното си желание да я чуе. Но навела нос и запазила достойнството си, след миг тя се разтуши от разговора на работничките. Нито една от тях не можеше да каже нещо, дори и най-невинната дума, без другите веднага да не доловят някаква шега; те променяха смисъла на думата, даваха ѝ мръсно значение, правеха

необикновени намеци при най-обикновени думи, като тази: „Щипката ми се разчекна“, или пък: „Кой е бъркал в гърненцето ми?“ И всичко приписваха на господина, който чакаше отсреща, все към този господин бяха насочени намеците им. Ах, ушите му навярно бучаха! Най-сетне започнаха да говорят големи глупости в желанието си да бъдат дяволити. Но това не им пречеше да намират играта за много забавна, защото бяха възбудени, очите им горяха и се увличаха все повече. Госпожа Лера нямаше защо да се сърди, те не казваха нищо неприлично. Самата тя накара всички да прихнат, като каза:

— Госпожице Лиза, огънят ми е угаснал, подайте ми вашия.

— Ах, огънят на госпожа Лера е угаснал! — извика ателието.

Тя поиска да им обясни:

— Когато станете на моите години, госпожици...

Но никой не я слушаше, говореха, че трябвало да повикат господина, за да разпали огъня на госпожа Лера.

След това избухване на смехове трябваше да се види как Нана се забавляваше! Нито една двусмислена дума не ѝ убягваше. Самата тя пускаше такива остроти, като ги подчертаваше с кимане, кокореше се и примираше от удоволствие. В порочна атмосфера тя се чувствуваше като риба във вода. И завиваше много добре дръжките на теменугите, като се въртеше на стола си. О, тя беше удивително чевръста! Завиваше стебълцата по-бързо, отколкото се свива една цигара. Хване тънката лента от зелена хартия и готово! Хартията светкавично се увиваше около медното телче; после една капка лепило на върха, за да се залепи — и готово, стръкчето зеленина, свежо и нежно, можеше да се постави върху женските прелести. Сръчността бе в тънките пръсти на това покварено момиче, които сякаш бяха без кости, гъвкави и нежни. От занаята тя бе научила само това. В ателието ѝ даваха да изработва всички дръжки, толкова хубаво ги правеше.

През това време господинът от отсрещния тротоар си беше отишъл. Ателието постепенно се успокояваше и работеше в голямата жега. Когато удари дванадесет, часът за обед, всички се раздвижиха. Нана, която се беше затичала към прозореца, извика, че ще слезе за покупки, ако искат. Тогава Леони ѝ поръча скариди за две су, Огюстин — кесийка с пържени картофи, Лиза — една връзка репички, Софи — един кренвирш. После, когато слизаше, госпожа Лера, която се

учудваше на нейното влечение днес към прозореца, я настигна с дългите си крака и ѝ каза:

— Чакай, идвам с тебе, ще си купя нещо.

Но още на изхода тя забеляза господина, изправен като кол, да прави знаци с очи на Нана. Малката цяла се изчерви. Леля ѝ я хвана внезапно за ръка и я поведе бързо по улицата, а човекът тръгна по петите им. Ах, този котарак идвал за Нана! Е добре, много мило било на петнадесет и половина години да влачи мъже подир полите си! И госпожа Лера оживено я разпитваше. О, господи, Нана нищо не знаела, той я преследвал едва от пет дни, не можела да си покаже носа навън, без да се сблъска с него; тя мислела, че е от търговията, да, някакъв фабрикант на рогови копчета. Това направи силно впечатление на госпожа Лера. Тя се обърна, изгледа господина с крайчеца на окото си.

— Вижда се, че е богат — прошепна тя. — Слушай, мое котенце, ще трябва да ми казваш всичко. Сега вече няма от какво да се боиш.

Като разговаряха, те тичаха от дюкян в дюкян — у колбасаря, у зарзаватчийката, у продавача на пържени картофи. И покупките в мазни хартии се трупаха в ръцете им. Обаче продължаваха да бъдат любезни, кълчеха се и се обръщаха назад, като леко се кискаха и хвърляха бляскави погледи. Дори госпожа Лера се предвземаше като младо момиче заради фабриканта на копчета, който все ги следваше.

— Той е много изискан — заяви тя, като влязоха в пасажа. — Дано само има честни намерения...

После, когато се изкачваха по стълбите, тя като че ли изведнъж се сети:

— Впрочем я ми кажи какво си шепнеха на ухо момичетата; знаеш, за оная мръсотия на Софи?

И Нана веднага се съгласи. Само че прегърна госпожа Лера за врата, накара я да слезе две стъпала надолу, защото наистина това не можеше да се повтори на висок глас по стълбището. И прошепна думата. Тя беше толкова вулгарна, че лелята само поклати глава, като опули очи и изкриви устни. Най-сетне тя узна и престана да се измъчва.

Цветарките обядваха върху коленете си, за да не изцапат тезгяха. Те бързо гълтаха, скучно им беше да ядат, предпочитаха да използват времето за ядене, за да зяпат хората, които минаваха, или пък да си споделят тайни по ъглите. Днес искаха да узнаят къде се е дянал

господинът от тази сутрин; но той беше изчезнал. Госпожа Лера и Нана си хвърляха погледи със свити устни. Беше вече един часът и десет минути, но работничките не бързаха да вземат щипките си, когато изведнъж Леони със звука „прр“, с който се викат бояджиите, сигнализира, че идва господарката. Всички веднага седнаха на местата си и се наведоха над работата. Госпожа Титревил влезе и строго направи обиколката си.

От този ден нататък госпожа Лера се забавляваше с първата авантюра на племенничката си. Тя вече не я изпускаше, придружаваше я сутрин и вечер, като се оправдаваше с отговорността, която бе поела за нея. Това, разбира се, малко отегчаваше Нана, но същевременно тя все пак се гордееше, че бе пазена като съкровище; а разговорите, които двете водеха по улиците с фабриканта на копчета зад тях, я разпалваха и все повече възбуждаха желанието ѝ да направи скока. О, леля ѝ добре разбираше това чувство, дори фабрикантът на копчета, този господин на почтена възраст, я разнежвал, защото любовта на зрелите хора винаги имала дълбоки корени. Само че тя бдяла. Да, той по-скоро щял да мине през тялото ѝ, отколкото да пипне малката. Една вечер тя се приближи до господина и му каза сурово, сякаш стреляше с куршуми, че това, което правел, не било хубаво. Той я поздрави любезно, без да отговори, като стар женкар, привикнал с грубите откази на родителите. Тя всъщност нямаше защо да се сърди, той се държеше много прилично. И се сипеха практически съвети върху любовта, намеци за покварени мъже, най-различни истории за паднали момичета, които се разкайвали за миналото си, истории, които Нана изслушваше изтерзана, сякаш бе извършила някакво злодеяние.

Но един ден на улица „Фобур Поасониер“ фабрикантът на копчета се осмели да се вмъкне между племенницата и лелята и да прошепне думи, които не са за казване. И госпожа Лера, изплашена, като повтаряше, че вече не била сигурна дори за себе си, разказа всичко на брат си. В семейство Купо започнаха бурни разправии. Най-напред тенекеджията напердаши здравата Нана. Какво чувал? Тази скитница сега тръгнала със старци! Е, добре, нека бъде сигурна, че, ако я хванел как хайманува навън, веднага ще и отреже главата! Виждал ли е някой такова чудо! Една сополанка да позори семейството! И той я раздрусваше, като казваше, че ще я вземат дяволите, ако не върви по правия път, защото отсега нататък той щял да я надзирава. Щом се

прибереше, той я преглеждаше, взираше се в лицето ѝ, за да открие в очите и някаква усмивчица, някоя от тия безшумни, откраднати целувчици. Той я душеше, въртеше я на всички страни. Една вечер пак я наби, защото откри едно тъмно петно на шията ѝ. Хитрушата се осмеляваше да твърди, че това не било от целуване, а посиняло място, просто син белег, който ѝ направила Леони, като си играели. Той щял да ѝ направи сини белези, щял да ѝ попречи да развратничи, като ѝ счупи краката. А друг път, когато биваше в добро настроение, той се подиграваше и се шегуваше с нея. Наистина хубаво парче за мъжете, истинско калканче — толкова била плоска, а отгоре на това с такива дупки по раменете, толкова големи, че юмрук да завреш в тях! Пердашена за мръсни деяния, каквито не беше извършила, обсипвана с грубите и отвратителни обвинения на баща си, Нана беше привидно покорна и разярена като преследвано животно.

— Остави я на мира! — повтаряше Жервез, която беше по-благоразумна. — В края на краищата ще предизвикаш в нея желание, като ѝ говориш така.

О, да, разбира се, желанието ѝ се пораждаше! От душа и сърце ѝ се искаше да скита и да преживее това, за което говореше татко Купо. Той така втълпяваше тази мисъл, че би се запалило дори и почтено момиче. А пък с вулгарния си език той я беше научил на неща, които тя още не знаеше, което пък беше много чудно. Така че тя постепенно придоби странни навици. Една сутрин той я забеляза как рови в някаква хартийка, за да плесне нещо по мутричката си. Беше оризова пудра, която тя с извратен вкус напластяваше по толкова нежната си кожа. Той я натърка така с хартията, че издраска лицето ѝ, като я нарече мелничарска дъщеря. Друг път тя донесе червени панделки, за да преправи каскета си, тази стара черна шапчица, от която толкова се срамуваше. Той я попита гневно откъде бе взела тия панделки. Е, като е лежала по гръб ли ги е спечелила или ги е откраднала отнякъде? Развратница или крадла, а може би и двете заедно? Няколко пъти той видя в ръцете ѝ хубави неща, един пръстен с ахат, чифт ръкави с дантела, едно сърце от дубле, наречено „Пипни тук“, което момичетата поставят между двете си гърди. Купо искаше да унищожи всичко, но тя бранеше бясно нещата си: били нейни, някои госпожи ѝ ги дали или пък ги разменила в ателието. Например сърцето намерила на улица „Абукир“. Когато баща ѝ смачка това сърце с обувките си, тя се

изпъна, съвсем пребледняла и така настръхнала, че ѝ се искаше да се нахвърли върху него и да му изскубне нещо. От две години тя мечтаеше да има такова сърце и ето че сега ѝ го сплескваха! Не, това беше прекалено, трябваше да се сложи край най-сетне!

Обаче Купо влагаше повече заядливост, отколкото почтеност в начина, по който искаше да ръководи Нана. Той често нямаше основание и несправедливостите му озлобяваха малката. Тя стигна дотам, че започна да отсъства от ателието; после, когато тенекеджията я напердаши, тя се подигра с него, като му каза, че не искала вече да работи у Титревил, защото я слагали до Огюстин, която сигурно била пияница, та толкова много ѝ миришели устата. Тогава Купо сам я заведе на улица „Кайро“ и помоли господарката винаги да я слага да седи до Огюстин за наказание. Всяка сутрин в продължение на петнадесет дни той си правеше труда да слиза от бариерата Поасониер, за да придружава Нана до вратата на ателието. И оставаше пет минути на тротоара, за да бъде сигурен, че е влязла. Но една сутрин, когато се беше спрял с един приятел в една кръчма на улица „Сен-Дени“, той забеляза след десет минути, че палавницата бързо слиза надолу по улицата с танцуваща походка. От петнадесет дни тя го лъжеше така, изкачваше се два етажа нагоре, вместо да влезе у Титревил, и сядаше на някое стъпало, докато той си отиде. Когато Купо се опита да се скара на госпожа Лера, тя рязко му отвърна, че не приемала забележката; тя казала на племенницата си всичко, което трябвало да ѝ каже против мъжете, и не била нейна вина, че момичето имало влечение към тези мръсотии; сега си измивала ръцете, заклевала се никога вече да не се бърка в нищо, защото добре знаела сплетните в семейството, да, имало хора, които се осмелявали да я обвиняват, че развратничела с Нана и че изпитвала гнусното удоволствие, като я гледала как пропада пред очите ѝ. Впрочем Купо научи от господарката, че Нана била покварена от една друга работничка, оная курвичка Леони, която зарязала цветарството и тръгнала от ръка на ръка. Няма съмнение, че детето било само жадно за лакомства и обичало да скитори по улиците, но било още честно. Но, дявол да го вземе, трябвало да побързат да я омъжат, докато още била девствена, чиста и здрава, с една дума непокътната като госпожиците, които се уважават.

В къщата на улица „Гут д’Ор“ говореха за стареца на Нана като за господин, когото всички познаваха. О, той винаги беше много любезен, дори малко срамежлив, но упорит и дяволски търпелив, като я следваше на десет крачки с вид на послушно кученце. Понякога дори влизаше чак в двора. Госпожа Годрон го срещна една вечер на площадката пред втория етаж, когато слизаше бързо по стълбата с наведена глава, възбуден и боязлив. Съпрузите Лорильо заплашваха, че щели да сменят квартирата си, ако тази пачавра, тяхната племенница, продължава да влачи мъже подире си, защото ставало вече отвратително, стълбището било пълно, не можело да се слезе, без на всяко стъпало да се видят мъже, които подсмърчали и чакали; наистина би помислил човек, че има разбесувало се животно в този кът на къщата. Съпрузите Бош изпитваха съжаление към този нещастен господин, един толкова почтен човек, който бил влюбен до полуда в малката уличница. Чудна работа! Той бил търговец, те видели фабриката му за копчета на булевард „Вилет“, той можел да осигури бъдещето на една жена, стига да попаднел на честно момиче. Благодарение на сведенията, които портиерите даваха, всички хора от квартала, включително и съпрузите Лорильо, се отнасяха с най-голямо уважение към стареца, когато вървеше по петите на Нана с увиснала устна, бледен, с грижливо подстригана посивяла брада.

През първия месец Нана се забавляваше хубаво със своя старец. Трябваше да се види как той непрекъснато се въртеше около нея. Истински дребосък, който в тълпата опипваше отзад полата ѝ, като си придаваше вид, че не върши нищо. А краката му тънки като същински кибритени клечки! Главата му плешива, само четири косъма висяха към врата му, и на нея ѝ се искаше да го попита за адреса на бръснаря, който го подстригва. Ах, какъв стар коцкар! Пък и толкова палав!

Но след това, понеже постоянно го срещаше, започна да не ѝ се вижда толкова смешен. Изпитваше някакъв смътен страх от него, би изпищяла, ако се приближеше до нея. Често, когато се спираше пред някой бижутериен магазин, тя изведнъж чуваше как мърмори нещо зад гърба ѝ. И беше истина това, което ѝ казваше; тя би желала да има на шията си кръстче с кадифено шнурче или пък малки коралови обеци, толкова малки, че да приличат на капчици кръв. Дори и да не мечтаеше за бижута, тя наистина не можеше да остане дрипла, беше и дотегнало да преправя облеклото си с отпадъците от ателието на улица „Кайро“,

омръзнал ѝ беше вече каскетът, тази шапчица, върху която откраднатите от Титревил цветя приличаха на звънчета, окачени на задника на беден човек. Тогава, като шляпаше из калта, опръскана от колите, заслепявана от блясъка на витрините, в нея се пораждаха желаниа, които гърчеха стомаха ѝ като силен глад, желаниа да бъде добре облечена, да се храни в ресторанти, да ходи на представления, да има своя стая с хубави мебели. Спираше се съвсем преbledняла от желание, чувствуваше как от парижкия паваж пълзи някаква топлина нагоре по бедрата ѝ, изпитваше свиреп апетит да захапне насладите, от които биваше изтласквана в голямата навалица по тротоарите. И винаги се случваше така, че точно в тези моменти нейният старец започваше да ѝ шепне на ухо предложения. Ах, как би му подала ръка в знак на съгласие, ако не изпитваше страх от него, някакъв вътрешен бунт, който я караше да отказва, разгневена и отвратена от непознатото в мъжа въпреки цялата си порочност.

Но когато настъпи зимата, животът в дома на Купо стана невъзможен. Всяка вечер Нана ядеше пердах. Щом баща ѝ се изморяваше да я бие, майката шибаше плесници, за да я научи да се държи добре. И често свадите ставаха общи: когато единият биеше, другият я защищаваше, така че в края на краищата и тримата започваха да се въргаят по пода сред счупените кухненски съдове. Освен това никога не си дояждаха и мръзнеха от студ. Ако малката си купеше нещо хубаво — панделка, копчета за ръкавели, родителите ѝ го присвояваха и отиваха да го продадат. Тя нямаше нищо свое, освен редовния пердах, преди да легне на дрипавия чаршаф, където трепереше от студ под малката си черна фуста, която си намяташе като единствена завивка. Не, този проклет живот тук не можеше да продължава, на нея никак не ѝ се искаше да пукне тук. Отдавна тя не зачиташе баща си; когато един баща пиянствува като нейния, той вече не е баща, той е едно мръсно животно, от което искат да се отърват. А сега тя започваше да не обича и майка си. И тя също пиеше. Тя с охота влизаше у чичо Коломб уж да търси мъжа си, а всъщност за да я черпят; и се настаняваше много хубаво на масата, без да се отвращава като първия път, изпразваше чашите на един дъх, заседаваше се по цели часове и излизаше оттам с изхвъркнали очи. Когато минаваше покрай „Вертеп“ и виждаше майка си вътре с наведена над ракията глава и отпуснала се сред ругатните на мъжете, Нана биваше обзета от

бесен гняв, защото младежта, която има вкус към други наслади, не можеше да разбере пиянството. Тази вечер картината беше чудесна, дявол да го вземе — бащата пиян, майката пияна в това мръсно жилище, в което нямаше хляб и което вонеше на ракия. С една дума, и светица не би останала тук. Толкова по-зле, ако някой ден тя си вдигне парцалите оттук; родителите ѝ направо биха могли да си признаят вината и да си кажат, че сами са я натирили.

Една събота, като се прибра, Нана намери баща си и майка си в отвратително състояние. Купо хъркаше, паднал напреко на леглото. Свила се на един стол, Жервез въртеше глава с мътни и неспокойни очи, устремени в празното пространство. Тя беше забравила да стопли вечерята — остатък от рагу. Една свещ, фитила на която тя не чистеше, осветяваше отвратителната мизерия на тази кочина.

— Ти ли си, скитнице? — измърмори Жервез. — Ах, чудесно! Баща ти ще ти даде да разбереш!

Нана не отговаряше, стоеше цялата пребледняла, гледаше студената печка, празната маса, злокобната стая, в която тази двойка пияници всяваше смъртен ужас със своето оскотяване. Тя не свали шапката си, обиколи стаята, после със стиснати устни отново отвори вратата и тръгна.

— Пак ли излизаш? — попита майка ѝ, без да може да извърне глава.

— Да, забравих нещо. Ще се върна... Лека нощ.

Но тя не се върна. На другия ден Жервез и Купо, изтрезнели, се сбиха, като се обвиняваха един друг за бягството на Нана. Ах, тя вече била далече, ако все още тичала! Както казват на децата за врабчетата, ако родителите можеха да тикнат зрънце сол в задника ѝ, може би щяха да я хванат. Това беше голям удар, който още повече смаза Жервез; въпреки отъпяването си тя много добре чувствуваше, че пропадането на дъщеря ѝ, която беше започнала да се развъртава, я тикаше още по-надолу; сега оставаше сама и като нямаше дете, което да щади, можеше да падне още по-ниско. Да, тази извратена кобила отнасяше с мръсните си поли последната частица от нейната честност. И тя пиянствува три дни, разярена, със стиснати юмруци и с отвратителни хули срещу проклетата си дъщеря. След като обиколи външните булеварди и се вглежда в лицата на всички пачаври, които минаваха, Купо отново запуши лулата си, спокоен като Кръстителя; само че

когато сядаше на маса, той понякога ставаше, вдигаше нагоре ръка с нож и кръстеше, че бил опозорен; после пак сядаше, за да си дояде супата.

В къщата, от която всеки месец момичета отлетяваха като канарчета, чиито кафези са оставили отворени, случаят в семейство Купо не учуди никого. Но съпрузите Лорильо тържествуваха. Ах, те предсказвали, че малката ще им изиграе този мръсен номер! Нищо чудно, всички цветарки тръгвали по лош път. Съпрузите Бош и Поасон също се присмиваха, като се перчеха с целомъдрието си. Само Лантие защищаваше лукаво Нана. Боже мой, без съмнение, заявяваше той със своя пуритански вид, една госпожица, която скитори, нарушава всички закони; после добавяше с пламък в крайчеца на очите си, че, дявол да го вземе, това момиче било доста хубаво, за да може да търпи мизерията на тая възраст.

— Вие не знаете ли? — извика един ден госпожа Лорильо в портиерската стаичка, където компанията пиеше кафе. — Е добре, истина е, както е истина, че слънцето ни свети, Куцата е продала дъщеря си... Да, тя я е продала, има доказателства!... Този старец, когото срещаме сутрин и вечер по стълбите, се качваше тогава да дава аванси. Това биеше в очи. А вчера, значи, в театър „Амбигю“ някой ги е видял двамата, курвичката с котарака ѝ. Честна дума, живеят заедно, както виждате!

Допиха кафето, като разискваха по този въпрос. В края на краищата това било възможно, какви по-страшни работи се случвали. И в квартала дори най-уважаваните хора започнаха да повтарят, че Жервез продала дъщеря си.

Сега Жервез влачеше мизерния си живот, без да се интересува от нищо. И да я нарече крадла по улицата, тя не би се обърнала. От един месец тя не работеше у госпожа Фоконие, която трябваше да я изпъди, за да избегне разправиите. За няколко седмици тя бе сменила осем гладачници; работеше по два-три дни във всяко ателие, после я изхвърляха, толкова лошо гладеше, беше небрежна, нечиста и така занемарена, че забравяше занаята си. Най-сетне, разбрала сама, че е лоша работничка, заряза гладенето, започна да пере с надница в пералнята на улица „Ньов“; газеше в локвите, бореше се с кирта, затъваше в това, което беше най-тежко и най-лесно в занаята, смъкваше се още по-надолу в своето падение. И, разбира се, пералнята

съвсем не я разхубавяваше. Приличаше на изкаляно куче, когато излизаше оттам измокрена и с посинели меса. Обаче продължаваше да дебелее, въпреки че гладуваше, а кракът ѝ се кривеше много, куцаше така, че не можеше да върви до някого, без да го събори на земята.

Естествено, щом се изостави до такава степен, жената загубва своята гордост. Жервез беше забравила някогашните си добродетели, кокетството си, нуждата от ласки, от взаимност на чувства. Можеха да я ритнат навред, отпред и отзад, тя не чувствуваше нищо, толкова беше станала отпусната и размекнала се. А и Лантие я беше напълно зарязал; той не я пощипваше дори проформа; и тя сякаш не беше забелязала края на тази дълга връзка, бавно влачена и развързана след взаимно отвращение. За нея това беше едно бреме по-малко. Дори гледаше на отношенията между Лантие и Виржини напълно спокойно, толкова голямо беше безразличието ѝ към всички тези глупости, срещу които така силно се възмуцаваше някога. Би им светила, ако поискаха. Никой вече не се съмняваше, че шапкарят и бакалката си живеят хубаво. На двамата им беше много удобно, този роганосец Поасон на всеки два дни имаше нощно дежурство, през което трепереше от студ по пустите тротоари, докато в дома му неговата жена и квартирантът топлеха краката си. О, те никак не се безпокояха, чуваха как бавно тропат ботушите му покрай дюкяна, в тъмната и пуста улица, без да си подадат носа от завивката. Полицаят от градската охрана знае да изпълнява само дълга си, нали така? И чак до сутринта те спокойно злоупотребяваха с неговата собственост, докато този строг човек бдеше над собствеността на другите. Целият квартал „Гут д’Ор“ се присмиваше на този хубав фарс. Смешно им беше, че се поставят рога на властта. Впрочем Лантие беше завладял този дом. Дюкянът и стопанката вървяха заедно. Той току-що беше изял една гладачка; сега започваше да хруска една бакалка; и ако тук биха се изредили една след друга галантеристки, книжарки, модистки — устата му беше доста широка, за да ги глътне.

Не, никога никой не бе виждал човек да се тъпче така със захар. Лантие беше много добре опекъл работата си, като посъветва Виржини да се залови с търговия на захарни изделия. Той беше истински провансалец и обожаваше сладкишите; с други думи, той би живял само с фурета, бонбони, дражета и шоколад. Най-вече дражетата, които наричаше „захаросани бадеми“, толкова много му се услаждаха,

че устните му се покриваха с тънка пяна. От една година той живееше само с бонбони. Отваряше чекмеджетата, пълнеше джобовете си, когато Виржини го оставяше сам да пази дюкяна. Често пъти, разговаряйки с пет-шест души, отваряше капака на някой буркан на тезгяха, пъхаше ръка и хрускаше нещо, бурканът оставаше отворен и се изпразваше. Не обръщаха вече внимание на това, било мания, казваха. После сам си бе въобразил, че има хронически катар, някакво възпаление на гърлото, което, казваше, облекчавал. Все още не работеше, имаше предвид все по-големи и по-големи сделки; засега подготвяше едно чудесно изобретение — шапка-дъждобран, една шапка, която се превръщала на главата в голям чадър при първите капки на проливен дъжд; и обещавахе на Поасон половината от доходите, дори срещу това заемаше от него монети от по двадесет франка за опитите. В очакване на това време дюкянът се топеше в устата му; гълташе цялата стока, дори шоколадените пури и лулите от червен карамел. Когато му омръзнаха сладкишите и се разнежваше, той натискаше да целува в някой ъгъл господарката, която намираще, че целият е захаросан, че устните му са сладки като дражета. Чудесен мъж за целуване! Наистина ставаше меден. Съпрузите Бош казваха, че достатъчно било да си потопи пръста в кафето, за да го направи истински сироп.

Лантие, разнежен от този непрекъснат десерт, се отнасяше бащински към Жервез. Даваше ѝ съвети, караше ѝ се, че не обичала вече труда. Дявол да го вземе, една жена на нейната възраст би трябвало да знае как да се оправи! И той я обвиняваше за нейната постоянна лакомия. Но тъй като трябва да се подаде ръка на хората дори когато никак не заслужават, той се стараяше да ѝ намира по някоя малка работа. Така той бе склонил Виржини да вика Жервез един път в седмицата, за да измива дюкяна и стаите; тази работа със сода за пране ѝ била добре позната; и за всяко миене тя печелеше по тридесет су. Жервез идваше в събота сутрин и с едно ведро и четка, без да изглежда, че страда, като върши тази мръсна и унижителна работа, слугинска работа в това жилище, където бе властвувала като хубава руса господарка. Това беше последното унижение, краят на нейната гордост.

Една събота тя много се измъчи. Беше валяло три дни, сякаш с краката си клиентите бяха пренесли в магазина всичката кал на

квартала. Виржини седеше зад тезгяха като важна дама, добре сресана, с малка якичка и с дантелени маншети. До нея, на тясната пейка, тапицирана с червено кадифе, удобно се беше настанил като у дома си Лантие, сякаш бе истинският господар на дюкяна; той небрежно протягаше ръка към буркана с ментови бонбони, само ей така да хруска захар по навик.

— Я слушайте, госпожа Купо! — извика със стиснати устни Виржини, която следеше работата на чистачката. — Оставили сте мръсотия ей там в ъгъла. Изтъркайте го по-хубаво!

Жервез се подчини. Тя се върна в ъгъла и отново започна да мие. Коленичила на пода сред мръсната вода, тя се превиваше одве с напрегнати рамене, с посинели и изтръпнали ръце. Измокрената стара пола лепнеше по бедрата ѝ. Върху паркета тя изглеждаше като нещо нечисто с тази разчорлена коса и с изпокъсаната си камизола, през която се виждаше дебелото ѝ тяло, подутини от меки меса, които мърдаха, клатеха се и подскачаха, когато се напъваше силно при миенето; и тя толкова се потеше, че от мокрото ѝ лице се стичаха едри капки.

— Колкото повече се потиш, толкова повече лъсва — каза поучително Лантие с уста, пълна с бонбони.

Облегнала се като принцеса, с полуотворени очи, Виржини продължаваше да следи миенето и правеше забележки:

— Още малко вдясно. Сега пазете хубаво ламперията... Знайте, че не бях много доволна миналата събота. Петната бяха останали.

И двамата, шапкарят и бакалката, важничеха още повече, сякаш седяха на трон, докато Жервез се влачеше в краката им, в черната кал. Виржини навярно сияеше, защото за миг в котешките ѝ очи блеснаха жълти искри и тя погледна Лантие с тънка усмивка. Най-сетне си отмъщаваше за някогашния пердах в пералнята, който още пазеше в съзнанието си!

През това време, когато Жервез преставаше да търка, от вътрешната стая се чуваше лек шум от трион. През отворената врата, в бледата светлина от двора, се виждаше профилът на Поасон, който този ден не беше на служба и използваше свободното си време за любимото си занимание да прави малки кутийки. Той беше седнал пред една маса и с необикновено старание изрязваше арабески в махагоновото дърво на една кутия за пури.

— Слушайте, Баденг! — извика Лантие, който от приятелство пак беше започнал да се обръща към него с този прякор. — Приемам вашата кутия за подарък на една госпожица.

Виржини го ощипа, но шапкарят любезно, без да престава да се усмихва, отвърна на злото с добро, като я погъделичка по коляното под тезгяха; после отдръпна по най-естествен начин ръката си, когато съпругът вдигна глава, като показва късата си брада и червените си мустаци, настръхнали на землистото му лице.

— Точно сега — каза полицаят от градската охрана — работех за изпълнение на вашето желание, Огюст. Спомен за нашето приятелство.

— Ах, тогава, дявол да го вземе, ще запазя вашата кутийка! — подзе Лантие със смях. — Знаете ли, ще си я сложа на врата с панделка.

После, сякаш тази мисъл пораждаше друга:

— Сетих се! — извика той. — Снощи срещнах Нана.

Ударът от вълнението на тази новина тръшна Жервез в локвата мръсна вода, която изпълваше дюкяна. Тя седна изпотена и задъхана с четката в ръка.

— Ах! — само прошепна тя.

— Да, слизах надолу по улица „Мартир“, вгледах се в едно момиче, което се кълчеше, хванало под ръка един старец, и си казах: познавам я тази... Тогава ускорих крачките си и се намерих лице срещу лице с нашата дяволица Нана... Хайде, няма защо да я оплаквате, тя е много щастлива, с хубава вълнена рокля на гърба, със златен кръст на шия и на всичко отгоре веселичка!

— Ах! — повтори Жервез с още по-глух глас.

Лантие, който бе довършил дражетата, взе една захарна пръчка от друг буркан.

— Хитро е това дете! — продължи той. — Представете си, с голяма самоувереност тя ми направи знак да я последвам. После остави стареца някъде, в едно кафене... О, чудесен старец!... И се върна да ме намери под една врата. Истинска змия! И любезна, и хитра, и гальовна като кученце! Да, целуна ме, разпита ме за всички... С една дума, бях много доволен, че я срещнах.

— Ах! — каза за трети път Жервез.

Тя мълчеше, продължаваше да чака. Нима дъщеря ѝ не е казала нито дума за нея? В настъпилата тишина отново се чу триончето на

Поасон. Развеселен, Лантие бързо смучеше захарната пръчка с мляскане.

— Ех, чудо голямо! Ако аз бях я видяла, щях да мина на другата страна на улицата — подзе Виржини, която отново бе ощипала шапкаря по най-жесток начин. — Да, щях да се изчервя от срам, ако ме поздравеше пред хората едно такова момиче... Казвам не защото сте тук, госпожа Жервез, но вашата дъщеря е много развалена. Поасон всеки ден прибира такива, които дори са по-добри.

Жервез не казваше нищо, не се помръдваше, очите ѝ бяха втренчени в празното пространство. Най-сетне тя леко поклати глава, сякаш да отвърне на мислите, които се въртяха в ума ѝ, а през това време шапкарят похотливо мърмореше:

— От такова развалено нещо корем не боли. То е нежно като пиленце...

Но бакалката го гледаше така страшно, че той трябваше да млъкне и да я омилостиви с някаква ласка. Като забеляза крадешком, че полицаят от градската охрана е забил нос в кутийката, той използва момента и тикна захарната пръчка в устата на Виржини. Тогавя тя благосклонно му се усмихна. А после насочи гнева си срещу чистачката.

— Няма ли да побързате малко? Работата никак няма да напредне, ако стърчите така като кол... Хайде, размърдайте се, нямам намерение да газя във водата до довечера.

После добави злобно с по-тих глас:

— Не е моя вината, че дъщеря ѝ развратничи!

Навярно Жервез не чу. Тя отново бе започнала да търка паркета с превит гръбнак, наведена към пода, подскачайки като жаба. Стиснала дървото на четката с двете си ръце, тя избутоваше пред себе си черната вода, чиито пръски я изцапваха с кал чак до косите. Сега трябваше да изплакне, след като беше измела мръсната вода във вадата.

Обаче след кратко мълчание Лантие, който се отегчаваше, повиши глас:

— Знаете ли, Баденг — извика той, — вчера на улица „Риволи“ видях вашия господар. Той е дяволски съсипан, едва ли ще изтрае още шест месеца... Ах, господи, разбира се, при тоя живот, който води!

Той говореше за императора. Полицаят от градската охрана отвърна с рязък тон, без да вдигне очи:

— Ако управлявахте, и вие нямаше да бъдете по-дебел.

— Ох, мили мой, ако аз управлявах — подзе шапкарят, като изведнъж се престори на много строг, — работите биха вървели малко по-добре, уверявам ви... Нима тяхната външна политика наистина не издиша от известно време! Ако аз, който ви говори, познавах някой журналист, когото да надъхам с моите идеи...

Той се въодушевяваше и тъй като бе изхрускал захарната си пръчица, беше отворил едно чекмедже, от което вадеше желирани бонбони, които лапаше с ръкомахания.

— Всичко е много просто... Най-напред ще възстановя Полша и ще създам една велика Скандинавска държава, която ще държи в респект гиганта на Север... После ще направя република от всички малки германски княжества... А колкото до Англия, тя никак не е опасна; ако се размърда, ще изпратя сто хиляди души в Индия... Освен това с приклад в гърба ще изпратя султана в Мека, а папата в Йерусалим... Е? Европа бързо ще се прочисти. Така, Баденг, погледнете за малко...

Той прекъсна, за да вземе с шепа пет-шест бонбона.

— Ей така! Няма да бъде по-трудно, отколкото да се глътне това.

И той хвърли в отворената си уста бонбоните един след друг.

— Императорът има друг план — отвърна полицаят от градската охрана след цели две минути размисъл.

— Я оставете тази работа! — подзе гневно шапкарят. — Знаем ние неговия план! Европа пет пари не дава за нас... Всеки ден лакеите на Тюйлери прибират вашия господар под масата между две дамички от висшето общество.

Но Поасон беше станал. Той се приближи и постави ръка на сърцето си, като каза:

— Вие ме оскърбявате, Огюст. Спорете, без да нанасяте лични обиди.

Тогава се намеси Виржини, като ги помоли да я оставят намира. Нея никак не я интересува Европа. Как е възможно двама мъже, които си поделят всичко друго, непрекъснато да се хващат за гушата заради политиката? За миг те измърмориха неясни думи. После полицаят от градската охрана, за да покаже, че не е злопамятен, донесе капака на кутийката, която беше завършил; отгоре пишеше с инкрустирани букви: „На Огюст, приятелски спомен“. Силно поласкан, Лантие се

отпусна назад, едва не се просна върху Виржини. И съпругът гледаше това със землистото си лице, в което мътните му очи не изразяваха нищо; но червените косми на мустаците му понякога сами потрепваха по смешен начин, което би могло да разтревожи един човек, който не е така сигурен в положението си като шапкаря.

Това животно Лантие се отличаваше с оная спокойна дързост, която се харесва на дамите. Тъй като Поасон обърна гръб, хрумна му смешната идея да целуне по лявото око госпожа Поасон. Обикновено той проявяваше хитра предпазливост, но когато беше спорил за политика, рискуваше всичко, за да има право над жената. С тези страстни милувки, откраднати безсрамно зад гърба на полицая от градската охрана, той си откъщаваше на империята, превърнала Франция в публичен дом. Само че този път той беше забравил за присъствието на Жервез. Тя беше изплакнала и избърсала дюкяна, беше се изправила пред тезгяха, чакаше да ѝ дадат тридесетте су. Целувката по окото тя посрещна съвсем спокойно, като нещо естествено, в което не трябваше да се намесва. На Виржини като че ли ѝ стана неприятно. Тя хвърли тридесетте су върху тезгяха пред Жервез. Последната не мръдна, имаше вид, че чака още нещо, съсипана от миенето, измокрена и грозна като куче, извадено от някой канал.

— Значи, нищо не ви е казала? — попита тя най-сетне шапкаря.

— Коя? — извика той. — А, да, Нана!... Не, разбира се, нищо друго. Каква уста има тази скитница, — като ягода!

И Жервез си отиде със своите тридесет су в ръка. Старите ѝ подпетени обувки жвакаха като помпа, истински музикални обувки, които пееха някаква мелодия, като оставяха по тротоара мокрите отпечатъци на широките си подметки.

В квартала жените, пияници като нея, сега разказваха, че пиела, за да се утешава за пропадането на дъщеря си. Самата тя, когато надигаше чашата ракия на тезгяха, заемаше драматични пози, изливаше я в гърлото си, като си пожелаваше да се отрови. И в дните, когато се прибираше, пияна като свиня, мърмореше, че било от мъка. Но почтените хора вдигаха рамене: познавали я тази, която се напивала на тезгяха на „Вертеп“ за сметка на мъката; във всеки случай това трябвало да се нарича мъка по бутилката. Естествено в самото начало тя не можа да преглътне бягството на Нана. Бунтуваше се малкото честност, която бе останала в нея; изобщо никоя майка не обича да си

мисли, че нейното момиче е станало уличница. Но тя вече беше доста оскотяла, със замаяна глава и убито сърце, за да изпитва дълго време този срам. Настроението и често се променяше. По цяла седмица се чувствуваше много добре и не мислеше за своята блудница; после изведнъж се разнежваше или разгневяваше, понякога на празен стомах, понякога в пияно състояние изпитваше яростно желание да спипа Нана някъде, където може би щеше да я разцелува, а може би щеше да я смаже от бой, съобразно настроението си в момента. В края на краищата тя вече нямаше ясна представа за честността. Обаче Нана беше нейна, нали? А човек не обича да губи собствеността си.

Когато я обземаха тези мисли, Жервез се взираше по улиците като полицай. Ах, ако можеше да забележи отрепката си, как само щеше да я съпроводи до къщи! Тази година преустройваха квартала. Прокарваха булевард „Мажента“ и булевард „Орнано“, които премахваха старата бариера Поасониер и пресичаха външния булевард. Кварталът ставаше неузнаваем. Едната страна на улица „Поасоние“ беше разрушена. Сега от улица „Гут д’Ор“ се разкриваше голямо празно място, слънчево и просторно; а на мястото на къщурките, които закриваха гледката откъм тая страна, на булевард „Орнано“, се издигаше една величествена сграда, една шестетажна къща, украсена със скулптури като черква, чиито светли прозорци с бродирани пердета говореха за богатство. Тази къща тук, цялата бяла, издигната точно срещу улицата, сякаш я огряваше със сноп светлина. Всеки ден дори Лантие и Поасон спореха за нея. Шапкарят не преставаше да говори против разрушенията, които се правеха в Париж; той обвиняваше императора, че строял навред дворци, за да пропъди работниците в провинцията; а полицаят от градската охрана, пребледнял от студен гняв, отвръщаше, че напротив — императорът мислел преди всичко за работниците, че той, ако трябвало, би разрушил цял Париж, само и само за да им създаде работа. Жервез също не одобряваше тези разкрасявания, които премахваха тъмния кът в квартала, с който бе свикнала. Мъката ѝ идваше именно от това, че кварталът се разхубавяваше по време на нейната гибел. Когато е в калта, човек не обича слънчев лъч да огрява главата му. Така че в дните, когато търсеше Нана, тя беснееше, че трябваше да прескача материали, да шляпа по тротоарите в строеж, да се блъска в оградите. Красивата

сграда на булевард „Орнано“ я караше да излиза от кожата си. Такива сгради били за курвите като Нана.

През това време тя няколко пъти научи новини за Нана. Винаги се намират зли езици, които бързат да ви съобщят неприятни неща. Да, бяха ѝ разказали, че малката зарязала своя старец — дръзка постъпка на неопитно момиче. Тя била много добре при този старец, глезена и обожавана, дори много свободна, ако знаела как да постъпва. Но младостта е глупава, тя, изглежда, тръгнала с някакво младо конте, но с кое точно — не се знаело. Положително било, че един следобед на площад „Бастилия“ тя поискала от своя старец три су за някаква дребна нужда и че старецът още я чакал да се върне. В добрите среди това се казвало да си пикаеш на късмета. Други хора твърдяха, че след това са я видели да танцува неприлични танци в „Големия салон на безумието“ на улица „Шапел“. И тогава Жервез си внуши, че трябва да посещава танцувалните салони в квартала. Тя не пропускаше да мине покрай някой от тях, без да влезе. Купо я придружаваше. Отначало те само обикаляха салоните, като се заглеждаха в хайманите, които се кълчеха. После, една вечер, понеже имаха пари, седнаха на маса и изпиха една купа греяно вино, колкото да се освежат и да постоят, за да видят дали Нана ще дойде. В продължение на един месец забравиха Нана, харчеха пари в дансингите за свое удоволствие, защото обичаха да гледат танците. По цели часове, без да си кажат нещо, стояха с лакти на масата, смаяни сред друсането на пода, и несъмнено се забавляваха, като гледаха с мътните си очи проститутките от бариерата в задушния и облян в червена светлина салон.

Точно по това време, през една ноемврийска нощ, те бяха влезли в „Големия салон на безумието“, за да се посгреят. Навън остър вятър бръснеше лицата на минувачите. Но залата беше препълнена. Вътре гъмжеше като в кошер — народ по всички маси, народ в средата, народ във въздуха, истинска грамада от колбаси; да, тези, които обичаха чревца по канадски, можеха да си доставят удоволствие. След като направиха две обиколки, без да намерят маса, те решиха да стоят прави и да чакат, докато някоя компания излезе. Купо се клатушкаше от крак на крак, облечен в мръсна блуза, със стар сукнен каскет без козирка, лепнат на темето му. И понеже препречваше пътя, той видя един дребен мършав младеж да избърсва ръкава на сакото си, след като се бе допрял с лакът до него.

— Я слушай! — извика той гневно, като извади лулата от червената си уста. — Няма ли да се извиниш!... На всичко отгоре се гнусиш, защото съм облечен с блуза!

Младежът се беше обърнал, като гледаше с пренебрежение тенекеджията, който продължаваше:

— Трябва да разбереш, проклетнико, че блузата е най-хубавата дреха, да, дрехата на работника!... Ще те избърша аз, ако искаш, с две плесници... Къде се е видяло подобни гниди да обиждат работника!

Жервез напразно се мъчеше да го усмири. Той се перчеше с дрипите си, тупаше по блузата си, като крещеше:

— Тук вътре има мъжко сърце!

Тогава младежът изчезна сред тълпата, като мърмореше:

— Ей че мръсен скитник!

Купо искаше да го настигне. Няма да се остави да го обижда едно сако! Пък и то не кой знае какво сако! Някаква вехтория, за да може да лови жени, без да плаща нито сантим. Ако го хване, ще го смъкне на колене, за да поздрави блузата. Но задръстването беше много голямо, не можеше да се мине. Жервез и той се въртяха бавно около танцуващите; тройна редица от любопитни се притискаха и лицата им се възбуждаха, когато някой мъж се проснеше или пък някоя дама си показваше всичко, като повдигаше крак; и тъй като и двамата бяха ниски, те се надигаха, за да видят нещо — прическите и шапките, които подскачаха. Оркестърът със своите спукани медни инструменти свиреше бясно кадрил, истинска буря, от която залата се тресеше, а пък танцуващите тупаха с крака и вдигаха прахоляк, който замрежваше блясъка на газовите лампи. Горещината беше нетърпима.

— Я погледни! — каза изведнъж Жервез.

— Какво?

— Онази кадифена шапка там.

Те се надигнаха. Вляво се клатушкаше една стара кадифена шапка с одърпани пера — същински пискюл на катафалка. Но не можеха да видят нищо друго освен тази шапка, която танцуваше дяволски танц, като подскачаше, въртеше се, клякаше и пак подскачаше. Те я губеха сред бясната бъркотия от глави, после пак я откриваха да се клатушка над другите толкова дръзко и смешно, че хората наоколо се кискаха само като гледаха как тази шапка танцува, без да знаят какво има под нея.

— Е, какво? — попита Купо.

— Не можеш ли да познаеш тази коса? — прошепна задавено Жервез. — Да ми отрежат главата, ако не е тя.

Тенекеджията със замах разбута тълпата. Дявол да я вземе! Да, това беше Нана! И то с какъв тоалет! На гърба си имаше само една стара копринена рокля, цялата изцапана от търкането на масите в долнопробните заведения и с разкъсани волани, които хвърчаха отпред. При това почти гола, без каквото и да е шалче по раменете, така че се виждаха скъсаните илици на корсажа ѝ. Как можеше да се каже, че тази уличница е имала старец, който се е грижел за нея, а е изпаднала дотолкова, че е тръгнала с някакъв женкар, който навярно я бие! Но въпреки това тя беше пак така свежа и съблазнителна, къдрава като кученце и с розово лице под безобразната си шапка.

— Чакай, аз ще те накарам да танцуваш! — каза Купо.

Естествено Нана нищо не подозираше. Трябваше да се види само как се кълчеше! Въртеше задника си и наляво, и надясно, превиваше се одве в реверанси, издигаше крака чак до лицето на кавалера си, сякаш щеше да се разчекне! Бяха я обкръжили, ръкопляскаха ѝ, а тя хващаше полите си, вдигаше ги чак до колене, цялата разтресена от ритъма на танца; сякаш шибана с камшик и въртяна като пумпал, тя падаше с разчекнати крака и се прилепваше на пода, после подемаше някакъв малък приличен танц, като поклащаше бедрата и гърдите си с изумителна прелест. На човек му идеше да я отнесе в някой тъгъл и да я изяде с милувки.

Обаче Купо, попаднал в разгара на танца, объркваше танцуващите и те го блъскаха.

— Казвам ви, че това е моята дъщеря! — извика той. — Оставете ме да мина!

Точно в този момент Нана се оттегляше заднешком, като метеше паркета с перата си и въртеше задника си с леки подрусвания за по-голям чар. Тя получи хубав ритник там, където трябваше, изправи се и цялата преbledня, познала баща си и майка си. Нямахше късмет, разбира се!

— Вън! — крещяха танцуващите.

Но Купо, който в кавалера на дъщеря си беше познал мършавия младеж със сакото, пет пари не даваше за хората.

— Да, ние сме — крещеше той. — Ах, не си очаквала, нали!... Да, тук те пипнах с този хлапак, който преди малко се отнесе с неуважение към мене!

Жервез го бутна и каза със стиснати зъби:

— Млъкни!... Няма нужда от толкова обяснения.

И като се приближи, тя удари на Нана две хубави плесници. Първата отмести настрана шапката с перата, втората остави червен отпечатък върху бялата като платно буза. Изумена, Нана ги посрещна, без да заплаче, без да се съпротивява. Оркестърът продължаваше, тълпата се сърдеше и повтаряше гневно:

— Вън! Вън!

— Хайде, измъквай се! — подзе Жервез. — Върви напред и не се опитвай да избягаш, защото ще те пратя в затвора!

Дребният младеж беше изчезнал благоразумно. Тогава Нана тръгна напред вцепенена, все още изумена от лошия си късмет. Направеше ли опит да се отклони, един ритник в задника я вкарваше в пътя към вратата. И така тримата излязоха сред подигравките и дюдюканията на залата, а оркестърът довършваше танца с такъв трясък, сякаш тромбоните изстрелваха гранати.

Животът започна отново. След като спа дванадесет часа в своята предишна стаичка, Нана беше много мила в продължение на една седмица. Беше си преправила една прилична рокличка, на главата си носеше шапчица, чиито панделки превързваше под косата си. Дори обзета от добри намерения, тя заяви, че иска да работи в къщи; в къщи можела да припечели колкото си иска, а освен това нямало да слуша мръсотииите на ателието; и тя потърси работа, настани се на една маса с инструментите си и през първите дни ставаше в пет часа, за да навива своите дръжки на теменуги. Но след като предаде няколко греси, вдигна ръце пред трудната работа, пръстите ѝ се свиха от болки, понеже бяха загубили навика, а самата тя, която бе живяла така волно шест месеца, се задущаваше от стоенето в затворената стая. Тогава гърнето с лепило изсъхна, листенцата и зелената хартия се покриха с мазни петна, господарят идва лично три пъти, за да прави сцени и да иска да му се платят похабените материали. Нана се разтакаваше, продължаваше да яде бой от баща си, счепкваше се с майка си сутрин и вечер, като при кавгите двете жени си размениха отвратителни думи. Това не можеше да продължава; на дванадесетия ден уличницата

избяга и целият багаж, който отнесе, беше скромната ѝ рокля на задника и малката шапчица на главата. Съпрузите Лорильо, които бяха смаяни от завръщането и разкаянието на малката, се търкаляха по пода, толкова примираха от смях. Второ представление, бягство номер две, госпожиците с кола за „Сен-Лазар“! Да, наистина много смешно. Колко хубаво умеела да бяга Нана! Е добре, ако Купо и Жервез искали да я задържат сега, трябвало да ѝ зашият оная работа и да я поставят в кафез! Пред хората съпрузите Купо се преструваха, че хубаво са се отървали. А всъщност беснееха. Но гневът е до време. Скоро те разбраха, без дори да им трепне окото, че Нана се подвизава из квартала. Жервез, която я обвиняваше, че вършела това, за да ги позори, не искаше да знае за клюките, които се носеха; и да срещнела по улицата своята блудна дъщеря, тя дори нямало да омърси ръката си, за да я наплеска; да, всичко било свършено, дори да я намери, че умира на земята, гола на улицата, щяла да я отмине, без да каже, че тази гадина е излязла от нейната утроба. Нана посещаваше всички танцувални салони в тази част на града. Познаваха я от „Бялата кралица“ до „Големия салон на безумието“. Когато влизаше в „Елизе Монмартр“, хората се качваха на масите, за да гледат как в една фигура на кадрила имитира рак. Понеже два пъти я бяха изхвърляли от „Червения замък“, тя само се въртеше пред вратата в очакване да види свои познати. Заведенията „Черната топка“ на булеварда и „Султанът“ на улица „Поасоние“ бяха добре уредени танцувални салони, и тя ходеше в тях само когато носеше бельо. Но от всички кръчми в квартала все пак предпочиташе танцувалните салони „Ермитаж“ в един влажен двор и „Робер“ в сляпата уличка „Кадран“, две вонящи малки зали, осветявани с по шест лампи, поддържани непретенциозно, където всички се чувствуваха доволни и толкова свободни, че кавалерите и дамите можеха да се целуват, без никой да ги безпокои. И Нана биваше ту съвсем изискана, ту съвсем изпаднала, преобразяваше се като по магическа пръчка — понякога натруфена като елегантна жена, друг път гола и мръсна като слугиня. Ах, тя водеше хубав живот!

Често в съмнителни места на съпрузите Купо им се струваше, че забелязват дъщеря си. Те обръщаха гръб, завиваха на друга страна, за да не бъдат принудени да я срещнат. Те нямаха вече желание да бъдат подигравани от цял салон, за да върнат в дома си една подобна никаквица. Но една вечер към десет часа, когато си лягаха, на вратата

се чуха удари с юмрук. Беше дошла Нана, която спокойно молеше да я приберат да спи; и в какво състояние беше, господи! Гологлава, с парцалива рокля, с изкривени ботинки — такъв тоалет, че да я арестуват и откарат в затвора. Получи си пердаха, разбира се; после лакомо се нахвърли върху парче корав хляб и заспа като пребита с последния залък в уста. Оттогава този начин на живот продължи. Щом се почувствуваше пооправена, малката изчезваше някоя сутрин. Ни лук яло, ни лук мирисало, птичето отлиташе! И минаваха седмици и месеци, тя сякаш потъваше в земята, но внезапно пак се появяваше, без никога да каже откъде идва; понякога беше толкова мръсна, че с пинсети да не я докоснеш, и издрана по цялото тяло, а друг път хубаво облечена, но така отпаднала и изтощена от гуляите, че не можеше да се държи на краката си. Родителите трябваше да свикнат. Пердахът нищо не помагаше. Те я пребиваха от бой, но това не ѝ пречеше да се прибере у тях като в приют, където можеше да преспива по една седмица. Тя знаеше, че трябва да заплати леглото си с бой, колебаеше се и идваше да си получи боя, щом нямаше друг изход за нея. Впрочем човек се изморява да бие. Съпрузите Купо в края на краищата се примириха с идванията и изчезванията на Нана. Ако ще да се върне, ако ще да не се върне — все едно, само да не оставя вратата отворена. Боже мой, навикът погубва честността, както и всичко друго.

Едно нещо караше Жервез да излиза извън кожата си. Това беше, когато дъщеря ѝ се появяваше с рокли с шлейфове и с шапки, покрити с пера. Не, този разкош тя не можеше да преглътне. Че Нана развратничела, това било нейна работа; но когато идвала при майка си, поне да се обличала така, както трябва да се облича една работничка. Роклите с шлейф предизвикваха бунт в къщата; съпрузите Лорильо се присмиваха; Лантие, съвсем развеселен, се въртеше около малката, за да души хубавия ѝ парфюм; съпрузите Бош бяха забранили на Полин да дружи с тази натруфена курва. Жервез се възмущаваше и от дълбокия сън на Нана, когато след някои от тези бягства тя спеше до обяд разгърдена, разчорлена и още с фуркети в косата, толкова бледа и така слабо дишаща, че изглеждаше като мъртва. Тя я разтърсваше по пет-шест пъти сутринта, като я заплашваше, че ще излее цяла кофа вода на корема ѝ. Озлобяваше я това хубаво мързеливо момиче, полуголо, цялото затлъстяло от разврат, което така си отпочиваше от любовта, от която тялото ѝ изглеждаше подуто, че дори не можеше да

се пробуди. Нана отваряше едно око, затваряше го и заспиваше още по-дълбоко.

Един ден, след като сурово я упрекваше за нейния живот и я питаше дали не се отдава по казармите, че се прибира толкова грохнала, Жервез най-сетне изпълни заканата си, като я плесна по тялото с мократа си ръка. Разгневена, малката се сви в завивката си и извика:

— Стига толкова, мамо, чуваш ли? По-добре е да не говорим за мъжете. Ти си правила каквото си искала, и аз правя каквото си искам.

— Какво? Какво? — каза със заекване майката.

— Да, никога не съм ти го казвала, защото това не ме засягаше; но ти никак не се стесняваше, често те виждах да се разхождаш по риза и по чорапи, когато татко хъркаше... Сега вече това не ти харесва, но то се харесва на другите. Остави ме на мира, не трябваше да ми даваш пример!

Жервез стоеше цялата пребледняла, с разтреперани ръце, въртеше се, без да знае какво да прави, докато Нана, легнала по корем и стиснала в ръце възглавницата, отново потъваше в дълбок сън.

Купо ръмжеше и дори не се сещаше да удря плесници. Той напълно оглупяваше. И наистина нямаше нужда да го обвиняват, че е баща без морал, защото алкохолът притъпяваше в него съзнанието за доброто и злото.

Сега животът беше установен. Той не изтрезняваше по шест месеца, после рухваше и влизаше в „Сент-Ан“ — нещо като летуване на село за него. Съпрузите Лорильо казваха, че господин Спиртосаният херцог се прибирал в именията си. След няколко седмици той излизаше от лудницата оправен, ремонтиран и започваше отново да се разтушава до деня, в който пак рухваше и имаше нужда от ново закърпване. За три години той влиза седем пъти в „Сент-Ан“. В квартала разказваха, че там му пазели килията. Но най-гадното в тази история беше, че този упорит пияница разбиваше все повече здравето си след всяко излизане оттам, така че при всяко ново разболяване можеше да се предвиди окончателното сгромолясване, последното разпадане на тази прогнила бъчва, чиито обръчи се пукаха един след друг.

Освен това той погрозняваше: призрак на пръв поглед! Пиенето здравата го стопяваше. Напоеното му с алкохол тяло се сгърчваше като

зародишите в буркани у аптекарите. Когато застанеше пред някой прозорец, светлината прозираше през ребрата му, толкова беше отслабнал. Страните му хлътнаха; очите му гуреливи, толкова сълзяха, че можеха да доставят восък на една катедрала, само носът му блестеше, голям и червен като карамфил посред изпитото му лице. Тези, които знаеха възрастта му, точно четиридесет години, изтръпваха от ужас, когато той минаваше прегърбен, залитащ, стар като улиците. Засилваше се и треперенето на ръцете му, особено дясната му ръка, в някои дни той трябваше да хваща чашата си с две ръце, за да я опре до устните си. О, това проклето треперене! То беше единственото нещо, което все още го вълнуваше в пълното му оскотяване. Чуваха го да сипе жестоки ругатни срещу ръцете си. Друг път го виждаха да съзерцава с часове ръцете си, които танцуваха, гледаше ги как скачат като жаби, без да каже нищо, като вече не се ядосваше, а сякаш търсеше коя вътрешна сила ги разиграваше по този начин; и една вечер Жервез го намери в това състояние с две големи сълзи, които се стичаха по сухите пиянски бузи.

Последното лято, през което Нана се влачеше у родителите си през свободното време от нощите си, бе най-тежко за Купо. Гласът му напълно се промени, сякаш силната ракия беше поставила нови струни в гърлото му. Той оглуша с едното си ухо. После за няколко дни зрението му отслабна, трябваше да се държи за парапета на стълбата, ако не искаше да се търколи. А и здравето му го напускаше, както се казва. Той имаше страшно главоболие, такова виене на свят, че искри се въртяха пред очите му. Изведнъж остро го заболяваха ръцете и краката; пребледняваше, трябваше да седне и така седеше на стола като идиот в продължение на часове; дори след една такава криза ръката му остана парализирана цял ден. Често си лягаше, свиваше се на кълбо, скриваше се под завивката, пъшкайки силно и продължително като болно животно. Тогава го обземаше отново лудостта както в „Сент-Ан“. Мнителен, неспокоен, измъчван от силна треска, той разкъсваше блузите си, хапеше мебелите с изкривената си уста; или пък изпадаше в силно умиление, оплакваше се като момиче, плачеше и се вайкаше, че вече никой не го обичал. Една вечер Жервез и Нана, които се прибраха заедно, не го намериха в леглото му. Там той беше поставил дългата и валчеста възглавница. А когато го откриха, скрил се между леглото и стената, той тракаше зъби и казваше, че

щели да дойдат хора да го убият. Двете жени трябваше да го сложат в леглото и да го успокоят като дете.

Купо признаваше само едно лекарство — да изпие една половинка, която му действуваше като удар с пръчка по стомаха и го изправяше на крака. Всяка сутрин така лекуваше махмурлука си. Той отдавна беше загубил паметта си, главата му беше празна; щом се изправяше на крака, започваше да се подиграва с болестта си. Той никога не бил боледувал. Да, беше в това състояние, когато, умирайки, човек казва, че се чувства добре. Впрочем той откачаше и за всичко друго. Когато Нана се прибираще след шестмесечно скиторене, той смяташе, че се връща от някаква покупка в квартала. Често пъти, като я срещаше под ръка с някой господин, се шегуваше, без да я познае. В края на краищата не го зачитаха вече за нищо, тя можеше да седне върху него, ако не намереше стол.

При първото застудяване Нана офейка още веднъж, под предлог, че отива да види дали у зарзаватчийката има печени круши. Тя чувствуваше зимата, не искаше да трака зъби пред студената печка. Родителите ѝ я считаха просто за негодница, защото чакаха крушите. Тя сигурно ще се прибере; миналата зима се забави три седмици, когато слезе да купи тютюн за две су. Но месеците се нижеха, малката не се появяваше. Този път сигурно беше избягала много надалеч. Тя не се върна и през юни заедно със слънцето. Положително това беше краят, намерила си бе бял хляб някъде. В един безпаричен ден съпрузите Купо продадоха детското желязно легло точно за шест франка, които изпиха в Сент-Уан. Това легло им пречело.

Една сутрин през юли Виржини покани Жервез, която минаваше, и я помоли да измие кухненските съдове, защото снощи Лантие довел двама приятели, които нагостили. И когато Жервез миеше съдовете, силно омазнените съдове от гощавката на шапкаря, последният, който продължаваше да яде дюкяна, изведнъж извика:

— Знаете ли, майчице, аз видях Нана онзи ден!

Седнала зад тезгяха, със загрижен вид пред бурканите и чекмеджетата, които се изпразваха, Виржини поклати гневно глава. Тя се въздържаше да не избухне, защото беше започнала да подушва нещо. Лантие много често виждаше Нана. О, тя нямаше да си сложи ръката в огъня, той беше мъж, готов на всичко, щом някоя фуста му влезеше в главата. В дюкяна влезе госпожа Лера, сприятелила се много

напоследък с Виржини, която ѝ поверяваше тайните си; тя направи весела гримаса и попита:

— В какъв смисъл сте я видели?

— О, в най-добрия смисъл — отвърна шапкарят, много поласкан, като се смееше и сучеше мустаците си. — Тя беше в кола; аз шляпах по паважа. Истина, кълна ви се! Няма защо да се защищавам, защото знатните синчета, които се сближават с нея, са дяволски щастливи!

Погледът му се беше разпалил, той се обърна към Жервез, която стоеше права в дъното на дюкяна и бършеше една чиния.

— Да, тя беше в кола и с прекрасен тоалет!... Не можах да я позная, толкова приличаше на дама от висшето общество, с млечнобели зъби, със свежо като цвете лице. Тя ми се усмихна и ми махна с ръкавицата си... Мисля, че е хванала някакъв виконт. О, много се е издигнала! Тя пет пари не дава за всички нас. Затънала е до гуша в благоденствие тази курва!... Любовта на малката мацка! Не, вие нямате представа какво нещо е една такава мацка!

Жервез продължаваше да бърше чинията, макар че отдавна блестеше от чистота. Виржини размишляваше, загрижена за две сметки, които не знаеше как да изплати на другия ден; а Лантие, едър и пълен, напращял от захарта, с която се тъпчеше, изпълваше със своя възторг към малките добре облечени уличници магазина за захарни изделия, три четвърти от който беше изяден и който лъхаше на разорение. Да, оставаха за хрускане само няколко захаросани бадема и за смучене няколко захарни пръчици, за да се ликвидира търговията на съпрузите Поасон. Изведнъж на отсрещния тротоар той забеляза полицая от градската охрана, който беше на служба и минаваше закопчан и препасан със сабя. Това го развесели още повече. Той накара Виржини да погледне съпруга си.

— Ах, чудесно! — измърмори той. — Много сериозен е тази сутрин Баденг!... Внимание! Нащрек е, навярно се е втренчил някъде, дебне нещо.

Когато се върна в къщи, Жервез намерен Купо в криза. Седнал вцепенен на края на леглото, той гледаше пода с безжизнените си очи. Тя се отпусна на един стол с отмалели крака и с ръце върху мръсната си пола. И стоя така пред него четвърт час, без да каже нещо.

— Научих новини — прошепна най-сетне тя. — Видели са дъщеря ти... Да, дъщеря ти е много добре и няма вече нужда от тебе.

Навярно е страшно щастлива!... Ах, боже господи! Бих дала всичко, за да бъда на нейно място.

Купо продължаваше да гледа пода. После вдигна изпитото си лице, засмя се като идиот и измънка:

— Слушай, сърничката ми, не те задържам... Ти още не си много лоша, когато се измиеш. Нали знаеш, както се казва, няма толкова стара тенджера, че да не си намери капака... Разбира се, стига да започнем да живеем по-сносно!

XII

Навярно беше в събота след срока за плащане на наема, на 12 или 13 януари, Жервез не си спомняше точно деня. Тя беше започнала да забравя, защото отдавна не бе слагала нищо топло в стомаха си. Ах, каква адска седмица! Пълна нищета, два хляба от четири ливри във вторник, с които бяха прекарали до четвъртък, после една твърда кора, намерена снощи, и нито троха от тридесет и шест часа, истински глад! Това, което например знаеше, това, което изпитваше на гърба си, беше кучешкото време, един черен студ, едно небе, тъмно като комин и натезало от сняг, който упорито не искаше да завали. Когато е зима и червата куркат от глад, колкото и да се стяга коланът, никак няма да се нахраните от това.

Може би вечерта Купо ще донесе пари. Той казваше, че работел. Всичко е възможно, нали? И Жервез, макар и лъгана много пъти, бе започнала да разчита на тези пари. След всички истории в квартала не и даваха нито един парцал за пране; дори една стара дама, на която чистеше жилището, я изпъди, като я обвини, че пиела ликьорите й. Никъде не я искаха, тя беше отхвърлена; всъщност това беше добре дошло за нея, защото бе изпаднала в такова оскотяване, че предпочиташе да пукне, отколкото да помръдне ръцете си. Ако Купо действително донесе заплатата си, ще хапнат нещо топло. И докато чакаше, тъй като още не бе ударил дванадесет часът, тя се излежаваше върху сламеника си, защото не й беше толкова студено и не изпитваше толкова остър глад, когато лежеше.

Жервез наричаше това, върху което лежеше, сламеник; но всъщност това беше куп слама в един ъгъл. Постепенно леглото беше отишло у вехтошарите в квартала. Отначало, в дните на немотията, тя беше разшила дюшека, откъдето взимаше шепи вълна, която изнасяше в престилката си и продаваше по десет су ливрата на улица „Белом“. После, след като изпразни дюшека, една сутрин продаде плата за тридесет су, за да купи кафе. По същия път тръгнаха възглавниците, после и дългата валчеста възглавница. Оставаха дъските на леглото;

тях не можеше да изнесе на ръка заради портиерите Бош, които щяха да разбунтуват къщата, ако видеха, че изчезва гаранцията за наема. И въпреки това една вечер, подпомогната от Купо, тя издебна момента, когато съпрузите Бош ядяха, и изнесе спокойно леглото парче по парче — страничните дъски, предното и задното табло, долните дъски. С десетте франка от тази продажба гуляха три дни. Нима не им стигаше сламата? Защото и платът от нейния калъф беше отишъл при дюшеците. Така бяха дояли леглото след едно пълно гладуване от двадесет и четири часа. Прибраха сламата с метла заедно с прахуляка в ъгъла, където беше мръсно като навсякъде.

Върху купа слама Жервез се свиваше на кълбо облечена, прибрала краката и ръцете си под мръсната пола, за да ѝ бъде по-топло. И сгушила се, разтворила широко очи, в главата ѝ се въртяха тъжни мисли в този ден. Ах, дявол да го вземе, не можеше да се живее така, без да се яде! Тя не чувствуваше вече глада; само че усещаше оловна тежест в стомаха си, а главата ѝ се струваше празна. Разбира се, не можеше да намери нищо весело в четирите ъгъла на мръсната стаичка. Истинска кучешка колибка сега, в която не биха живели хрътките, които разхождаха с палтенца по улиците. Мътните ѝ очи гледаха голите стени. Отдавна заложената къща беше погълнала всичко. Оставаха комодът, масата и един стол; но мраморната плоча и чекмеджетата на комода бяха изнесени по същия начин, както дъските на леглото. Пожар не би помел по-добре всичко това — дребните вещи се бяха стопили, като се почне от часовника за дванадесет франка, та чак до семейните фотографии, които една вехтошарка купи заради рамките; тази вехтошарка беше много любезна и на нея тя последователно занесе една тенджерата, една ютия, един гребен, срещу които получаваше пет су, три су, две су, съобразно предмета, за да може да се върне с парче хляб. Сега ѝ беше останала само една щипка за чистене на прегорял фитил, за която вехтошарката не и даде нито едно су. О, само да знаеше, че можеха да се продадат сметта, прахът и кирта, тя веднага би отворила дюкян, защото стаята беше пълна с мръсотия. В ъглите тя виждаше само паяжини, а паяжините може би са подходящи за хартия за банкноти, но още няма търговци, които да ги изкупуват. Тогава със замаяна глава, загубила надежда, че може да продаде още нещо, тя повече се свиваше върху сламата, предпочиташе

да погледа през прозореца натежалото от сняг небе, този мрачен ден, който смразяваше мозъка на костите ѝ.

Какви глупости! Защо да се рови във всички тези неща и да си измъчва мозъка? Да можеше поне да заспи! Но тази мръсна стаичка се въртеше непрекъснато в главата ѝ. Собственикът господин Мареско лично беше дошъл снощи, за да им каже, че ще ги изгони, ако след една седмица не му платят закъснелите два наема. Е добре, нека ги изпъди, сигурно на улицата няма да бъдат по-зле! Виждате ли, тази маймуна с пардесю и с вълнени ръкавици идва да им говори за наема, сякаш имаха скрита някъде кесия с пари. Дявол да го вземе, ако имаха пари, тя щеше да се наяде до насита, вместо да си свива гърлото. Наистина тя намираще, че собственикът е голям разбойник, и искаше да го натика дълбоко там, гдето се досещате. Той бил като нейното говедо Купо, който се нахвърлял върху нея веднага щом се връщал: тя го тикаше и него в същото място като собственика. В този час нейното място сигурно беше много широко, защото там тикаше всички, толкова би желала да се отърве от света и от живота. Колко бой бе изяла! Купо имаше една тояга, която наричаше магарешко ветрило; и трябваше да се види как загряваше с нея жена си! Ужасен бой, след който тя плуваше в пот. Но и тя не беше по-добра, хапеше и дереше. Биеха се с ритници в празната стая, пердашеха се така, че забравяха глада си. Но в края на краищата тя започна да не се плаши от боя, както не се плашеше и от всичко друго. Купо можеше да не работи по цели седмици, да пиянствува с месеци, да се прибира полудял от алкохола и да я пребива от бой, тя бе свикнала, намираще го досаден, нищо повече. И в тези дни именно го завираще в задника си. Да, в задника тая свиня Купо, в задника съпрузите Лорильо, съпрузите Бош, съпрузите Поасон! В задника квартала, който я презираше! Целият Париж влизаше там, тя го натикваше с шляпане, с жест на презрително равнодушие, обаче щастлива и доволна, че си е отмъстила, като го е вкарала там.

Човек свиква на всичко, но, за нещастие, не може да свикне да не яде. Това именно най-много измъчваше Жервез. Тя не искаше и да знае, че е последна от последните, че е в калта на блатото, че хората се отърсват, когато минаваше близо до тях. Лошото държане не я измъчваше вече, но гладът разкъсваше червата ѝ. О, тя отдавна беше забравила хубавите ястия, бе изпаднала дотам, че гълташе всичко,

каквото намереше. Сега, в хубавите за нея дни, тя купуваше от месаря отпадъци по четири су ливрата, престоили и почернели в някоя чиния; слагаше тези парчета в гърне с картофи и ги готвеше на котлон. Или пък правеше яхния от говеждо сърце — буламач, от който си облизваше пръстите. Друг път, когато имаше вино, тя си правеше попара, истинска винена попара, Италианско сирене за две су, кесийка ябълки, четвърт стар фасул, сварен с чиста водица, бяха деликатеси, каквито тя не можеше да си позволява често. Тя се нахвърляше на най-евтините ястия от отпадъци в мръсните гостилнички, където за едно су получаваше куп рибени кости, смесени с обрезки от прегоряло месо. Тя падаше още по-ниско, просеше от един милостив собственик на гостилница останалите от клиентите кори хляб, от които правеше попара, като ги вареше дълго време на печката на един съсед. Стигна дотам, че сутрин, когато беше гладна, обикаляше с кучетата пред вратите на дюкяните, преди да минат боклукчиите. Така понякога намираще богато ядене — загнили пъпеши, развалени скумрии, котлети, чиито кости оглеждаше добре да не би да са червясали. Да, тя стигна дотам; това отвращава изтънчените; но ако тези изтънчени хора не са сложили три дни нищо в устата си, ще видим дали ще се противопоставят на стомасите си; те ще залазят на четири крака и ще започнат да ядат от боклуците като кучета. Ах, това умираше от глад на бедните, тези празни черва, които вят от глад, животинската нужда, която трака зъби и се тъпче с мръсотии в този голям Париж, така богат и така блестящ! И като си помисли само, че Жервез се беше тъпкала с тлъста гъска! Сега можеше само да подсмърча. Един ден Купо и беше откраднал два купона за хляб, за да ги продаде и изпие; тя щеше да го убие с една лопата, изгладняла, побесняла от кражбата на това парче хляб.

Обаче от дългото гледане на тъмното небе тя се бе унесла в мъчителна дрямка. Сънуваше, че натежалото от сняг небе се разтваря над нея, толкова много ѝ беше студено. Изведнъж тя се изправи, събудена внезапно от тръпка на мъчителен страх. Боже мой, нима ще умре? Разтреперана, тя видя, че е още ден. Няма ли да се мръкне? Колко трудно минава времето, когато човек е гладен! И стомахът ѝ се събуждаше и я измъчваше. Паднала върху стола, клюмнала глава, сложила ръце на бедрата си, за да ги стопли, тя вече правеше сметка за вечерята, когато Купо ще донесе парите: един хляб, един литър, две

порции тлъст дамар по лионски. Часовникът на дядо Базуж удари три часа. Само три! Тогава тя заплака. Нямаше да има сили да чака до седем часа. Цялото ѝ тяло се тресеше, тя се кривеше като малко момиче, което плаче от голяма мъка, превила се одве, като притискаше стомаха си, за да не го чувства. Ах, по-леко е да родиш, отколкото да се измъчваш от глад! И като не можеше да се успокои, обзета от ярост, тя стана, започна да крачи, като се надяваше, че ще укроти глада си като дете, което разхождат. В продължение на половин час тя се блъскаше по четирите ъгли на празната стая. После изведнъж се спря с втренчени очи. Толкова по-зле, каквото щат да кажат, ще им лиже краката, ако искат, но ще вземе назаем десет су от съпрузите Лорильо.

През зимата по това стълбище на къщата, стълбището на бедняците, непрекъснато се сключваха заеми за десет, за двадесет су, искаха се малки услуги, с които умиращите от глад се подпомагаха едни други. Обаче по-скоро можеше да умреш, отколкото да се отнесеш към съпрузите Лорильо, защото всички знаеха, че те трудно развързват кесията си. Като тръгна да похлопа на вратата им, Жервез проявяваше голяма смелост. В коридора я беше толкова страх, че опита да се успокои с внезапно позвъняване, както правят хората, които отиват на зъболекар.

— Влезте! — извика резкият глас на златаря.

Колко хубаво беше вътре! Огнището пламтеше и осветяваше тясната работилница с белия си пламък — госпожа Лорильо поставяше за нагриване едно снопче златен тел. Лорильо спояваше халки, застанал пред тезгяха си, и се потеше, толкова му беше горещо. Пък и миришеше на хубаво — зелева чорба къкреше на печката, като изпускаше пара, която задушаваше сърцето на Жервез и я караше да припадне.

— А, вие сте! — изръмжа госпожа Лорильо, без дори да ѝ каже да седне. — Какво искате?

Жервез не отговори. Тя не беше в много лоши отношения със съпрузите Лорильо тази седмица. Но молбата за десетте су застиваше в гърлото ѝ, защото забеляза Бош, седнал удобно до печката, увлечен в сплетни. Тога говедо имаше вид, че пет пари не дава за нищо! Хилеше се като гъз, с отворена уста и с толкова издути бузи, че носът му не се виждаше; с една дума истински гъз!

— Какво искате? — повтори Лорильо.

— Не сте ли виждали Купо? — измънка най-сетне Жервез. — Мислех, че е тук.

Златарят и портиерът се изкискаха. Не, разбира се, те не са виждали Купо. Не обръщали толкова често чашките, че да виждат Купо. Жервез направи усилие и подзе, като заекваше:

— Защото ми обеща да се прибере... Да, трябваше да ми донесе пари... И тъй като имам неотложна нужда от нещо...

Настъпи дълбока тишина. Госпожа Лорильо разпалваше силно огъня в огнището, Лорильо бе увесил нос над верижката, която се удължаваше между пръстите му, а усмихнатото лице на Бош наподобяваше луна, устата му зееше така широко разтворена, че предизвикваше желание да пъхнеш пръста си в нея.

— Да бяхте ми дали само десет су — прошепна Жервез с тих глас.

Мълчанието продължи.

— Не можете ли да ми заемете десет су!... О, ще ви ги върна тази вечер!

Госпожа Лорильо се извърна и я погледна втренчено. Тази подмазвачка е дошла да се умилква. Днес ще ги удари с десет су, утре, с двадесет, а после няма да можеш да ѝ откажеш. Не, не, никакви такива. На куково лято.

— Но, скъпа моя — извика тя, — нали знаете, че ние нямаме пари! Ето, вижте хастара на джоба ми. Можете да ме претърсите. Разбира се, бих ви дала от все сърце, ако имах.

— Сърцето си е сърце — изръмжа Лорильо, — само че когато не можем, не можем.

Жервез се съгласяваше с тях много смирено, като кимаше с глава. Обаче не си тръгваше, с крайчеца на окото си поглеждаше златото, връзките златен тел, окачени на стената, златния тел, който жената изтегляше с всичката сила на малките си ръце, златните халки на купчинки във възлестите пръсти на мъжа. И си мислеше, че едно късче от този проклет възчервен метал ще бъде достатъчно, за да си купи хубава вечеря. Този ден, макар че работилницата беше мръсна, изпълнена със стари жезла, възлищен прах и мръсотия, тя я виждаше отрупана с богатства, като дюкян на някой сараф. Затова се осмели да повтори тихичко:

— Ще ви ги върна, ще ви ги върна положително... Само десет су, няма да ви затрудня много.

Сърцето ѝ се свиваше от болка, понеже не искаше да признае, че стомахът я стърже от снощи. После почувствува, че краката ѝ се подкосяват, изплаши се да не би да заплаче със сълзи и пак измънка:

— Бъдете така любезни!... Вие не можете да си представите... О, докъде стигнах, боже мой! Докъде стигнах...

Тогава съпрузите Лорильо прехапаха устни и се спогледаха. Куцата просеше в този час! Е добре, провалът беше пълен! Те не обичаха тези работи! Ако бяха знаели, щяха да залостят здраво вратата си, защото винаги трябва да се внимава с просяците, хора, които се вмъкват в апартаментите под разни предлози и които, като се вмъкват, задигат ценни предмети. Още повече, че у тях имаше какво да се открадне; можеше да се посегне навред и да се задигнат тридесет-четиридесет франка само като се свие дланта. Те вече няколко пъти се бяха опасявали, гледайки глупавото лице на Жервез, когато тя заставаше пред златото. Този път, разбира се, щяха да я наблюдават. И тъй като тя все повече се приближаваше, стъпила върху дървената скара, златарят ѝ извика грубо, без повече да отговаря на нейната молба:

— Я слушайте, внимавайте малко, пак ще отнесете златни стърготини с подметките си... Наистина може да сте ги намазали с нещо, за да лепнат по тях.

Жервез бавно се отдръпна назад. Беше се облегнала за миг на една етажерка и виждайки, че госпожа Лорильо се вглежда в ръцете ѝ, широко ги разтвори, показа ги, казвайки с отпаднал глас, без да се сърди, като пропаднала жена, която понася всичко:

— Нищо не съм взела, можете да видите.

И тя си отиде, защото от силната миризма на зелевата чорба и от приятната топлина в работилницата ѝ прилошаваше.

Ах, какъв удар, съпрузите Лорильо не я задържаха! На добър час, по дяволите, никога вече няма да ѝ отворят! Омръзнала им беше, не искаха да гледат у дома си мизерията, когато тази мизерия е заслужена. И изпаднаха в голяма радост от егоизъм, чувствувайки се богати, на топличко, в очакване на прекрасната чорба. Бош също си показваше рогата, като пак издуваше бузите си така, че смехът му ставаше непристоен. Тримата считаха, че добре са отмъстили за някогашното

държане на Куцата, заради синия дюкян, за гуляите и за всичко друго. Беше много заслужено, ето един пример докъде води любовта към лакомията. На бунището лакомите, мързеливите и безпътните жени!

— Ей че нахална! Идва да хленчи за десет су! — извика госпожа Лорильо зад гърба на Жервез. — Да, не ме е еня! Иска да ѝ заема веднага десет су, за да отиде да пие ракия!

Жервез повлече подпетените си обувки по коридора, смазана и със свити рамене. Като стигна до вратата си, тя не влезе — стаята я плашеше. Ако походи още, ще се погрее и ще изтърпи. Минавайки, тя надникна в нишата на дядо Брю под стълбата; и той беше от тези, които имаха хубав апетит, защото обядваше и вечеряше наум от три дни насам; но него го нямаше, дупката беше празна и тя изпита завист, като си помисли, че може да са го поканили някъде. После, когато стигна до вратата на семейство Бижар, тя чу охкания и влезе — ключът беше на бравата.

— Какво има? — попита тя.

Стаята беше много чиста. Добре личеше, че още сутринта Лали беше помела и разтребила. Макар че мизерията шестуваше и тук, отнасяше старите дрехи и вещи и разстилаше боклуци, Лали вървеше след нея, почистваше всичко и придаваше на нещата приятен вид. Въпреки че жилището беше бедно, чувствуваше се ръката на добрата домакиня. Този ден двете ѝ деца, Анриет и Жюл, бяха намерили стари картинки, които изрязваха спокойно в един ъгъл. Но Жервез много се изненада, като намери, че Лали лежи в своето тясно сгъваемо легло, завила се до брадата, много бледа. Тя да лежи, колко чудно! Значи, беше много болна!

— Какво ви е? — повтори разтревожена Жервез.

Лали никак не се оплака. Тя повдигна бавно белите си клепачи и поиска да се усмихне със сгърчените си от тръпки устни.

— Нищо ми няма — прошепна много тихо тя. — О, наистина, съвсем нищо.

После, затворила очи, продължи с усилие:

— Много се изморих тия дни, така че мързелувам, глезя се, както виждате.

Но лицето на момиченцето, осеяно със сини петна, изглеждаше толкова измъчено, че Жервез, забравила собствената си агония, стисна ръце и падна на колене до него. От един месец го виждаше как се

държи към стените, за да се движи, превито одве от силна кашлица, която кълтеше на умряло. Сега малката дори не можеше да кашля. Тя изхълца и струйки кръв потекоха по ъглите на устата и.

— Не е моя вината, чувствавам се много слаба — прошепна тя, сякаш облекчена. — Помъчих се, подредих малко стаята... Доста е чисто, нали?... Искан да измия прозорците, но краката ми не издържаха. Колко е глупаво! В края на краищата, щом си свършиш работата, можеш да си легнеш.

Тя помълча и каза:

— Вижте дали децата ми не се порязват с ножиците.

И млъкна, разтреперана, вслушана в тежките стъпки, които изкачваха стълбата. Бижар грубо блъсна вратата. Беше изпил бутилката си както обикновено, очите му горяха от бясната лудост на скоросмъртницата. Като видя, че Лали е легнала, той се плесна по бедрата с кикотене, откачи големия камшик и изръмжа:

— Ах, дявол да го вземе, много е тежък! Ще се посмеем... Кравите сега са легнали в сламата посред обед!... Подиграваш ли се с нас, проклета мързелано? Хайде, хоп! Скачаеме!

Той започна да плющи с камшика над леглото. Но детето умолително повтаряше:

— Не, татко, моля ти се, не ме удряй... Кълна ти се, че ще съжаляваш... Не удряй.

— Ще скочиш ли — изрева още по-силно той, — или ще те погъделичкам по ребрата!... Ще скочиш ли, проклета кранто!

Тогава тя каза тихо:

— Не мога, не разбираш ли?... Умирам.

Жервез се хвърли върху Бижар и изтръгна камшика от ръцете му. Той стоеше с тъп поглед пред леглото. Какво му пее тази сополанка? Нима се умира толкова млада, без да е боледувала! Преструва се, за да й дадат захарче! Ах, той ще провери и само ако лъже!

— Ще видиш, истина е — продължаваше тя. — Колкото можах, спестих ви мъката... Бъди мил в този час, татко, и ми кажи сбогом.

Бижар въртеше очи от страх да не го обвинят. Наистина лицето ѝ беше особено, удължено и сериозно като на възрастен човек. Полъхът на смъртта, която витаеше в стаята, го накара да изтрезнее. Той се огледа около себе си с вид на човек, който се пробужда от

продължителен сън, видя, че стаята е подредена, че двете деца, измити, играят и се смеят. И падна върху един стол, като мънкаше:

— Нашата малка майчица, нашата малка майчица...

Той не намираше други думи, но и тези бяха доста нежни за Лали, която никога не беше толкова глезена. Най-много ѝ било мъчно, че си отивала, преди да е отгледала децата си. Той щял да се погрижи, нали? С умирация си глас тя го съветваше как да ги подрежда, да ги държи чисти. Той, затъпял, отново замаян от парите на алкохола, въртеше глава и я гледаше с ококорените си очи. Вълнуваха го най-различни неща, но не намираше думи и сърцето му беше така закоравяло, че не можеше да заплаче.

— Чуй още нещо — подзе Лали след известно мълчание. — Дължим четири франка и седем су на хлебаря; трябва да ги платиш... У госпожа Годрон има една наша ютия, която ще си поискаш... Тази вечер не можах да направя супата, но има хляб, ти трябва да стоплиш картофите...

До последния си дъх това нещастно коте си оставаше малката майчица на всички в своя дом. Нея сигурно никой нямаше да я замести! Тя умираше, след като на своята детска възраст беше разумна като истинска майка, защото гърдите ѝ бяха още много нежни и тесни, за да издържат на едно толкова тежко майчинство. Само по своя вина бащата, този свиреп звяр, загубваше съкровището си. След като бе убил майката с ритник, нима не погубваше и дъщеря си! Двата добри ангела ще бъдат в гроба, а на него не му оставаше нищо друго, освен да пукне като куче на пътя.

Жервез се въздържаше да не избухне в ридания. Тя протягаше ръце с желание да утеши момиченцето; и тъй като парцаливата завивка падаше, тя поиска да я вдигне и да подреди леглото. Тогава се разкри нещастното малко телце на умиращата. Ах, господи, колко мизерно и колко жалко! Дори камъните биха заплакали. Лали беше съвсем гола, на раменете и имаше само един парцал от камизола вместо риза; да, съвсем гола, и то с кървяща и печална голота на мъченица. Тя нямаше месо, кокалите пробиваха кожата. Тънки виолетови резки, силни отпечатъци от камшика, се спускаха от гърдите по бедрата. На лявата ръка имаше голямо синьо петно, сякаш тази нежна и дебела колкото кибритена клечка ръчичка беше стягана в менгеме. На десния крак личеше незаздравял белег, навярно кожата и беше раздрана от ритници,

когато сутрин шеташе из стаята. От краката до главата беше покрита със синини. Ах, как беше пребито това дете, тежките лапи на баща му са го смазали, кощунствували са отвратително над слабото тяло, нарамило тежък кръст! В черквите се кланят на бити с камшик светици, чиято голота не е толкова чиста. Жервез отново беше коленичила, вече не мислеше да издърпа завивката, сломена от вида на това малко дребосъче, проснато в леглото; и разтрепераните ѝ устни търсеха молитви.

— Госпожа Купо — прошепна малката, — моля ви...

С много късите си ръце тя искаше да издърпа завивката, срамуваше се заради баща си. Бижар, вцепенен, отправил очи към това телце, което той бе превърнал в труп, продължаваше да върти бавно глава като затруднено животно.

И когато зави Лали, Жервез не можеше да остане повече тук. Умиращото гаснеше, не говореше вече, беше му останал само погледът, предишният поглед на черните очи на малко покорно и замислено момиче, който тя отправяше към двете деца, улисани в изрязването на картинки. Стаята се изпълваше с мрак. Бижар заспа, омаян от пианството си и изумен от тази агония. Да, да, животът беше много отвратителен! Ах, каква мръсотия! Ах, каква мръсотия! И Жервез си тръгна, слезе по стълбите, без да знае къде отива, с толкова замаяна и подута от отвращение глава, че на драго сърце би се проснала под колелата на някой омнибус, за да свърши.

Като тичаше, роптаейки срещу проклетата съдба, тя се намери пред вратата на господаря, където Купо бе казал, че работи. Краката ѝ я бяха довели тук, стомахът ѝ подемаше песента си, безкрайната песен на глада, една песен, която тя знаеше наизуст. Така че ако хванеше Купо на излизане от работа, щеше да пипне парите, щеше да купи храна. Трябваше да почака най-много един час, но и това ще изтрае тя, която от снощи смучеше палците си.

Беше на улица „Шарбониер“, на ъгъла на улица „Шартр“, един ужасен кръстопът, където вятърът духаше от четири страни. Дявол да го вземе, не беше топло да сновеш по улицата. Поне да си облечен в кожи! Небето оставаше отвратително оловно, а надвисналият отгоре сняг прихлупваше квартала с леден калпак. Не валеше, но тегнеше гробна тишина, която стъкмяваше на Париж пълна премяна, една хубава бална рокля, бяла и нова. Жервез вдигаше глава, като молеше

добрия бог да не спуска веднага покривалото си. Тя тупаше с крак, вглеждаше се в една бакалница отсреща, после се завъртваше на петите си, защото беше излишно да дразни предварително глада си. Кръстопътят не предлагаше нищо интересно. Малкото минувачи преминаваха бързо, увити с шалчетата си, защото наистина никой не се шляе по улиците, когато е толкова студено. Обаче Жервез забеляза четири-пет жени, които стояха на пост като нея пред вратата на тенекеджийската работилница; други нещастнички, разбира се, съпруги, които дебнеха да не отлети заплатата в кръчмите. Имаше една едра кобила, същински жандарм, която се бе прилепила до стената, готова да се хвърли на гърба на мъжа си. Една дребна черна женичка, смирена и нежна на вид, се разхождаше на отсрещната страна. Друга една неугледна жена беше довела двете си дечица, които влачеше надясно и наляво, разтреперани и разплакани. И всички, Жервез и другите жени, които стояха на пост, сновяха напред-назад, като си хвърляха коси погледи, без да си говорят. Приятна среща, ах, да, няма какво да се каже! Не беше необходимо да се запознават, за да узнаят съдбата си! Всички живееха под същата стряха на мизерията. Ставаше и още по-студено, като ги гледаше как крачеха и се разминаваха мълчаливо в този ужасен януарски студ.

Обаче жива душа не излизаше от работилницата. Най-сетне се появи един работник, после двама, после трима; но тези навярно бяха добри хора, които честно занасяха заплатата си, защото поклатиха глави, когато забелязаха сенките, които бродеха пред работилницата. Едрата мъжкарана се прилепи още повече към вратата; и изведнъж тя се хвърли върху един дребен бледен мъж, който предпазливо подаваше глава. О, работата бе свършена бързо! Тя го претърси, прибра парите му. Така обран, с празен джоб, той нямаше вече с какво да си пийне! Тогава дребният мъж, сърдит и отчаян, последва жандарма си, ронейки едри сълзи като дете. Работниците продължаваха да излизат и тъй като яката жена с двете дечица се беше приближила, един мургав мъж с хитро лице я забеляза и се върна бързо, за да предупреди съпруга; и този съпруг се появи, клатушкайки се, но беше вече скрил две нови монети по сто су — пъхнал бе по една в обувките си. Той вдигна едно от децата на ръце и тръгна, като разказваше лъжи на стопанката си, която му се караше. Имаше и веселяци, които изскачаха на улицата, бързаха да прахосат двуседмичната си заплата с приятели. Имаше и

мрачни, с посърнали лица, които стискаха в сгърчените си длани двете три надници, изработени през тези две седмици, като се наричаха мързеливци и правеха пиянски клетви. Но най-тъжното в тази картина беше мъката на дребната, черна, смирена и нежна женица: нейният мъж, един хубав момък, избяга под носа ѝ, и то така грубо, че щеше да я повали на земята; и тя тръгна да се прибира самичка, като залиташе край дюкяните и плачеше с горчиви сълзи.

Най-сетне върволицата се изниза. Изправена сред улицата, Жервез гледаше вратата. Започваше да мирише на лошо. Появиха се двама закъснели работници, но Купо пак го нямаше. И като запита дали Купо няма да излезе, работниците, които бяха от същата пасмина, ѝ отговориха подигравателно, че другарят току-що се е измъкнал с Лантимеш през една задна врата и отишъл да заведе кокошките да пикаят. Жервез разбра. Още една лъжа на Купо, пращаше я за зелен хайвер! Тогава бавно, като влачеше кривите си крака, тя се спусна по улица „Шарбониер“. Вечерята ѝ хубаво бягаше пред нея и тя с лек трепет я гледаше как тича в жълтия здрач. Този път беше свършено. Нямаше вече нищо, никаква надежда, нищо освен нощта и глада. Ах, хубава нощ за умирање беше тази мръсна нощ, която падаше върху раменете ѝ.

Тя тежко се изкачваше по улица „Поасоние“, когато чу гласа на Купо. Да, той беше там, в „Чесънчето“, където го черпеше Ботуша. Този хитрец Ботуша в края на лятото беше успял да се ожени сериозно за една дама, много повехнала вече, но със следи от предишна красота; о, една дама от улица „Мартир“, не като никаквиците от бариерата. И трябваше да се види този щастлив обикновен човек как живее като буржоа, с ръце в джобовете, добре облечен, добре нахранен. Не можеше да се познае, толкова беше затлъстял. Другарите му казваха, че жена му имала колкото си иска работа у нейни познати господи. Една такава жена и къща на село — това е всичко, което можеш да желаеш, за да си щастлив в живота. Заради това Купо гледаше Ботуша с възторг. Та нали този хитрец имаше дори златен пръстен на малкия си пръст!

— Жервез постави ръка на рамото на Купо в момента, когато излизаше от „Чесънчето“.

— Я слушай, аз чакам... Гладна съм. Нали получи заплата.

Но той начаса ѝ запуши устата:

— Щом си гладна, яж си ръката!... И остави си другата за утре.

Той намираще, че е смешно да се разиграва драма пред хората. Е добре, какво искала от него! Той не бил работил, но хлебарите все пак месили хляб. Да не би да мисли, че е сутеньор на дойки, та идвала да му досажда с историите си.

— Значи, искаш да крада? — прошепна с глух глас тя.

Ботуша гладеше брадичката си с примирителен вид.

— Не, това е забранено — каза той. — Но когато една жена знае как да се обърне...

И Купо го прекъсна, за да извика „браво“. Да, една жена трябвало да знае как, да се обръща. Но неговата винаги била много недодялана. Нейна ще бъде вината, ако пукнела върху сламата. После той започна да се възхищава от Ботуша. Колко било затлъстяло говедото! Истински чорбаджия; с бяла риза и с модерни обувки! Дявол да го вземе, колко докаран! Ето един, чиято жена добре си гледа работата!

Двамата мъже заслизаха към външния булевард. Жервез ги следваше. След известно мълчание тя подзе зад Купо:

— Гладна съм, нали знаеш... Разчитах на тебе. Трябва да ми намериш нещо за ядене.

Той не отвърна и тя повтори с покъртително жалък тон:

— Тогава къде ти са парите?

— Но, дявол да те вземе, нали ти казах, че нямам нищо! — изкряска той, като се обърна гневно. — Остави ме на мира или ще те пребия!

Той вдигаше вече юмрук. Тя се отдръпна и изглеждаше, че бе взела някакво решение.

— Върви си, оставям те, ще си намеря мъж.

Изведнъж тенекеджията се изкиска. Преструваше се, че взема работата на шега, буташе я, без да си дава вид, че се сърди. Това било чудесна идея, например! На вечерно осветление тя все още можела да има успехи. Ако си хванела мъж, той ѝ препоръчвал ресторанта „Капуцин“, където имало малки стаички, в които прекрасно се ядяло. И тъй като тя тръгна по външния булевард смъртно бледа и разярена, той извика подир нея:

— Слушай, донеси ми десерт, аз обичам сладкиши... И ако твоят господин е хубаво облечен, поискай му едно старо сако, та и аз да се докарам.

Последвана от тези гадни думи, Жервез вървеше бързо. После, когато остана сама сред тълпата, тя забави крачките си. Беше твърдо решила. Между кражбата и това тя предпочиташе последното, защото поне нямаше да причинява зло на никого. Щеше да разполага само с това, което е нейно. Разбира се, това не беше чисто; но в този час чистото и мръсното се бяха разбъркали в главата ѝ; когато човек умира от глад, той много не размишлява, яде такъв хляб, какъвто му падне. Тя се бе изкачила чак до Клинянкурското шосе. Нощта продължаваше да се спуска. И докато чакаше, тя заснова по булевардите като дама, която се разхожда, преди да се прибере за вечеря.

Този квартал, в който тя изпитваше срам, много се разхубавяваше, сега се разкриваше от всички страни. Булевард „Мажента“, който започваше от сърцето на Париж, и булевард „Орнано“, опиращ в полето, го бяха пресекли при старата бариера; смело бяха разрушени къщите и се бяха образували две широки, бели още от варта авенюта, до които опираха улиците „Фобур Поасониер“ и „Поасоние“, олющени, обезобразени, криви като тъмни коридори. Разрушаването на градската стена отдавна разшири външните булеварди, които имаха странични платна и пътека по средата за пешеходците, засадена с четири реда яворови дръвчета. Това беше огромен кръстопът, който водеше далеч към хоризонта с безкрайни пътища, гъмжащи от народ, който потъваше в големия хаос на строежите. Но сред високите нови къщи стърчаха доста порутени къщурки; между фасади със скулптури се чернееха трапове, зееха коптори, излагачи дрипите на своите прозорци. Под блясъка на Париж гниеше мизерията на предградията и замърсяваше района на един нов град, изграден толкова набързо.

Загубена в навалищата на широкия тротоар с яворовите дръвчета, Жервез се чувствуваше сама и изоставена. Тези дълги авенюта засилваха още повече глада ѝ; и като си помислеше само, че сред това море от хора, между които имаше и богати, нито един християнин не се досещаше за нейното положение и не ѝ пускаше десет су в ръката! Да, всичко беше много величествено, всичко беше много хубаво, главата ѝ се въртеше, краката ѝ отмаляваха под това необятно сиво небе, надвиснало над едно толкова голямо пространство. Здрачът имаше онзи мръсен жълт цвят на парижките вечери, един такъв цвят, който те кара да искаш да умреш веднага, толкова животът по улиците

беше грозен. Ставаше все по-тъмно, далечините се губеха в мъглявина. Вече уморена, Жервез попадна точно посреди работниците, които се завръщаха от работа. В този час дамите с шапки и добре облечените господа, които живееха в новите къщи, се бяха размесили с народа, с върволиците мъже и жени с още болезнено бледи лица от разваления въздух на работилниците. Булевард „Мажента“ и улица „Фобур Поасониер“ изхвърляха тълпи, задъхани от изкачването. В глухия шум на омнибусите и фиакрите, сред двуколките, платформите и фургоните, които се прибираха празни в галоп, постоянно увеличаващото се множество на блузите и на рубашките изпълваше шосето. Хамалите се връщаха с куките си на рамо. Двама работници вървяха бързо един до друг, като си говореха на много висок глас и ръкомахаха, без да се поглеждат; други, поединично, по палта и с каскети, вървяха по края на тротоара с наведени глави; трети се движеха на групи от по пет-шест души, с ръце в джобовете, с посърнали лица, и не размениха нито дума. Някои стискаха със зъби угасналите си лули. Четирима зидари в една наета от тях кола, в която подскачаха и коритата им, преминаваха, като се хилеха с белите си лица на портиерките. Бояджии размахваха кофите си с боя; един тенекеджия носеше дълга стълба, с която едва не вадеше очите на хората; а един закъснял водопроводчик със сандъчето си на гръб свиреше с малкия си тромбон песента на добрия крал Даровер — една тъжна песен върху фона на печалния здрач. Ах, тази тъжна песен, която сякаш съпровождаше трополенето на стадото, а товарните животни се влачеха изнурени! Още един работен ден свърши! Наистина работните дни бяха дълги и следваха един след друг. Оставаше време само да се наядеш, да си поспиш и се съмваше — трябваше да започнеш пак всекидневната си работа. Веселящите обаче си подсвиркваха, тропаха с крака, бързаха за вечеря. И Жервез оставаше тълпата да се точи, безчувствена към блъсканиците, ръгана с лакти отдясно и отляво, повличана в навалищата; защото мъжете нямат време да бъдат внимателни, когато са превити одве от умора и прегрупират от глад.

Изведнъж гладчката вдигна очи и забеляза пред себе си бившия хотел „Добро сърце“. Превърнатата в съмнително кафене, което полицията закри, малката къща бе изоставена; капаците на прозорците бяха покрити с афиши, а фенерът счупен; сградата се ронеше и гниеше от горе до долу под дъжда заедно с плесенясалата си отвратителна

тъмночервена боя. И като че ли нищо не се бе променило около нея. Книжарят и продавачът на тютюн бяха все тук. Отзад, над ниските сгради, пак се виждаха олющените фасади на пететажните къщи, издигащи големите си разнебитени силуети. Само танцувалният салон „Големият балкон“ не съществуваше вече; помещението с десетте пламтящи прозореца беше заето от една работилница за рязане на захар, откъдето се чуваше непрекъснато свистене. Наистина тук, в този мръсен хотел „Добро сърце“, беше започнал целият този проклет живот. Тя стоеше изправена, гледайки прозореца на първия етаж, където висеше един счупен капак, и си спомняше младостта си с Лантие, първите им кавги, отвратителния начин, по който я беше зарязал. Нямахше значение, тя беше тогава млада, сега всичко това ѝ се виждаше весело, като го гледаше отдалеч. Двадесет години само оттогава, боже мой, и ето я на тротоара. Видът на хотела ѝ причини тъга, тя тръгна нагоре по булеварда откъм страната на Монмартр.

Върху купищата пясък между пейките още играеха деца в настъпващата нощ. Шествието продължаваше, минаваха работнички, подтичвайки, забързани да наваксат загубеното време пред витрините; едно едро момиче се беше спряло с ръце в тия на момъка, който я изпращаше близо до дома ѝ; други, като се разделяха, си определиха среща през нощта в „Големия салон на безумието“ или в „Черната топка“. Сред групите имаше работници, които работеха в къщи на парче; те се завръщаха с вързопи плат под мишница. Един коминочистач, който, впрегнат в ремъци, теглеше кола, пълна с парчета тухли от разрушените сгради, едва не беше премазан от един омнибус. Сред тълпата, която оредяваше, тичаха гологлави жени; запалили печките си, те бързаха да пазаруват за вечеря; блъскаха се в хората, вмъкваха се в хлебарниците и колбасниците и излизаха оттам, без да се бавят, с продукти в ръце. Виждаха се осемгодишни момиченца, изпратени за покупки, които вървяха покрай дюкяна, стискайки към гърдите си големи хлябове от четири ливри, дълги колкото тях, подобни на хубави жълти кукли; те се застояваха дълго пред витрините с картини, опрели бузи към големите хлябове. После потокът стихваше, групите се разреждаха — трудът се беше прибрал; и в блясъка на светилния газ, след края на работния ден, отново се надигаха тайните желания на мързеливите и гуляйджиите, които се пробуждаха.

Ах, да, Жервез беше свършила деня! Тя бе много по-смазана от целия този трудов народ, чието преминаване я беше разтърсило. Тя можеше да легне тук и да пукне, защото работата не я искаше вече, а тя се беше доста трепала в своя живот, за да каже: „На кого е редът? С мене е свършено!“ Всички хора ядяха в този час. Беше настъпил краят, слънцето бе угасило свещта си, нощта щеше да бъде дълга. Боже мой, да се проснеш удобно и вече да не станеш, да мислиш, че си прибрал инструментите си и че вечно ще се излежаваш! Ето това е хубаво, след като си се съсипвал от работа в продължение на двадесет години! И в спазмите, които гърчеха стомаха ѝ, Жервез мислеше въпреки волята си за празниците, за гощавките и за забавленията в живота си. Особено за един случай. В един кучешки студ, един четвъртък от третата седмица на великите пости, тя беше прекрасно пирувала. По това време тя беше много мила, руса и свежа. Нейната пералня на улица „Ньов“ я беше избрала за царица, макар че бе куца. Тогава се бяха разхождали по булевардите в каляски, украсени със зеленина, сред отбрано общество, което много се заглеждаше в нея. Господата я гледаха през лорнети като истинска царица. После вечерта започнаха чудесен гуляй, който продължи чак до сутринта. Царица, да, царица с корона и ешарп в продължение на двадесет и четири часа. Цяло едно денонощие! И отмаляла, измъчена от глада, тя гледеше надолу към земята, сякаш търсеше вадата, в която бе потънало нейното величие.

Тя отново вдигна очи. Намираще се пред кланиците, които разрушаваха; срутената фасада разкриваше мрачните дворове, вонящи, влажни още от кръв. А когато отново слезе по булеварда, тя видя и болницата „Ларибоазиер“ с нейната голяма сива сграда, над която ветрилообразно се издигаха мрачните крила с правилно подредени прозорци; една врата в зида ужасяваше квартала, вратата на смъртта, чийто масивен дъб без нито една драскотина беше суров и безмълвен като надгробен камък. За да избяга от тази гледка, тя отиде по-далече, слезе чак до железопътния мост. Високите парапети от здрава занитена ламарина закриваха погледа ѝ; на осветения хоризонт на Париж тя различаваше само разширения край на гарата, един голям покрив, черен от въглищния прах; в това огромно светло пространство тя чуваше свиренето на локомотивите, ритмичните трясъци на въртящите се дискове, цяла една огромна и скрита дейност. После премина един влак, излязъл от Париж, движещ се с пуфтене и тракане, което

постепенно се засилваше. И от този влак тя видя само едно бяло кълбо, една внезапна струя пара, която се извиси над парапета и се изгуби. Но мостът беше разтърсен, самата тя бе разклатена от това преминаване с пълна пара. Тя се обърна, сякаш за да проследи невидимия локомотив, чийто трясък заглъхваше. Представи си, че в тази посока е селото, свободното небе, в дъното на едно дефиле с високи къщи отдясно и отляво, усамотени, изградени безредно, низ от фасади, стени с грапава мазилка, стени, нашарени с гигантски реклами, замърсени от саждите на машините. О, ако би могла да замине така, да отиде там, далече от тези къщи на мизерията и страданията! Може би отново щеше да заживее. После се обърна, като зачете тъпо залепените по ламарината афиши. Те бяха във всички цветове. Една малка хубава синя обява обещаваше петдесет франка награда за едно загубено куче. Ето едно животно, което е обичано!

Жервез продължи да върви бавно. В мъглата от димяща сянка, която падаше, започнаха да светят лампите със светилен газ; и тези дълги авенюта, които постепенно потъваха в тъмнината, отново се появяваха в светлини, простираха се пак и разсичаха нощта чак до далечния мрак на хоризонта. Духаше силно, разширеният квартал забиваше кордони от малки пламъчета под просторното и безлунно небе. Беше часът, в който от единия до другия край на булевардите кръчмите, танцувалните салони, ресторантите последователно светваха весело сред шегите на първите черпни и на първите буйни танци. Двуседмичната заплата изпълваше тротоара с навалица от хора, които отиваха да пият. Във въздуха миришеше на гуляй, страшен, но още кротък гуляй, само начало на развеселяване, нищо повече. В евтините гостилнички вечеряха; през всички осветени прозорци се виждаше как хората ядат, смеейки се с пълна уста, без дори да преглътнат. В кръчмите пияниците се настаняваха вече, крещяха и ръкомахаха. И се вдигаше адски шум от кресливи и дебели гласове сред нестихващия тропот на крака по тротоара. „Ей, кажи, ще дойдеш ли да кълвем?... Идвай, мързеливецо, аз плащам едно шишенце!... А, ето Полин! Ах, добре! Не, не, голям смях ще падне!“ Вратите се отваряха и затваряха, като изпускаха винени пари и звуци на флигорна. Имаше опашка пред „Вертеп“ на чичо Коломб, осветен като катедрала за тържествена литургия; и, дявол да го вземе, сякаш наистина имаше някаква церемония, защото там юнаците пееха като псалтове пред

аналой, издули бузи и изпъчили кореми. Празнуваха светото Плащане, да, един много симпатичен светец, който навярно държи касата в рая. Само че трябваше да се види с какво весело настроение започваше всичко това. Дребните рентиери разхождаха съпругите си, повтаряха с поклащане на глава, че има извънредно много пияни мъже из Париж през тази нощ. А нощта беше много тъмна, мъртва и ледена над това бунище, прорязана само в четирите краища на небето от огнените линии на булевардите.

Застанала пред „Вертеп“, Жервез мечтаеше. Ако имаше две су, щеше да влезе да пие чашка ракия. Може би тази чашка щеше да пресече глада ѝ. Ах, колко ракия беше изпила! И въпреки всичко тя ѝ се струваше много хубава. И отдалеч съзерцаваше машината за опиване, като чувствуваше, че нещастиято ѝ идваше оттам, и като бленуваше да се доубие с ракия в деня, в който ще има пари. Но тръпка премина по косите ѝ, като видя, че нощта е тъмна. Хайде, настъпил бе удобният час. Сега трябваше да бъде смела и да се показва мила, ако не искаше да пукне сред всеобщото пируване. Още повече че като гледаше как другите ядат лакомо, коремът ѝ съвсем не се напълваше. Тя тръгна още по-бавно и огледа наоколо. Под дърветата се влачеше една по-тъмна сянка. Минаваха малко хора, които бързо прекосяваха булеварда. И по този широк, тъмен и пуст тротоар, където заглъхваше веселбата на съседните улици, чакаха жени, застанали прави. Те дълго стояха неподвижни, търпеливи, вдървени като слабите яворови дръвчета; после започваха да се движат бавно, тътреха старите си обувки по заледената земя, правеха десет крачки и отново се спираха като приковани. Имаше една с огромно тяло, с ръце и крака като на насекомо, пълна и подвижна, в стара копринена рокля, забрадена с жълто шалче; имаше една друга, висока и суха, гологлава, със слугинска престилка; и други още — стари, с напомадени лица, и млади, много мръсни жени, толкова мръсни, толкова окаяни, че и вехтошар не би ги прибрал. Жервез обаче не знаеше как да постъпи, мъчеше се да се научи, като правеше като тях. Вълнение като на малко момиче стискаше гърлото ѝ; тя не знаеше дали се срамува, действуваше като в отвратителен сън. Четвърт час стоя съвсем права. Мъже преминаваха бързо, без да извърщат глава. Тогава и тя се раздвижи, осмели се да се приближи до един мъж, който свиркаше с ръце в джобовете; и прошепна със задавен глас:

— Господине, чуйте ме...

Мъжът я изгледа накриво и отмина, като засвири по-силно.

Жервез ставаше по-смела. С празен стомах, тя се увлече с ожесточеност в този лов, като се настървяваше от своята вечеря, която продължаваше да ѝ убягва. Отдавна крачеше, без да знае нито часа, нито накъде върви. Около нея мълчаливите и черни жени под дърветата се движеха, ограничили точно отиванията и връщанията си като животни в клетка. Те бавно излизаха от сянката като смътни видения; минаваха под силната светлина на някоя лампа със светилен газ, където ясно се открояваше бледата им маска; и отново потъваха, погълнати от сянката, клатушкайки белите очертания на полите си, намерили тръпнещия чар на уличния мрак. Някои мъже се спираха, разговаряха шеговито и си тръгваха, като се смееха. Други, сдържани и прикрити, отминаваха и се спираха на десет крачки от някоя жена. Чуваха се силен шепот, спорове на сподавен глас, разпалени пазарлъци, които внезапно стихваха и настъпваше голяма тишина. И колкото по-далеч отиваше, Жервез виждаше все тия женски постове в нощта, сякаш от край до край външните булеварди бяха насадени с жени. Винаги, на двадесет крачки от едната, тя забелязваше друга. Редицата се губеше. Целият Париж беше охраняван. А тя, пренебрегната се разяряваше, сменяше мястото си и сега тръгна от Клинянкурското шосе към булевард „Шапел“.

— Господине, чуйте ме...

Но мъжете отминаваха. Беше тръгнала към кланиците, от чиито развалини вонеше на кръв. Тя хвърляше поглед към бившия хотел „Добро сърце“, затворен и съмнителен. Мина покрай болницата „Ларибоазиер“, като се движеше покрай фасадите и броеше машинално осветените прозорци, пламнали с бледи и спокойни светлини на старици в агония. Премина железопътния мост сред трясъка на влаковете, които пуфтяха и раздираха въздуха с отчаяните писъци на свирките си. О, как нощта правеше тъжни всички тия неща! После тя се върна по същия път, очите ѝ виждаха все същите къщи, подредени еднакво в този край на авенюто; повтори това десет, двадесет пъти, без да прекъсне, без да си почине нито за минутка на някоя пейка. Не, никой не я искаше. Струваше ѝ се, че нейният срам се увеличаваше от това пренебрежение. Тя слезе пак към болницата, изкачи се към кланиците. Правеше последната си разходка от

кървавите дворове, където колежа, до полутъмните зали, където смъртта сковаваше хората в еднакви за всички постелки. Животът ѝ беше затворен тук.

— Господине, чуйте ме...

И изведнъж тя забеляза сянката си на земята. Когато се приближаваше до някоя лампа със светилен газ, разпръснатата сянка се прибираше и ярко се открояваше — огромна, дебела, чудновата, толкова беше кръгла. Всичко се разстиляше — коремът, гърдите, бедрата, като течеше и плуваше заедно. Тя толкова силно кривеше крака си, че сянката се премяташе на земята при всяка стъпка; същинска марионетка! После, когато се отдалечаваше, марионетката нарастваше, ставаше гигант, изпълваше булеварда с ниски поклони, като разбиваше носа си в дърветата и в къщите. Господи, колко беше смешна и зловеща! Никога досега тя не беше толкова добре разбирала своето оскотяване. И не можеше да се въздържа да гледа това, очакваше лампите със светилен газ и проследяваше с очи своята сянка. Ах, това беше една чудесна брантия, която крачеше до нея! Какво зрелище! То трябваше да привлича веднага мъжете. И тя снишаваше глас, осмеляваше се само да мънка зад гърба на минувачите:

— Господине, чуйте ме...

Но навярно беше много късно. Положението в квартала се влошаваше. Гостилничките бяха затворени, светлината гаснеше и в кръчмите, където се носеха надебелели от пианство гласове. Веселбата се превръщаше в караници и сбивания. Един дрипав здравеняк крещеше: „Ще те разглобя, номерирай си костите!“ Едно момиче се караше с любовника си пред вратата на танцувалния салон, като го наричаше мръсна мутра и проклета свиня, а пък любовникът повтаряше: „Ами сестра ти?“, без да може да каже нещо друго. Навън пианството избухваше в желание да убива, проявяваше жестокост и плашеше редките минувачи, чиито лица ставаха бледи и сгърчени. Стана сбиване, един пиан се строполи с краката нагоре, а приятелят му, помислил, че му е видял сметката, побягна, тропайки с големите си обувки. Хора на групи крещяха мръсни песни, после настъпваше дълбока тишина, нарушавана само от хълцанията и глухите падания на пианиците. Гуляите в дните на плащанията завършваха винаги така, виното през тия шест часа се бе ляло толкова много, че сега тръгваше да се разхожда по тротоарите. Ах, какви изригвания, какво дране на

котки посред паважа, цели локви, които закъснелите и изискани хора бяха принудени да прескачат, за да не нагазят в тях! Наистина кварталът беше чист! Ако някой чужденец дойдеше да го разгледа сутрин преди почистването, щеше да си отиде с чудесна представа. Но в този час пияниците бяха у дома си, пет пари не даваха за Европа. Дявол да го вземе, от джобовете се вадеха ножове и малкият празник завършваше с кръв. Жени вървяха бързо, мъже бродеха като вълци, нощта ставаше по-гъста, издула се от мръсотии.

Жервез продължаваше да крачи, като се клатушкаше, изкачваше се и слизаше с единствената мисъл да върви непрекъснато. Обземаше я дрямка, заспиваше, люляна от куция си крак; после внезапно се събуждаше, гледаше около себе си и откриваше, че е изминала сто крачки в безсъзнание, като мъртва. От това спане права нейните крака се подуваха в скъсаните стари обувки. Тя не се чувствуваше вече, толкова много беше уморена и празна. Единствената ясна мисъл, която я занимаваше, беше, че проклетата ѝ дъщеря сега може би яде стриди. След това всичко се размъти, очите ѝ бяха отворени, но трябваше да прави много големи усилия, за да може да мисли. И единственото нещо, което усещаше сега в пълния си унес, беше кучешкият студ, остър и смъртоносен студ, какъвто никога не бе изпитвала. Сигурно на мъртвите не им е така студено в земята. Тя бавно повдигна глава, в лицето ѝ шибна леден камшик. Беше снегът, който най-сетне се беше решил да завали от опушеното небе, ситен и чист сняг, който слаб вятър навяваше и въртеше като вихрушка. Чакаха този сняг от три дни. Той падаше в хубав момент.

Тогава, в тази първа снежна буря, разбудена, Жервез тръгна побързо. Мъже тичаха, бързаха да се приберат, с побелели вече рамене. И като видя един, който вървеше бавно под дърветата, тя се приближи и пак каза:

— Господине, чуйте ме...

Мъжът се спря. Той сякаш не бе чул. Протягаше ръка, шепнеше с тих глас:

— Подарете, моля...

Двамата се спогледаха. Ах, боже мой! Те се срещнаха тук: дядо Брю просеше, госпожа Купо обикаляше тротоара! Стояха зяпнали един срещу друг. В този час те можеха да си подадат ръка. Цялата нощ старият работник беше скитал, без да смее да протегне ръка към

хората; и първия човек, когото спираше, беше една умираща от глад като него. Господи, нима не е жалко? Да си работил петдесет години и сега да просиш! Да си била най-добрата гладачка на улица „Гут д’Ор“ и да свършиш край вадата! Те продължаваха да се гледат. После, без да си кажат нещо, всеки тръгна в своята посока под снега, който ги шибаше.

Беше истинска виелица. По височините, сред тези широки булеварди и площади, ситният сняг се въртеше, сякаш беше навяван едновременно от четирите краища на небето. Не се виждаше на десет крачки, всичко потъваше в тоя летящ прах. Кварталът беше изчезнал, булевардът изглеждаше мъртъв, сякаш последните пияници бяха престанали да хълцат под белия саван на виелицата. Жервез продължаваше да върви мъчително, заслепена, объркана. Тя опипваше дърветата, за да се оправи. Колкото повече напредваше, толкова лампите със светилен газ като гаснещи факли не можеха да пробият мъглявината. После изведнъж, когато прекосяваше един кръстопът, дори и тези блещукащи светлини изчезнаха; една белезникава вихрушка я грабна и я завъртя, без да може да различи нещо, което да я ориентира. Под нея земята бягаше със смътна белота. Сиви стени я обграждаха. И когато се спираше задъхана, извила глава, зад тази ледена завеса тя откриваше необятността на булевардите, безкрайната редица на лампите със светилен газ, цялата тази черна и пустинна безкрайност на заспалия Париж.

Тя се намираще на пресечката на външния булевард и булевардите „Мажента“ и „Орнано“, мечтаеше да легне на земята, когато чу шум от стъпки. Затича се, но снегът затваряше очите ѝ и стъпките се отдалечаваха, без да може да разбере дали отиваха вдясно или вляво. Най-сетне забеляза широките рамене на един мъж, едно тъмно и танцуващо петно, което потъваше в мъглата. О, този ѝ трябваше, нямаше да го изпусне! И се затича по-силно, настигна го и го хвана за блузата.

— Господине, чуйте ме...

Мъжът се обърна. Беше Гуже.

Ето че сега пак се хващаше за Златната мутра? Но какво бе сторила на добрия бог, че така я изтезаваше докрай? Това беше последният удар, да попадне в краката на ковача и той да я види в редицата на курвите от бариерата, пребледняла и протегнала

умолително ръце. И това, ставаше под лампа със светилен газ, тя виждаше върху снега разкривената си сянка, която сякаш се присмиваше, като истинска карикатура. Можеше да кажат, че е пияна жена! Боже мой, да няма коричка хляб, нито капка вино в стомаха си, а да я вземат за пияна жена! Нейна беше грешката, защо се бе напивала? Сигурно Гуже си мислеше, че е пила и е тръгнала да развратничи.

Гуже продължаваше да я гледа, а снегът набиваше звездички в хубавата му жълта брада. После, когато тя наведе глава, като се отдръпваше, той я задържа.

— Елате — каза той.

И тръгна пръв. Тя го последва. Двамата прекосиха стихналия квартал, като се движеха безшумно покрай стените. Горката госпожа Гуже бе умряла през месец октомври от остър ревматизъм. Гуже все още живееше тъжен и сам в малката къща на улица „Нъов“. Днес бе останал до късно при един ранен другар. Когато отвори вратата и запали лампата, той се обърна към Жервез, застанала смирено на прага. И каза много тихо, сякаш майка му пак можеше да го чуе:

— Влезте.

Първата стая, стаята на госпожа Гуже, беше запазена благоговейно така, както тя я бе оставила. Близко до прозореца гергефът беше сложен на един стол до големия фотьойл, който сякаш чакаше старата плетачка на дантели. Леглото беше приготвено и тя можеше да си легне, ако би напуснала гробищата, за да прекара вечерта със своя син. Стаята беше разтребена, лъхаше на честност и доброта.

— Елате — повтори по-силно ковачът.

Тя влезе плахо с вид на момиче, което се вмъква в почтено място. Той беше съвсем бледен и съвсем разтреперан, че водеше така една жена при мъртвата си майка. Прекосиха стаята с тихи стъпки, сякаш за да не ги чуят и да избягнат срама. После, след като бутна Жервез в стаята си, той затвори вратата. Тук беше у дома си. Тя познаваше тази тясна като на пансионер стаичка с малко желязно легло, украсено с бели завеси. Само че изрязаните картини закриваха съвсем стените, бяха стигнали до тавана. Жервез не смееше да пристъпи в тази чистота, отдръпваше се далече от лампата. Тогава, без да продума, обзет от ярост, той поиска да я сграбчи и да я смаже в ръцете си. Но тя съвсем изнемощяла прошепна:

— О, боже мой!... О, боже мой!...

Печката, напълнена с коксов прах, още гореше; остатък от рагу, който ковачът бе оставил на топло, смятайки, че ще се върне за вечеря, вдигаше пара върху пепелника на печката. Съживила се от силната топлина, на Жервез ѝ се искаше да залази на четири крака до тиганчето и да започне да яде. Това желание беше по-силно от нея, стомахът ѝ се раздираше, и тя се наведе с въздишка. Но Гуже бе разбрал. Той постави рагуто на масата, отреза хляб, наля ѝ една чаша.

— Благодаря, благодаря! — казваше тя. — О, колко сте добър! Благодаря!

Тя мърмореше, не можеше да произнесе думите. Трепереше толкова силно, че като хвана вилницата, веднага я изпусна. Гладът, който я задушаваше, раздрусваше главата ѝ със старческо треперене. С първия картоф, който натика в устата си, избухна в ридания. Едрите сълзи, които потекоха по бузите ѝ, падаха върху хляба. Тя продължи да яде, лакомо лапаше хляба, наквасен от сълзите ѝ, силно запъхтяна и със сгърчена брада. Гуже я принуди да пие, за да не се задави; и чашата тихо изтрака по зъбите ѝ.

— Искате ли още хляб? — попита полугласно той.

Тя плачеше, казваше не, казваше да, не знаеше какво иска. Ах, господи, колко е хубаво и тъжно да ядеш, когато умираш от глад!

А той, прав срещу нея, я разглеждаше внимателно. Сега я виждаше добре при силната светлина под абажура. Колко бе застаряла и грохнала! От топлината снегът по косите и дрехите ѝ се топеше, по нея струеше вода. Нейната трепереца нещастна глава беше цялата посивяла, със сиви кичури, които вятърът беше развявал; свила врат в раменете си, тя мълчеше, толкова грозна и отпусната, че да се разплачеш. И той си спомняше за тяхната любов, когато тя беше съвсем розова, тракаше с ютията и разкриваше малката бебешка гънка като хубаво колие на шията си. По това време той ходеше да ѝ се възхищава крадешком с часове и бе доволен, че я гледа. После тя бе идвала в ковачницата и там бяха изпитали голяма наслада, докато той удряше върху желязото, а тя гледеше танца на чука му. Тогава той много пъти бе хапал възглавницата си нощем, като мечтаеше да притиска така и нея в стаята си. О, би я смачкал, ако беше я имал, толкова силно я желаше! А в този час тя бе негова, можеше да я вземе. Тя привършваше хляба си, обираше от дъното на тиганчето

сълзите си, своите мълчаливи сълзи, които продължаваха да падат върху яденето ѝ.

Жервез стана. Беше свършила. Остана за миг с наведена глава, смутена, не знаейки дали я иска. После, като си помисли, че в очите му се появява пламък, тя посегна към камизолата си и разкопча първото копче. Но Гуже падна на колене и хвана ръцете ѝ, като каза нежно:

— Обичам ви, госпожа Жервез, ах, обичам ви още, въпреки всичко, кълна ви се!

— Не казвайте това, господин Гуже! — извика тя обезумяла, като го гледаше така в краката си. — Не, не казвайте това, причинявате ми голяма мъка!

И тъй като той повтаряше, че не можел да има друга любов в живота си, тя още повече се отчая.

— Не, не, не искам вече, много ме е срам... За бога, станете! Аз трябва да падна на колене.

Той стана и, целият разтреперан, заекна:

— Ще ми позволите ли да ви целуна?

Обезумяла от изненада и вълнение, тя не можеше да каже нито една дума. Каза да с глава. Боже мой, тя му принадлежеше, той можеше да прави с нея каквото си иска. Но той само протегна устни.

— Това е достатъчно между нас, госпожа Жервез — прошепна той. — Това е цялото ни приятелство, нали?

Той я целуна по челото, по един кичур на посивелите ѝ коси. Никого не беше целувал, откакто бе умряла майка му. Само неговата добра приятелка Жервез му оставаше в живота. Тогава, след като я целуна с такова голямо уважение, той се отдръпна заднешком и падна напреко върху леглото си със задавено от сълзи гърло. И Жервез повече не можеше да остане тук; беше много тъжно и много страшно да се видиш в такова положение, когато си обичана. Тя му извика:

— Обичам ви, господин Гуже, и аз ви обичам!... Ах, вече е невъзможно, разбирам... Сбогом, сбогом, защото и двамата ще се задушим.

И прекосила тичешком стаята на госпожа Гуже, тя се намери на улицата. Когато се опомни, беше вече позвънила на улица „Гут д’Ор“ и Бош отваряше вратата. Цялата къща бе потънала в мрак. Тя влезе вътре като в своя гробница. В този нощен час широко отворената разнебитена порта приличаше на зинала паст. Нима някога толкова

силно бе желала да си има едно кътче в тази зловеща казарма! Запушени ли са били тогава ушите ѝ, че не е чувала гласа на отчаянието, който стенеше зад стените! Тя беше започнала да се проваля от деня, в който краката ѝ бяха стъпили тук. Да, навярно нещастieto идваше от това, че хората бяха напластени така един върху друг в тези големи бедняшки работнически къщи; и холера би пламнала от мизерията. Тази вечер всичко сякаш бе замряло. Тя чуваше само как съпрузите Бош хъркат вдясно; а пък вляво Лантие и Виржини мъркаха със затворени очи като котки на топло, на които не им се спи. В двора ѝ се стори, че се намира сред истинско гробище; на земята снегът образуваше бледен квадрат; високите оловносиви фасади се извисяваха без никаква светлинка по тях, като стени на разрушени сгради; и нито стон, като в заровено село, сковано от студ и глад. Трябваше да прескочи една черна вада — вода, изпусната от бояджийницата, която димеше и си отваряше кално русло в белотата на снега. Това беше водата с цвета на нейните мисли. Изтекли бяха красивите бледосини и бледорозови води!

После, изкачвайки шестте етажа в тъмнината, тя не можа да съдържи смеха си; един отвратителен смях, който ѝ причиняваше болка. Спомняше си своя някогашен идеал: да работи спокойно, да има винаги хляб, да има чисто местенце за спане, да отгледа децата си, да не бъде бита, да умре в своето легло. Да, наистина беше смешно как се осъществяваше всичко това! Тя вече не работеше, вече не ядеше, спеше върху смет, дъщеря ѝ проституираше, мъжът ѝ я пребиваше от бой; оставаше ѝ само да умре на улицата — това можеше да стане веднага, ако имаше кураж да се хвърли от прозореца, като влезе в стаята си. Нали бяха разправяли, че молела бога за тридесет хиляди франка рента и за почести? Ах, наистина, в този живот е излишно да си скромнен! Няма да си осигуриш нито храната, нито жилището — това е съдбата на всички. Злият ѝ смях се засилваше при спомена за хубавата ѝ мечта да се оттегли на село след двадесетгодишно гладене. Е добре, тя отиваше на село. Тя копнееше за своето зелено кътче в Пер Лашез.

Когато влезе в коридора, тя беше като луда. Нещастната ѝ глава се въртеше. Всъщност голямата ѝ мъка идваше от това, че бе казала сбогом винаги на ковача. Между тях всичко бе свършено, никога нямаше да се видят. Освен това и много други тъжни мисли съвсем

размътваха главата ѝ. Минавайки, тя надникна у Бижар, видя Лали мъртва, с доволен вид, че се е изтегнала, успокоена завинаги. Ах, да, децата имаха по-голям късмет от възрастните хора! И тъй като през вратата на дядо Базуж преминаваше светъл лъч, тя направо влезе при него, обзета от безумно желание да замине за оня свят заедно с малката.

Този стар веселяк дядо Базуж се беше върнал тази вечер в необикновено весело настроение. Беше толкова пиян, че хъркаше на пода въпреки студа; и навярно нищо не му пречеше да сънува хубав сън, защото сякаш тресеше корема си от смях, като спеше. Оставена запалена, свещта осветяваше дрипите му, черната му шапка, смачкана в един ъгъл, черното му наметало, което бе издърпал върху коленете си като завивка.

Като го видя, Жервез изведнъж започна да риде така силно, че той се събуди.

— Дявол да го вземе, затворете вратата! Студ влиза!... Ех, вие сте!... Какво има? Какво искате?

Тогава Жервез с протегнати ръце, вече не знаейки какво мърмори, страстно започна да го моли:

— Ох, отнесете ме, дотегна ми, искам да си отида от тоя свят... Не бива да ме мразите. Не знаех, боже мой! Човек никога не знае, докато не е готов... Ох, да, идва ден, когато човек е доволен, ако си тръгне!... Отнесете ме, отнесете ме, много ще ви благодаря!

И тя падна на колене, съкрушена от едно желание, от което бледнееше. Никога не се беше търкаляла така в краката на един мъж. Пълното и червендалесто лице на дядо Базуж с изкривена уста и изцапани от праха на гробовете кожа ѝ се виждаше блестящо като слънце. Обаче старецът, още сънен, мислеше, че му се устройва лоша шега.

— Я слушайте — измърмори той, — не ме будалкайте!

— Отнесете ме — повтаряше Жервез по-страстно. — Нали си спомняте, една вечер аз чуках с юмруци по стената; после казах, че не било вярно, защото още бях много глупава... Но ето сега подайте ръцете си, аз вече не се страхувам! Отнесете ме да заспя завинаги, ще видите, че няма да мръдна... Ох, това е единственото ми желание! Ох, много ще ви обичам!

Базуж, галантен както винаги, помисли, че не трябва да отблъсква една дама, която изглежда, изпитваше такава любов към него. Тя не беше с всичкия си, но все пак си я биваше, когато се пременеше.

— Напълно сте права — каза той с убеден вид. — Днес пак опаковах три, които биха ми дали чудесен бакшиш, ако биха могли да бръкнат в джоба си... Само че, мила майчице, тези работи не стават така...

— Отнесете ме, отнесете ме — продължаваше да вика Жервез, — искам да си отида...

— Ех, жалко! Преди това трябва една малка операция... Нали знаете, хрът!

И той изхърка с гърло, сякаш поглъщаше езика си. После, намирайки, че шегата му е хубава, се изкиска.

Жервез бавно се изправи. И той, значи, не можеше да направи нищо за нея? Тя влезе в стаята си замаяна и се хвърли върху сламата, като съжеляваше, че беше яла. Ах, не, разбира се, мизерията не убива толкова бързо.

XIII

Купо изкара едно пиянство тази нощ. На другия ден Жервез получи десет франка от сина си Етиен, който беше машинист по една железопътна линия; малкият ѝ изпращаше от време на време по сто су, като знаеше, че у тях гладуват. Тя сготви говеждо варено и го изяде сама, защото този негодник Купо не се прибра, във вторник също. Измина цялата седмица. Ах, дявол да го вземе, ако някоя дама го е отвлякла, това ще бъде голямо щастие! Но точно в неделя Жервез получи съобщение, което отначало я изплаши, защото си помисли, че е от полицейския комисар. После се успокои — в писмото ѝ съобщаваха, че нейната свиня умираше в „Сент-Ан“. На листчето това бе казано поучливо, само че означаваше същото. Да, наистина една дама беше задигнала Купо и тази дама се наричаше Софи Душевадката, последната добра приятелка на пияниците.

Действително Жервез не се разтревожи. Той знаеше пътя, щеше да се върне самичък от лудницата; много пъти го бяха лекували там, още веднъж щяха да го изправят на крака. Нали ѝ бяха съобщили тази сутрин, че в продължение на цяла седмица виждали Купо пиян като свиня да се търкаля из кръчмите на Белвил в компания с Ботуша! Отлично, Ботуша е плащал; задигнал е парите на жена си, спестени от хубавия занаят, който знаете. Ах, пили са чисти пари, способни да лепят най-различни болести! Толкова по-добре, ако Купо се е разболял. И Жервез най-много се разяряваше от мисълта, че тези двама страшни егоисти дори не бяха помислили да дойдат да я вземат, за да я почерпят една чашка. Къде се е чуло и видяло да се гуляе цяла седмица и да не помислиш за жена си! Който пие сам, сам умира, това е! Въпреки това в понеделник, понеже имаше храна за вечерта — малко останал фасул и половин литър, Жервез излезе под предлог, че разходката ще ѝ отвори апетит. Писмото от лудницата, оставено върху скрина, не ѝ даваше мира. Снегът се беше стопил, времето беше приятно, облачно и меко, а свежият въздух ободряваше. Тя тръгна по обед, защото пътят бе дълъг; трябваше да прекоси Париж с куция си крак. Освен това

улиците гъмжаха от народ; хората я забавляваха и тя стигна много развеселена. Когато каза името си, разказаха ѝ една невероятна история: изглежда, че хванали Купо на Пон Ньов; искал да се хвърли от парапета, защото виждал някакъв брадат човек, който му препречвал пътя. Хубав скок, нали? Обаче не се знаело как е попаднал на Пон Ньов, защото самият Купо не можел да обясни.

Един пазач поведе Жервез. Изкачваха се по стълбата, когато тя чу крясъци, които смразиха кръвта ѝ.

— Хубава песен, а? — каза пазачът.

— Кой реве? — попита тя.

— Ами вашият мъж! Той вие така от онзи ден. Пък и танцува, ще видите.

Ах, боже мой, каква гледка! Тя бе поразена. Килията беше тапицирана с дюшеци от горе до долу; на пода имаше два сламеника един върху друг; в един ъгъл бе проснат дюшек с възглавница и нищо друго. Вътре Купо танцуваше и крещеше. Истинска карнавална маска с парцалива блуза, която, разперила ръце, подскачаше във въздуха; но тази маска съвсем не беше смешна. О, не! Ужасяващият ѝ танц караше да настръхнат всички косми по тялото. Беше маскиран като умиращ. Самотен кавалер, дявол да го вземе! Той се блъскаше в прозореца, връщаше се заднешком, тактуваше си с ръце, тръскаше дланите си, сякаш искаше да ги откъсне и захвърли в лицето на хората. В танцувалните салони има веселяци, които имитират този танц; само че те го имитират лошо; трябва да се видят тук подскачанията в този танц на пияниците, за да се разбере колко е изящен, когато се изпълнява както трябва. Песента също има значение, непрекъснат карнавален крясък — една широко разтворена уста, която в продължение на часове издава едни и същи звуци като прегракнал тромбон. Купо виеше като звяр, на който са смачкали лапата. И при такъв оркестър — въртете дамите!

— Господине, какво му е?... Какво му е?... — повтаряше Жервез ужасена.

Стажант-лекарят, едно едро, русо и червендалесто момче с бяла престилка, взимаше бележки, седнало спокойно. Случаят бе интересен, стажант-лекарят не напускаше болния.

— Постойте малко, ако искате — каза той на гладачката. — Но се дръжте спокойно... Опитайте се да му заговорите, той няма да ви

познае.

Наистина Купо нямаше вид, че забелязва дори жена си. Самата тя смътно го бе видяла при влизането, толкова силно се кривеше той. Като го погледна в лицето, тя остана поразена. Възможно ли бе толкова да се е променил — очите му бяха кървясали, а устните му напукани и засъхнали. Тя положително нямаше да го познае. Отначало той правеше много гримаси, без да се разбере защо — издадена напред челюст, сгърчен нос, обтегнати бузи, същинска муцуна на животно. Кожата му беше толкова гореща, че от нея се вдигаше пара и струеше обилна пот. В бесния му карнавален танц все пак личеше, че е много зле, че главата му тежи и че го болят краката и ръцете.

Жервез се приближи до стажант-лекаря, който чукаше в такт с пръст по облегалото на стола си.

— Кажете ми, господине, много ли е сериозно този път?

Стажант-лекарят поклати глава, без да отговори.

— Кажете ми, не мърмори ли непрекъснато нещо на съвсем тих глас?... Е, не чувате ли какво е това?

— Неща, които вижда — прошепна младият човек. — Мълчете, оставете ме да слушам.

Купо говореше откъслечно. Въпреки всичко в очите му блестеше някакво присмехулно пламъче. Гледаше надолу, вдясно и вляво, въртеше се, сякаш се шляеше във Венсенската гора, като си говореше сам.

— Ах, много мило, много интересно!... Има шатри, истински панаир. И чудесна музика. Какъв пир! Чупят всичко... Прекрасно! Ето че пламва: червени балони във въздуха, подскочат и бягат!... Охо, охо, колко фенери по дърветата!... Много е хубаво! Отвсякъде пръска, шадравани, водопади, пееща вода, о, като детски хор... Прекрасни водопади!

И той се надигаше, за да чуе по-добре прекрасната песен на водата; вдишваше силно въздуха, като мислеше, че пие от свежите струи, бликащи от шадраваните. Но постепенно лицето му възвръщаше болезнения си вид. Тогава той се сви, затича бързо покрай стените на килията с неясни заплахи:

— Пак оръжие навред!... Аз се пазех... Тихо, безделници такива! Да, пет пари не давате за мене! Пиете и си дерете гърлата с

вашите повлекани, само за да ме дразните... Ще ви унищожа аз вас във вашата шатра!... Дявол да ви вземе, няма ли да ме оставите на мира!

Той стискаше юмруци; после извика дрезгаво, наведе се и започна да тича. И пак мърмореше, като тракаше зъби от ужас:

— За да се убия! Не, няма да се хвърля! Толкова вода — значи, нямам сърце! Не, няма да се хвърля!

Водопадите, които бягаха пред него, когато тичаше, се приближаваха, когато тръгваше назад. И изведнъж той погледна тъпо около себе си и измънка с едва разбираем глас:

— Това е невъзможно, наели са физици срещу мене!

— Отивам си, господине, довиждане — каза Жервез на стажант-лекаря. — Това много ме измъчва, ще дойда пак.

Тя беше пребледняла. Купо продължаваше сам своя марш от прозореца до дюшека, от дюшека до прозореца, изпотен, превил гръб, като крачеше все в същия такт. Тогава тя побягна. Но макар и да слизаше бързо по стълбите, чак до долу чуваше дяволския танц на мъжа си. Ах, боже мой, колко хубаво беше навън, можеше да се диша.

Вечерта цялата къща на улица „Гут д’Ор“ говореше за страшната болест на Купо. Съпрузите Бош, които сега гледаха отвисоко Куцата, я поканиха на чаша касис в стаичката си, само за да научат подробности. В портиерната дойдоха и госпожа Лорильо, и госпожа Поасон. Започнаха безкрайни разговори. Бош познавал един дърводелец, който тръгнал съвсем гол по улица „Сен-Мартен“ и който умрял, танцувайки полка; той пиел абсент. Дамите се превиваха от смях, защото, макар и тъжна, тази история им се виждаше смешна. После, понеже не можеха да разберат добре, Жервез изтласка всички, извика да й направят място; и посред портиерската стаичка, пред погледите на другите, тя показва какво прави Купо; крещеше, подскачаше, размахваше ръце и правеше отвратителни гримаси. Да, честна дума, точно така беше! Тогава другите се изумиха: невъзможно, човек не можел да изтрае три часа в подобно състояние! Тя ги уверяваше, кълнеше се в най-святото, което имаше, че Купо правел така от миналата вечер, вече тридесет и шест часа. Впрочем могли да отидат да видят, ако не й вярвали. Но госпожа Лорильо заяви, че много благодари, ходила била в „Сент-Ан“, тя ще забрани на Лорильо дори да стъпи там. А Виржини, чиято търговия вървеше все по-зле и по-зле и която имаше мрачен вид, само измърмори, че животът не винаги бил весел, да, дявол да го вземе!

Допиха касиса, Жервез каза лека ноц на компанията. Когато преставаше да говори, тя изглеждаше съвсем объркана, с широко отворени очи. Навярно виждаше как мъжът ѝ танцува. На другия ден, като се събуди, тя се зарече да не ходи вече там. Каква полза? Не искаше да се побърка и тя. Обаче всеки десет минути отново изпаднаше в размишления: не беше на себе си, както се казва. Все пак интересно беше да се види дали прави все същото. Когато удари дванадесет часът, тя повече не можеше да устои, не забеляза колко е дълъг пътът, толкова силно бе обзета от любопитство и страх от това, което я очакваше.

О, нямаше защо да пита за новини. Още като се приближи до стълбите, тя чу песента на Купо. Точно същата мелодия, точно същия танц. Можеше да се помисли, че току-що бе слезла и пак се качваше при него. Вчерашният пазац, който в коридора разнасяше билковия чай, ѝ намигна, като я срещна, за да прояви любезност.

— Все така ли? — каза тя.

— О, все така — отвърна той, без да се спре.

Тя влезе, но остана в ъгъла до вратата, защото при Купо имаше хора. Русият и червендалест стажант-лекар беше прав, отстъпил стола си на един стар господин с ордени, плешив и с физиономия на белка. Сигурно беше главният лекар, защото погледът му беше остър и пронизателен като свредел. Всички собственици на погребални магазини имат такъв поглед.

Впрочем Жервез не беше дошла за този господин и се надигаше зад главата му, като поглъщаше с очи Купо. Този побеснял човек танцуваше и крещеше по-силно, отколкото вчера. Някога, по време на баловете през великите пости, тя бе виждала яки момчета от пералнята да лудуват през цялата ноц; но никога, абсолютно никога не си бе въобразявала, че един мъж може да се забавлява толкова дълго време; казваше да се забавлява само ей така, защото не е удоволствие да подскачаш въпреки волята си като шаран на сухо. Купо, плувнал в пот, изпускаше още повече пара — това бе всичко. Устата му изглеждаше по-голяма от напрежението да вика. О, тази сцена не беше за бременни жени. Той толкова бе утъпкал дюшеците до прозореца, че личеше пътечката на пода; сламеникът беше протъркан от подпетените му обувки.

Не, гледката не обещавахе нищо хубаво и, разтреперана, Жервез се питаше защо бе дошла пак. А снощи у семейство Бош я обвиняваха, че преувеличавала картината! Ах, тя не беше показала дори половината! Сега тя виждаше по-добре какво прави Купо, никога нямаше да го забрави с тези широко отворени очи в празното пространство. През това време тя долавяше фрази, които си разменяха стажант-лекарят и лекарят. Първият разказваше подробности от нощта с думи, които тя не разбираше. Цялата нощ мъжът ѝ бе бърборил и правил пируети — това означаваша всъщност думите му. После старият плешив господин, който не беше много любезен, като че ли забеляза нейното присъствие; и когато стажантът му каза, че е жена на болния, той започна да я разпитва с лош вид на полицейски комисар.

— Пиел ли е бащата на този човек?

— Да, господине, по малко, като всички хора... Убил се, като се търколил от един покрив веднъж след гуляй.

— Пиела ли е майка му?

— Господи! Като всички хора, господине, нали знаете, по някоя чашка от време на време... О, семейството е много добро!... Имал брат, който починал много млад от гърчове.

Лекарят я гледаше с проницателните си очи. Той подзе с груб глас:

— И вие ли пиете?

Жервез измънка, защити се, постави ръка на сърцето си, за да се закълне.

— Вие пиете! Внимавайте, вижте докъде води пиенето... Един ден и вие ще умрете така.

Тогава тя остана прилепена до стената. Лекарят беше обърнал гръб. Той клекна, без да се тревожи, че с редингота си ще обере праха от сламеника; дълго проучваше треперенето на Купо, като чакаше преходите и го следеше с поглед. Този ден подскачаха и краката му, треперенето беше преминало от ръцете в краката; беше като истински палячо, чиито крайници мърдаха при дърпане на конците, а трупът си оставаше неподвижен като дърво. Болестта го обхващаше постепенно. Би могло да се каже, че под кожата му се разнасяше някаква музика; трепереше за миг на всеки три-четири секунди; после спираше и започваше отново, буквално като тръпка, която разтърсва загубените кучета, когато зиме им е студено под някоя порта. Вече коремът и

раменете му трепереха като вода, преди да закипи. Странно разрушаване все пак, отиваше си, гърчейки се като момиче, което го гъделичкат.

Купо се оплакваше с глух глас. Той като че ли страдаше много повече, отколкото вчера. Откъслечните му стенания издаваха, че го боли навсякъде. Хиляди игли го бодяха. Навсякъде по тялото нещо му тежеше; някаква гад, студена и мокра, се плъзгаше по бедрата му и забиваше зъбите си в месата му. После някакви други зверове се мятаха на плещите му, като разкъсваха гърба му с ноктите на лапите си.

— Жаден съм! Ох, жаден съм! — крещеше непрекъснато той.

Стажант-лекарят взе една глинена чаша с лимонада от лавицата и му я подаде. Той я хвана с две ръце, пи лакомо една глътка, като изля половината от течността върху себе си; но веднага изплю глътката с гневно отвращение, като извика:

— Дявол да го вземе, това е ракия!

Тогава, по знак на лекаря, стажантът се опита да му даде да пие вода, като сам държеше гарафата. Този път той изпи глътката, като изрева, сякаш бе глътнал огън:

— Това е ракия, дявол да го вземе! Това е ракия!

От снощи всичко, което той пиеше, беше ракия. Жаждата му се удвояваше, а не можеше да пие, защото всичко го изгаряше. Бяха му донесли супа, но и с нея сигурно искали да го отровят, защото и тази супа миришела на ракия. Хлябът бил кисел и мръсен. Само отрова имало около него. Килията воняла на сяр. Дори обвиняваше хората, че драскали под носа му клечки кибрит, за да го задушат.

Лекарят отново се беше изправил и слушаше Купо, който сега пак виждаше призраци посред бял ден. Струваше му се, че забелязва по стените паяжини, големи колкото корабни платна! После тези паяжини станаха мрежи с дупки, които се свиваха и се удължаваха като смешна играчка. Черни топки се движеха из тези дупки, истински топки на фокусник, отначало големи колкото стъклени топчета, после големи като гранати; и те се издуваха и се свиваха, само и само да го вбесяват. Изведнъж той извика:

— Ох, плъховете, ето ги сега плъховете.

Топките се бяха превърнали в плъхове. Тези гадни животни наедряваха, преминаваха през мрежата, скачаха върху дюшеците,

където се изпаряваха. Имаше и една маймуна, която излизаше през стената и която влизаше през стената, като всеки път толкова се приближаваше до него, че той се отдръпваше от страх да не му изгризе носа. Внезапно настъпи нова промяна; навярно виждаше стените да падат, защото повтаряше, пресипнал от ужас и ярост:

— А де! Мъчете ме де, пет пари не давам! А де, мръсна бърлого! А де, събаряй се! Да, бийте камбаните, мръсни кюрета, свирете на орган, за да ми попречите да повикам пазача!... Поставили са машина зад стената тези изроди! Чувам я добре, тя пуфти, ще ни хвърлят във въздуха... Пожар, дявол да го вземе, пожар! Викат пожар, ето че пламва! О, пламти, пламти! Цялото небе гори, червени огньове, зелени огньове, жълти огньове... Помогнете ми! Пожар!

Виковете му заглъхваха с хъркане. Мърмореше откъслечни думи с пяна на уста и лиги по брадата. Лекарят търкаше с пръст носа си — един тик, който навярно се проявяваше, когато се намираше пред тежки случаи. Той се обърна към стажанта и го попита полугласно:

— А температурата, постоянно четиридесет градуса, нали?

— Да, господине.

Лекарят направи гримаса. Той остана още две минути с втренчени очи в Купо. После повдигна рамене и добави:

— Същото лечение — бульон, мляко, лимонада, хининов разтвор... Не го напускайте и пратете да ме повикат.

Той излезе. Жервез го последва, за да го попита дали има някаква надежда. Но той вървеше така строго по коридора, че не посмя да се приближи до него. Спря се там за миг, като се двоумеше дали да се върне да види пак мъжа си. Картината ѝ се струваше вече много жестока. Понеже пак го чуваше да крещи, че лимонадата миришела на ракия, тя побягна — стигаше ѝ това, което бе видяла. Препускането на конете и шумът на колите по улиците я караха да си мисли, че цялата лудница „Сент-Ан“ тича по петите ѝ. А пък и този лекар, който я бе заплашил! Тя наистина си мислеше, че вече се е разболяла.

Естествено улица „Гут д’Ор“, съпрузите Бош и другите я чакаха. Щом се появи на портата, повикаха я в портиерната. Е, чичо Купо още ли е жив? Господи, да, още беше жив. Бош изглеждаше смаян и отчаян: той се беше обзаложил за един литър, че чичо Купо няма да изтрае до вечерта. Как, нима още се държал! И цялата компания се учудваше, като се тупаше по бедрата. Ето един издръжлив юнак! Госпожа

Лорильо пресмяташе часовете; тридесет и шест часа и двадесет и четири часа — шестдесет часа. Дявол да го вземе, шестдесет часа да подскача и да крещи! Никой не е виждал такава сила! Но Бош, който горчиво се смееше заради загубения бас, разпитваше Жервез подозрително, като я питаше дали е уверена, че не е хвърлил топа зад гърба ѝ. О, не, той скачал много силно, нямал дори намерение. Тогава Бош още по-настойчиво я помоли да покаже малко какво правел Купо, за да видят. Да, да, още малко по общо желание. Компанията ѝ казваше, че щяло да бъде много мило от нейна страна, защото сега между тях имало две съседки, които снощи не видели и сега дошли специално да видят картината. Портиерката викаше на всички да се наредят, хората освободиха средата на стаичката, като се побутваха с лакти, разтреперани от любопитство. Обаче Жервез свеждаше глава. Много се страхувала, че ще ѝ стане лошо. Все пак, като искаше да им покаже, че не обича да я молят, тя направи два-три скока, но се обърка, не знаеше какво да прави и се отдръпна назад: честна дума, не можеше повече. Разнесе се шепот на разочарование; беше жалко, с такова съвършенство го имитираше. В края на краищата, щом не можеше! И тъй като Виржини се върна в дюкяна си, забравиха Купо, за да заговорят оживено за семейство Поасон, чиято търговия започнала да пропада; вчера идвали съдии изпълнители; полицаят от градската охрана щял да загуби службата си; а пък Лантие се въртял около прислужничката от съседния ресторант, една прекрасна жена, която казвала, че ще започне да продава карантия. Ех, как се шегуваха, виждаха вече как карантиджийницата се настанява в дюкяна; след захарните изделия — нещо по-солидно. Този рогоносец Поасон бил виновен за всичко това; как можело този дявол, чиято професия била да бъде хитър, да излезе такъв глупак у дома си. Но изведнъж млъкнаха, като забелязаха Жервез, която вече бяха престанали да гледат и която седеше самичка в дъното на портиерната, треперейки с крака и ръце като Купо. Браво, това било, повече не искаха. Тя седеше като идиот, сякаш се пробуждаше от сън. После изведнъж се измъкна. Лека нощ на компанията! Прибирала се, за да се помъчи да спи.

На другия ден съпрузите Бош я видяха да излиза по обед, както през миналите два дни. Те ѝ пожелаха всичко хубаво. Този ден в „Сент-Ан“ коридорът трепереше от крясъците и тупането с крака на

Купо. Тя още се държеше за парапета на стълбището, когато го чу да крещи:

— Ето и дървеници!... Елате малко насам, за да ви смажа! Ох, искат да ме изядат! Ох, тия дървеници! Аз съм по-богат от вас! Махнете се, дявол да ви вземе!

Тя въздъхна за миг пред вратата. С цяла армия ли се бие сега! Когато влезе, видя, че болестта напредва, засилва се. Купо бе буйствуващ луд, като че ли избягал от лудницата в Шарантон. Той беснееше сред килията, махаше ръце по всички посоки, върху себе си, върху стените, по пода, премяташе се, удряше във въздуха; искаше да отвори прозореца и се криеше, защищаваше се, зовеше, отговаряше сам и вдигаше тази врява с вид на човек, раздразнен от голяма тълпа. После Жервез разбра, че той си въобразява, че е на някакъв покрив и поставя цинкова ламарина. Той раздухваше с уста, поставяше поялниците в мангала, падаше на колене, опипваше с палец краищата на сламеника, въобразяваше си, че ги споява. Да, спомняше си професията, преди да пукне; започваше да вика по-силно и се вкопчваше за покрива, защото някакви негодници му пречеха да извършва както трябва работата си. Върху всички съседни покриви имаше мерзавци, които му пречеха. Освен това тези шегаджии пускаха плъхове в краката му. Ах, тези мръсни гадини, той ги виждаше непрекъснато! Напразно ги смазваше, като удряше с крак с всички сили по пода, идваха други, покривът почерняваше. Нима нямаше и паяци! Той стискаше силно панталона си, за да убие големите паяци, които се бяха заврели между кълките му. Дявол да го вземе, нямаше да изкара надницата си, искаха да го погубят, господарят му щеше да го прати в затвора. И затова, като бързаше, той помисли, че в корема му има парна машина; с широко отворена уста той изхвърляше дим, гъст дим, който изпълваше килията и излизаше през прозореца; и наведен, като продължаваше да пуфти, той гледаше навън как димът се издига в небето, където забулваше слънцето.

— Ето! — извика той. — Това е бандата от Клинянкурското шосе, с мечи кожи и барабани...

Той стоеше свит пред прозореца, сякаш от върха на някой покрив следеше карнавално шествие по улицата.

— Ето кавалкадата, лъвове и тигри правят гримаси... Има и хлапета, маскирани като кучета и котки... Там е и дългата Клеманс с

шапка, окичена с пера. Ах, дявол да я вземе, тя се премята, показва си всичко, каквото има!... Хайде, сърничката ми, трябва да офейкаме... Ей, проклетни полицаи, не я арестувайте!... Не стреляйте, проклетници, не стреляйте!...

Гласът му се издигаше, дрезгав и изплашен, той бързо се навеждаше, повтаряше, че долу били полицаите и войниците, един куп хора, които идвали при него с пушки. В стената той виждаше дулото на пистолет, опрян в гърдите му. Идваха да му отнемат момичето.

— Не стреляйте, дявол да ви вземе, не стреляйте!

После къщите рухваха, той имитираше трясъка на един квартал, който се срутва; и всичко изчезваше, всичко отлетяваше. Но нямаше време да си отдъхне, други сцени се нижеха с необикновена бързина. Необуздало желание изпълваше устата му с думи, които изговаряше безредно, с гърголене. Постоянно повишаваше глас.

— Я, ти ли си, добър ден!... Шегата настрана, не ме карай да ям косата ти.

И той прокарваше ръка пред лицето си, духаше, за да отстрани космите. Стажант-лекарят го попита:

— Какво виждате?

— Жена ми, боже мой!

Той гледаше стената, обърна гръб на Жервез.

Тя изпита ужасен страх, загледа също стената, за да види дали не се отразява там. Той продължаваше да разговаря:

— Слушай, не ме навивай... Не искам да ме завързват... Дявол да те вземе, много си хубава, имаш елегантен тоалет. Откъде си го спечелила, краво! От среща ли идваш, курво! Почакай малко, ще те подреда!... Под полите ли си криеш кавалера? Кой е пък този? Я се поклони, за да видя... Дявол да го вземе, пак е той!

Със страшен скок той полетя с глава към стената; но меката тапицерия притъпи удара. Чу се само отскачането на тялото му върху сламеника, на който беше отхвърлен.

— Кого виждате? — повтори стажант-лекарят.

— Шапкаря, шапкаря! — крещеше Купо.

А когато той попита Жервез, тя измънка, без да може да отговори, защото тази сцена разрови всички неприятности в нейния живот. Тенекеджията размахваше юмруци.

— Хайде да се бием, братле! Трябва да те очистя най-сетне! Ах, ти идваш безсрамно с тази негодница под ръка, за да се подиграваш с мене пред хората. Е добре, аз ще те направя на пихтия, да, да, аз! И то без да си слагам ръкавици!... Не се перчи... На още. И коз, коз, коз!

Той махаше юмруци във въздуха. Обзе го страшна ярост. Опрял се до стената, като вървеше заднешком, той помисли, че го нападат откъм гърба. Обърна се и се нахвърли ожесточено върху тапицерията. Подскачаше, хвърляше се от единия край на другия, удряше с корем, с крака, с рамо, търкаляше се и пак ставаше. Костите му се огъваха, месата му шумяха като мокри кълчища. И тази хубава игра на жестоки заплахи той придружаваше с дивашки гърлени викове. Обаче, изглежда, че битката вземаше лош обрат за него, защото се задъхваше, очите му изскачаха от орбитите си; и той като че ли постепенно ставаше страхлив като дете.

— Дръжте убиеца! Дръжте убиеца!... Махнете се от очите ми и двамата! Ах, веселят се, мръсниците. Ето хвърля петалата тая курва! Трябва да умре, решено е... Ах, убива я разбойникът! Отрязва й единия крак с ножа си. Другият крак е на земята, коремът е разрязан на две, с кръв е пълен... Ах, господи! Ах, господи! Ах, господи!...

И плувнал в пот, с щръкнала над челото коса, изплашен, той вървеше заднешком, като силно размахваше ръце, сякаш за да отблъсне отвратителната сцена. Той простена два пъти сърцераздирателно, просна се по гръб на дюшека, в който се бяха заплели краката му.

— Господине, господине, той умря! — каза Жервез със свити ръце.

Стажант-лекарят се беше приближил и дърпаше Купо от дюшека. Не, не беше мъртъв. Беше останал без обувки; босите му крака висяха на края на дюшека; и те танцуваха сами, един до друг, в такт на бърз и ритмичен танц.

Точно тогава влезе лекарят. Водеше двама колеги — единия слаб, другия дебел, и двамата с ордени като него. Без да говорят, и тримата се наведоха над болния, като го разглеждаха навред; после заговориха полугласно. Бяха разголили Купо от бедрата до раменете. Като се надигаше, Жервез виждаше това проснато на дюшека голо тяло. Да, треперенето от ръцете и краката беше преминало по цялото тяло, което сега се тресеше. Палячото сигурно мърдаше и корема си. Леки тръпки

минаваха по хълбоците, а коремът се друсаше като от силен смях. И всичко се движеше, нямаше какво да се каже — мускулите се изправяха един срещу друг, кожата трептеше като барабан, космите му се въртяха и се кланяха един на друг. С една дума, това навярно беше голямо подскачане, сякаш последно друсане, когато се зазорява и когато всички танцьори се хващат за ръце и тупат с крака.

— Той спи — прошепна главният лекар.

Той показа лицето на болния на другите двама. Затворил клепачи, Купо имаше леки нервни потрепервания, които изопваха цялото му лице. Той беше още по-страшен — така съсипан, с увиснала челюст, с деформирана маска на мъртвец, който е преживял кошмари. А като забелязаха краката, лекарите се надвесиха над тях с необикновен интерес. Краката продължаваха да танцуват. Купо можеше да си спи, краката танцуваха. О, господарят нека си хърка, това не ги засягаше, те продължаваха да се мърдат равномерно. Истински автоматични крака, крака, които си правеха удоволствието, в каквото и състояние да се намираха.

Обаче, като видя, че лекарите докосват с ръце тялото на мъжа й, Жервез също поиска да го пипне. Тя тихичко се приближи и постави ръката си върху едното рамо. Постоя така една минута. Боже мой, какво ставаше там вътре? Танцуваше дори месото; навярно и костите подскачаха. Трептенията и вълненията идваха отдалече, течаха като река под кожата. Като натиснеше повече ръката си, тя чувствуваше мъчителния вик на мозъка. С просто око се виждаха само малките вълни, които причиняваха трапчинки като на повърхността на водовъртеж; но вътре навярно имаше голяма буря. Каква дяволска работа, къртовска работа! Скоросмъртницата на „Вертеп“ копаеше там с търнокоп. Организмът беше напоен с нея и, разбира се, тази работа трябваше да се свърши, да отнесе Купо с това пълно и продължително треперене на цялото му тяло.

Лекарите си бяха отишли. След един час Жервез, останала със стажант-лекаря, повтаряше с тих глас:

— Господине, господине, той е мъртъв.

Но стажантът, който наблюдаваше краката, каза не с глава. Подали се извън леглото, голите крака продължаваха да танцуват, те съвсем не бяха чисти, ноктите им бяха дълги. Минаха още няколко

часа. Изведнъж те се вдървиха и станаха неподвижни. Тогава стажант-лекарят се обърна към Жервез и каза:

— Сега вече да.

Само смъртта може да спре краката.

Когато се прибра на улица „Гут д’Ор“, Жервез намери у семейство Бош един куп клюкарки, които дърдореха възбудено. Тя помисли, че я чакат, за да научат новини, както през другите дни.

— Той умря — каза спокойно тя, като бутна вратата. Беше уморена и замаяна.

Но никой не я слушаше. Цялата къща беше развълнувана. О, случката беше необикновена! Поасон беше пипнал жена си с Лантие. Не знаеха точно как, защото всеки разказваше посвоему. С една дума беше ги изненадал, когато ония двамата не са го очаквали. Дори се разказваха подробности, които дамите си повтаряха със свити устни. Една подобна гледка, разбира се, накарала Поасон да излезе от кожата си. Истински тигър! Този човек, мълчалив и спокоен, гневно започнал да крещи и да се нахвърля. После нищо друго не могли да чуят. Лантие навярно обяснил работата на съпруга. Както и да е, не можело да продължава повече. А Бош съобщи, че момичето от съседния ресторант положително наемало дюкяна, за да открие карантинджийница. Този хитрец Лантие обожавал карантинята.

Пред госпожа Лорильо и госпожа Лера, които влязоха, Жервез повтори вяло:

— Той умря... Боже мой! Четири дни подскача и рева...

Тогава двете сестри нямаше какво друго да направят, освен да извадят носните си кърпи. Брат им имаше много грехове, но все пак им беше брат. Бош вдигна рамене и каза доста високо, за да го чуят всички:

— Голяма работа! Един пияница по-малко!

От този ден нататък, тъй като Жервез все повече губеше разсъдък си, едно от забавленията на обитателите на къщата беше да гледат как тя имитира Купо. Вече нямаше нужда да я молят, тя представяше доброволно картината — треперенето на краката и ръцете, като неволно издаваше леки викове. Навярно този навик тя без придобила в „Сент-Ан“ от продължителното гледане на мъжа си. Но тя нямаше късмет, не береше душа като него. Само като изтървана

маймуна правеше гримаси, които предизвикваха хлапетата по улиците да хвърлят по нея кочани от зеле.

Жервез живя така три месеца. Пропадаше все по-надолу, търпеше най-големи унижения и всеки ден умираше по малко от глад. Имаше ли четири су, изпиваше ги и започваше да залита. В квартала ѝ възлагаха най-мръсната работа. Една вечер се бяха обзаложили, че може да изяде и най-отвратителното нещо; и тя го изяде, за да спечели десет су. Господин Мареско беше решил да я изгони от стаята на шестия етаж. Но тъй като един ден намериха дядо Брю умрял в дупката си под стълбището, собственикът склони да ѝ даде тази ниша. Сега тя живееше там, в нишата на дядо Брю. И там вътре, върху старата слама, тя тракаше зъби с празен стомах и премръзнали кости. Навярно земята не я искаше. Тя се видиотяваше, мислеше само как да се хвърли от шестия етаж върху плочите на двора, за да свърши. Смъртта искаше да я вземе малко по малко, парче по парче, като я влачеше така докрай в мизерното съществуване, което сама си беше създала. Дори не можаха да разберат точно от какво умря накрая. Говореха, че от простуда. Но истината е, че угасна от мизерия, от мръсотииите и от умората на разгулния си живот. Пукнала от оскотяване, според думите на съпрузите Лорильо. Една сутрин, понеже вонеше в коридора, се сетиха, че не бяха я виждали от два дни; и я намериха вече позеленяла в нишата ѝ.

Именно дядо Базуж дойде с един бедняшки ковчег под ръка, за да я положи в него. Той беше здравата пиян и този ден, но все пак любезен и много весел. Като позна клиентката си, с която беше имал работа, той започна да разсъждава философски, докато я подреждаше:

— Всички отиват там... Няма нужда от бльскане, има място за всички... Глупаво е да се бърза, защото по-бавно се стига... Аз искам само да услужа. Едни желаят, други не желаят. Не можеш ги разбра. А тази не искаше, после пък искаше. Така че я накараха да чака... Сега наистина свърши и трябва да е доволна. Хайде, весело напред!

И когато сграбчи Жервез с големите си черни ръце, той се разнежи, повдигна внимателно тази жена, която отдавна изпитваше влечение към него. После, като я сложи в ковчег с бащинска грижа, той промълви между две хълцукания:

— Слушай добре, за да знаеш... аз съм Биби Веселяка, наречен утешител на дамите... Хайде на добър час, ти си щастлива. Нанкай,

хубавице моя!

Издание:

Емил Зола

Вертеп

Превод: Никола Шивачев

Редактор: Красимир Мирчев

Художник: Иван Кьосев

Худ. редактор: Лиляна Басарева

Техн. редактор: Петко Узунов

Коректор: Мария Енчева

Издателство: Профиздат, 1983

ДП „Димитър Благоев“ — София

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.